

**T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ**

**XVI. YÜZYILDA BİR OSMANLI YERLEŞİMİNDE
KÖLELİK: ÜSKÜDAR ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

EGE IŞKIN

İSTANBUL, 2019

**T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**XVI. YÜZYILDA BİR OSMANLI YERLEŞİMİNDE
KÖLELİK: ÜSKÜDAR ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

EGE IŞKIN

Tez Danışmanı: FİKRET YILMAZ

İSTANBUL, 2019

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, bir senelik yoğun bir mesai neticesinde tamamlanmıştır. İtiraf etmek gerekirse, meseleyle ilgili mesaim başlayana kadar kölelik ile ilgili ilgi ve alakam yok denecek kadar azdı. Yüksek lisans programına kaydımı yaptığım andan itibaren kafamda türlü konular şekillenmişti. Osmanlıların kuruluş meseleleri, 16. yüzyıl ‘Askeri Devrim’ tartışmaları, denizcilik tarihi ve forsalar derken, en sonunda ulaştığım nokta kölelik oldu. Bu konuyu seçmemde bana yol gösteren, her Cumartesi sabahı derslerine katılmaktan onur duyduğum Heath Lowry’e minnettarım. Bunun haricinde, bir sene boyunca verdiği tavsiyelerle, bana dipnot okuma veya ezberden konuşmama gibi tarihçiliğin olmazsa olmaz özelliklerini kazandıran, bir hocadan da öte, büyüğüm olarak telakki ettiğim Levent Kaya Ocakaçan’ın bendeki emeği yadsınamayacağından, ne kadar teşekkür etsem az kalır. Israrlarım ve mail yağmurlarıma rağmen beni hiç kırmayıp, her soruma cevap veren, forsalarla alakalı derin bilgilerini benimle paylaşma nezaketini gösteren Emrah Safa Gürkan’a da müteşekkirim. Tanışma şerefine ancak yüksek lisans programının son senesinde nail olduğum danışman hocam Fikret Yılmaz’ın tezimin şekillenmesine ciddi derecede tesir eden fikirleri, aynı zamanda genel tarih ufkumu da her defasında daha da genişletmiştir. Bu yüzden kendisine teşekkürü borç bilirim. Yaptığımız faydalı tartışmalarla bana çok şey öğreten dostum Gökhan Toka’yı da burada anmam gerekir. Her şeyden de öte benden hem maddi, hem de manevi desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen pederim Vahap Işkın ile validem Naciye Işkın’a şükranlarımı sunarım.

Ege Işkın

ÖZET

XVI. YÜZYILDA BİR OSMANLI YERLEŞİMİNDE KÖLELİK: ÜSKÜDAR ÖRNEĞİ

Ege Işkın

Tarih Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Fikret Yılmaz

Nisan 2019, 177 sayfa.

Bu tez, Üsküdar örneği üzerinden 16. yüzyıl Osmanlı köleliğini yayınlanmış ve yayınlanmamış birinci el şer'iyye sicilleri, seyahatnameler ve ikinci el literatür yardımıyla aydınlatmayı amaçlamaktadır. Çalışma, cevaplanması gereken iki mühim soruyu sormaktadır. Bu tezde ilk olarak, 16. yüzyıl Osmanlı köleliğinin 'Akdeniz Köle Kültürü'ndeki yeri belirlenmeye çalışılacaktır. Üzerinde durulacak ikinci meseleyse, Üsküdar gibi tipik bir Osmanlı yerleşimde kölelerin gündelik hayattaki konumları olacaktır.

Son olarak, 16. yüzyıla odaklanmak, tek bir monografik çalışma kapsamında çok iyi incelenmemiş olması dolayısıyla bazı önemli bilgiler sunabilir. Bu nedenden dolayı, bu araştırma meşru ve gayrimeşru köle tedarik usullerinden, azat pratiklerine kadar geniş bir içeriğe sahip tüm 16. yüzyıl Osmanlı kölelik müessesesini, genel bir bakış açısıyla açığa çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kölelik, Osmanlı Köleliği, Akdeniz Köleliği, Üsküdar'da Köleler, Şer'iyye Sicilleri

ABSTRACT

SLAVERY IN AN OTTOMAN SETTLEMENT IN 16TH CENTURY: CASE OF USKUDAR

Ege Işkın

History Graduate Program

Thesis Supervisor: Fikret Yılmaz

April 2019, 177 pages.

The aim of this dissertation is to shed light to the 16th century Ottoman slavery based on Uskudar case with the help of the published and unpublished firsthand sharia court registers (şer'iyce sicilleri), travel accounts and secondhand literature. The research asks two crucial questions which should be answered. In this thesis, firstly the position of 16th century Ottoman slavery in the 'Mediterranean Slave Culture' will be determined. As the second affair which will be figured out, will be status of these slaves in everyday life in a typical Ottoman settlement like Uskudar.

Once for all, focusing on 16th century can offer some useful informations, since it has not been well examined under a single monographic study. For this reason, in a general perspective, this research has a purpose to reveal the whole 16th century Ottoman slavery instution which has large content from legitimate and illegitimate slave supplying methods to the manumission practices.

Keywords: Slavery, Ottoman Slavery, Mediterranean Slavery, Slaves in Uskudar, Sharia Court Registers

İÇİNDEKİLER

TABLolar.....	VIII
ŞEKİLLER.....	IX
KISALTMALAR.....	X
1.GİRİŞ.....	1
1.1 AMAÇ.....	1
1.2 KAPSAM.....	5
1.3 KAYNAK VE GENEL LİTERATÜR.....	7
2. XVI. YÜZYIL AKDENİZ'İNDE YENİ BİR KÖLE SİSTEMİ.....	11
2.1 KÖLE KAYNAKLARINDA YAŞANAN DEĞİŞİM.....	12
2.2 İSTİHDAMDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM: FORSALIĞIN YÜKSELİŞİ.....	16
3. KÖLELİĞİN MEŞRUIYETİ.....	25
3.1 ESİRLER.....	27
3.2 TİCARET.....	39
3.3 DIŞI KÖLELERDEN DOĞAN ÇOCUKLAR.....	42
4. KÖLE TRAFİĞİ.....	46
4.1 KÖLELERİN CİNSLERİ.....	46
4.1.1 Kölelerin Kaynakları ve Tedarik Güzergahları.....	46
4.1.2 Üsküdar'daki Kölelerin Köken Dağılımı.....	55
4.2 KÖLE ALIŞVERİŞLERİ.....	62
4.3 FİYATLAR.....	65
4.4.1 Genel Fiyat Hareketleri.....	65
4.4.2 Fiyatlara Tesir Eden Bazı Etkenler.....	70
4.4 ALIŞVERİŞLERDEKİ DOLANDIRICILIKLAR.....	76
5. KÖLELERİN HAYATLARI.....	80
5.1 KÖLE OLARAK YENİ BİR HAYATA GİRİŞ.....	82
5.2 DİN.....	88
5.3 KÖLELERİN STATÜLERİ.....	95
5.4 SAĞLIK.....	110
5.5 CİNSİYET.....	112
5.6 AİLE HAYATI.....	115

5.7 PRATİKTE SAHİPLERİN KÖLELERİ ÜZERİNDEKİ TASARRUFLARININ SINIRLARI: ‘SUÇ’ ÖRNEĞİ	121
5.8 NETİCE.....	125
6. İSTİHDAMIN YAPISI.....	127
6.1 AKDENİZ’DE TİPİK BİR KÖLELİK TÜRÜ: EV KÖLELİĞİ.....	128
6.2 KENTTE İSTİHDAM.....	134
7. ÖZGÜRLÜK.....	140
7.1 FİRAR.....	140
7.2 AZAT.....	151
7.3 AZATTAN SONRAKİ HAYAT.....	167
8. SONUÇ.....	173
KAYNAKÇA.....	177

TABLÖLAR

Tablo 4.1: 16. yüzyılda Üsküdar şer'iyeye sicillerinde tespit edilen kölelerin kökenleri.....	57
Tablo 5.1: Üsküdar'daki bazı Hıristiyan köleler	92
Tablo 5.2: Üsküdar'da bazı sakat ve hastalıklı köleler.....	112
Tablo 7.1: Üsküdar'da sahipleri tarafından gönüllü azat edilen bazı köleler (Itak)	156
Tablo 7.2: Üsküdar'da tedbir usulüyle azat edilen köleler	159
Tablo 7.3: Üsküdar'da mükatebe ile azat edilen bazı köleler	165

ŞEKİLLER

- 4.1: 16. yüzyılda Üsküdar'da köle ve cariye fiyatları (Akçe)67
4.2: 16. yüzyılda Üsküdar'da köle ve cariye fiyatları (Altın)68
4.3: Üsküdar'da kaynaklara göre köle fiyatları (Altın)73

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.s.	: Adı geçen sayfa
a.g.y.	: Adı geçen yazar
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
JESHO	: Journal of Economic and Social History of the Orient
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MD	: Mühimme Defteri
no.	: Numara
s.	: Sayfa
SOAS	: School of Oriental and African Studies
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vrk.	: Varak

1. GİRİŞ

‘Kölecilik yüzyılın sonunda artacak olan dinsel merhamet ve acıma duygusuna rağmen fakirlere karşı sert olan bu Akdeniz toplumunun bir gerçeğidir. Her halükarda kölecilik Atlantik ve Yeni Dünya’nın tekelinde değildir.’

Fernand Braudel, 1949

1.1 AMAÇ

1948 senesinde Polonya’nın güneydoğusundaki okullarda öğrencilere köylerinin tarihleriyle ilgili ilginç hikâyeler toplamalarına yönelik bir ödev verilir. Aradan üç yüz yıla yakın bir süre geçmesine rağmen, toplanan hikâyelerin tamamı Kırım Tatarları’nın yaptıkları vurgunlar neticesindeki kıyımlar, yağmalar ve sayıları hiç de az olmayan esir kafileriyle alakalıydı.¹ Pek çok hudut bölgesinde bu çeşit neticelere ulaşmamız son derece olasıdır. Kölelik ise, bu tip coğrafyaların gerçeklerinden sadece biridir. Tıpkı Orta Çağ ve Erken Modern Dönem Akdeniz’inde olduğu gibi.

İslam devletlerinin gerek siyasi, gerekse ekonomik bağlamda Akdeniz’e dâhil olmaları uzun vadede tüm coğrafyanın köleliğe bakışını etkilemiştir.² Birbirlerinin meşruiyetlerini tanımayan İslam ve Hıristiyan dinlerine mensup devletlerin 7. yüzyıldan itibaren kendi aralarında yaptıkları savaşlar, özellikle Akdeniz köleciliği için son derece önemlidir. Denizlerde bu tür fiili bir savaş hali önceki yüzyıllara nazaran çok daha fazla tehlikeyi içinde barındırmaktaydı. Roma dönemindeki gibi basit, belli bölgelerde faaliyet gösteren korsan gruplarının aksine, bu devirde Bizans veya İslam devletlerine bağlı donanma ve korsanların verdikleri savaşlarda taraflar, direkt karşı tarafın meşruiyet alanına saldırdığından yağma, talan ve esir ele geçirme gündelik şeyler haline gelmiştir. Oysa ki Akdeniz’in tek bir siyasi güç altında yönetildiği zamanlarda bu tür

¹ Dariusz Kolodziejczyk, ‘Slave Hunting and Slave Redemption as a Business Enterprise: The Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries’, *Oriente Moderno* 25/86-2 (2006), s. 149-50.

² Jeffrey Fynn-Paul, ‘Empire, Monotheism and Slavery in the Greater Mediterranean Region from Antiquity to the Early Modern Era’, *Past & Present* 250 (2009), s. 3-40, özellikle s. 12-13; Youval Rotman, *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*, çev. Jane Marie Todd, (Cambridge: Harvard University Press, 2009), 1. Bölüm.

rakip unsurlar bulunmadığından, bulunsa dahi kısa ömürlü olduğundan, böyle bir sonuç vermemiştir. 8-11. yüzyıllarda Doğu Akdeniz sahillerinde yaşayan bir Müslüman'ın Bizanslılar tarafından veya Sicilya sahillerinde yaşayan bir Hıristiyan'ın Fatımiler tarafından esir edilmesi bir Akdeniz gerçeğiydi. Tüm hayatın bir risk üzerine kurulduğu bu devirlerde köleliğin içeriği de oldukça değişmiştir. Çünkü insanlar her an kendilerini farklı coğrafyalarda köle olarak bulabilmekteydiler. Özgürlük ile kölelik arasındaki ilişkinin oldukça dinamik olduğu bu çağda köleler, aynı zamanda dini bir kimlik de kazanmışlardı. Bu yüzden köle temini dini kimlik çerçevesinde gerçekleşmekteydi.³ Bahsetmiş olduğumuz tutumlar ileriki yüzyıllarda da kendini koruyacaktı. Bunlar, Orta Çağ'da Akdeniz genelinde yeni bir köle kültürünün palazlanmasında mühim etkenlerdi.

Semavi dinlerinin Akdeniz'e yerleşmeleriyle şekillenen bu yeni köle kültürünün bir diğer mühim özelliği de, antik Akdeniz'deki veya Atlantik ekonomilerindeki örneklerin aksine, kölelerin üretimde asgari yere sahip olmalarıdır.⁴ Her ne kadar Akdeniz memleketleri Yüksek Orta Çağ'da savaşlardan veya Geç Orta Çağ'da İtalyanların yaptıkları ticaret kanalından köle temin etmiş olsalar da, tüm bu köleler üretimin olduğu alanlarda maliyetten dolayı hiçbir zaman özgür işçilerle rekabet edecek bir konuma ulaşamamışlardı.⁵ Buralarda nüfus veya işsizlik gibi etkenler köle emeğinin önüne geçmekteydi. Oysa ki, üretim ve nüfus yapısındaki orantısızlıklar genellikle yoğun köle kullanımına neden olmaktadır.⁶ Özellikle step halklarının köle istihdamı buna bir misaldir. Kırım gibi, tarım yapmaya müsait bir coğrafyada Tatarlar, nüfus yetersizliğinden dolayı bu ihtiyaçlarını bizzat ele geçirdikleri Rus kölelerden sağlamışlardır.⁷ Güney Amerika'daki İspanyol kolonilerinde yerli halkların kolonizatörlerden yayılan hastalıklardan ötürü telef olmaları ise, insan açığına neden

³ Rotman, *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*, s. 25-56.

⁴ William Phillips, *Slavery From Roman Times to Early Transatlantic Trade*, (Manchester: Manchester University Press, 1985), s. 106.

⁵ Özellikle bu, zaten kölenin az olduğu İtalya'da oldukça belirgindi. Bkz. Sally McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', *Slavery & Abolition* 29/3 (2008), s. 318; İspanya'da dahi özgür hizmetliler kölelerden kat kat fazlaydı. Bkz. Aurelia Martin-Cesares, 'Domestic Service in Spain: Legislation, Gender and Social Practice', hzl., A. Fauve-Chamoux, *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*, London: Peter Lang, 2004, s. 204-205.

⁶ Mesela Avrupa'da *Kara Veba'dan* (1347) dolayı oluşan nüfus açığı köle istihdamına ciddi tesirde bulunmuştur. Bkz. Fynn-Paul, 'Empire, Monotheism and Slavery in the Greater Mediterranean Region from Antiquity to the Early Modern Era', s. 33.

⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*, çev. Halil Berktaş, (İstanbul, Eren Yayıncılık, 2009), s. 336.

olduğundan, Afrika'dan temin edilen siyahi köleler bu açığı kapatmıştır.⁸ Ne var ki, Akdeniz'in bu tip plantasyon tarımının yapıldığı bölgelerinde bile köle kullanımı istisnai bir olgudur.⁹ Köleler uzun bir süre İberya, İtalya, Güney Fransa veya Bizans coğrafyalarında evlerde istihdam edilen lüks tüketim ve yatırım araçları olarak değer görmüşlerdir. Ama yine de belli ölçeklerde üretim amaçlı da kullanılmışlardır. Sonuçta nüfus artış oranlarının modern zamanlara göre daha düşük olduğu bir dünya söz konusuydu. Oysa ki ek insan gücü her zaman değerliydi.

Antik Akdeniz ve Kolonyal Amerikan köle sistemlerinden ayrılan Orta Çağ Akdeniz köleciliğinin en verimli dönemi 13 ve 15. yüzyıllardı. İşin ticari boyutunun oluşması bağlamında 1261 yılı dikkate alınması gereken bir tarihtir. Bizans İmparatoru VIII. Manuel Paleologos'un Konstantinapolis'i Latinler'den geri almak için yardım talep ettiği Ceneviz'e Karadeniz ticaretinde ciddi imtiyazlar tanınması, bu İtalyan devletine Karadeniz'deki pek çok meta gibi köle ticaretinde de önemli bir avantaj sağlamıştır. Bu, Akdeniz'de meyvelerini aşama aşama vermiştir. Takribi olarak 1470'lere kadar sürecek bu dönemde, Akdeniz'in dört bir yanındaki kölelerle ilgili muhtelif uygulamalar gerçekten birbirleriyle uyumluluk içerisindeydi. Özellikle yukarıdaki hususlardan dolayı, ekseriyeti evlerde istihdam edilen köleler hanelerin birer parçası haline gelmekteydiler. Bununla alakalı pek çok Akdeniz memleketi ayrı araştırmaların konusu olmuştur. Orta Çağ'daki köleliği inceleyen muhtelif tarihçiler en azından Katolik Akdeniz'inde böyle bir olgunun mevcut olduğunu ortaya koymuşlardır. Belçikalı iktisat tarihçisi Charles Verlinden'in yazmış olduğu kapsamlı kölelik tarihi Ortaçağ Akdeniz köleliği hakkında mühim bilgiler sunmuştur.¹⁰ 13 ve 16. yüzyıllar arasında başta Floransa olmak üzere, İtalyan kent devletlerindeki kölelik, pek çok Rönesans araştırmacısının üzerine eğildiği bir konudur. Iris Origo, Steven Epstein, Sally McKee, Dennis Romano gibi Rönesans tarihçileri Floransa, Venedik ve Cenova'daki uygulamaları etraflıca tetkik etmişlerdir.¹¹ Özellikle Sally McKee'nin sayısal verilerle

⁸ William Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014), s. 238.

⁹ A.g.e., s. 179-81.

¹⁰ Charles Verlinden, *L'Esclavage dans L'Europe Medievale*, II, (Brugge: De Tempel, 1950-1977).

¹¹ İtalyan kent devletlerindeki kölelikle ilgili şu zamana kadar çok fazla çalışma kaleme alınmıştır. Bunlar içinde en önemlileri şu şekildedir; Iris Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', *Speculum* 30 (1955), s. 321-61; Steven Epstein, *Speaking of Slavery: Color, Ethnicity and Human Bondage in Italy*, (Ithaca: Cornell University Press, 2001); Sally McKee, 'The Familiarities of Slaves in Medieval and Early Modern Households', haz. S. Hans & J. Schiel,

hazırlamış olduğu çalışmaları, İtalya’da kölelerle ilgili uygulamaların siyasi sınırların ötesinde, birbirleriyle son derece benzer olduklarını bize göstermiştir.¹² İspanya’daki kölelikle ilgili mühim çalışmalara imza atan William Phillips ise Akdeniz İspanyası, Güney Fransa, İtalya, Sicilya ve Adriyatik bölgelerinin ortak bir köle kültürüne mensup olduklarını belirtmiştir.¹³ Peki Akdeniz’in doğusunu burada nereye konumlandırmalıyız?

Doğu Akdeniz’deki Osmanlılar ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, imparatorluktaki kölelik olgusunun nevi şahsına münhasır olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴ Böyle tekçi bir yaklaşım Osmanlı tarihiyle ilgili literatürdeki isyan, devlet, ordu konulu pek çok çalışmada olduğu gibi kölelik, emek, istihdam gibi sahaların da layıkıyla anlaşılmasını güçleştirmektedir. Elbette toplumlar kendi dinamikleriyle kendilerine has kurumlar veya müesseseler geliştirebilirler. Ne var ki, böyle bir şeyi iddia etmek için mevzu bahis olan zeminin tespit edilmesi gerekmektedir.

Buna mukabil, bahsettiğimiz tekçi bakış açısı sadece Osmanlı tarihçiliğine özgü bir yaklaşım da değildir. Doğu Akdeniz’de hakimiyet kuran İslam devletlerindeki kölelikle alakalı hazırlanmış bir takım çalışmalar, her ne kadar İslam köleliğini Akdeniz köle kültüründen ayrı değerlendirmeseler de,¹⁵ tüm sistemi birbirinden bağımsız şekilde değerlendiren bir yaklaşım muhtelif İslam imparatorluklarına yönelik yapılan araştırmalar için de geçerlidir. Ne var ki, Hannah Barker’ın Arapça, Latince ve İtalyanca kaynaklardan faydalanmak suretiyle hazırladığı doktora tezinde, Memluk Sultanlığı ile İtalyan kent devletlerindeki köleliğin pek çok bağlamda ortak bir köle kültürünün üyeleri oldukları ortaya konmuştur.¹⁶ İspanya veya İtalyan kent

Mediterranean Slavery Revisited (500-1800), Zurich: Chronos, 2014, s. 501-515; a.g.y., ‘Domestic Slavery in Renaissance Italy’; Dennis Romano, *Housecraft and Statecraft: Domestic Service in Renaissance Venice, 1400-1600*, (Baltimore, John Hopkins University Press, 1996).

¹² McKee, ‘Domestic Slavery in Renaissance Italy’; a.g.y., ‘The Familiarities of Slaves in Medieval and Early Modern Households’, s. 502-03.

¹³ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 37.

¹⁴ Özellikle Osmanlılardaki köleliği açıklayan literatürdeki eserlerin neredeyse tamamı böyle bir anlayışa sahiptir. Ne var ki tüm bu eserler Osmanlı köleliğiyle ilgili faydası yadsınamayacak bilgiler de sunmaktadırlar. Bkz. Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996); Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998).

¹⁵ Franz Rosenthal, *The Muslim Concept of Freedom Prior to the Nineteenth Century*, (Leiden: Brill Press, 1960).

¹⁶ Hannah Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, Doktora Tezi, Columbia University, New York: 2014.

devletlerindeki uygulamalar bir yana, Memluk Sultanlığı'ndaki pek çok pratiğin batıdaki muadilleriyle paralellik arz etmesi, Barker'ın ifadesiyle bunun ortak bir kültür olduğunu göstermektedir.¹⁷

Mamafih, Geç Orta Çağ Akdeniz köleliğinin temel karakteri (*ortak köle kültürü*) 16. yüzyılda bambaşka bir evreye girmiştir. 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında zuhur eden bir takım sosyo-ekonomik hadiseler sistemin dönüşümünde son derece belirleyici olmuştur.¹⁸ Bu dönüşüm Osmanlıların Akdeniz köle sistemindeki yerini tespit etme hususunda bize ilginç bir hareket noktası sunmaktadır. Burada 16. yüzyıl oldukça hayati gözükmektedir. Bahsettiğimiz yüzyıldaki dönüşümde Osmanlıları oturtacağımız noktayı etüt etmek, Osmanlı köle sisteminin Akdeniz'deki yerini tespit etmemize bizi bir adım yaklaştıracaktır. Bu yüzden ilk aşamada bunu yapmak durumundayız.

İkinci aşamadaysa, 16. yüzyılda Akdeniz köle sistemindeki dönüşümde Osmanlıları kabaca oturttuğumuz yerle, direkt Osmanlı köleliğinin benzerliklerini ve farklılıklarını beş temel nokta üzerinden etüt edeceğiz. Köleliğin meşruiyeti, köle trafiği, kölelerin hayatları, istihdam ve azat incelememiz gereken temel unsurlardır. Ne var ki, tüm bunlardan evvel 16. yüzyılın başından itibaren Osmanlılardaki uygulamaları örneklendirebileceğimiz bir yerleşim yeri seçmemiz gerekmektedir.

1.2 KAPSAM

Osmanlı şehir hayatında kölelerin yeri ile alakalı bugüne kadar yapılmış bir takım çalışmalar, Anadolu ve Balkanlar'daki bazı yerleşimler için gözümüzün önüne bir tablo çizmiştir. Mamafih, imparatorluğun başkenti olan İstanbul için halen kapsamlı, kırılma noktalarını içeren geniş bir zaman dilimini ele alan bir çalışma kaleme alınmamıştır.¹⁹ Gerçekten de imparatorluğun başkentindeki uygulamalardan hareketle araştırmamızı

¹⁷ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 1-9, 19, 43, 49, 99, 137, 286, 289, 299, 352, 354, 405, 411.

¹⁸ Bunun detaylarından bir sonraki bölümde söz edeceğiz.

¹⁹ Sur içi İstanbulu ile alakalı yapılmış birkaç çalışma mevcuttur. Ne var ki, bunlar daha çok alım satım işlemleri ile vergilendirme hususuna değinmektedir. Mesela bkz. Alan Fisher, 'The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations', *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi* 6 (1978), s. 149-173; Zübeyde Güneş Yağcı, 'İstanbul Esir Pazarı', hzl. Z. G. Yağcı, F. Yaşa, D. İnan, *Osmanlı Devletinde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, İstanbul: Tezkire, 2017, s. 57-90.

yapmak son derece yararlı olurdu. Ne var ki 16. yüzyılda, sur içi olarak ifade ettiğimiz gerçek İstanbul için tutulmuş *şer'iyye sicillerinin* düzenli bir şekilde elimize ulaşamaması bunu engellemektedir. İstanbul Kadılığı'na ait bugüne ulaşabilen en eski sicil 1612-1613 yıllarına aittir.²⁰ Öte yandan sur içinde İstanbul Kadılığı'nın bir naibliği olan Balat'ın sicilleri bölgenin en eski sicilleri olma özelliğini korumaktadır. Lakin, bu ilk sicil de 1556-1558 yıllarını ihtiva ettiğinden, yüzyılın ilk yarısıyla alakalı bir fikir vermekten uzaktır.²¹ Kaldı ki, 16. yüzyılın ortalarına ait elimize ulaşan Tophane, Balat veya Galata'ya ait ilk sicil örneklerindeki kölelikle alakalı davaların Osmanlı Türkçesi'nden ziyade Arapça tutulmaları önümüzdeki bir başka problemidir.

Ne var ki, İstanbul'un hemen karşısında konumlanan Üsküdar'da bu iki dezavantaja rastlanılmamaktadır. Üsküdar Kazası Osmanlıların ifade ettiği biçimiyle İstanbul değildi. Ama konumuyla İstanbul'un vazgeçilmez bir parçasıydı. Bu yüzden ona, Eyüp ve Galata ile beraber *Bilad-ı Selase* denmiştir.²² Bu sebepten dolayı Üsküdar'ın bize bazı fikirler vereceğini düşünmekteyiz. Üsküdar Kazası'nı seçmemizin altında yatan en temel nedenlerden biri ilk sicilinin 1513 gibi erken bir tarihte kaleme alınmasıdır. Öte yandan, ilginç bir şekilde davaların Türkçe tutulmaları, mühim olan diğer bir husustur. Bahsettiğimiz iki nedenin yanında belirtmemiz gereken bir diğer şey ise, Üsküdar'da kölelik ile ilgili bir çalışmanın daha önceden yapılmış olmasıdır. Yvonne J. Seng'in yazmış olduğu bir takım makalelerde bu konu, 1520'lerden seçilmiş iki *şer'iyye* sicili üzerinden işlenmiştir. 3 (1521-1524) ve 6 numaralı (1527-1530) *şer'iyye* sicillerinden yola çıkarak hazırlanan iki makale, bu dönemde kölelerin kazanın sosyal ve ekonomik hayatındaki durumlarıyla ilgili belli bilgiler vermektedir.²³ Mamafih, bulgularının on senelik bir zaman dilimini kapsaması uzun soluklu analizler yapmamıza mani olmaktadır. Bunun yanında Suraiya Faroqhi, 2009 senesinde yayınlamış olduğu kitabının bir bölümünü Üsküdar köleliliğine ayırmakla birlikte,²⁴ Seng'in bulgularını mukayese edecek bir zemin oluşturmamıştır. Bunun altında yatan en büyük neden 1530'lardan sonraki zaman dilimine ait Üsküdar'ın basılmış sicillerinin kölelerle ilgili

²⁰ İstanbul Şer'iyye Sicilleri 1, H. 1021-1022 (M. 1612-1613).

²¹ Balat Şer'iyye Sicilleri 1, H. 964-965 (M. 1556-1558).

²² Mehmet İpşirli, 'Bilad-ı Selase', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, (İstanbul, 1992), s. 151-52.

²³ Yvonne Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth Century Istanbul', *JESHO* 39/2 (1996), s. 136-66; a.g.y., 'A Liminal State: Slavery in the Sixteenth Century Istanbul', hzl. S. Mormon, *Slavery in the Islamic Middle East*, Princeton: Princeton University Press, 1999, s. 25-42.

²⁴ Suraiya Faroqhi, *Travel and Artisans in the Ottoman Empire: Employment and Mobility in the Early Modern Era*, (London: I.B. Tauris, 2014), s. 129-143.

zengin bilgi vermekten uzak olmasıdır.²⁵ Lakin biz, basılmış sicillerde kölelerle ilgili boşlukları, basılmamış sicilleri tarayarak kapatmaya çalışacağız. Bu sayede de Yvonne Seng'in başlattığı bu maceralı serüvenin devamını getirmeye gayret sarf edeceğiz. Bu çalışma, ilk başlıkta belirttiğimiz üzere, Osmanlılardaki köleliğin Akdeniz köle sistemindeki yerini tetkik etmeyi amaçlamakla beraber, literatürde eksikliği hissedilen 16. yüzyıl (tüm yüzyılı kapsayan) Osmanlı köleliğini monografik olarak incelemeyi de hedeflemektedir.²⁶

1.3 KAYNAK VE GENEL LİTERATÜR

Kölelik, muhtevası son derece geniş bir konudur. Askeri ve idari teşkilatın ihtiyaç duyduğu köleler ile içtimai hayatta mevcut olan kölelerin gerek kapsamı, gerekse tetkik edilirken incelenmesi gereken kaynakları farklılık arz etmektedir. Gelibolulu Mustafa Ali pazarlarda satılan köleleri *müştera kul* olarak nitelemiştir.²⁷ Biz de çalışmamızda bu köleleri tetkik edeceğiz.

Belirtmemiz gerekir ki, Osmanlı tarih yazımında bunlardan ilki diğerine nazaran çok daha erken tetkik edilmeye başlanmıştır.²⁸ Ne var ki, içtimai hayatta mevcut olan köleliğin araştırılması için bir süre daha beklenmesi gerekecekti. Özellikle şer'iyye sicilleri bu kapsamda son derece önemlidir. Bu sebeple bahsettiğimiz siciller, yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi bizim çalışmamızın da temel kaynaklarını teşkil etmektedir. Toplamda incelediğimiz dokuz sicil 1513 ile 1592 yılları arasını kapsamaktadır.²⁹

²⁵ A.g.e., s. 129.

²⁶ Henüz literatürde tüm 16. yüzyılı baz alarak hazırlanmış bir çalışma tespit edemedik.

²⁷ Cornell Fleisher, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, (Princeton: Princeton University Press, 1986), s. 14.

²⁸ J. A. B. Palmer, 'The Origin of the Janissaries', *Bulletin of the John Rylands Library* 35/2 (1953), s. 448-81; Paul Wittek, 'Devshirme and Shari'a', *Bulletin SOAS*, 27/2 (1955), s. 271-278; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları: Cebeci, Topcu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri*, II, (Ankara: TTK Basımevi, 1945); a.g.y., *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, (Ankara: TTK Basımevi, 1945); İbrahim Metin Kunt, *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, (New York: Columbia University Press, 1983); Leslie Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, (Oxford: Oxford University Press, 1993).

²⁹ Bunların içinde bazı sicilleri bizzat taradık. Ne var ki, Üsküdüre ait 16. yüzyıldan kalma yüz civarında sicil mevcuttur. Yıllara göre, hangi sicilin kölelerle alakalı daha zengin bilgi verdiğini anlamamızın tek yolu bütün sicillerin taranmasıdır. Lakin bu, seneler süreceğinden bir yüksek lisans tezi için mümkün değildir. Öte yandan, Üsküdar'ın belli yıllara ait kaleme alınmış şer'iyye sicillerinin katalogları mevcuttur. Bu kataloglar sayesinde, hangi sicillerin kölelerle alakalı daha zengin bilgi ihtiva ettikleri anlaşıldığından, sicil seçimi daha isabetli yapılmıştır. Özellikle bizim faydalandığımız bir katalog için bkz. Kenan Yıldız,

Bunlar sırasıyla 1,³⁰ 2,³¹ 5,³² 9,³³ 15,³⁴ 26,³⁵ 27,³⁶ 35³⁷ ve 84³⁸ numaralı şer'iyeye sicilleridir. 1, 2, 5, 9, 26 ve 84 numaralı siciller İslam Araştırmaları Merkezi bünyesinde basılmış olmakla birlikte, 15, 27 ve 35 numaralı sicilleri bizzat taramış bulunmaktayız.

Şer'iyeye sicilleri diğer pek çok sosyal mesele gibi kölelik için de vazgeçilmez kaynaklardandır. Bu kaynaklar kullanılarak şu zamana kadar kölelikle ilgili mühim çalışmalar kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki, Halil İnalçık'ın 1979 yılında kaleme aldığı, Osmanlı askeri, idari, iktisadi ve içtimai hayatındaki köleleri tetkik eden bir makaledir.³⁹ Özellikle Bursa şer'iyeye sicillerinden tespit ettiği dokumacı kölelere değinmesi, çalışmaya orijinal bir mahiyet kazandırmıştır. Köle istihdamının pek çok alanını bir noktadan izah eden bu çalışma, literatürde kendine önemli bir yer edinmiştir. Öte yandan, ileriki yıllarda kölelikle ilgili yapılacak pek çok çalışmayı direkt etkilemesi hasebiyle, Halil Sahillioğlu'nun Bursa'da kölelik müessesesi ile alakalı

Üsküdar'ın Sosyal ve İktisadi Hayatı İle İlgili Üsküdar Kadı Sicillerindeki Kayıtların Tespit ve Analizi (H.954-980/M.1547- 1573), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul: 2005.

³⁰ Bu sicil 1513 ile 1521 yılları arasını kapsamaktadır. Kölelerle ilgili oldukça zengin bir muhtevası bulunmaktadır. Toplamda 120 varak ihtiva etmektedir. Bu sicil İslam Araştırmaları Merkezi bünyesinde basılmıştır. Bkz. Hzl. Bilgin Aydın & Ekrem Tak, *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / 1513-1521)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2010. (Bundan sonra Üsküdar 1).

³¹ Bu sicil 1518 ile 1521 yıllarını kapsamakla beraber, kölelerle ile alakalı yoğun olmasa bile ilginç bilgiler barındırmaktadır. 131 varak içermektedir. Bkz. Hzl. R. Günalan, V. Kemal, Ö. Altıntop, H. Ayyıldız & M. Akman, *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H.924-927 / 1518-1521)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2010. (Bundan sonra Üsküdar 2).

³² 1524 ile 1530 yıllarını kapsayan bu sicil, köleler ile ilgili bilgi veren en zengin sicildir. 109 varaktan oluşmaktadır. Bkz. Hzl. Y. Dağdaş & Z. Bektaş, *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H.930-936 / 1524-1530)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2010. (Bundan sonra Üsküdar 5).

³³ Bu sicil 1534-1536 yıllarını kapsamaktadır. Toplamda 140 varaktır. Bkz. Hzl. Kenan Yıldız, *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H.940-942 / 1534-1536)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2010. (Bundan sonra Üsküdar 9).

³⁴ 1547 ile 1551 yıllarını kapsayan bu sicil 178 varak içermektedir. Henüz hazırlanıp, neşredilmemiştir. (Bundan sonra Üsküdar 15).

³⁵ 1562-1563 yıllarını ihtiva etmektedir. Toplam 98 varaktan oluşmaktadır. Bkz. Hzl. R. Günalan & M. Akman, *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H.970-971 / 1562-1563)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2010. (Bundan sonra Üsküdar 26).

³⁶ 1563-1564 yıllarını kapsamaktadır. 149 varak içermektedir. Henüz hazırlanıp yayınlanmamıştır. (Bundan sonra Üsküdar 27).

³⁷ 1570 ile 1573 yıllarını içermektedir. Tam 178 varak içermektedir. Henüz yayınlanmamıştır. (Bundan sonra Üsküdar 35).

³⁸ Bu sicil 1590 ile 1591 yıllarını ihtiva etmektedir. İncelediğimiz son sicil olup 130 varak içermektedir. Bkz. Hzl. R. Günalan, M. Canatar & M. Akman, *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000 / 1590-1591)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2010. (Bundan sonra Üsküdar 84).

³⁹ Halil İnalçık, 'Servile Labour in Ottoman Empire', Hzl. Abraham Ascher, Tibor Halasi-Kuhn & Bela Kiraly, *The Mutual Effects of Islamic and Judeo-Christian Worlds: The East European Pattern*, New York: Columbia University Press, 1979, s. 25-52.

kaleme aldığı bir dizi makale de oldukça önemlidir.⁴⁰ Bu çalışmalar 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın ilk yıllarındaki kölelerin şehir hayatındaki yerleri, ekonomik değerleri, etnisiteleri, istihdam alanları ile alakalı bilgileri istatistiksel verilerle destekleyerek okuyucuya sunduğundan dolayı, temel referanslardan biri haline gelmiştir. Bu sayısal verileri sistematik bir şekilde inceleme usulü 1980'lerin sonundan itibaren pek çok araştırmacıyı etkilemiştir. İzzet Sak'ın Konya'daki kölelik müessesesi ile ilgili 1987 senesinde hazırlamış olduğu yüksek lisans tezi bunu doğrulamaktadır.⁴¹ Keza aynı yazarın 1992 senesinde tamamladığı doktora tezinde Konya'nın yanında, Isparta, Antep, Bor, Karaman ve Trabzon şehirlerindeki köleler mukayeseli bir şekilde incelenerek eser, alanında tek olma özelliğini kazanmıştır.⁴² Yvonne Seng'in 1996 ve 1999 yıllarında yayınladığı iki makale ise, çalışmamızı direkt ilgilendiren Üsküdar'daki köleliğin çok kısa bir sürecini incelemiştir. Mamafih yayınlamış olduğu son çalışma, sunulan istatistiksel verilerin mahiyetinden öte, teorik altyapısıyla önem kazanmıştır.⁴³

Bunlar haricinde köleleri direkt etnisite veya din kapsamında inceleyen çalışmalar da yayımlanmıştır. Bu çalışmalar 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı toplumundaki siyahi köleleri incelemeleri açısından enteresandır. Ronald Jennigs'in Lefkoşa şer'iyye sicilleri üzerinden yapmış olduğu araştırma, Kıbrıs adasındaki kölelerin ekseriyetle siyahilerden teşekkül ettiğini ve bu kölelerin getirildikleri coğrafyalar ile ticaret yollarını ortaya koymuştur.⁴⁴ Suraiya Faroqhi'nin 1991 senesinde *Turcica* dergisinde yayınladığı makalesi ise siyahi kölelerin Osmanlı coğrafyasındaki durumları ile alakalı ilginç bilgiler sunmuştur. 1576 senesinde Aydın kırsalında bir grup siyahi kölenin tertiplelediği ayaklanmayı anlatan bu çalışma, *mühimme kayıtlarının* da kölelik meselesi ile alakalı

⁴⁰ Halil Sahillioğlu, 'Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri', *ODTÜ Gelişim Dergisi* (1979), s. 67-138; a.g.y., 'On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da İş ve Sanayi Hayatı Kölelikten Patronluğa', *Ömer Lütfi Barkan Armağanı*, Paris, 1980, s. 179-188; a.g.y., 'On Beşinci Yüzyıl Sonu Bursa'da Dokumacı Köleler', *Atatürk Yıllık Konferansları* 8 (1983), s. 217-29; a.g.y., 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', *Turcica* 27 (1985), s. 43-112.

⁴¹ İzzet Sak, *16. ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya: 1987.

⁴² Bunun nedeni, kölelikle ilgili daha önce tek bir çalışmada birden fazla şehrin mukayesesinin yapılmayıdır. Bkz. İzzet Sak, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya: 1992.

⁴³ Seng, 'A Liminal State: Slavery in the Sixteenth Century Istanbul'.

⁴⁴ Ronald Jennigs, 'Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640', *JESHO* 30/3 (1987), s. 286-302.

önemli bilgiler ihtiva edebileceğini göstermiştir.⁴⁵ Kölelerin etnik ve dini aidiyetleriyle ilgili bilgi veren son çalışmalardan biri 2014 senesinde Nur Sobers-Khan tarafından basılmış doktora tezidir.⁴⁶ Bu tezde 1560-1572 yılları arasında Galata'daki Frenk kölelerin dini ve etnik kimliklerinin dönüşüm süreci hem teorik, hem de sayısal verilerle çok güzel ortaya konmuştur.

Sobers-Khan'ın tezi dışındaki çalışmaların neredeyse hiçbiri Osmanlı sistemiyle Akdeniz sistemini bir arada değerlendirmemiştir. Oysa ki, Osmanlı köleliğinin bu sistemdeki yeri tespit edilmesi gereken bir meseledir. O zaman, Üsküdar'daki kölelikle ilgili incelememize başlamadan önce, ilk olarak yukarıda bahsetmiş olduğumuz Geç Orta Çağ Akdeniz Köle sisteminin temel karakterini ve 16. yüzyılda bu sistemde yaşanan dönüşümü ortaya koymamız gerekmektedir. Ondan sonra ise, Osmanlı köleliğinin bu dönüşümdeki yerini analiz etmemiz icap etmektedir. Bir sonraki bölüm bunları ortaya koymayı hedeflemektedir.

⁴⁵ Suraiya Faroqhi, 'Black Slaves and Freedmen Celebrating (Aydin, 1576)', *Turcica* 26 (1991), s. 205-15.

⁴⁶ Nur Sobers-Khan, *Slaves without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, (Berlin: Klaus Schwarz Verlag GmbH, 2014).

2. XVI. YÜZYIL AKDENİZ'İNDE YENİ BİR KÖLE SİSTEMİ

14 ve 15. yüzyıllarda Karadeniz'den temin edilen Tatar, Rus, Çerkez ve muhtelif Kafkas kavimleri Ceneviz, Venedik ve Katalan şehirlerinin köle ihtiyaçları için son derece mühim kaynaklardı. Bu köleler özellikle Cenevizli tüccarlar aracılığıyla Kefe, Tana, Azak gibi limanlardan satın alınıp pek çok Akdeniz şehrine dağıtılmaktaydılar.⁴⁷ Ticaret kanalıyla temin edilen bu köleler sahiplerinin hanelerinde ailenin bir parçası misali, ekseriyetle başta ev işleri olmak üzere zanaat, bağ-bahçe ekimi gibi işlerde istihdam edilmekteydiler.⁴⁸ Burada üç mühim karakter dikkat çekmektedir.

Bunlardan birincisi, kölelerin Karadeniz'deki yerel unsurlar (Altınorda Hanlığı altındaki Tatarlar veya Kafkasya'daki Çerkez/Abhaz beyleri) tarafından Ceneviz, Venedik veya Katalan tüccarlara satılmalarıdır. Bu, kölelerin temel kaynağının ticaret olmasını göstermesi açısından önemlidir. İkinci önemli nokta, tedarik edilen kölelerin Karadeniz havzasında yaşayan Tatar, Rus, Çerkez, Abhaz veya Megrel halklarından teşekkül etmeleridir. Bu da, Geç Orta Çağ Akdeniz köle kültüründe Karadeniz'in ne kadar mühim bir kaynak olduğunu ispatlamaktadır. Üçüncü karakter ise, bu kölelerin toplu şekillerde devlete veya varlıklı ailelere ait büyük çiftliklerde üretim amaçlı kullanılmayıp, hane amaçlı hafif işlerde istihdam edilmeleridir. Güney İtalya, Kıbrıs ve Balear Adaları'ndaki belli sayıdaki şeker plantasyonlarını saymazsak, bölge köleliği toplumun ekonomik hayatının sadece ufak bir kısmını teşkil etmekteydi.⁴⁹ Kölelerin toplu şekillerde istihdam edilmemeleri önemli bir karakterdir. 16. yüzyılda yaşanan dönüşüm ise gerçekten keskin olmuştur.

⁴⁷ Phillips, *Slavery From Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 105; McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 310-11; Aurelia Martin-Casares, 'Evolution of Origin of Slaves Sold in Spain from Late Middle Ages till the Eighteenth Century', *Schiavitu E Servaggio Nell'Economia Secc XI-XVIII/Serfdom and Slavery in the European Economy 11th and 18th Centuries*, Firenze: Firenze University Press, 2014, s. 416; Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 119-137; Andrew Ehrenkreutz, 'Strategic Implications of the Slave Trade Between Genoa and Mamluk Egypt in the Second Half of the Thirteenth Century', hzl. Abraham Udovitch, *The Islamic Middle East, 700-1900*, Princeton: The Darwin Press, 1981, s. 335-45.

⁴⁸ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 162; Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries'; McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy'.

⁴⁹ Akdeniz'in belli bölgelerindeki şeker plantasyonlarındaki işgücü, ağırlıklı olarak özgür işçilerden oluşmaktadır. Bkz. Phillips, *Slavery from Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 97; Entegrasyon için ise bkz. a.g.e., s. 101.

Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, pek çok Akdeniz tarihçisi 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında Akdeniz köleliğinin karakter değiştirdiğini iddia etmiştir.⁵⁰ Burada iki temel sebep çok önemlidir. 1470’lerde, Geç Orta Çağ için hayati öneme sahip köle kaynakları ile Cenova, İspanya veya Memluk gibi Akdeniz devletlerinin irtibatlarının kesilmesi en sık dile getirilen nedendir. Bunun yanında, 16. yüzyılda forsalara duyulan aşırı ihtiyaç neticesinde şahsi kölelikten, daha sert şartları olan *kamusal köleliğin*⁵¹ lehine yaşanan dönüşüm, önceki dönemlere nazaran gözlemlenen bir başka mühim farktır.⁵² Bu, hem köle istihdamının yapısını değiştirmiş, hem de istihdam edilen grupların topluma entegrasyon, hatta azat olma durumlarını menfi manada etkilemiştir. Hiç şüphesiz, kamusal alanlarda istihdam edilen esir ve köleler pek çok yönden Geç Orta Çağ’daki ev kölelerinden daha ağır hayat şartlarına sahiptiler.⁵³ Osmanlı sistemini bir yere oturtmak için öncelikle bu yapıda meydana gelen değişimi ortaya koymak hayati gözükmektedir.

2.1 KÖLE KAYNAKLARINDA YAŞANAN DEĞİŞİM

1492 senesinde İspanya’nın Yeni Dünya’da yeni topraklar ele geçirmeye başlaması neticesinde, kendi köle kaynaklarını bu bölgeye aktarması son derece önemli bir kırılma noktasıdır.⁵⁴ Ne var ki, dönüşüm zaten bundan önce yavaş yavaş zuhur etmeye başlamıştı bile. İspanya, daha 15. yüzyılın ortalarında Karadeniz kaynağının kendisi için istikrarsız bir hal almasından dolayı, Portekizlilerin Afrika sahillerinde kurdukları

⁵⁰ Fynn-Paul, ‘Empire, Monotheism and Slavery in the Greater Mediterranean Region from Antiquity to the Early Modern Era’, s. 36; Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, çev. Betül Parlak, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 21-73; McKee, ‘Domestic Slavery in Renaissance Italy’, s. 320; Origo, ‘Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries’, s. 354.

⁵¹ Bu tabir Salvatore Bono’nun eserinde çok sık geçmektedir.

⁵² Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, s. 29, 43-60; McKee, ‘Domestic Slavery in Renaissance Italy’, s. 321.

⁵³ Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, s. 456.

⁵⁴ William Phillips, ‘Slavery in the Atlantic Islands and Early Modern Spanish Atlantic World’, hzl. D. Eltis & S. Engerman, *Cambridge History of World Slavery III*, Cambridge University Press, 2011, s. 325; Sadece Afrikalılar değil, yeri geldiğinde Osmanlılar ile yapılan savaşlardan ele geçirilen Türk, Arap ve Mağripli savaş esirleri de Amerika’ya taşınmaktaydı. David Wheat’in yapmış olduğu çalışma neticesinde İspanyollar’ın Karayipler’deki kadırgalarında belli bir miktar Türk ve Rum köle istihdam ettikleri ortaya çıkmıştır. Bkz. a.g.y., ‘Mediterranean Slavery, New World Transformation: Galley Slaves in the Spanish Caribbean, 1578-1635’, *Slavery and Abolition* 31/3 (2010), s. 331.

kolonilerden çok sayıda köle satın almaya başladı.⁵⁵ Gerçekten de 14 ve 15. yüzyıllarda pek çok şehirde Rus, Tatar ve Çerkez köleler ciddi oranlardayken, 15. yüzyılın sonunda, ama özellikle 16. yüzyıldan itibaren bunları belli istisnalar haricinde görmek mümkün değildi. Ticaretle temin edilen kölelerdeki etnik yapının bu bağlamda Afrikalılar lehine değiştiği oldukça açıktır.⁵⁶ 16. yüzyılda, İspanya'nın Amerika'daki plantasyonları, Afrika'dan temin edilen kölelerin çoğunun Yeni Dünya'ya akıtılmasına neden olsa da,⁵⁷ yine de ticari usullerle temin edilen gerek siyahi Afrikalılar, gerekse Sahra halkları İspanya'nın Barcelona, Sevilla ve Valencia gibi şehirlerin köle pazarlarında mevcuttu.⁵⁸ Bu olgu sadece İspanya'yı değil, evvelden bizzat bu işin ticaretini yapan pek çok İtalyan şehir devletini de direkt etkiledi. Kaynak bulma konusunda zorluk yaşayan Floransa, bu açığı kapatabilmek adına İspanya ve Portekiz pazarlarına başvurarak Afrikalı köleler satın alıp istihdam etme yolunu tuttu.⁵⁹ Ne var ki bu sayı, bir önceki yüzyıllarda Karadeniz'den getirilen miktarla mukayese edilmeyecek ölçekte azdı.⁶⁰ Aynı dönemde Cenova'da da köle istihdamında ciddi değişiklikler meydana geldi. Karadeniz ticaretinin en faal oyuncusu olan bu devletin Karadeniz ile bağlantısının kesilmesi, Mağripli savaş esirlerinin önemini arttırdı.⁶¹ Bunun yanında Venedik'in durumu, 1503 barışından itibaren Osmanlılar ile yakınlaşması veya tarafsız bir tutum sergilemesinden ötürü çok daha karışıktır. Karadeniz kaynaklarına erişemediği gibi, Ege ve Dalmaçya'daki kolonilerinin de güvenliği için, birkaç istisna haricinde, Osmanlılarla ciddi bir savaş içerisine girmemiştir.⁶² Venedik kendi güvenliği için, yüzyıl boyunca Müslüman köle ithal etmemeye özen gösterdi.⁶³ 13. yüzyıldan itibaren Tatar, Rus ve Çerkez kölelerin rağbet gördüğü pek çok İtalyan şehri artık bu ihtiyacı Karadeniz'deki ticaret ağı yerine, ya Osmanlı sahillerine (Mağrip, Anadolu, Arnavutluk, Yunanistan) yaptıkları

⁵⁵ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 104.

⁵⁶ Martin-Casares, 'Evolution of Origin of Slaves Sold in Spain from Late Middle Ages till the Eighteenth Century', s. 409-431.

⁵⁷ Yapılan sayımlara göre 1492-1650 yılları arasında İspanyollar Afrika'dan Yeni Dünya'ya 300000 köle taşımıştır. Bkz. Phillips, 'Slavery in the Atlantic Islands and Early Modern Spanish Atlantic World', s. 337.

⁵⁸ A.g.y., *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 117-121.

⁵⁹ A.g.y., *Slavery from Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 105.

⁶⁰ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 354; Özellikle Kuzey İtalya'daki şehirlerde bu sayı oldukça azdır. Sadece Güney İtalya bu konuda bir istisna teşkil etmektedir. Bkz. McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 311-312.

⁶¹ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 55.

⁶² Maurice Aymard, 'XVI. Yüzyıl Sonunda Akdeniz'de Korsanlık ve Venedik', çev. Mehmet Genç, *İÜİFM* 23/1-2 (1963), s. 221.

⁶³ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 55-57.

vurgunlardan ya da İspanya, Portekiz gibi devletlerin ellerindeki Afrikalı köleleri ithal yoluyla karşılamaya başladı. Kısaca tüm bu süreç, İspanya ve İtalya'daki pek çok şehirde ticaretle edinilen kölelerin kaynaklarını değiştirdiği gibi, özellikle İtalyan devletlerinde, ithal köle hacminde de ciddi bir düşüşe sebep olmuştur.⁶⁴ Belirttiğimiz sebepten dolayı Akdeniz'de devletlerin ve korsanların yürüttükleri savaşlar neticesinde ele geçen savaş esirleri mühim bir kaynak haline gelmiştir.⁶⁵ Bu bağlamda İspanya'nın 1500'lerin başından, Ceneviz gibi İtalyan devletlerinin de 1530'lardan itibaren Akdeniz'de yürüttükleri deniz savaşları oldukça hayatiydi. Deniz savaşları bu hususa o kadar tesir etmiştir ki, Malta ve Napoli gibi yerler Akdeniz köle ticaretinde sivrilemekte muktedir olabilmişlerdir.⁶⁶ Neticede gerek Güney İtalya'nın Mağrip'e yakınlığı, gerekse Habsburg kontrolünde olması Müslümanlarla yapılan savaşlarda bu bölgeyi mühim bir nokta haline getirmiştir. Bu, 16. yüzyılda İtalya'da temel pazarın dahi kuzeyden güneye kaydığını göstermektedir.

Buna mukabil, bahsi geçen süreç sadece Batı Akdenizi değil, Doğu Akdeniz'deki bir takım siyasi yapıları da etkilemiştir. Böyle bir dönüşümün Memluktarda da zuhur etmesi son derece doğaldır.⁶⁷ Özellikle askeri ve idari ihtiyaçlar için zaruri olan Çerkez köle ticaretinin 15. yüzyılın sonlarından itibaren azalması, Memluk Sultanlığı'nı Osmanlılara bağlı kılmıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısında, Memluk-Karadeniz ulaşımı için hayati öneme sahip Orta Anadolu ticaret yolundaki tıkanıklık, Memluk köle sevkiyatında ciddi sıkıntılara neden oldu.⁶⁸ Siyahi kölelerin Karadeniz beyaz köle ticaretinde oluşan açığı ne ölçüde kapadığı incelenmesi gereken bir soru olmakla birlikte, Osmanlıların bölgeyi 1517'de ele geçirmesi, Güney Anadolu limanlarının önemini daha da arttırdı. Kahire ve İskenderiye gibi Mısır şehirleri ancak Sudan ve Habeşistan'dan ithal ettikleri köleler karşılığında merkezden yeterli miktarda beyaz köle satın alabiliyordu.⁶⁹ Mısır ekonomisi ile derin bağları bulunan Kıbrıs da etrafındaki değişimlerden payını aldı. Lusingan dönemi Kıbrıs'ındaki şeker plantasyonlarında istihdam edilen Anadolu ve Ege adalarından temin edilen kölelerin sayısında gözle

⁶⁴ McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 317; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 233.

⁶⁵ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 43-44.

⁶⁶ McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 321.

⁶⁷ Shaun Marmon, 'Domestic Slavery in the Mamluk Empire: A Preliminary Sketch', hzl. a.g.y., *Slavery in the Islamic Middle East*, Princeton: Princeton University Press, 1999, s. 1-23.

⁶⁸ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 282.

⁶⁹ İnalçık, 'Servile Labour in Ottoman Empire', s. 38.

görülür bir düşüş meydana geldi.⁷⁰ Gerek adadaki Yunan nüfusunda gözlemlenen değişim, gerekse Ege adalarından köle temin etmeye müsaade eden ticari yapının çökmesi, Venedik hakimiyeti dönemindeki Kıbrıs'ta siyahi Afrikalı köle oranında da artışa neden olmakla birlikte, toplam istihdamda da mühim bir düşüşe sebebiyet vermiştir. Adada 1571 yılına kadar sürecek Venedik hakimiyetinde Ege ve Anadolu kökenli kölelere çok sık rastlanmayıp, siyahi Afrikalılara atıflarda bulunulması, etnik ve ticari yapıdaki değişimi doğrulamaktadır.⁷¹ Peki tüm bu değişimlerin nedeni neydi?

Portekizliler'in 1443'ten itibaren Afrika'dan Akdeniz'e getirdikleri köleleri satın almak, pek çok Akdeniz devleti için Karadeniz kaynaklarına nazaran daha cazipti.⁷² Tabii tek neden bu değildi. 1453'te İstanbul'u, 1475'te ise Kefe'yi fetheden Osmanlıların, bölgede aktif ticaret yapan Cenevizlileri Karadeniz'den sökerek burada kendi sistemini oluşturmaya başlaması başlı başına bu yapıya tesir eden bir şeydi. Aynı sene Kırım Hanlığı'nın Osmanlı otoritesini tanınması, Osmanlı bünyesinde kuzey-güney istikametindeki ticareti geliştiren çok önemli bir adım oldu. Osmanlılar bunu kendi lehine kullanmıştır. Bu en azından Osmanlıların hakimiyet kurduğu bölgeler için bir sürekliliği göstermektedir. Osmanlılar zamanında, Kırım'dan tedarik edilen kölelerin hacmi hususundaki sürekliliğe dair elimizde herhangi bir veri olmasa da, bu kanaldan temin edilen köleler toplam köle sayısı içinde ciddi bir orana ulaşmıştır.⁷³ Üsküdar

⁷⁰ 14 ve 15. yüzyılda Anadolu ve Ege adalarındaki köle ticareti için bkz. Elizabeth Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, (Venice: Library of the Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, 1983); Kate Fleet, *Erken Osmanlı Dönemi'nde Türk-Ceneviz Ticareti*, çev. Ö. Akpınar, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009), s. 37-59.

⁷¹ Bu süreç Venedik döneminde daha gözle görülür bir hal almıştır. Geç Orta Çağ'da şeker plantasyonlarında istihdam edilen Rum ve Türk kölelerin sayısında gözlemlenen azalma, tedarik hatlarının kapanmasıyla açıklanabilir. Bu, şeker plantasyonlarını da olumsuz etkilemiştir. Ne var ki, 16. yüzyılda devam eden tek kaynak Portekizlilerin Afrika'dan getirdikleri siyahiler olmuştur. Ama bu sayı da önceki dönemlerle mukayese edilemeyecek kadar azdır. Bkz. Benjamin Arbel, 'Slave Trade and Slave Labor in Frankish Cyprus (1191-1571)', *Study in Medieval and Renaissance History* 24 (1993), s. 165; Ronald Jennigs'in yapmış olduğu çalışma neticesinde 1590-1640 yılları arasında Kıbrıs'taki kölelerin çoğunlukla siyahi Afrikalılardan oluştuğu tespit edilmiştir. Ne var ki, Venedik döneminin aksine bu köleler Portekizli tüccarların Batı Afrika'dan temin ettiklerinden ziyade, Mısırlıların Sudan ve Habeşistan'dan satın aldıkları kölelerden oluşmaktadır. Bkz. Jennigs 'Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640', s. 286-293.

⁷² Fleet, *Erken Osmanlı Dönemi'nde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 130.

⁷³ Bununla ilgili bir mukayese yapabileceğimiz 15. yüzyıla ait elimizdeki tek veri Bursa şehrine aittir. Halil Sahillioğlu'nun yaptığı çalışmada 15. yüzyılın ikinci yarısına ait kökeni belli 2175 köle kaydı tespit edilmiştir. Bu kölelerin kökenlerine inildiği vakitte sadece %8 kadarının Karadeniz ticaretinden temin edildiği anlaşılmaktadır. Ne var ki 16. yüzyılın başındaki kayıta bu oran %59'a kadar çıkmıştır. Bkz. Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 98-103.

kazası için bu oranları *Köle Trafiği* kısmında paylaşmayı konunun muhteviyatı açısından uygun görmekteyiz. Ne var ki, bahsi geçen süreç Akdeniz devletlerinin buradaki köle kaynaklarına erişiminin engellenmesi demektir. Çünkü Osmanlılar bu tür bir köle ticaretine müsaade etmemekle birlikte, devlet sınırları içine giren kölelerin ihraç edilmeleri de kanuna aykırıydı.⁷⁴ Bu bağlamda 16. yüzyıl Osmanlıları, kaynak kullanımı konusunda muadili olan Akdeniz devletlerinden ayrılmaktadır. Bahsetmiş olduğumuz süreç, başta belirttiğimiz iki mühim değişimin ana nedenidir. Akdeniz’de, köle kaynaklarının ticaretten savaş esirlerinin lehine değişmesi ve ithal edilen köle kaynaklarının Karadeniz’den Batı Afrika’ya kayması önemli kırılma noktalarıdır. Yine de belirttiğimiz nedenler, istihdamdaki dönüşümü açıklamaya yetmez. Bunun için kadırgalara inmemiz gerekmektedir.

2.2 İSTİHDAMDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM: FORSALIĞIN YÜKSELİŞİ

16. yüzyılda Akdeniz coğrafyası forsa denilen, kadırgalarda çok ağır şartlarda istihdam edilen esir ve kölelerin sayısında ciddi bir artışa tanık olmuştur. Bu tür bir köle istihdamı gerek çalışma ve hayat koşulları, gerekse azat olma durumu bakımından Geç Orta Çağ Akdeniz köleliğinden çok daha sert şartlara malikti. Peki 16. yüzyılda bu insanların hayat şartlarını bu denli menfi manada etkileyen, ev köleliğinden forsalık lehine yaşanan dönüşümün altındaki temel neden neydi?

15. yüzyılda ateşli silahların başta sahra ve kuşatma savaşlarında yaygınlaşması, pek çok devlet için bu silahları zaruri kılmıştır. Muhtelif ağırlıklardaki bu silahların gerek saldırı, gerekse savunma odaklı kullanımı, özellikle bazı tarihçiler tarafından devletlerin iktisadi bağlamda merkezileşmesi olarak yorumlanmıştır.⁷⁵ Genel yazımda, bunu ortaya koyan tarihçilerin sayısı hiç de az değildir. Ne var ki, aynı olgu deniz tarihçiliğinde hala

⁷⁴ İnalçık, ‘Servile Labour in Ottoman Empire’, s. 35-36; Mehmet Genç, Osmanlılarda ihracat yasaklarının temel mantığını teorik olarak izah etmiştir. Genç’in temel argümanı Osmanlıların piyasada bolluk yaratma amacıyla böyle bir politika güttüğü yönündedir. Bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), s. 41-44, 55-58.

⁷⁵ Bu hususta temel eserlerden biri için bkz. Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, (London-New York: Cambridge University Press, 1996); Ateşli silahlar ve askeri devrim tartışmaları için bkz. Gabor Agoston, *Osmanlılar’da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, hzl. Kahraman Şakul, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017).

hak ettiği ilgiyi görememiştir.⁷⁶ 1510'lardan itibaren hafif ve orta ölçekli toplar Akdeniz'de artan deniz savaşlarından ötürü, kadırgalarda da kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁷ Bu tür ateşli silahların, mühimmatın ve personelin kadırgalarda kullanılması gemilerin hacimlerini genişletmiştir.⁷⁸ Burada özellikle bahsi geçen dönüşümde başat etken olan kürekçilere değinmek son derece mühimdir.

Akdeniz'de 1290'lardan itibaren kullanılan *alla sensile* tekniği, İtalya'da geliştirilen, iki yüz yıldan fazla bir süre kadırgalarda kullanılan temel bir kürek tekniğidir.⁷⁹ Bu teknikte, kadırganın sağ ve sol taraflarındaki her bir oturağa iki veya daha çok üç kişi oturarak ayrı ayrı kürek çekebilmekteydiler. Bir oturakta üç kişi otursa dahi, her birine birer kürek veriliyor ve oturakların genel pozisyonu da küreklerin birbirine karışmasına müsaade etmediğinden bu, Akdeniz ikliminde ideal hız ve manevra imkanını sağlıyordu. Üstelik yıllar içerisinde klasikleşen ve çok da değişime uğramayan bu kürek sisteminde, bir kadırgada ihtiyaç duyulan kürekçi sayısında ciddi bir artış gözlemlenmediğinden kürekçiler daha çok profesyonel, ücretli işçilerden oluşuyordu.⁸⁰ Ne var ki, ateşli silahların kadırgalarda kullanılması, kadırgaların yeni ekipman ve eski sistemle istenilen hız ve manevra kabiliyetine müsaade etmemekteydi. Bu ancak daha fazla kürekçi gücüyle çözülebilirdi. Mesela, 1520'lerde Venedik, kadırgalarındaki oturaklara üç yerine beş kürekçi yerleştirmeye başladı. Bu gerçekten de kadırgaların hızlarını ciddi oranlarda arttırmıştı. Ne var ki böyle bir yöntem, ücretli işçilerin istihdam edildiği kadırgalarda, artan personel sayısı kadar mali yük bindireceğinden, oldukça masraflı bir çözüm yoluydu.⁸¹ Çünkü bu sistemde, kürekçilerin eğitilmiş ve profesyonel olmaları zaruriydi. Keza, eğitimsiz, bu işte uzmanlaşmamış kişilerin, her kürekçinin ayrı bir kürekten sorumlu olduğu bir kürek sisteminde istihdam edilmeleri, küreklerin senkronizasyonsuz hareketine neden olabileceğinden, geminin dengesini bozup alabora

⁷⁶ Bununla ilgili birkaç eser şu şekildedir. Bkz. John Pryor, *Geography, Technology and War: Studies of the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*, (London-New York: Cambridge University Press, 1988); John Francis Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, (London-New York: Cambridge University Press, 1974); a.g.y., *Galleons and Galleys*, (London: Cassel Press, 2002); Türkçe literatürde özellikle kölelik-kadırga ve ateşli silah bağlantısına değinen bir çalışma için bkz. Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), s. 109-123.

⁷⁷ Guilmartin, *Galleons and Galleys*, s. 114.

⁷⁸ Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 113.

⁷⁹ Guilmartin, *Galleons and Galleys*, s. 110.

⁸⁰ Bu tekniğe göre normal bir kadırganın sağ ve sol kanadında 24 oturak mevcuttur. Her bir oturağa 3 kişi oturduğundan, toplamda 144 kürekçiye ihtiyaç vardı. Bkz. a.g.e., s. 111-12.

⁸¹ A.g.e., s. 120-21.

olmasına sebebiyet verebilirdi.⁸² Bundan dolayı, 1530'lardan itibaren Osmanlıların Orta ve Batı Akdeniz'de artan faaliyetleri, pek çok İtalyan devletinin deniz gücünü birtakım yeni sistemlerle donatmasının önünü açmıştır. Aynı dönemlerde, İtalyan deniz devletlerinde yaygınlaşan *alla scaloccio* sistemi, kadirgalarda daha çok kürekçiyi daha ucuz bir şekilde istihdam etmeye müsaade ettiğinden, hızla Akdeniz'de yayılmaya başlamıştır. Kadırgada birbirine tamamen paralel ve yatay olan bu yeni oturak sistemi sayesinde, bir oturaktaki herkes tek bir kürekte mesul tutulabiliyordu. Bu mühim bir dönüşümdü. Çünkü, bu sistem sayesinde tek bir küreği çeken birden fazla kürekçinin hepsinin profesyonel, bu işi layikiyle bilen insanlar olmalarına gerek yoktu. Yeni sistemde, mesul tutulduğu küreğin diğer küreklerle senkronizasyonunu sağlama, oturağın başındaki profesyonel, maaş alan kürekçinin sorumluluğunda olmasına rağmen, ihtiyaç duyulan kas gücü eğitimsiz kürekçilerden sağlanabilmekteydi. Böyle bir sistem sayesinde küreklerin senkronizasyon sorunu ortadan kalktığından, tek bir küreğe profesyonel bir kürekçiye ek olarak üç, hatta dört tane maaş almayan, eğitimsiz kişi daha eklenebilirdi. Yani kürek başına kürekçi sayısı istendiği kadar arttırılabiliyor, bu da kadırganın ağırlıktan ötürü ihtiyaç duyduğu ekstra hızı sağlayabiliyordu. Peki, bu eğitimsiz ve profesyonel kürekçilere nazaran daha az maliyetli kürekçiler kimlerdi? Elbette 16. yüzyılda artan deniz savaşlarından ele geçen Akdenizli esirler ve köleler, yani forsalar.⁸³ Bu yüzden esir ve kölelerin kadırgalarda kitlesel kullanımı daha çok 16. yüzyılın bir ürünüydü. Çünkü işin içine artık ateşli silahlar girmişti.⁸⁴

Ne var ki her çözüm yolu, başka bir alandan fedakarlığı beraberinde getirmektedir. Bu süreç, Batı Akdeniz devletlerinin eskisi kadar olmasa da, yine de savaş esirleri

⁸² Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 205.

⁸³ Esir her ne kadar Akdeniz toplumlarında sıradan insanlar için pahalı bir şey olsa da, askeri sınıftan kişiler için masraftan öte bedava edinilen bir şeydi. Bu ayrım son derece önemlidir. Bu yüzden gemilerine kürekçi arayan her kaptan, asker veya yönetici için ücretli işçiden çok eldeki esirleri istihdam etmek daha tercih edilir bir şeydi. Öte yandan, bu esirlerin pazarlarda satılmaması bu insanları böyle bir gelirden men etmekteydi. Ne var ki, kar-zarar analizi yapıldığında ortaya iki mühim sonuç çıkmaktadır. Bunlardan birincisi 16. yüzyıl Akdeniz'inde özellikle profesyonel kürekçilerin maaşları enflasyonun da etkisiyle ciddi derece arttığından, esirleri pazarda satmayıp, kadırgada istihdam etmek 16. yüzyılın şartlarında daha az maliyetliydi. Bkz. Guilmartin, *Galleons and Galleys*, s. 121-22; Öte yandan pek çok durumda şahsi köleler de kiralanmak suretiyle kadırgalarda forsa olarak kullanılabilirdiğinden, esirin köleleştirilmesi vesilesiyle hem tedarikçiler gelir elde etmiş oluyor, hem de kadırgaların ihtiyacı sağlanmış oluyordu. Normal kölelerin kadırgalarda istihdam edilmeleriyle ilgili bkz. Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*.

⁸⁴ *Alla scallacio* sistemi için bkz. Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 114, 205-209; Pryor, *Geography, Technology and War: Studies of the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*, s. 66-67; Guilmartin, *Galleons and Galleys*, s. 121-25.

vasıtasıyla bir şekilde temin ettikleri kölelerin evler yerine, daha çok kadırgalarda istihdam edilmelerini çok daha cazip kılmıştır.⁸⁵ Daha da açık ifade etmek gerekirse, kaynaklar farklı bir alan için kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü iki istihdam alanına layikiyle esir veya köle temin etmek oldukça zor bir şey olsa gerek. Keza, İspanyol kadırgalarındaki kürekçilerin ciddi bir kısmı kürek mahkumlarıyla birlikte *forsalardan* oluşurken,⁸⁶ Batı Akdeniz'deki diğer memleketlerde olduğu gibi ev köleliği mühim bir düşünüş içerisinde girmiştir.⁸⁷ Donanma gibi kamusal ihtiyaçlarda artan köle ve esir istihdamı Ceneviz, Napoli, Fransa veya Papalık Devleti için de söz konusuydu.⁸⁸ Kısaca 16. yüzyılda savaş ve gemi teknolojisinde cereyan eden şeyler, Batı Akdeniz devletlerinin köle istihdam yapısını ev köleliğinden forsalığa evirmiştir.⁸⁹ Bunun yansımaları kendini aşamalı olarak Akdeniz devletlerinde belli etmekteydi. Özellikle bu, İtalyan devletlerinde son derece belirgin bir hal almıştır. Salvatore Bono'nun *kamusal kölelik* olarak nitelediği esir ve kölelerin istihdam edildikleri bu yeni sistem çok daha ağır bir kölelik türüydü. Önceki yüzyıllarda ev tipi köleliğin ağır bastığı Akdeniz toplumlarında, şehirlerdeki köleler çok daha hafif işlerde istihdam ediliyor, topluma daha rahat adapte oluyor ve daha kolay azat ediliyorlardı.⁹⁰ Oysa ki, 16. yüzyılda Akdeniz'de köle ve esir istihdamının geneli için bunları söylemek pek mümkün değildir.⁹¹ Çünkü ekseriyeti forsalardan teşekkül etmiş bir istihdamdan söz etmekteyiz.⁹² Peki, Osmanlı sistemini burada nereye oturtabiliriz?

⁸⁵ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 21-73.

⁸⁶ Guilmartin, *Galleons and Galleys*, s. 120.

⁸⁷ William Phillips her ne kadar ev köleliğindeki asıl büyük düşünüşün 17. ve 18. yüzyıllarda olduğunu vurgulasa da, eserinin son bölümünde 16. yüzyıldan itibaren ciddi bir düşünüşün söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bkz. Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, Epilogue.

⁸⁸ Gillian Weiss, *Captives and Corsairs, France and Slavery in the Early Modern Mediterranean*, (Stanford: Stanford University Press, 2011), s. 21-22; Pryor, *Geography, Technology and War: Studies of the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*, s. 76.

⁸⁹ Bono, şiddetle 16. yüzyıldan itibaren kamusal köleliğin ev köleliği aleyhine geliştiğini vurgulamaktadır. Bkz. Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, a.g.e., 1. Bölüm.

⁹⁰ A.g.e., s. 456; Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 10.

⁹¹ Bono, *Yeniçağ İtalya'sından Müslüman Köleler*, s. 59.

⁹² Burada *esir* ve *köle* arasında da bir ayırım yapmak gerekebilir. Çünkü bu ayırım sadece İslam hukukunun tanıdığı bir şey değildi. Ne var ki, kadırgalarda bu ayırım çok muğlaktır. Esirlerin yanı sıra köleler de forsa olarak kullanılabilmekteydi. Bunun yanında burada vurguladığımız temel şey, esirlerin mi yoksa kölelerin mi daha çok kadırgalarda kullanıldığından öte, farklı kaynaklardan gelip, köleleştirilmeleri meşru olan grupların evlerde istihdam edilmelerinden çok, daha beter şartlardaki kadırgalarda istihdam edilmeleridir.

Osmanlıların *alla scaloccio* sistemine 1570'lerde geçtiğine dair elimizde emareler olsa da,⁹³ 1590 gibi çok geç bir döneme ait Venedik *relazioneleri* bile hala Tersane-i Amire'deki kadirgaların üç oturaklı olduklarından söz etmektedir.⁹⁴ Bu, fazladan forsaya ihtiyaç duymayan eski bir oturak sistemidir. Bundan dolayı bahsi geçen kadirgalarda forsalar çok cüzi oranlardaydı. Zaten genel literatür de Osmanlı kadirgalarındaki kürekçi gücünün köle veya esirlerden ziyade, ekseriyetle hürlerden oluştuğu konusunda hemfikirdir.⁹⁵ Bu, Akdeniz memleketlerindeki durumun aksine, kamusal köleliğin ev köleliğinin aleyhine ciddi oranlarda büyümemesi demektir. Meseleyi daha net anlayabilmek adına bunun altındaki olası iki nedeni izah etmek zorundayız.

Bunlardan birincisi, Osmanlı kadirgalarının kullanım amaçlarının, muadili Akdeniz devletlerinkinden farklı oluşudur. Mesela İspanya, daha fazla kürekçiye ihtiyaç duyan yeni sisteme geçmek zorundaydı. Çünkü İspanyol kadirgalarının temel amacı taktiksel saldırıydı. Bu, bir kadirganın olabildiğince ateşli silah ve mühimmatla deniz savaşlarına iştirak etmesi demektir. Öte yandan, Fransız kadirgaları da bu tip bir saldırı amacı gütmekteydi. Ayrıyetten, yapı gereği Fransız kadirgalarının ateş gücü her zaman daha fazla olmak mecburiyetindeydi. Zaten bu tür ateş gücüne verilen önem, yukarıda belirttiğimiz dönüşümün bizzat altında yatan nedendi. Mamafih, Venedik kadirgalarındaki durum bundan da farklıydı. Temel gayesi stratejik saldırı olan bu kadirgalar olabildiğince hızlı olmak zorundaydılar. Sahil bölgelerinde devriye gezen Venedik kadirgaları hızları sayesinde tehdit altındaki kaleleri savunabiliyorlardı. Bu üç kadirga tipinin temel gayeleri farklı olmakla birlikte, birleştikleri tek bir nokta vardı. O da saldırı amaçlı olmalarıydı. Bu yüzden sonucu ne olursa olsun belli bir hızda seyir etmek zorundaydılar. Oysa Osmanlı kadirgaları hiçbir şekilde saldırı amaçlı

⁹³ Colin Imber, 'The Navy of the Süleyman the Magnificent', *Archivium Ottomanicum* 6 (1980), s. 217-18.

⁹⁴ İtalyanca tutulan *relazioneleri* benimle paylaşma nezaketini gösteren Emrah Safa Gürkan'a teşekkürü borç bilirim; '*Queste galee adunque, sebbeoe armate di nuovo, e con 3 uomini per banco, da quelle dei capi e dei corsari in fuori ehe ne hanno 4 e aleune aneo 5, ~ quelle del eapitan fino a 7, non possono far buona riuseita; e pero l'annala del Turco, benehe sia nurnerosa, ha sempre poche galee di considerazione, ehe rare volte passano il numero di 60, e sono , quelle armate di schiavi*'. Bkz. Eugenio Alberi, *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneti al Senato Durante il Secolo Decimosesto*, (Firenze, 1855), s. 355; '*... beocbe' non ne assegoioo piu di 150 per galea in raglooe di 3 per baoco*'. Bkz. a.g.e., s. 352.

⁹⁵ İdris Bostan, 'Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri', hzl. a.g.y., *Osmanlı Akdenizi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, s. 190; Imber, 'The Navy of Süleyman the Magnificent', s. 265.

tasarlanmamışlardı. Türk kadırgalarının genel hizmet amacı sahil bölgelerine asker taşımaktı. Stratejik bağlamda lojistik hizmetler için kullanılan bu tip kadırgalar aşırı hıza gerek duymamaktaydı.⁹⁶ Muhtemelen belirttiğimiz sebep, tüm Akdeniz’de gemilerde çok daha fazla esir ve köle kullanımını mecbur kılan yeni kürek sisteminin Osmanlılar tarafından benimsenmemesinin altındaki nedenlerden biriydi. Yine de akıllara başka ihtimaller de gelmektedir. Belki de bazı etkenler Osmanlıların bu tip bir sisteme geçmesine mani olmuş olabilir. Acaba Osmanlıların ellerindeki esirler, saldırı amaçlı kadırgalar için zaruri olan yeni kürek sistemin yaygınlık kazanmasına müsaade etmeyecek ölçekte yetersiz bir sayıda mıydı? Bunu irdelememiz gerekmektedir.

Öncelikle sultanın kendi payı olan *miri esirlerden* söz etmek zorundayız. Ekseriyetle Akdeniz’deki savaşlardan ve çarpışmalardan ele geçirilip kamusal işlerde istihdam edilmek üzere sultana ayrılan bu esirler tersane ve inşaatlarda çalıştırılmaktaydılar.⁹⁷ *Miri esirlerin* genellikle denizcilikle ilgili belli pratiklere aşına olan İspanyol, İtalyan, Sicilyalı veya Korsikalı sahil halklarından müteşekkil oldukları düşünüldüğünde, böyle bir kaynağın kadırgalardaki forsa ihtiyacı için ne kadar faydalı olabileceği daha rahat anlaşılacaktır. Ne var ki, Tersane-i Amire zindanlarındaki *miri esirlerin* sayısı hiçbir zaman çok ciddi rakamlara ulaşmamıştır.⁹⁸ Şayet Osmanlı askeri aklı bu yeni kürek sistemine geçmek istemişse, Akdeniz halklarından oluşan *miri esirlerin* az sayıda oluşları bu hususta önemli bir dezavantajdı. Mamafih Cezayir korsanlarındaki durum bambaşkaydı. Çünkü Cezayir korsanları Rumeli’deki akıncı beyleri misali zaten Akdenizli esirleri ele geçiren taraf olduğundan, Osmanlı merkezinden çok daha fazla forsa olarak kullanılmaya uygun esire sahipti.⁹⁹ Bu sayede de, korsanların ellerindeki gemiler tamamen yeni kürek sistemiyle teçhiz edilebilmişlerdi.¹⁰⁰

⁹⁶ Guilmartin, *Galleons and Galleys*, s. 119-20.

⁹⁷ Tersane zindanına bakıldığı vakit, buranın Frenk karakterli olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *Sultanın Zindanında: Osmanlı İmparatorluğu’na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. Noyan, T., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010; Bu insanların çoğu Akdeniz sahillerinde yaşayan halklardan teşekkül ettiğinden gemilerde istihdam edilmeye uygun yapıdılar.

⁹⁸ Imber, ‘The Navy of the Süleyman the Magnificent’, s. 265.

⁹⁹ Cezayir’deki korsanların esir ele geçirmeleri, bölgenin ekonomisi için son derece hayatiydi. Bkz. Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi’nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 41, 394-420; Direkt bu konuyla ilgili klasikleşmiş bir eser için bkz. Robert Davis, *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast and Italy, 1500-1800*, (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2003).

¹⁰⁰ Alberi, *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneti al Senato Durante il Secolo Decimosesto*, s. 355; Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi’nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 206.

Lakin, Osmanlılarda esirler haricinde sıradan şahısların ellerindeki köleler de kürekçi olarak kullanılabilir. Bu konuda Osmanlı merkez bölgelerinin kaynakları oldukça zengindi. Orta Avrupa, Karadeniz veya Kafkasya kanalından temin edilip köleleştirilen ciddi bir kitle mevcuttu. Osmanlıların Rus, Moskof veya Leh asıllı köleleri kadırgalarda istihdam ettiği bilinmektedir.¹⁰¹ Ama eninde sonunda bu köleler, mensup oldukları coğrafya gereği, böyle bir istihdama uygun fiziksel donanımına sahip olmamaları neticesinde denizlerde telef olmaktaydılar.¹⁰² Bu, ciddi kürekçi telefı nedeniyle, her defasında daha fazla köleyi gerekli kılmaktaydı. Böyle bir istihdam son derece masraflı bir uygulamaydı. Bu yüzden şahısların ellerindeki köleler de, yeni kürek sisteminin ihtiyaç duyduğu daha az maliyetli insan ihtiyacını karşılama konusunda yetersiz kalmış olabilir.

Belirttiğimiz nedenlerden dolayı Osmanlılar, tıpkı 15. yüzyılda olduğu gibi, 16. yüzyılda da kürekçi ihtiyaçlarını bedel ile tutulan profesyonel kürekçilerden veya *avarız hanesi* kanalından ikame etmeye devam etmişlerdir.¹⁰³ Özellikle *avarız hanesi* dediğimiz usul yirmi üç, yirmi, on beş hatta yedi-sekiz haneden bir kürekçi temin etmeye müsaade eden bir çeşit vergi sistemiydi.¹⁰⁴ 1570'lerde hat safhaya ulaşan deniz savaşları neticesinde Osmanlıların bazı kadırgalarını yeni kürek sistemine göre tasarladıkları bilinse de, bu kritik dönemeçteki kürekçi dağılımı hususunda kesin bir şey söylememiz mümkün değildir. Ne var ki, 1571 yılındaki İnebahtı Savaşı neticesinde Osmanlı gemilerinden 15000'e yakın esir ve kölenin kaçtığı bilgisi doğruysa,¹⁰⁵ bu devirlerde pazara köle olarak dağıtılabilecek kaynakların bir kısmının kamusal ihtiyaçlara ayrıldığı sonucuna varabiliriz. Ama bunun dönemsel bir mahiyet taşıdığını da belirtmemiz gerekir. Çünkü 1570'lerin sonlarında Osmanlıların dikkatini Akdeniz'den ziyade tekrardan İran'a yöneltmesi donanmanın küçülmesini ve doğal

¹⁰¹ A.g.e., s. 208, 240.

¹⁰² 9 Mart 2019'da yaptığımız görüşmede Emrah Safa Gürkan, kadırgalarda kürekçi olarak istihdam edilen kişilerin coğrafya faktöründen ötürü telef olabilecekleri hususuna dikkatimizi çekmiştir. Köleler dışında, mesela karasal Anadolu ikliminden toplanan şahısların da telef oldukları dile getirilmiştir. Kadırgalarda kürekçiler içindeki ölüm oranları %50'lere kadar çıkmaktadır. Gerçekten de kavimlerin kürek işine karşı dayanıklılıkları farklılık arz etmekteydi. Deniz halkları bunda çok daha yetenekliydi. Emrah Safa Gürkan bu hususa kitabında da değinmiştir. Bkz. A.g.e., s. 210-11.

¹⁰³ Bostan, 'Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri', s. 189-211.

¹⁰⁴ Avarız 16. yüzyılın sonuna kadar zaruriyetten doğan durumlarda toplanan bir vergi türüydü. Daha detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, 'Avarız', *İslam Ansiklopedisi* C. 2, (Ankara, 1981), s. 13-19.

¹⁰⁵ İdris Bostan, 'İnebahtı Deniz Savaşı', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, (İstanbul, 2000), s. 288.

olarak ihtiyaç duyulan kürekçi sayısının da azalmasını beraberinde getirmiştir.¹⁰⁶ Bu yüzden kamusal alanlarda istihdam edilecek esir veya kölelere de eskisi kadar ihtiyaç kalmamıştır.

Buna benzer bir süreç bazı Akdeniz devletlerinde de görülmekteydi. Venedik Cumhuriyeti, kadırgalarda kürek çekmeye uygun donanıma sahip yeterli miktarda esir veya köle bulamama sorunundan muzdarip olan devletlerden biriydi. Zira yukarıda, Venediklilerin esir temin etme sorununa değinmiştik. Ne var ki Venedik, erken tarihlerden itibaren kadırgalarını yeni kürek sistemine göre teçhiz etmiş ve maliyeti ne olursa olsun 1570'lere kadar profesyonel kürekçi istihdam etmeye devam etmiştir. Ancak 1570'lerde kadırgalarındaki kürekçi ihtiyacının büyük bir kısmını Osmanlılar ile yaptıkları savaşlardan ele geçen esirler kanalından karşılayabilmiştir.¹⁰⁷ Mamafih Akdeniz'in geri kalan pek çok devletinin takip ettiği tutum bahsettiğimiz üzere farklıydı. İspanya, Fransa, Malta, Napoli veya Ceneviz gibi devletler hemen yakınlarındaki Cezayir, Tunus, Trablus hatta Arnavutluk ve Yunanistan gibi bölgelerden esir ettikleri Müslümanları sıradan insanlara satmak yerine, donanma yararına kullanabilirlerken Osmanlılar, buna uygun Frenk esirleri daha çok Cezayir korsanları ele geçirdiğinden, istihdamın yapısını bu denli değiştirebilecek, kadırgalarda istihdam edilmeye uygun Akdeniz kökenli köle veya esir gruplarını merkezde toplayamamış gibi gözüküyor.¹⁰⁸ Osmanlılarda, batıdaki gibi ev köleliğinden *kamusal köleliğe* keskin bir dönüşümün gerçekleşmemesinin altında yatan olası bir neden de buydu. Açıkçası bahsetmiş olduğumuz iki nedenden birinin Osmanlılar'da köle ve esir istihdamında bu tarz bir dönüşümü engellediğini düşünmekteyiz. Yani Osmanlılar, ya bu tarz bir dönüşümün altındaki temel nedenlerden biri olan kadırgaların hızlarının korunmasını stratejik amaçlarından dolayı çok da önemsememiş ya da önemsemiş, ama bunu sağlayacak donanıma sahip Akdenizli esirleri veya köleleri merkezde toplayamamıştı. Yine de, Katip Çelebi'nin ifadelerinden yola çıkarsak, 17. yüzyılın

¹⁰⁶ Pal Fodor, 'Between Two Continental Wars: the Ottoman Naval Preparations in 1590-1592', hzl. I. Baldauf & S. Faroqi, *Armağan: Festschrift für Andreas Tietze*, Praha: Enigma, 1994, s. 190-91.

¹⁰⁷ Venedik Dalmaçya'daki Rumları parayla tutup istihdam edebilirken, 1540'lardan sonra bu imkansız bir hal almıştır. Osmanlılarla olan durumundan ötürü esir de ele geçiremediğinden, en azından 1570'lere kadar kürek mahkumlarından faydalanmıştır. Ancak bu tarihten sonra donanmada forsa kullanmaya başlanılmıştır. Bkz. Aymard, 'XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz'de Korsanlık ve Venedik', s. 235-36. Bu hususta Venedik'i ayrı bir noktaya yerleştirebiliriz.

¹⁰⁸ Belki de bu yüzden merkez deniz veya denizcilikle alakası olmayan kuzey kökenli köleleri kürekçi olarak kullandı.

ortalarında Osmanlı kadırgalarının daha çok kürekçiye ihtiyaç duyan yeni kürek sistemiyle donatıldıklarını anlarız.¹⁰⁹ Ne var ki, bahsi geçen kadırgaların tamamen bu teknikle donatılmalarına rağmen kürekçiler hala avarız veya bedel ile tutulan profesyonellerden müteşekkil olmaya devam etmiştir.¹¹⁰ Bu, ikinci ihtimali düşündürmektedir.

Sonuç olarak, bu bakış açısıyla 16. yüzyıl Akdeniz'inin doğusu ve batısı arasında üç mühim farkın olduğu anlaşılmaktadır. O zaman sorumuzu tekrardan soracak olursak, Osmanlı köleliğinin Akdeniz'deki tam yeri neresiydi? 16. yüzyıldaki Akdeniz köle sistemine bakacak olursak, Osmanlı köle sisteminin farklı bir yapıda olduğu sanılabilir. Keza Osmanlılarda, genel trendin kamusal istihdam olduğu bir kölelik sisteminin ev köleliğinden ağır bastığı söylenemez. Lakin, Akdeniz'in dönüşümden evvelki köle sistemiyle, 16. yüzyıl Osmanlı köle sisteminin birbirlerine benzedikleri iddia edilebilir. Özellikle Geç Orta Çağ'ın temel köle kaynaklarının 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başından itibaren Osmanlı bünyesine dahil olmaları, bu hususta 16. yüzyılı önemli kılmaktadır.¹¹¹ Aynı şey Geç Orta Çağ Akdeniz köle istihdamının temel karakteri olan ev köleliği, kölelerin hayat şartları ve azat durumları için de geçerlidir.¹¹² O zaman incelememiz gereken husus, Osmanlı köleliğiyle, Geç Orta Çağ Akdeniz köle kültürünün ne ölçüde benzer olduklarıdır. Acaba 16. yüzyıl Osmanlıları bu kültürün bir çeşit taşıyıcısı mıydı? Bunu analiz etmek için, *Giriş* kısmında belirttiğimiz beş noktayı tek tek incelememiz gerekmektedir. Bir sonraki bölümde, ilk nokta olan köleliğin meşruiyetine değineceğiz.

¹⁰⁹ Katip Çelebi, *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar)*, hzl. Orhan Şaik Gökyay, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007), s. 183; Mamafih, 17. yüzyılda bu sisteme tamamen geçilse dahi, Batı Akdeniz'deki gibi kürekçiler forsalar müteşekkil olmamıştır.

¹¹⁰ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, (Ankara: TTK Basımevi, 2003), s. 210; Bu husus yeni kürek sistemiyle teçhiz edilmiş Osmanlı kadırgalarında dahi kürekçilerin ekseriyetle esir ve kölelerden oluşmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

¹¹¹ Osmanlılardaki kölelik meselesi geniş zaman aralığında kendi içinde de farklılık arz edebiliyordu. Mesela 16. yüzyıl ile öncesi birbirlerinden farklı karakterlere sahiptiler. Bunun en mühim göstergesi 14 ve 15. yüzyıllarda kölelerin ekseriyetle Balkanlar'dan temin edilen savaş esirleri olmalarıdır. Bkz. İnalçık, 'Servile Labor in the Ottomans', s. 38; Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 65; Bu tür askeri faaliyetler neticesinde ele geçirilen, özellikle Balkan ve Orta Avrupalı esirler Akdeniz'deki ortak köle kültürünün bir bileşeni değillerdi.

¹¹² Bunlar, *Kölelerin Hayatları, İstihdamın Yapısı ve Özgürlük* kısımlarında tetkik edilecektir.

3. KÖLELİĞİN MEŞRUIYETİ

Üsküdar'a yolu düşen kölelerin tamamı farklı hikayelere sahipti. Memleketleri, köyleri veya dilleri birbirinden tamamen farklı olan kölelerin elbette ele geçiriliş şekilleri de aynı değildi. Tatarlar tarafından satılan Marya isimli Rus cariye ile başka bir cariyeden doğan Mehmed'in hikayeleri bambaşkaydı. Hint asıllı Kanber ile Eflak asıllı Şirmerd'in Osmanlı pazarına giriş biçimleri farklıydı. Çünkü tek tip köle temini hiçbir şekilde söz konusu değildi. Peki tüm bu ele geçiriliş biçimlerinin meşruiyeti neydi?

İslam dini de, tıpkı Hıristiyanlık gibi kölelerin lehine pek çok düzenleme yapsa da, bu kadim müesseseyi yasaklamamıştır.¹¹³ İnsan toplumlarında sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar, köleliğin var olup olmamasında en belirleyici etkeni. Bu sebepten iki semavi dini de köleliği toplumsal bir realite olarak görüp onaylamıştır. Roma Akdeniz'indeki canlı köle istihdamı, imparatorluğun yıkılmasıyla beraber yok olmaya yüz tutmuştur. Ne var ki, Doğu Akdeniz'in coğrafi konumunun yanında, mevcut siyasi ve iktisadi düzen, İslam'ın da yayılmasıyla beraber köle sistemini muhafaza etmeyi başarmıştı.¹¹⁴ Aynı türden kölelik lehine bir direnç Bizans sosyal hayatında da gözlemlenmektedir.¹¹⁵ Latin dünyasının genelindeki köle arzındaki düşüş ise coğrafyanın köle kaynaklarına olan uzaklığının yanında, klasik köleliğin şekil değiştirerek *serflik* dediğimiz sisteme aşamalı olarak dönüşmesiyle alakalı gözükmektedir.¹¹⁶ Tüm bu süreç, 12. yüzyılda bazı Katolik devletlerini köleliği yasaklamaya kadar götürmüştür. Bu ilk bakışta Akdeniz genelindeki toplumların köleliğin meşruiyetine dair farklı yaklaşımlara sahip olduklarını akıllara getirebilir. Mamafih bu dini bir bakış açısından çok, Batı Avrupa genelinde, özellikle 11. yüzyıldan itibaren aşırı artan nüfusun köle istihdamına ihtiyaç duymamasıyla alakalıdır.¹¹⁷ Bu bize nüfus etkeninin köleleliğe tesirini bir kez daha göstermektedir. Buna mukabil, Akdeniz'de her şey 14. yüzyılın ortasında belli bir paralellik içerisine girecekti. 1347'de

¹¹³ Bernard Lewis, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, çev. Ö. Balkılıç, (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2017), 1. Bölüm; Robert Brunschvig, 'Abd', *Encyclopedia of Islam*, C. I, (Leiden: Brill Press), s. 24.

¹¹⁴ 'A.g.m.', s. 24-40.

¹¹⁵ Uzun bir süre ihmal edilmiş Bizans köleliğini inceleyen Youval Rothman Bizans'ın köle istihdam yapısını koruduğunu ifade etmektedir. Yayınladığı kitabın ana teması bu yöndedir. Bkz. Rothman, *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*.

¹¹⁶ Phillips, *Slavery From Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 36.

¹¹⁷ Fynn-Paul, 'Empire, Monotheism and Slavery in the Greater Mediterranean Region from Antiquity to the Early Modern Era', s. 32.

patlak veren Kara Veba'nın Akdeniz nüfusunda açtığı tahribat, özellikle hanelerinde hür hizmetli istihdam edebilen pek çok varlıklı grubu, ücretlerin artmasından ötürü köle istihdam etmeye zorlamıştır. Aynı dönemde Karadeniz gibi mühim bir köle kaynağında Ceneviz gibi İtalyan devletlerinin faal olarak köle tedarik edebilmeleri de buna eklendiğinde, Batı Akdeniz'de köle istihdamı tekrardan canlanabilmiştir.¹¹⁸ Böyle bir süreç Doğu Akdeniz için de geçerlidir.¹¹⁹ Bu, özellikle Batı Avrupa devletlerinin zaman zaman kölelik aleyhine göstermiş oldukları tepkinin din merkezli olmadığını göstermesi bağlamında önemlidir. İki dinin de köleliğe bakış açısı toplumların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına paralel bir tutumdan yanaydı. Bu ihtiyaçlara göre de belli bir miktar kölenin temin edilmesi gerekmektedir.

Tarih boyunca köleler muhtelif şekillerde temin edilmişlerdir. Bu temin şekilleri zamana ve mekana göre ciddi bağlamda farklılık arz edebiliyordu. Toplumlar köle ihtiyaçlarını mensup oldukları siyasi oluşumların içinden veya dışından temin etmek zorundaydılar. Antik dönemlerde köleler çeşitli sınıfsal sistemler vasıtasıyla veya hukuki cezalandırmalar sonucu, sıklıkla iç kaynaklardan temin edilmekteydiler. Bu şekilde köleleştirilen bir şahsın mensup olduğu inancın herhangi bir önemi mevcut değildi. İç kaynaklar antik Akdeniz dünyasındaki köle istihdamı için de çok önemliydi. Başta Roma dünyası olmak üzere, pek çok antik Akdeniz toplumu iç kaynaklardan köle teminine devam etmiştir.¹²⁰ Mamafih İslam ve Hıristiyan inançları köleleştirme filini yalnızca devlet sınırları dışında, öteki dinlere mensup insanlarla sınırlı tutmuşlardır.¹²¹ Bu, Akdeniz köle kültürünün belki de en temel özelliğidir. 13. yüzyılda Akdeniz'de yeşermeye başlayan, 14. yüzyıldaysa iyice belirginleşen bu *ortak köle kültüründe*,

¹¹⁸ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 323-24; McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 308.

¹¹⁹ Kara vebadan dolayı, tıpkı Avrupa gibi, Yakın Doğu'nun da köle ihtiyacı da artmıştı. Bkz. Phillips, *Slavery From Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 88; Vebayla hemen hemen aynı dönemde Osmanlılar'ın Balkanlar'a geçip, ciddi sayılarda esir ele geçirmesi bu bağlamda incelenmeye muhtaçtır. Bu fütuhattan ele geçen esirlerin Yakın Doğu'da vebadan oluşan nüfus açığını ne ölçüde kapadığı bir muammadır.

¹²⁰ Bu tür iç kaynaklardan köle temini başta Roma dünyası olmak üzere pek çok antik toplumda yaygın bir durumdur. Bkz. (Hızl.) Keith Bradley, *The Cambridge History of World Slavery I*, New York-London: Cambridge University Press, 2011; a.g.y., *Slavery and Society at Rome*, (New York-London: Cambridge University Press, 1994); Keith Hopkins, *Conquerors and Slaves: Sociological Studies in Roman History*, (New York-London: Cambridge University Press, 1978).

¹²¹ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 27-49; McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy's. 313; Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 324; Lewis, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, s. 5-7; Mehmet Akif Aydın & Muhammed Hamidullah 'Köle', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, (İstanbul, 2002), s. 238-239.

tarafklar sadece öteki dinlere veya en azından öteki mezheplere mensup grupları köleleştirmeye özen göstermişlerdir. Yine de Katolik inancında, Klasik Roma hukukundan sızan bazı usullerin meşru olduğunu da itiraf etmek zorundayız. Hukuki bir yargılama neticesinde köleleştirme, borca karşılık köleleştirme veya şahsın kendini köle olarak satması Hıristiyanlığın çok zaruri durumlarda meşru gördüğü şeylerdi. Lakin, meşrulukla pratik arasına her zaman bir çizgi çekmek zorundayız. 13 ile 16. yüzyıllar arası Venedik ve Cenova mahkeme kayıtlarını inceleyen Barker bu tür kayıtlara hiç rastlamadığını belirtmektedir.¹²² İspanya üzerine çalışan Phillips ise, Roma düzeninden sonra İberya coğrafyasında bu tür köleleştirmelerin pratikte yok denecek kadar az olduğunu vurgulamaktadır.¹²³ Tüm bunlar Antik Roma uygulamalarından ciddi bir kopuşu simgelemektedir. Bu yüzden İspanya, İtalyan kent devletleri, Memluk Sultanlığı veya Osmanlı İmparatorluğu için ideal köle adayları dışarıda yaşayan, öteki inançlara mensup insanlardı. Ticaret burada sağlam bir yöntem olarak yerini almıştır. Bunun haricinde savaşlardan ele geçen esirler ile dışı kölelerden doğan çocuklar da diğer meşru kaynak gruplarını teşkil etmekteydiler.¹²⁴ O zaman ilk sözü savaş esirlerine verelim.

3.1 ESİRLER

Başlangıç olarak, hukuki bağlamda *esir* (*esr/captive*) ve *köle* (*abd/servus*) kavramlarının farklı şeyler olduklarını belirtmek zorundayız. Bu fark İslam hukukunda olduğu gibi, Roma hukukunda da mevcuttu. Çeşitli şekillerde ele geçirilen kişiler *esir* olarak tarif edilirlerken, bunlar içinden ticari bir mal misali satılanlar *köle* olarak tarif edilmekteydiler.¹²⁵ Bunun yanında genellikle ihmal edilen bir ayırım da, bunların meşrulukları arasındaki farktır. Hukuki bağlamda meşru olan bir savaş neticesinde herkes esir edilebilirdi. Kısaca örneklemek gerekirse, 1525 yılında İspanyol ve Fransız

¹²² Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 10-18.

¹²³ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 49-88.

¹²⁴ Lewis, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, s. 12-14; Brunchvig, 'Abd', s. 24-40; Hıristiyan hukuku her ne kadar İslam'da olmayan bazı usulleri teoride onaylasa da, pratikte bu tür uygulamalar Antik dönemlerdekine tersine oldukça azdır. Bkz. Martin-Cesares, 'Domestic Service in Spain: Legislation, Gender and Social Practice', s. 192.

¹²⁵ İslam'da bu ayırım oldukça açıktır. *Esir, memluk, gulam ve kul* gibi kölelikle ilgili pek çok kelimenin değerlendirildiği bir çalışma için bkz. Rosenthal, *The Muslim Concept of Freedom Prior to the Nineteenth Century*, 1. Bölüm; Hıristiyan dünyasında da bu ayırım üzerinde durulmaktadır. Mesela bkz. Epstein, *Speaking of Slavery: Color, Ethnicity and Human Bondage in Italy*, 1. Bölüm; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 66-69.

kuvvetleri arasında gerçekleşen Pavia Muharebesi'nde İspanyol askerlerinin Fransızları esir etmesi hukuken meşru bir tutumdur. Öte yandan, 1517 senesinde Osmanlılar ile Memluklar arasında zuhur eden Ridaniye Muharebesi'nde de muzaffer Osmanlı kuvvetlerinin Memlukları esir etmesinin hukuki meşruiyeti mevcuttu. Ne var ki mühim olan fark, bunların köleleştirilip köleleştirilemeyecekleridir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere, esir olarak ele geçenin dini, esir ele geçirenle aynı olduğu sürece iki din de buna müsaade etmemekteydi. Yani, Müslüman Müslümanı, Hıristiyan da Hıristiyanı köleleştiremezdi. O zaman Akdeniz ve Osmanlı dünyalarında esirlik meselesinin üzerine biraz daha yoğunlaşalım.

Savaş esirleri antik dönemlerden itibaren köle ihtiyacını besleyen önemli kaynaklardan biriydi. Geç Orta Çağ Katolik Akdeniz devletleri içinde bu hususta belki de en şanslı olanları Aragon ve Kastil Krallıkları'dır. Granada gibi Müslüman devletlere karşı verdikleri savaşlardan ele geçen esirler, bu devletlerin köle ihtiyaçlarının bir kısmını karşılayabiliyordu.¹²⁶ 1492 senesinde *Reconquesta* hareketi tamamlansa dahi, 16. yüzyılın başında Cezayir ve Tunus sahillerindeki Müslüman şehirlere yapılan taarruzlar İspanya ve İtalya piyasalarına mühim miktarda savaş esiri sokmuştur. Mesela, 1510 senesinde Kont Pedro Navarro'nun Trablusgarb'ı ele geçirmesi İtalya piyasasına fiyatlara tesir edecek miktarda savaş esirinin girmesini sağlamıştır.¹²⁷ Ceneviz ve Napoli Krallığı ile beraber Malta Şövalyeleri de bu hususta şanslı Akdeniz devletlerindedir.¹²⁸

Elbette bunun İslam dininde de bir karşılığı mevcuttu. İslam fihhına göre birini esir etmenin en temel yolu savaştan geçmektir. Bu esirler meydan savaşları, fethedilen yerleşkeler ve kara veya denizlerdeki akınlardan temin edilirdi. Genel olarak ilk iki usul, ilk akla gelebilecek esir ele geçirme yöntemleriydi. Osmanlılar kuruluşundan itibaren Bizans, Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan ve Akdeniz üzerine tertiplelediği askeri seferlerden çok sayıda savaş esiri ele geçirmiştir. Mesela sadece Mohaç Meydan Muharebesi (1526) neticesinde ele geçen esirlerin sayısı on bini bulmuştu.¹²⁹ Fıkhın caiz gördüğü herhangi bir savaşta, mukavemet gösterildiği takdirde, karşı tarafı esir etme

¹²⁶ Martin-Casares, 'Evolution of Origin of Slaves Sold in Spain from Late Middle Ages till the Eighteenth Century', s. 414.

¹²⁷ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 73.

¹²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Peter Earle, *Corsairs of Malta and Barbary*, (London: Sidgwick & Johnsons Press, 1970); Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (İstanbul: DoğuBatı Yayınları, 2017), s. 756-798.

¹²⁹ Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), s. 199.

son derece meşru bir tutumdur.¹³⁰ Bu, İslam dininin de, Hıristiyanlığın da üzerinde durduğu bir meseleydi.

Bunun haricinde, hudut bölgelerindeki yerleşkelere tertiplenen akınlar da esir ele geçirme konusunda hayati bir öneme sahipti. Sınırlara mevzilenmiş akıncı veya sancakbeylerinin tertipleedikleri akınlar bölgedeki esir akışının temel direğini oluşturmaktaydı. Akıncı beyleri ve *martalosların* özellikle Tuna nehrinin ötesine esir ele geçirme amaçlı yaptıkları saldırılar bahsi geçen devletler için o kadar can sıkıcı bir hal almıştı ki, bu devletler çok erken devirlerden itibaren merkez hazinelerindeki kaynakların belli bir kısmını bölgedeki kale ve güvenlik sistemlerini tahkim etmeye yönelik ayırmışlardı. Mesela Macaristan Krallığı'nın 15. yüzyılın başından itibaren yer yer bu amaca yönelik göstermiş olduğu gayret dikkat çekmektedir.¹³¹ Tabii bu tür esir ele geçirme amaçlı taarruzlar sadece karayla da sınırlı değildi. Akdeniz'de Uskoklar, Maltalılar veya muhtelif Fransız, İspanyol korsanlarının yanı sıra, Osmanlılara tabi Cezayir korsanları da civar bölgelere yaptıkları taarruzlardan bol miktarda esir elde etmekteydiler. Kara veya deniz pek fark etmese gerek. Zira, korsanların taarruzlarına maruz kalan sahil bölgelerindeki halklar da gözcü kuleleri inşa ederek bu tehlikeyi bertaraf etmeye çalışmışlardır.¹³² Deniz veya kara olsun, iki bölgede de gözlemlenen bu tür önlemler, gündelik vakalar haline dönüşen esir elde etme amaçlı zuhur eden vurkaçların ne kadar ciddi meseleler olduklarını gözler önüne sermektedir.

Esir kaynakları içerisinde savaşlar, akınlar veya korsanlık gibi, kölelik literatüründe kendine sıkça yer bulabilen uygulamaların yanında, üzerinde durulması gereken bir husus da, isyanların bastırılması neticesinde ele geçirilen esirlerdir. Devlet sınırları içinde zuhur eden bir isyana dahil olan şahıslar esir alınabilirlerdi. Tabii çoğu zaman isyancıları bekleyen nihayi akıbet sadece esir edilmekten ibaret değildi. İncelediğimiz Üsküdar şer'iyye sicillerinde bazen Arnavut asıllı kölelere rastladık. Devletin ihtiyaç duyduğu devşirme kadrolar için Bosnalılar gibi Arnavutlar da sık başvurulan bir

¹³⁰ Savaş veya kuşatmalarda muharip erkeklerin yanında, her ne kadar direkt muharip olmasalar da, kadın ve yaşlıların esir edilmeleri de meşru bir davranıştı. Bu, özellikle karşı taraftan fidye almak için uygulanmaktaydı. Bkz. Ahmet Özel, 'Esir', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, (İstanbul, 1995), s. 382-389.

¹³¹ Geza Palffy, 'The Origins of the Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to Early Eighteenth Century)', hzl. Pal Fodor & Geza David, *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe, The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*, (Leiden: Brill Press, 2000), s. 8.

¹³² Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 353-365.

kavimdi. Mamafih, normal köleler içerisinde bu tür gruplara rastlanılması son derece ilginçtir. Çünkü Arnavutlar çoğunluk itibariyle Osmanlı Devleti içinde Müslim veya zimmi olarak yaşayan bir halktı. Osmanlı sistemi içinde bir karşılığı mevcuttu. Bu kölelerin önemli bir kısmının, sahil bölgesi olması dolayısıyla, Venedik kontrolündeki bölgelerden (*Albania Veneta*) ele geçirilmeleri olağan gözükmemektedir. Ama hepsinin böyle olmadığını düşünmek için de belli nedenlerimiz mevcuttur. Nur Sobers-Khan, Galata'daki köleler ile ilgili yaptığı çalışmasında, buradaki Bosnalı ve Arnavut kölelerin cephe gerisindeki isyancılar olabileceklerini iddia etmiştir.¹³³ Bosnalılar için böyle bir şeyi doğrulayamasak da, kayıtlara geçen Arnavut isyanları vakidir.¹³⁴ Peki isyancı esirlerin köleleştirilmelerinin fıkhi zemini neydi? İlk olarak, isyan hareketlerinde ele geçen esirlerin durumu ile savaşlardan ele geçen esirlerin durumu arasında belli farklılıkların olduğunu belirtmemiz gerekir. Hanefi fikhına göre, isyan gruplarının güçlerine göre, ele geçen esirler ancak *katl* veya hapis edilebilirlerdi.¹³⁵ Neticede esir edilen taraflardan biri reayayken, öteki tarafın böyle bir vasfı yoktu. Haziran 1572 tarihine ait bir mühime kaydı bu ayrımı çok güzel tarif etmektedir. Ege adalarında, İnebahtı yenilgisinden dolayı cesaret alan Rum köylüler Osmanlı yönetimine karşı baş kaldırmış ve bu hareketleri Osmanlı birliklerince sertçe bastırılmıştı. İsyancı Rumların çoğu esir edilmiş ve civar pazarlarda köle olarak satılmışlardı. Olaydan haberdar olan merkez ise isyancıların reayadan olmaları hasebiyle, bunun meşru bir köleleştirme usulü olmadığını belirterek, esirlerin küreğe konulmalarına hüküm etmiştir.¹³⁶ Öte yandan bu meseleden yirmi sene evvel, Ebu Suud Efendi'nin vermiş olduğu fetva bize bambaşka bir tablo çizmektedir. Bu fetvada, İslam'a ve devlete fiili isyan halinde olan zimmilerin köleleştirilmelerinin caiz olduğu belirtilmiştir.¹³⁷ Bu iki zıt örnekten, her isyan edenin köleleştirilmeyeceği sonucuna varabiliriz. Zimmi statüye sahip, lakin devlete ve İslam'a karşı olarak algılanan bir isyan neticesinde bu statüyü kaybeden esirlere köleliğin kapısı açılıyordu. Bunun haricinde, doğuda *Kızılbaş* olarak nitelendirilen Türkmen grupların

¹³³ Sobers-Khan, *Slaves without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, s. 96.

¹³⁴ *BOA, MD, IV*, no. 265 (21 Cemazeyilevvel 967/18 Şubat 1560); *BOA, MD, XII*, no. 780/1+2 (12 Ramazan 978/7 Şubat 1571); *BOA, MD, XII*, no. 30 (19 Ramazan 978/14 Şubat 1571); *BOA, MD, XII*, no. 402 (11 Zilkade 978/6 Nisan 1571); *BOA, MD, XII*, no. 293 (16 Zilkade 978/11 Nisan 1571); *BOA, MD, XXIV*, no. 626 (26 Muharrem 982/18 Mayıs 1574).

¹³⁵ Özel, 'Esir'.

¹³⁶ *BOA, MD, XIX*, no. 196 (29 Muharrem 980 / 11 Haziran 1572)

¹³⁷ Ertuğrul Düzdağ, *Kanuni Devri Şeyhülislam Ebu Su'ud Efendi Fetvaları*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), s. 49.

isyanları neticesinde ele geçen esirlerin köleleştirilip, köleleştirilmeyecekleri de ulema arasında tartışılan bir konu olmuştur. Ne var ki, Şeyhülislam Kemal Paşazade'nin vermiş olduğu fetva ışığında, tüm bu gruplar *mürted* olarak nitelendirildiğinden bunların da köleleştirilmelerinin caiz olduğu sonucuna varılmıştır.¹³⁸ İsyandar neticesinde ele geçen esirlerin köleleştirilme durumu karmaşık bir husus olsa da, Bizans veya Katolik İspanya dahil pek çok Akdeniz devletinde de görülmekteydi. 15, ama özellikle 16. yüzyılda İspanya'yı kasıp kavuran Morisko İsyandar, İspanya piyasasına sıra dışı bir şekilde iç kaynaklardan köle sokmuştur. Mamafih bunun dini meşruiyeti tıpkı Osmanlılarda olduğu üzere sorgulanmış ve isyancı grupların Hz. İsa'nın dinine karşı bir isyan gerçekleştirdikleri sonucuna varılarak köleleştirilmelerine yönelik meşru bir zemin oluşturulmuştur.¹³⁹

Tabii bazı zamanlar hangi insanın köleleştirilmeye uygun, hangisinin ise uygun olmadığı gibi sorular anlamsız kalmaktaydı. Bu yüzden de esir ele geçirme meselesi hukukun belirttiği biçimde uygulanan bir durum olmayabiliyordu. Bunu özellikle serhat bölgelerinde daha net görmekteyiz. Bahsettiğimiz türden uygulamalar sadece dinen caiz olmamakla kalmıyor, aynı zamanda diplomatik sorunlara da neden oluyordu. *Haraçgüzar* statüde, Osmanlılar ile siyasi bağı bulunan devletlerin üzerine tertiplenen akınlardan ele geçen esirler buna güzel bir örnektir. İncelediğimiz dönemde bu, başta Macaristan hududu olmak üzere serhat bölgelerinde ciddi problemlere neden olmaktadır. Tuna'ya sınırı olan pek çok sancaktan *haraçgüzar* Erdel üzerine tertiplenen akınlardan neticesinde alınan esirler İstanbul, serhat ve *haraçgüzar* devlet arasında çözülmeyi bekleyen büyük bir sorundu. Bu akınları durdurmak için Erdel voyvodaları pek çok defa arzuhalde bulunmuşlardı.¹⁴⁰ Yapılan telkinlere rağmen, 1580'lerde Solnok'taki Şehsuvar beyin akın ve esir ele geçirme konusundaki gayreti buna bir misaldir. Şehsuvar Bey, Erdel Voyvodası'nın ölümü üzerine, hariçten bir saldırının gelmemesi için, bu *haraçgüzar* devletin güvenliğini sağlama konusunda uyarılan birkaç sancak beyinden biri olmasına rağmen, tam dört sene sonra korumakla yükümlü olduğu

¹³⁸ Hakan Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*, (London: Palgrave Macmillan, 1995), s. 22, 193, dipnot 18.

¹³⁹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 65.

¹⁴⁰ *BOA, MD, IL*, no. 225 (13 Cemazeyi'l-Ahir 991/4 Temmuz 1583).

devletin sınırlarını aşır, köyleri yağmalayıp, çok sayıda esir ele geçirmiştir.¹⁴¹ Yapılan uyarılardan altı ay sonra hala esirlerin iade edilmediği, üstüne üstlük on yedi köyün daha yağmalanarak çok sayıda esirin ele geçirildiği açık bir şekilde görülmektedir.¹⁴² Ele geçirilen esirlerden Müslüman olanların serbest bırakılmaları, olmayanların ise iade edilmeleri hususunda hükümler yollanmasına rağmen,¹⁴³ bu ve benzeri vakalar sık tekrarlanmaktaydı. Sulh zamanı olması hasebiyle Budin vilayetinde tutulan pek çok Alman ve Macar menşeli esirler iade edilmekle birlikte, bazı zamanlar bu şekilde hududu aşır yağma yaparak esir ele geçiren akıncı ve sancakbeylerine siyaset cezası kanunen uygun görülmekteydi.¹⁴⁴

Denizdeki korsanların ele geçirdikleri esirler de, tıpkı karadaki akınlardan temin edilen esirler gibi problem oluşturabiliyordu. İstanbul'a tabi olan Cezayir'deki korsanların sık sık İstanbul ile *ahidnamesi* olan devletlerin sahillerini yağmalayıp bol miktarda esir ele geçirmeleri, Cezayir beyine de telkin mahiyetinde pek çok hükmün yollanmasına neden olmuştur. Özellikle sık sık basılan Fransız gemilerinden ele geçen esirlerin salınmalarına dair hükümler bulmak mümkündür.¹⁴⁵ Anlaşılan serhat bölgelerinin sahip olduğu içtimai yapı devletin politikalarıyla örtüşmekten uzaktı.

Bağlı olunan doktrinlerin aksine, yağma ve esir ele geçirme sanılından çok daha karmaşık bir silsilenin ürünüydü. Korsanlar, hatta daha merkezi bir yapı olarak telakki edilen devletlerde bile, hudut bölgelerindeki askeri güçler pek çok zaman anlaşmalı devletlerin sınırlarını aşır yağmalar yapıp esirler ele geçirebilmekteydiler. Bunların hepsi birer Akdeniz gerçekleriydi. Bu yüzden elbette Akdeniz'in batısı için de geçerliydi. Mesela 14. ve 15. yüzyıllarda iki dinin karşı karşıya geldiği Endülüs'deki tek gerçek savaş değildi. Pek çok zaman sükunet ve barış dönemleri de söz konusuydu. Mamafih barış dönemlerinde geçerli olan kurallar sınırlardaki Hıristiyan veya Müslüman savaşçıların pek umurlarında değildi anlaşılan. Keza bahsettiğimiz dönemde,

¹⁴¹ *BOA, MD, XLIII*, no. 412 (24 Recep 988/4 Eylül 1580); *BOA, MD, LII*, no. 837 (18 Rabiü'l-evvel 992/30 Mart 1584).

¹⁴² *BOA, MD, LIII*, no. 474 (9 Ramazan 992/14 Eylül 1584).

¹⁴³ *BOA, MD, LIII*, no. 466 (5 Ramazan 992/10 Eylül 1584); *BOA, MD, LIII*, no. 474 (9 Ramazan 992/14 Eylül 1584).

¹⁴⁴ *BOA, MD, X*, no. 143 (26 Şaban 979/13 Ocak 1572).

¹⁴⁵ Mesela; *BOA, MD, XIX*, no. 330, (16 Safer 980/28 Haziran 1572); *BOA, MD, XLIII*, no. 214, (27 Cemazeyi'l-evvel 988/10 Temmuz 1580); *BOA, MD, XXIX*, no. 223, (29 Zilkade 994/11 Kasım 1586).

bölgede pek çok gayrikanuni usullerden esir etmeler vuku bulmuştur.¹⁴⁶ Bu iş bazen o kadar ileri gidiyordu ki, aynı dine mensup olmak bile esircilerin umurlarında olmayabiliyordu. Bir Hıristiyan'ın aynı dine mensup olan din kardeşini esir edip satması pek tabii İslam dini gibi Hıristiyanlığın da yasakladığı bir davranış olsa da, rastlanılmayacak bir şey de değildi.¹⁴⁷ 15. ve 16. yüzyıllarda İtalyanların Dalmaçya sahillerinde mukim Hıristiyan Hırvat ve Bosnalıları ele geçirip İtalya'daki kentlerde sattıkları bilinmektedir.¹⁴⁸ Böyle vakalar İspanya veya Fransa gibi aynı dinden de öte, aynı kültürel çemberin içerisindeki toplumlarda bile zuhur etmekteydi. '*Acaba Ağustos 1536'da İbiza'yı yağmalayan tekneler Fransız mıdır, yoksa Türk müdür? Doğrusunu nasıl bilebiliriz? Kuşkusuz Fransızdır, ...*'¹⁴⁹ Fernand Braudel'in sarf ettiği bu kelimeler Akdeniz serhatlarındaki durumu bize izah etmektedir.

Tabii iş bazen serhatlardaki çarpışmalara bile gerek duymaksızın devlet sınırları içerisinde yaşayan insanlara kadar geliyordu. Mesela İspanya'daki *Sieta Partidas* Kanunnamesi devlet sınırları içerisinde yaşayan Hıristiyan ve Müslüman halkların normal şartlarda köleleştirilmeyecekleri üzerinde dursa da, devlet sınırları içinde yaşayan Müslümanların hatta bazı zamanlarda İspanyol tacına bağlı Sardunya gibi bölgelerdeki Hıristiyan halkların bile esir edilip köleleştirildikleri görülmektedir.¹⁵⁰

Bu tip devlet sınırları içinden gayri-kanuni şekillerde esir etme durumlarına hiç şüphesiz Osmanlılar'da da tesadüf edilmekteydi. İstanbul ile aralarında ahidname bulunan devletlerin tebaaları haricinde, başta Eğriboz, Aydın veya Urla gibi Ege sahillerinde mukim, zımmi statüsündeki şahıslar da İslam dininin onaylamadığı şekillerde esir edilebilmekteydiler. Mesela 1573 senesinde Sisam kadısından gelen bir mektup, Anadolu'lu leventlerin adayı basarak otuz altı tane Rum'u esir ettikten sonra, bu esirlerin Anadolu'nun çeşitli limanlarında köle olarak satıldıklarını belirtmektedir.¹⁵¹ Devletin sınırları içerisinde yaşayan, herhangi bir isyana karışmamış zımmi veya müslim bir şahsın esir edilmesi dinen caiz değildi.¹⁵² Ne var ki, başta Ege sahillerinde olmak üzere

¹⁴⁶ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 125.

¹⁴⁷ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 13, 18-26.

¹⁴⁸ Neven Budak, 'Slavery in Renaissance Croatia', hzl. S. Hanns & J. Schiel, *Mediterranean Slavery Revisited*, Zurich: Chronos, 2014, s. 86.

¹⁴⁹ Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, s. 762.

¹⁵⁰ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 69-88.

¹⁵¹ *BOA, MD, XXI*, no. 434, (14 Zilkade 980/25 Mart 1583).

¹⁵² Özel, 'Esir'.

bu tür hadiselerle ilgili pek çok *mühimme kaydı* mevcuttur. Özellikle 16. yüzyılın ortasında iyice artan *çiftbozan* ve *başbozuk leventlerin* sahil bölgelerinde birikmeleri, iç korsanlığı bir iş olanağı haline getirmişti. Böylece, etrafında levent toplayan reisler kendi sahillerini vurarak sadece zımmileri esir etmekle kalmıyor, bazen Müslüman ahaliyi de esir edebiliyorlardı.¹⁵³ Pek tabii bu tür olaylar karada da gerçekleşebilmekteydi. Mesela incelemiş olduğumuz Üsküdar Kazası'nda, 1548 senesine ait olan bir vakada, hür ana ve babadan doğma Bosnalı bir köylünün Şaban isminde bir hisar eri tarafından esir edilip köle gibi kullanıldığı görülmektedir.¹⁵⁴ Kısaca esir etmenin şer'i olarak belli kuralları olsa da, pek çok grup *haraçgüzar* devletlerin tebaalarını ya da bizzat devletin tebaası olan zımmi ve Müslim toplulukları hukuk dışı şekillerde esir edebiliyordu. Sonuçta bunların hepsi bedava insan emeği ve para demektir.

İşin meşru zeminine geri dönecek olursak, pek çok kaynaktan beslenen esirlerin akıbetleri farklılık arz edebiliyordu. Ele geçen bir esirin karşılıksız salınması bu akıbetlerden sadece biridir. Elbette, böyle bir akıbet esir elde etme amaçlı yapılan taarruzların genel ruhuna aykırı olsa da, karşı tarafa gözdağı vermek adına her zaman uygulanan bir şeydi. Bunlardan bir tanesi de İspanyol savaş esiri Pedro'nun ele geçirilişi sırasında gerçekleşmişti. 1552 senesinde, Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı filosu Cenova'dan Napoli'ye giden İspanyol gemilerine saldırarak ciddi sayıda esir ele geçirmiştir. Olayları bize nakleden Pedro'nun gemisini zapteden Sancaktar Mustafa esirlerin kahir ekseriyetini kendi payı olarak aldıktan sonra, birinin kulaklarını kestirip, diğerini de kazığa çaktırdı. Tüm bu anlara şahit olan esirlerden birini ise, yaşananları sağ kalanlara anlatması adına direkt salıverdi.¹⁵⁵ Karada veya denizde, zaten tüm taarruzlarda böyle salıverilmeler olmuyor muydu? Hiç şüphesiz, oluyordu.

Ne var ki, *fidyeye* ve *mübadele* en sık uygulanan serbest bırakma usulleriydi. Devletlerin yaptıkları anlaşmaların mühim bir parçasını teşkil eden bu iki yöntem Akdeniz diplomasisinin vazgeçilmez unsurlarındandı. Osmanlılarda, sınır bölgelerindeki esirlerin mühim bir kısmı bu iki usulle serbest bırakılmaktaydılar. Bu sebeple 14. yüzyıldan

¹⁵³ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celali İsyancıları'*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), s. 138-139.

¹⁵⁴ Üsküdar 15: vrk. 57a no. 10.

¹⁵⁵ *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, çev. A. Kurutluoğlu, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, Yayın yılı belirtilmemiş), s. 9-10.

itibaren Osmanlı hudutlarında buna dayalı bir ekonomi bile gelişmiştir.¹⁵⁶ Genel olarak bakacak olursak, Akdeniz’de iki uygulamaya Roma dünyasında rastlasak da, belli bir sistem dahilinde yerlerini almaları Bizans zamanında mümkün olmuştur. 8. ve 9. yüzyıllarda Arap-Bizans Savaşları ile müesseseseleşen esir hukuku benzer şekillerde Akdeniz dünyasının farklı bölgelerinde de yerini almıştır. Klasik Roma düzeninde düşman eline geçen hür bir Romalının hür statüsü ortadan kalktığından, çok özel teşebbüsler haricinde mübadele veya fidye gibi yöntemlerle geri döndürülmesine gayret sarf edilmezdi. Bunun aksine Bizans’ın *allagia* müessesesi ise, esirlerin mübadelesini ifade eden yaygın bir uygulamaydı.¹⁵⁷ Bunun, klasik bir İslam müessesesi olan *mübadeleyle* yakınlık içinde olması, tamamen kendi çağının ihtiyaçları doğrultusunda olan bir durumdur. Ebu Hanife’nin mübadeleyi düşmana fayda sağladığını düşünmesinden ötürü reddetmesi, Osmanlıların takip ettiği Hanefi fikhında bu hususu tartışmalı kılmaktadır.¹⁵⁸ Ne var ki büyük savaşların, korsanlığın ve diplomasinin yeniden şekillendiği 16. yüzyıl Akdeniz’inde fidye ve mübadele serhattaki unsurların haricinde, Osmanlı merkezinin de başvurduğu şeylerdi. Özellikle sultana yollanan *miri esirlerde* dahi bunun örneklerini görmemiz mümkündür. Bunlar içinde Yahni Kapan isminde birinin hikayesi ilginçtir. Askeri sınıfa mensup olan bu kişi, 1574 sonbaharında küffara esir düşen kardeşini kurtarmak için, özellikle talep edilen bir esirle İstanbul’dan ayrıldı. Ne var ki, mübadele işlemini gerçekleştirip kardeşine kavuşmak için Lipova’ya vardığında, kardeşinin ölüm haberini almıştı. Bu raddeden sonra Yahni Kapan ve esirin arasında nasıl bir diyalogun geçtiğini bilmesek de, Divan’ın kadıya yolladığı hükümden esirin Müslüman olup kurtulması veya İstanbul’a esir olarak geri gelmesi arasında bir seçim yapması gerektiğini öğreniyoruz.¹⁵⁹

Bunun yanında fidye, bu işin diğer bir sacayağını teşkil etmekteydi. Özellikle bu fidyelerin kilise vakıflarından karşılanabilmeleri, müessesenin Hıristiyan dünyada yayılmasını mümkün kılmıştır.¹⁶⁰ İtalyan şehir devletlerinde sadece fidye toplamak için oluşturulmuş vakıflar, Bizans’ın Akdeniz dünyasına bir hediyesiydi. 16. yüzyılın ikinci yarısında Papalık, Venedik, Ceneviz ve Napoli’nin belli vakıfları Akdeniz’in muhtelif

¹⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. Pal Fodor & Geza David, *Ransom Slavery Along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, Leiden: Brill Press, 2007.

¹⁵⁷ Rotman, *Byzantine Slavery and Mediterranean World*, s. 27-33.

¹⁵⁸ Özel, ‘Esir’; Salim Öğüt, ‘Fidye’, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, (İstanbul, 1996), s. 55-57.

¹⁵⁹ *BOA, MD, XXVI*, no. 840, (15 Recep 982/31 Ekim 1574).

¹⁶⁰ Rotman, *Byzantine Slavery and Mediterranean World*, s. 31.

bölgelerinde tutulan pek çok esiri kurtarabilmişti.¹⁶¹ Fidyeye ile esir salma hudut bölgeleri için hayati olmanın yanı sıra, tıpkı *mübadele* örneğinde olduğu gibi, Osmanlı başkentindeki *miri esirler* için de uygulanmaktaydı.¹⁶² 1550'lerde, Venedik balyosu Marino Cavalli tersane zindanındaki bir esiri fidyeyle özgürlüğüne kavuşturmuş ve onu *dragomanı* (tercüman) yapmıştı.¹⁶³ Bunun gibi örnekleri özellikle yabancı arşivlerden yapılan çalışmalarla zenginleştirebiliriz.¹⁶⁴ Semavi dinlerine mensup toplumların dini bağları sayesinde Akdeniz diplomasisinde bir fenomene dönüşecek mübadele ve fidye, İslam ve Hıristiyanlık fark etmeksizin Geç Orta Çağ ve Erken Modern Akdeniz dünyasında da yerini alacaktı.¹⁶⁵

Yine de bunlar içerisinde *katl* en eski ve her çarpışma sonunda ne yazık ki gerçekleşebilecek bir uygulamaydı. Özellikle büyük meydan savaşlarının akabinde zafer işareti olarak bu tip kitlesel idamlar tamamen ortak bir olgudur. 1526'da Mohaç Meydan Muharebesi sonucunda ele geçen 10000 Macar esirin hepsi öldürülmediyse de, önemli bir kırımın gerçekleştiği açıktır. Bunun haricinde, temel gayesi esir ele geçirme olan akıncıların neticesinde de bu tip durumlar zuhur edebilmekteydi. Burada muhtemelen akıncı/esir oranı hayati gözükmektedir. Şayet fidye veya mübadele gibi usullerle eldeki esirlerden kurtulunmadıysa, üstüne üstlük bu sayı onları ele geçirenlerden çok daha fazlaysa, bu hem daha fazla boğaz, hem de yol boyunca kontrol edilmesi güç bir kalabalık demektir. Akıncıların ani bir taarruzla ele geçirdikleri esirler sayıca fazlalarsa yolda pundunu bulup askerleri etkisiz hale getirerek kaçabilirlerdi.

¹⁶¹ Eric Dursteler, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, (Baltimore: John Hopkins University Press, 2006), s. 72-77; Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, s. 791-94.

¹⁶² Osmanlı vakıflarının bu tür fidyelerle olası bağı araştırılması gereken bir husustur. Bir Osmanlı esirinin fidye ile kurtarılma durumunun iç yüzünü yansıtan ender çalışmalardan biri Pal Fodor tarafından kaleme alınmıştır. 1625 yılında Malta korsanları tarafından esir alınan kadıların kurtarılması için İzmir'de Malta'daki teşkilat ile bağlantısı bulunan Fransız konsolosuyla temasa geçilmiş ve kredi ağları kullanılarak Yahudi sarraflardan fidye bedeli sağlanarak işlem gerçekleştirilmiştir. Bu, Osmanlılar'ın fidye işlemlerinde Fransız veya Venedikliler gibi araçlar kullandığı fikrini vermektedir. Bkz. Pal Fodor, 'Maltese Pirates, Ottoman Captives and French Traders in the Early Seventeenth-Century Mediterranean', hzl. Pal Fodor & Geza David, *Ransom Slavery Along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, Leiden: Brill Press, 2007, s. 221-237.

¹⁶³ Dursteler, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, s. 76-77.

¹⁶⁴ Hzl. Pal Fodor & Geza David, *Ransom Slavery Along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*.

¹⁶⁵ Elbette fidye herhangi dini veya siyasi bir müesseseye bağlı kalmadan da verilebilirdi. Özellikle hudutlarda cereyan eden alışveriş tamamen coğrafyanın sosyo-ekonomik yapısının bir parçası olmuştur. Mamafih merkezdeki alışverişlerde dini algı oldukça önemlidir.

Stratejik amaçlardan dolayı karşılıksız serbest bırakma durumu da her zaman mümkün olamadığından, akıbet bazen kıyım kadar gidebiliyordu. Neticede dört mezhebe göre de çatışma neticesinde alınan esirler uygun görüldüğü takdirde katledilebilirdi.¹⁶⁶ Fıkhın meşru gördüğü bu akıbet, 16. yüzyılda bütün Akdeniz devletlerinin iştirak ettiği çarpışmalar akabinde tesadüf edilen bir neticeydi. Geç Orta Çağ'dan itibaren pek çok Akdeniz devletinin yeniden kanunlaştırdığı Roma hukuku da esirlerin (*captives*) katlini meşru görmekteydi.¹⁶⁷

Mübadele edilemeyen veya fidyesi ödenmeyen tutsaklar belli bir süre esir olarak zindanlarda veya ele geçiren askerlerin tasarruflarında akıbetlerini beklerlerdi. Ne var ki, herhangi bir sebeple salınmamış bu esirlerin bir kısmı da sultana ayrılmaktaydı. Bahsi geçen esirlerin bir bölümü sultanın askeri ve idari ihtiyaçları doğrultusunda kullanılırlarken (*Enderun, Kapıkulu* gibi), bir bölümü de sultanın esirleri olarak tersane zindanlarında tutulurlardı. Bu esirler hakkındaki bilgi dağarcığımız normal askerlerin ellerindeki esirlerden daha geniştir. *Miri esir* olarak kayıtlara geçen bu grup, Salvatore Bono'nun tıpkı İtalya bağlamında ifade ettiği gibi, Osmanlılar'daki *kamusal kölelerdi*. Tamamı devletin inşaat, gemicilik gibi kamusal ihtiyaçlarında istihdam edilmekteydiler.¹⁶⁸ Hayatları da oldukça zor gözükmektedir.¹⁶⁹ Tüm bu ağır şartlar neticesinde bu insanlar organize şekillerde firar bile edebiliyorlardı. 1577 yazında altı Frenk esir zindanlarından kaçmayı başarmış ve Delvine'ye (Arnavutluk) doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bu şekilde yakalanmaları muhtemeldi. Çünkü bu esirlerin giydikleri kıyafetler tıpkı İtalya'daki muadilleri gibi belli standartlar çerçevesinde

¹⁶⁶ Özel, 'Esir'.

¹⁶⁷ Bradley, *Slavery and Society at Rome*, s. 26.

¹⁶⁸ Mesela bir örnek için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557) I*, (Ankara: TTK Basımevi, 1972), s. 121-130.

¹⁶⁹ Osmanlılar'da esirlerin hayatını anlatan pek çok seyahatname kaleme alınmıştır. Bunlar içinde iki tanesinin son derece mühim bilgiler ihtiva ettiğini düşünmekteyiz. Brettenli Michael Heberer her ne kadar İskenderiye ile ilgili tafsilatlı bilgiler sunsa da, İstanbul'da bulunduğu süreçte şehirdeki esirlerin çalışma ve yaşam şartları başta olmak üzere, fide ve mübadele gibi hususlarda da bizi oldukça aydınlatmaktadır. Bkz. *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, çev. T. Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003); Öte yandan 1591-1596 yılları arasında yaşadığı maceraları anlatan, Habsburg elçilik heyetinin bir üyesi olan Friedrich Seidel 1593'de patlak veren savaş neticesinde tutuklanmıştır. Tutuklu bulunduğu zindandaki savaş esirlerinin gerek zindan içinde, gerek zindan dışındaki hayatlarını son derece tafsilatlı olarak anlatmaktadır. Bkz. *Sultanın Zindanında: Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, çev. T. Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010).

olduğundan,¹⁷⁰ bu onları ele verebiliyordu. Yakalanmamak için etraftan buldukları Hıristiyan Arnavut kıyafetlerini giydikten sonra yollarına devam ettiler. Ne var ki, kıt Türkçeleri kendilerini ele vermiş olmalı ki, etrafta bir süredir kaçak esir olduğuna dair söylentilerden yola çıkan insanlar durumu ihbar etmiş ve merkezden gelen hükme binaen kadılar etrafta Hıristiyan Arnavut kıyafetleriyle garip davranışlar sergilemesi olağan Frenk esirleri yakalamaya yönelik önlemlerini arttırdı. Lakin bu çok bir işe yaramadığından, kaçaklar *şaykalara* (büyükçe kayık) binerek firar etmeyi başardı. Denize ulaşır kayıkların kaçtıkları haberi merkeze geldikten sonra, arazide aramalar yapan ve bölgeyi herhalde çok da iyi bilmeyen Oruç Çavuş ve adamlarına yolcu atlarından ziyade ulak atlarının tesis edilmeleri emredildi.¹⁷¹ Bir yıl sonra yollanan bir hükümden ise, sahilde Argiri Kasır bölgesinde mukim bazı zımmilerin bu esirleri görüp Venedik kontrolündeki Korfu Adası'na ulaştırdıkları anlaşılmaktadır.¹⁷² İşin içine Venedik balyosunun da bizzat girmesi, bu esirlerin ne kadar devletlerarası bir mesele olduklarını gözler önüne sermektedir.

Pek çok Akdeniz devletinde artan esir sayısı özellikle Osmanlı özelinde müthiş bir esir anlatı külliyyatının filizlenmesine neden olmuştur.¹⁷³ Bu külliyyattan, sultana ayrılan *miri esirlerin* İtaliy dillerin bir sentezi olan *Lingua Franca* ile birbirleriyle anlaşıklarını ve yaşam koşullarının aşağı yukarı tüm Akdeniz'de aynı olduklarını öğreniyoruz. Bu, Akdeniz'in ortak kaderiydi. İstanbul, Valetta veya Napoli esirlerle doluydu. Henüz köleleştirilmemiş bu esirler tüm Akdeniz'de halktan tecrit şekillerde birbirlerine yakın işlerde istihdam ediliyor ve birbirlerine yakın diplomatik müesseselere tabi oluyorlardı. Gerçekten, 16. yüzyılda çok açık bir biçimde gelişen diplomaside bu esirlerin oynadıkları roller hiç de az değildi. Yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu Akdeniz'de hakimiyet kurmuş Osmanlılar da pek çok yönüyle bunun bir parçasıydı. Osmanlılardan çok önce Akdeniz'de, Bizans ve Arapların başlatıp, İtalyanların faal bir biçimde taşıyıcısı oldukları bu esir hukukunda Osmanlıların yeri son derece önemliydi. Başta İtalya olmak üzere, Batı Akdeniz'deki pek çok şehrin zindanları Müslüman esirlerle doluyken, İstanbul'da da Frenk esirler mevcuttu. Ne var ki, üzerinde biraz durmayı uygun

¹⁷⁰ Nida Nebahat Nalçacı, *Erken Modern Dönem İstanbulu'nda Savaş Esirleri ve Zorunlu İstihdam*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul: 2013, s. 49.

¹⁷¹ BOA, MD, XXXI, no. 409, (5 Cemazeyi'l-Ahir 985/20 Ağustos 1577).

¹⁷² BOA, MD, XXXV, no. 98 (19 Rabiü'l-Ahir 986/25 Haziran 1578).

¹⁷³ Bkz. Bölüm 2.; Bu külliyyatla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Nalçacı, *Erken Modern Dönem İstanbulu'nda Savaş Esirleri ve Zorunlu İstihdam*.

gördüğümüz bu *miri esirler*, ele geçen esirlerin sadece küçük bir kısmını oluşturmaktaydı. Osmanlılarda normal muharip grupların ellerindeki, fidyeleri ödenmeyen esirlerin büyük bir kısmını bekleyen nihai şeylerden biriye köleleştirilmekte.

Pek tabii, Osmanlı pazarına giren kölelerin tamamı, devletin iştirak ettiği savaşlar veya çarpışmalardan ele geçen esirlerden oluşmamaktaydı. Vassal devletlerin veya uzak diyarlardaki memleketlerin esir edip köleleştirdikleri şahıslar Osmanlı köle pazarı için belki de en önemli kaynaktı. Bu yüzden ticaret kanalından edinilen kölelere değinmek zorundayız.

3.2 TİCARET

Belli suçluları köleleştirmek veya herhangi hür birini iktisadi nedenlerden ötürü köle olarak satmak İslam'ın yasakladığı bir durumdu. Bu tür yasaklar, devlet sınırları içerisinde köle teminini engellemektedir.¹⁷⁴ Temel prensipte İslam, köle teminini *Darü'l-İslam*'in dışıyla sınırlı tuttuğundan, askeri hareketlerin seyredildiği dönemlerde en önemli köle temin etme şekli ticaret olmuştur.¹⁷⁵ Bu, Ortaçağ'dan itibaren Doğu Akdeniz, Kafkasya, Kıpçak Stepleri ve Orta Asya coğrafyalarında geniş bir köle ticaret ağının gelişmesine sebebiyet vermiştir.

İslam topluluklarının kendi sınırları içinden köle temin edememesi hasebiyle ticarete duyduğu ihtiyacın yanında, Klasik Roma hukuku devletin sınırları içinde yaşayan şahısların belli durumlarda köleleştirilebileceklerini onaylamaktaydı.¹⁷⁶ Ne var ki, Bizans köle hukuku, iç kaynaklar üzerinde ciddi bir kısıtlamaya gitmiş, kişilerin kendilerini borçlarından ötürü köleleştirmeleri, çocukların iktisadi nedenlerden ötürü aileleri tarafından köle olarak satılmaları veya düşman devletlerin eline esir olarak düştükten sonra imparatorluk sınırları içine çeşitli şekillerde geri dönen şahısların köleleştirilmeleri gibi eski Roma'dan kalma uygulamaları kaldırarak, İslam köle hukuku

¹⁷⁴ Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 238-39.

¹⁷⁵ Lewis, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, s. 14.

¹⁷⁶ Yeni doğan bir çocuğu köle olarak satması veya yetişkin bir bireyin borçlarından ötürü kendini borç verene köle olarak sunması Roma'da sık karşılaşılan bir durumdu. Bkz. Bradley, *Slavery and Society at Rome*, s. 35.

ile ciddi benzerlik içerisine girmiştir.¹⁷⁷ Bunun yanında, her ne kadar Geç Orta Çağ Avrupa'sında Klasik Roma Hukuku tekrardan müesseseleştirilip yaygınlaştırılsa da, köleliğin kapsamı oldukça daraltılmıştır.¹⁷⁸ Bunun altında yatan en temel faktörlerden biri başta da belirttiğimiz gibi Hıristiyanlıktır. Zira Akdeniz'in bu tarafındaki Hıristiyan hukuku da, aynı dine mensup kişilerin köleleştirilmelerini yasakladığından İslam'a benzer bir sonuç meydana gelmiştir.¹⁷⁹ 1363 yılında Floransa'da düzenlenen konsilin kölelerin sadece Hıristiyan olmayan ülkelerden temin edilebileceklerini belirtmesi, buna güzel bir misaldir.¹⁸⁰ Bundan dolayı 14. yüzyıldan itibaren köle ihtiyacının arttığı Akdeniz'de, tarafların farklı dinlere mensup rakipleriyle yaptıkları savaşlardan temin ettikleri esirlerle birlikte, en meşru köle kaynağını ticaret teşkil etmişti. Ticaret kanalıyla temin edilen bu köleler köken itibarıyla yine bir tür savaş veya çarpışma vasıtasıyla ele geçirilseler de, coğrafyadan coğrafyaya, devletten devlete alınıp satılmaları dolayısıyla, incelediğimiz yapıya dışarıdan giren bir meta olarak değerlendirilmelidirler.

16. yüzyılda Üsküdar'a ait incelemiş olduğumuz kayıtlarda, imparatorluğun muhtelif yerlerinden kaçırılıp satılarak köleleştirilen kişilere rastlasak da, davalara yansydıkları müddetçe tüm bunların kölelikleri geçersiz sayılmaktaydı. İç kaynaktan köle teminini yasaklayan Osmanlılar da, akınların ve savaşların köle ihtiyacını karşılamada yetersiz kaldığı zamanlarda ticarete başvurmuştur. Daha 1402 Ankara Savaşı akabindeki süreçte ihtiyaç duyulan köle sayısını temin etme konusunda yetersiz kalan devlet, bu açığı Ceneviz'den satın aldığı kölelerle kapatmaya çalışmıştı.¹⁸¹ 1475'te Kırım Tatar Hanlığı'nın Osmanlılara tabi olmasıyla birlikte Osmanlıların köle kaynakları genişlemiştir. Tıpkı Geç Orta Çağ'ın pek çok Akdeniz devletindeki gibi, 16. yüzyılda Osmanlılarda da, köleler için bu tür ticaret kanalları son derece önem kazanmıştı. Halil

¹⁷⁷ Rothman semavi dinlerinin köleliği, devletin resmi dininin haricindeki şahıslarla sınırlı tuttuğunu belirtmektedir. Bu, Hıristiyanlığın yanında İslam ve Musevilik için de geçerlidir. Bkz. Rothman, *Byzantine Slavery and Mediterranean World*, s. 25-33.

¹⁷⁸ Elbette gerek Bizans, gerekse Katolikliğin köle temini konusunda İslam ile uyuşmayan noktaları mevcuttu. Bazı Roma ritüelleri Hıristiyanlığın içine sızsa da, uygulamada gözlemlenmeyebiliyordu. Bkz. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 13, 18-26; Mesela Hıristiyan hukuku kişinin kendini köle olarak satmasına ses etmese de, Roma sonrasında buna pek rastlanmamaktaydı. Bkz. Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 51.

¹⁷⁹ Burada Hıristiyan veya Katolik dememiz daha doğru olur. Çünkü 14. ve 15. yüzyıllarda Batı pazarlarında Ortodoks Rus ve Yunan kölelere rastlamak mümkündür.

¹⁸⁰ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 324.

¹⁸¹ 1413'de Ceneviz ile yapılan anlaşma köle ticareti hususuna değinmektedir. Bunun yanında aynı sene Kefe'den Osmanlı topraklarına 1080 tane köle satılmıştır. Bkz. Fleet, *Erken Osmanlı Dönemi'nde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 41-42.

Sahillioğlu'nun Bursa'daki kölelik üzerine yapmış olduğu çığır açıcı çalışma, 16.yüzyılın başında, şehirdeki kölelerin çok büyük bir kısmının Tatarlar'ın sattığı Rus ve Kafkasyalı kölelerden teşekköl ettiğini ortaya koymuştur.¹⁸²

İstanbul'un köle ihtiyacını besleyen Tatarlar, köle ihracatını genellikle Kefe Limanı'ndan yapmaktaydılar. Gerçekten de gerek bölgeden İstanbul'a ihraç edilen köleler, gerekse ticareti yapılan köle başına alınan vergiden hazineye akan para oldukça mühimdi. Tatarlar kanalıyla gelen kölelerle alakalı ciddi bilgi sahibi olabileceğimiz İstanbul'daki ilk kayıtlar ileriki bölümlerde inceleyeceğimiz Üsküdar Kazası'na ait, 16. yüzyılın başlarında kaleme alınmış şer'iyye sicilleridir. Bu kayıtlardan Üsküdar'da ne kadar canlı bir köle ticareti olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸³ Orta Avrupa üzerine yapılan seferler ve akınlara ek olarak Kırım ticaretinden temin edilen köleler, 16. yüzyılda Üsküdar'daki kölelerin mühim bir kısmını teşkil etmekteydi. Ayrıca resimlerden ötürü hazineye giren meblağ da gerçekten yüksekti.¹⁸⁴ 16. yüzyılda başta Kefe limanındaki kölelerin vergilendirilmesi ile ilgili düzenlemeler, bölgede köle ticaretiyle ilgili yapılan pek çok uygulamada olduğu gibi, Ceneviz modeli baz alınarak yapılmıştı. Köle başına alınan *resm-i gümrük* 210 akçeydi. Buna *resm-i geçit*, *resm-i dellaliye* gibi vergiler de eklendiğinde 270 akçeye çıkmaktaydı.¹⁸⁵ 270 akçe, 16. yüzyılın ilk yarısında 4 küsür dukaya tekaböl etmekteydi ki, 15. yüzyılda Cenevizliler de köle başına aynı miktarı almaktaydı.¹⁸⁶ Bu tür bir miktar hazine için ciddi bir gelirdi. 1578 yılında Kırım'dan köle başına alınan vergilerin toplamı 4,463,196 akçe, yani yaklaşık 70000 altındı.¹⁸⁷

Bunun yanında Habeş, Svahili veya Sahra Altı'ndan temin edilen köleler Mısır'da istihdam edilirdi. Afrikalılar bu bölgedeki kölelerin mühim bir kısmını

¹⁸² Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 65.

¹⁸³ Üsküdar'ın tutulan ilk sicili 1513-1521 yılları arasını ihtiva etmektedir. On altıncı yüzyılın başında (1521-1529) Üsküdar'da kölelik ile alakalı bir çalışma için bkz. Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul', s. 136-169.

¹⁸⁴ Mesela 1577-78 bütçesinde, Kırım'dan gelen köleler üzerine konan resimler, hazine gelirlerinin %29'unu oluşturmaktadır. Bkz. Maria Ivanics, 'Enslavement, Slave Labour and Treatment of Captives in the Crimean Khanate', hzl. Pal Fodor & Geza David, *Ransom Slavery Along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, Leiden: Brill Press, 2007, s. 194.

¹⁸⁵ Resimlerle ilgili daha tafsilatlı bilgi için bkz. Fisher, 'The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations', s. 163-70.

¹⁸⁶ İncalcık, 'Servile Labour in Ottoman Empire', s. 39; Bu sürekliliği diğer boyutlarıyla anlatan mühim bir alışma için bkz. Halil İncalcık & Victor Ostapchuk, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea: The Customs Register of Caffa 1487-1490*, (Cambridge: Harvard University Press, 1996).

¹⁸⁷ İncalcık, 'Servile Labour in Ottoman Empire', a.g.s.

oluşturmaktaydılar. İstanbul'a nakledilen siyahi köleler saray hizmetlerinin yanında, ev köleleri olarak da istihdam edilmekteydiler. Üsküdar kazasına ait sicillerde siyahi kölelere belli aralıklarda rastlanılmaktadır. Ne var ki, bunların miktarı çok fazla değildi. Akdeniz'de bu cins kölelerin sayısı her ne kadar 15. yüzyılın ikinci yarısında artmış olsa da, Kıbrıs, Mayorka, Napoli ve Sicilya gibi siyahi kölelerin bol miktarda olduğu belli bölgeleri hariç tutarsak, Akdeniz'in diğer bölgelerinde bunların sayısı hiçbir zaman ilk sıraya ulaşmamıştır.¹⁸⁸

Savaş esirleri ve ticaret kanalıyla gelen köleler haricinde bahsetmemiz gereken bir kaynak daha mevcuttur; dişi kölelerin doğurduğu çocuklar.

3.3 DIŞI KÖLELERDEN DOĞAN ÇOCUKLAR

Dişi kölelerden doğan çocukların hukuki statüleri pek çok kültürde birbirleriyle benzerlik göstermekteydi. Akdeniz dünyasında, köle toplumu olarak niteleyebileceğimiz Roma İmparatorluğu'nda dişi bir köleden doğan çocuk her ne olursa olsun köleydi. Bunlara *vernae* denilmekteydi.¹⁸⁹ Ortaçağ Akdeniz dünyasında da köle çocuklarının bu statüleri devam etmiştir.¹⁹⁰ Öte yandan belirttiğimiz uygulama İslam fikhında da mevcuttur.¹⁹¹ Bu hususa yönelik Şeyhülislam Ebu Suud Efendi'nin verdiği bir fetvadandır, herhangi bir cariye dışarıdan biriyle nikahlanıp çocuk dünyaya getirdiği vakit çocuğun, cariyenin sahibinin kölesi olacağı anlaşılmaktadır.¹⁹² Genel olarak bu konuda belirtebileceğimiz ortak nokta, kölelerin statülerini anne tarafından almalarıdır. Bu kadim kural Akdeniz dünyasında Roma'dan beri gözlemlenmekte olup, İslam ve Hıristiyan hukuklarının birleştiği bir meseleydi. Sonuç olarak Geç Orta Çağ ve Erken Modern Dönem'de Akdeniz devletleri bunu doğal olarak takip etmişlerdir.

¹⁸⁸ McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 311; Martin-Cesares, 'Evolution of Origin of Slaves Sold in Spain from Late Middle Ages till the Eighteenth Century', s. 414.

¹⁸⁹ Bradley, *Slavery and Society at Rome*, s. 33-4.

¹⁹⁰ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 49; Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 99-106.

¹⁹¹ Sak, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 11-34; Brunchvig, 'Abd', *Fiqh.1*; Lewis, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, s. 13; Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 239.

¹⁹² Düzdağ, *Kanuni Devri Şeyhülislam Ebu Suud Efendi Fetvaları*, s. 60, Mes'ele 561.

Kölelerin statülerini anneden almaları, çeşitli şekillerde açıklanabilir. Lakin bunlar içinde akla en yakın olanı doğan bir çocuğun annesinin tespitinin, babaya nazaran çok daha kolay olmasıdır.¹⁹³ Herhangi birinden doğan çocuğun özgür veya köle birinden mi olduğu, tespit edilmesi güç bir sorudur. Bu bazen karışıklıklara bile yol açabiliyordu.¹⁹⁴ Bundan dolayı bu tür bir pratik Antik Dünya'dan beri uygulana gelmiştir. Tüm bunların yanında, İslam'da buna yönelik bazı uygulamalar, Batı'dakine nazaran farklılık arz edebiliyordu. Bunlar içinde en göze çarpanı, cariyelerin sahiplerinden doğurdukları çocukların sahiplerinin statülerini almalarıydı.¹⁹⁵ Çocuk, ancak cariyenin sahibinden dünyaya gelirse hür statüsüne sahip olurdu. Mesela 1563 yılında vuku bulan bir davadan anlaşıldığı kadarıyla, Mevlana Mehmed Efendi'nin cariyesinin kızı köle değildi. Çünkü cariyeye bu kızı sahibinden dünyaya getirmişti.¹⁹⁶ Annesinin sahibi olan şahsın meşru çocuğu olarak doğmuş olan bir bebek ailenin direkt parçası haline gelebiliyordu. Sahibin kabul ettiği bir çocuk tamamen hür biriydi. Oysa Avrupa'da en azından 14. yüzyıla kadar var olan uygulamalar bunun zıttı idi. Mesela sahibin köleden olan çocuğu, köle olarak hanedeki yerini almaktaydı. Köle aslen sahip olarak nitelendirdiği kişinin biyolojik çocuğu olsa da, annesiyle aynı statüyü paylaşırdı.¹⁹⁷ Bir mal olması sebebiyle, sahip öldüğü vakitte hür oğullarına intikal edebiliyor, bu durumda da köle öz kardeşlerinin tasarrufunda varlığını sürdürebiliyordu. Bu elbette her zaman böyle olmasa da, temel mantık bu şekildeydi. Bu hususta, İslam fikhının Roma hukukundan ayrıldığı en önemli nokta buydu.

Doğum yoluyla elde edilen köleler, tarihin pek çok döneminde köle temini için önemli bir kaynaktı. Antik Akdeniz'de savaşların köle ihtiyacını karşılama konusunda yetersiz kalması durumunda, köleler fuhuşa yönlendirilerek, bu ilişkilerden doğan çocuklar kanalıyla bu açık kapatılmaya çalışılabiliyordu.¹⁹⁸ Ne var ki, 14. yüzyıldan itibaren Batı Akdeniz'de köle pratiklerinin canlanması Antik dönemdeki pek çok usulün yenilenmesini beraberinde getirdi. Kölelerden doğan çocukların statüleriyle ilgili pek çok değişimin bu dönemlerden itibaren gerçekleştiği söylenebilir. 16. yüzyıl

¹⁹³ Martin-Cesares, 'Domestic Service in Spain: Legislation, Gender and Social Practice', s. 192.

¹⁹⁴ 1535 yılına ait Üsküdar sicillerindeki bir davada, bir cariyenin doğurduğu çocuğun babasının tartışılması, bu konuda son derece manidardır. Üsküdar 9: vrk. 21b no. 2.

¹⁹⁵ Brunchvig, 'Abd', s. 28.

¹⁹⁶ Üsküdar 26: vrk. 49b no. 5.

¹⁹⁷ Bradley, *Slavery and Society at Rome*. 33-4; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 49-50.

¹⁹⁸ Bradley, *Slavery and Society at Rome*, s. 41.

İspanya'sının bazı şehirlerindeki kanunlara göre, kölesinden çocuğu olan bir sahip, köle ve çocuğu azat etmek zorundaydı.¹⁹⁹ İtalya'nın hemen hemen her şehrinde sahip, kabul ettiği sürece, ilişkiye girdiği kölesinden doğan çocuğunu kendi statüsüne geçirebilirdi. Yapılan çalışmalar, 14. yüzyıldan itibaren Venedik, Genova ve Girit adasında kölelerden doğan çocukların statülerindeki değişimi gözler önüne sermiştir. Bu dönemden itibaren İtalyan kent devletlerinde sahipler, kölelerinden yaptıkları çocukları ekseriyetle kendi statülerine geçirmekteydiler.²⁰⁰ Mesela 14. yüzyılda meşhur İtalyan tüccar Francesco Datini kölesinin kendinden olan çocuğunu direkt azat etmiş ve nüfuzuna almıştı.²⁰¹ Yine de, köle-sahip ilişkisinden doğan çocukların köleden ziyade sahibin öz ve hür çocukları olarak değerlendirilme durumu İslam fıkıhında daha belirgindi. Zira bu, Katolik devletlerde sadece uygulamada mevcuttu. Yani hukuki bir temeli yoktu. Ne var ki, İslam'da hukuki bir temeli vardı. Öte yandan, hukuki temeli bir tarafa bırakıp, uygulamaya yoğunlaştığımızda toplumların tutumlarının benzerlikleri dikkat çekicidir. Sahiplerin dışı kölelerinden doğan çocuklarını kabul edip onları haneye dahil etmeleri Akdeniz'de oldukça yaygın bir durumdu.²⁰² Yine de iki taraf da dışı kölelerin sahipleri haricindeki kişilerden doğurdukları çocukları köle olarak telakki etmekteydi.

Neticede diyebiliriz ki, genel olarak Geç Orta Çağ Akdeniz devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da kölelerin temel kaynaklarını esirler, ticaret ve cariyelerden doğan çocuklar oluşturmaktaydı. Bunun yanında, dinlerin veya kanunların yasakladığı köle temin etme usulleri de tüm bölgede gözlemlenebiliyordu. Anlaşmalı devletlerin tebaalarıyla birlikte, aynı dine veya devlete mensup grupların esir edilip köleleştirilmeleri tesadüf edilen durumlardı. Ama bunların hiçbir şekilde meşruiyeti yoktu. Özellikle belirtilmeliyiz ki, teoride kölelik Antik dünyada veya Kolonyel Amerika'da olduğu gibi ırk ve kavmiyet merkezli bir olgu değildi. Tüm Akdeniz memleketlerinde kavmiyet her ne kadar kölelikle direk ilişkili olsa da, köleliğin

¹⁹⁹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 51.

²⁰⁰ Sally McKee, 'Inherited Status and Slavery in Late Medieval Italy and Venetian Crete', *Past & Present* 182 (2004), s. 31-54.

²⁰¹ Phillips, *Slavery from Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 102.

²⁰² Belirttiğimiz gibi bu özellikle İtalya'da oldukça yaygındı. Sadece Geç Orta Çağ değil, Erken Modern Dönem'de de mevcut bir durumdu. Bu meseleye ileride değineceğiz.

meşruluğunda herhangi bir yere sahip değildi.²⁰³ İki taraf için de köleliğin ölçüsü devlet sınırları dışından temin edilip, başka dine mensup olmaktı. Bu dini aidiyet Osmanlı merkezinde İslam iken, Batı Akdeniz devletlerinde de Roma Katolikliği idi.

Peki, meşru ve gayrimeşru şekillerde ele geçirilen bu insanlar Üsküdar gibi bir yerleşimde mukim bir insanın eline nasıl geçiyordu? Bir sonraki bölümde köle trafiğine değineceğiz.

²⁰³ Osmanlı şer'iyeye sicillerinde kölelerin kavimleriyle beraber zikredilmesi buna güzel bir misal olacaktır.

4. KÖLE TRAFİĞİ

Bu bölümde kölelerin ele geçirilmelerinden, Üsküdar'daki sahiplerinin hanelerinde yeni hayatlarına başlamalarına kadarki süreci etüt edeceğiz. Belirttiğimiz zaman aralığı bahsi geçen insanların esir edilmeleri, satılmak üzere pazarlara götürülmeleri, alınıp satılmaları, üzerlerinden dönen para akışları hatta geri iadeleri kapsayan bir çeşit trafik olma özelliğine sahiptir. Acaba bu trafik Geç Orta Çağ Akdeniz'inin mirasıyla ne ölçüde benzerdi?

4.1 KÖLELERİN CİNSLERİ

Geç Orta Çağ Akdeniz köleliğinin en önemli karakteristiklerinden birinin Karadeniz ticaretine bağlı oluşundan 1. bölümde bahsettik. Bahsi geçen kölelerin önemli bir kısmı Tatar, Rus, Çerkez, Abhaz veya Megrel halklarından oluşmaktaydı. Mamafih, yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere, 1470'lerden itibaren bu kaynaklara İtalyan kent devletlerinin erişememesi, köle ticaretinde Batı Afrika-Akdeniz güzergahının öne çıkmasına vesile olmuştu. Bununla birlikte Osmanlıların bu kaynak üzerinde kurduğu hakimiyet, buradan temin edilen kölelerin Osmanlı pazarının ihtiyaçları için kullanılmasının önünü açmıştır. Kuzey kaynaklarının hayati oluşu, Geç Orta Çağ Akdeniz ile 16. yüzyıl Osmanlı köle kültürlerinin çok benzer oldukları bir noktadır. Peki bunun boyutu neydi? Ayrıca diğer ticaret güzergahları ile birlikte, devletin kendi sınır siyaseti neticesinde edindiği savaş esirleri burada nasıl bir yere sahipti? Burada, Üsküdar'ın 1513 ile 1592 yılları arasını kapsayan dokuz tane *şer'iyye sicilinden* tespit ettiğimiz 1283 kölenin kökenlerini inceleyeceğiz. Lakin, bu 1283 kölenin 442 tanesinin kökenleri belirtilmediğinden, değerlendirmeyi kalan 841 köle üzerinden yapacağız. Tabii ilk olarak bu köleleri tanımak zorundayız.

4.1.1 Kölelerin Kaynakları ve Tedarik Güzergahları

Osmanlılar'da, Karadeniz üzerinden ticaret kanalıyla gelen köleler daha 16. yüzyılın başından itibaren yüksek bir orandaydı. Bu kaynaktan temin edilen köleler Rus, Leh,

Çerkes, Abhaz, Gürcü ve Megrelli halklardan müteşekkildi. Kırım Tatarları'nın sınır memleketlere yaptıkları akın ve yağmalardan temin ettikleri köleler bahsi geçen ticaretin can damarını oluşturmaktaydı.

İslam kaynaklarında *Deşt-i Kıpçak* olarak belirtilen bu coğrafya, Antik dönemlerden itibaren Akdeniz'in köle ihtiyacını besleyen bölgelerden biriydi. Nüfusun son derece az olması, buradaki step kuşağında böyle bir ekonominin gelişmesinde başat etken olmuştur.²⁰⁴ Bu sebepten, ele geçen esirlerin bir kısmının fidye karşılığı serbest bırakılması, bir kısmının da nüfus açığından oluşan tarımsal işçi ihtiyacını karşılaması son derece önemliydi.²⁰⁵ Ne var ki, step toplulukları bu köleleri sadece kendi ihtiyaçları için kullanmakla kalmıyor, aynı zamanda bunları ihraç da ediyorlardı.²⁰⁶ En azından İtalyan kent devletlerinin buradaki ticarete direkt müdahil oldukları 13. yüzyılda, Altınorda Hanlığı bu rolü üstlenmekteydi.²⁰⁷ 1440'lardan itibaren ise, bu sistemi sürdüren Kırım Tatarları'nın civar bölgelere yaptıkları akınlar hayati bir önem taşımaya başlamıştır. O zaman Tatarların ele geçirdikleri bu köleleri yakından inceleyelim.

Yüzyılın başında bir miktar *Leh* köleye (*Lehiyyü'l-asl*)²⁰⁸ tesadüf etsek de, Tatar akınlarından temin edilen asıl grup *Ruslardı*. Ne var ki, burada temel bir ayırım yapmak zorundayız. Sicillerde *Rus* (*Rusiyü'l-asl*), *Slav* (*İslaviyyü'l-asl*) ve *Kazak* (*Kazak*) tabirleri eş anlamlı olabilmektedir. Bunun yanında *Moskof* kökenli (*Moskoviyyetü'l-asl*) köleler de karşımıza çıkmaktadır. Bu ayırım üzerine çalışan pek çok kişi, *Moskof'un* kuzeydeki modern Rus kavmini, *Rus'un* ise step kuşağındaki muhtelif Slav kavimlerini

²⁰⁴ Nüfustan dolayı meydana gelen tarımsal istihdam açığı köleler tarafından kapatılmaktaydı. Bkz. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1300-1600) I*, s. 336.

²⁰⁵ Bkz. Z. Ö. Köse, *Kırım Hanlığı'nda Kölelik (1648-1699)*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş: 2017; Şeriyye sicilleri baz alınarak yapılan bu çalışma, Kırım Hanlığı'nda kölelerin tarımsal alanlarda ne ölçekte istihdam edildiklerini ortaya koymaktadır.

²⁰⁶ Karadeniz'in kuzeyindeki kölelerin istihdamı ile alakalı daha detaylı bir çalışma için bkz. Alan Fisher, 'Muscovy and Black Sea Slave Trade', *Canadian-American Slavic Studies* 6/4 (1972), s. 575-595; a.g.y., *The Crimean Tatars*, (Stanford, Hoover Press, 2014), 1. Bölüm, 4. Kısım, 1. Başlık; Brian Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, (London-New York: Routledge, 2007), s. 23-27.

²⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*; George Vernadsky, *Mongols and Russia*, (New Haven, Yale University Press, 1953); A. Y. Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. H. Eren, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976); Mark Kramarovsky, 'The Golden Horde and the Levant in the Epoch of Petrarca: Trade, Culture, Handcrafts', *Rivista di Bizantinistia*, 3 (1993), s. 249-280; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Kazancıgil & A. Bereket, (İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2001), s. 436-437.

²⁰⁸ Kolodziejczyk, 'Slave Hunting and Slave Redemption As a Business Enterprise: Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries', s. 149-159.

(Ukraynalı, Kazak vs.) kapsadığını ortaya koymuştur.²⁰⁹ Bu *Rus* tabirinin genel olarak Ukraynalıları ifade ettiğini varsayarsak, bunların hem Moskof, hem de Lehistan'dan temin edildiklerini anlarız. Zira, Lvov gibi Lehistan kontrolündeki yerlerin nüfusunun ekseriyeti *Rus* diye tarif edilen Ukraynalılardan teşekkül etmekteydi.²¹⁰ Tüm bunlar Oka nehrinin kuzeyinde yaşayan Slav halklarını teşkil etmektedir. Step kuşağının kuzeyindeki bölgeler her zaman saldırılara açık vaziyetteydi.²¹¹ Kış mevsiminde nehirlerin ve göllerin donması atlara kolay ilerleme imkanı tanıdığından, akınlar genellikle bu mevsimde zuhur etmekteydi.²¹² Bölgede balıkçılık, arıcılık veya avcılık yaparak geçimlerini sağlayan *Ruslar* bu tür taarruzlardan kendilerini kurtarabiliyorlardı. Özellikle tepelerdeki ormanlık alanlarda kendilerini gizleyebilen bu insanlar taarruzlardan direkt muzdarip değillerdi. Ne var ki, alçak bölgelerde tarımla uğraşan pek çok Slav halkı için aynı şey söz konusu olmamaktaydı.²¹³ 200-300 kişilik gruplar şeklinde taarruz eden Tatarlar köyleri basıyor, kadın ve çocuklar da dahil yüzlerce esir ele geçiriliyorlardı. Modern Polonyalı ve Sovyet tarihçiler dönemin Rus ve Leh kaynaklarından atfen tek akından yüz binlerle ifade edilecek miktarda esirin ele geçirildiğini belirtse de,²¹⁴ Brian Davies esir sayısının akıncı gruplarının en fazla üç katı olabileceğini iddia etmektedir.²¹⁵ Bu iddiaya göre, 200-300 kişilik bir Tatar grubu bereketli bir akın neticesinde 600-800 esirle Hanlığa dönmekteydi. Bu son derece makul bir sayıdır. Toplama vurulduğunda da, bir yağma sezonunda görülebilecek en yüksek rakam 10000 gibi gözükmektedir.²¹⁶ Osmanlılardaki *akıncı beyleri* misali *mirzalar* esirlerin beşte birini Han'a yollamak durumundaydılar. Geri kalanlar fidye karşılığı serbest bırakılıyor, köleleştirilip istihdam ediliyor ya da Osmanlı pazarlarına satılıyorlardı.²¹⁷ Bahçesaray, Karasipazar, Evpatorra önemli köle pazarlarındandı.

²⁰⁹ Kırım'ın kuzeyindeki bu coğrafya bazen Ukrayna olarak tarif edilse de, Osmanlı kronikleri ve belgelerinde bu halklar ekseriyetle Rus olarak ifade edilmektedirler. Bunun yanında modern literatürde Rus Çarlığı olarak bilinen ülke Osmanlı kaynaklarında Moskof ismiyle anılmaktadır. Temel olarak bu ayırım 18. yüzyıla kadar sürmüştür. Bkz. Yücel Öztürk, 'Ukrayna', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, (İstanbul, 2012), s. 75.

²¹⁰ Kolodziejczyk, 'Slave Hunting and Slave Redemption As a Business Enterprise: Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries', s. 159.

²¹¹ Ivanics, 'Enslavement, Slave Labour and Treatment of Captives in the Crimean Khanate', s. 195.

²¹² Mikhail Kizilov, 'The Crimean Slave Trade From The Perspective of Christian, Muslim and Jewish Sources', *Journal of Early Modern History* 11/1-2 (2007), s. 8.

²¹³ Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, s. 23.

²¹⁴ Fisher, 'Muscovy and Black Sea Slave Trade', s. 580-582.

²¹⁵ Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, s. 24.

²¹⁶ A.g.s.

²¹⁷ Ivanics, 'Enslavement, Slave Labour and Treatment of Captives in the Crimean Khanate', s. 195-201.

Üsküdar gibi pek çok Osmanlı kentine ihraç edilecek köleler için en mühim pazar ise önemli bir liman kenti olan Kefe'ydı. Lehistan üzerine yapılan akınlardan ele geçenler Özi üzerinden, Moskof'tan ele geçirilenler ise Azak Limanı'dan deniz yoluyla bu kente indirilirdi.²¹⁸ Direkt Osmanlı idaresinde olan bu kentteki tüccarlar Hanlıktan getirilen köleleri satın alıyor, böylece yüzlerce köle imparatorluk sınırları içine giriyordu.

Bunun yanında, Kafkas kökenli köleler her ne kadar 18 ve 19. yüzyıllardaki kadar yoğun olmasalar da,²¹⁹ 16. yüzyılda Üsküdar gibi pek çok pazarda mevcuttular. Özellikle her sicilde en az bir tane de olsa Çerkez (*Çerkesiyyetü'l-asl*)²²⁰ köleye tesadüf ettik. Doğu Karadeniz sahillerinde yaşayan Çerkezlerin başta Adige kolu 6 ve 12. yüzyıllar arasında Bizans, Rus ve Gürcülerin etkisiyle mühim bir Hıristiyanlaşma süreci geçirmiştir.²²¹ Kitlesele İslamlaşma kendini ancak 18. yüzyılda göstermiştir. Ama bu ve bunun gibi pek çok Kafkas kavminin Osmanlılar ile bağları daha eskiye dayanmaktadır. Bu bağlardan en mühim olanı köle ticaretiydi. 1484 yılından itibaren Kırım Hanlığı'na daha çok ticari bağlamda yakınlaşan Çerkezler için en karlı işlerden birinin köle alışverişi olması bunu doğrulamaktadır. Bu ticareti özellikle 15. yüzyılda Cenevizlilerle yapan Çerkez beyleri, aynı münasebeti Tatarlar ve Osmanlılar ile de devam ettirmişlerdir.²²² Geç Orta Çağ'dan itibaren Çerkez beyleri civar dağlardaki diğer Çerkez boylarına karşı tertipledikleri taarruzlardan ekonomilerini döndürecek miktarda esir ele geçirebiliyorlardı.²²³ Ama daha da ilginç olan şey Çerkez aile yapısıyla ilintilidir. Döneminin Akdeniz pratiklerine tamamen zıt bir biçimde, Çerkez ailesinde bir babanın çocuklarını, hatta yetim kalıp kendine bağlanan yeğen veya dul kalmış gelinini köle olarak satma hakkı mevcuttu.²²⁴ Özellikle 14. yüzyılın sonunda Timur saldırılarından ötürü ticaret güzergahının tamamen güneye kayması,²²⁵ fakirlikten ötürü Karadeniz sahillerindeki pek çok Çerkez beyini buna itmiş gibi gözüküyor. 14. yüzyılın

²¹⁸ Fisher, 'Muscovy and Black Sea Slave Trade', s. 583.

²¹⁹ Çerkez köle ticaretinin yoğun olduğu 18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlılar'daki kölelik için bkz. Madeline Zilfi, *Women, Slavery in the Late Ottoman Empire: The Design of Difference*, (London-New York: Cambridge University Press, 2012); Ehad Toledano, *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, (Seattle: University of Washington Press, 1998); Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*, s. 43-189.

²²⁰ Sadık Müfit Bilge, 'Çerkez', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. EK-1, (İstanbul, 2016), s. 289-292.

²²¹ A.g.m., s. 291-92.

²²² A.g.m., s. 289-90.

²²³ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 193.

²²⁴ A.g.e., s. 194.

²²⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*, s. 274.

sonundan itibaren Çerkez köleler muhtelif Akdeniz pazarlarında görülmeye başlanmıştır. Bunun haricinde Memluk Sultanlığı da bu devirlerden itibaren Kıpçak kölelerden çok, Çerkez köleleri kullanma yoluna gitti. 16. yüzyıla gelindiğindeyse Çerkez köleler tuz, baharat, kumaş ve silah karşılığında gerek direkt Osmanlı merkezine, gerekse Kefe, Azak gibi limanlara satılmaktaydılar.²²⁶ Bunun yanında Abhaz (*Abzaviyyetü'l-asl*)²²⁷ ve Megrelli (*Megriyyü'l-asl*)²²⁸ köleler de aynı usullerle Osmanlı pazarına girmektedirler. Abhazlar Gürcistan Krallığı'nın kuzeybatısında, Karadeniz kıyısında yaşayan bir halktır. 15. yüzyılda Gürcistan Krallığı'nın coğrafyadaki pek çok kavim üzerindeki hakimiyetini yitirmesi, Çerkezler gibi Abhazlara da belli bir hareket alanı tanıdığıdır. Megrelliler ise Abhazlara komşu, ama ayrı bir dil konuşan başka bir Kafkas kavimidir. 16. yüzyılda Megrelli olarak ifade edilen bir grubun modern Laz kavminin Gürcistan koluyla ilişkili olma ihtimali son derece yüksektir.²²⁹ Yine de tüm bu isimlerin kayıtlarda karşılıklı kullanılabilceğini unutmamalıyız. Lakin asıl üzerinde durmamız gereken kavim Gürcülerdir (*Gürciyyetü'l-asl*).²³⁰ Diğer Kafkas halklarına göre çok daha yerleşik bir devlet mekanizmasına sahip olan Gürcüler, aynı zamanda yerleşik bir Hıristiyan inanç sistemine de sahiplerdi. Ne var ki yukarıda da belirttiğimiz gibi, 15. yüzyılda bu yapının parçalanması, Gürcistan coğrafyasının 1555 Amasya Antlaşması ile Osmanlı ve Safeviler arasında bölüştürülmesine neden olmuştur. Tüm bu süreçte, Safevi kontrolündeki Kartli ve Kakheti bölgeleri defalarca Tatar saldırılarına maruz kalmıştır. Bu nedenden ötürüdür ki, Gürcülerin köleleştirilmeleri diğer Kafkas halklarından belli ölçeklerde farklıdır. Bu, Çerkez ve Abhazlar gibi hane üyelerini hediye, vergi veya normal alışveriş vasıtasıyla satmaktan öte,²³¹ tıpkı Rus kölelerde olduğu gibi, Tatar akınları vasıtasıyla esir edilip, köleleştirilip, Osmanlı pazarlarına ihraca dayanmaktadır. Hatta bunların normal Osmanlı seferlerinden ele geçirilen savaş esirleri olma ihtimali de

²²⁶ Bilge, 'Çerkez', s. 290.

²²⁷ Mustafa Aydın, 'Abazalar', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. EK-1, (İstanbul, 2016), s. 1-3.

²²⁸ <https://www.everyculture.com/Russia-Eurasia-China/Mingrelians-History-and-Cultural-Relations.html>
Son Erişim Tarihi (06.03.2019/10.35).

²²⁹ İbrahim Tellioglu, 'Lazlar', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. EK-2, (İstanbul, 2016), s. 149.

²³⁰ W. E. D.Allen, *A History of the Georgian People From the Beginning Down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, (London: Gordon Press Publisher, 1978).

²³¹ Elbette Çerkez ve Abhaz köleler sadece bu usullerle köleleştirilmiyorlardı. 16. yüzyılda Tatarlar Çerkezlerin üzerine çok sayıda akın tertipleyip, esir ele geçirmişlerdir. Bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, '16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti', *Karadeniz Araştırmaları* 8 (2005), s. 24-26.

oldukça yüksektir.²³² 15. yüzyılda Kafkas köleler genel olarak Sohum ve Soçi gibi Doğu Karadeniz liman kentleri aracılığıyla İtalya, İspanya ve Memluk pazarlarına iletilmekteydiler. Aynı şey 16. yüzyıl Osmanlısı için de geçerlidir.²³³

Karadeniz/Kafkas kaynaklarının haricinde ticaret kanalıyla gelen diğer bir mühim kaynak olan Afrikalı köleleri zikretmek durumundayız. Bu kölelerin getirildikleri bölgeler çok daha geniştir. Sicillerde genellikle bunlar *Arab (Arabü'l-asl)*²³⁴ olarak tarif edilmektedirler. Bu tabir Afrika'dan gelen köleleri ifade etmektedir. Ne var ki, bir kayıтта Hint kökenli bir köle de *Arab* olarak tarif edilmiştir (*Hindiyü'l-asl arab*).²³⁵ Bazı kayıtlarda, *Arab* tabirinin yanına bölge isimleri de yazılmıştır. *Şekeriyü'l-asl*,²³⁶ *Remidiyyü'l-asl*,²³⁷ *Nümiyyü'l-asl*²³⁸ gibi ifadeler Afrikalı kölelerin özellikle getirildikleri coğrafyaları belirtmektedir. Bu ve bunun gibi pek çok bölgenin nerede olduklarını özellikle incelemedik. Bundan dolayı bu kölelerin Siyah Afrika'dan mı, yoksa Sudan veya Habeş bölgelerinden mi edinildiklerini tam tespit edememekteyiz. Lakin bazı durumlarda *Arab* tabirine *siyah* ifadesi de eklenebilmektedir. Böylece, Siyah Afrika'dan getirilen kölelerin varlığından da haberdar olmaktadır. Kıbrıs'taki Afrikalı köleleri incelemiş olan Ronald Jennigs siyah veya esmer pek çok Afrikalı kölenin Sudan bölgesinden temin edildiğini belirtmektedir.²³⁹ 17 ve 18. yüzyıllarda siyah köle ticareti için, Batı Sudan'daki Darfur Sultanlığı mühim bir merkezdi. Mamafih, 16. yüzyılda Darfur şehri daha yeni önem kazanmaya başlamıştı. Bu yüzyılda Darfur bölgesine Tunjur Sultanlığı hakimdi. Özellikle siyahi halkların yaşadığı güney bölgelerine yapılan saldırılardan ele geçirilen esirler, Kahire'den gelen köle tüccarlarına satılmaktaydılar. Nil Nehri'ne paralel Darfur-Kahire hattının önemi her geçen gün daha da artıyordu. Bunun yanında, Darfur bölgesinin doğusunda kalan Funj Sultanlığı bu devirde Habeş kökenli (*Habeşiyü'l-asl*) pek çok köle için asıl merkezdi. Hıristiyan Habeşistan'ın güney kısımlarına kadar yapılan saldırılardan ele geçen esirler başkent

²³² Özellikle 1578-1590 Osmanlı-İran Savaşı'nda gerek Osmanlı kuvvetleri, gerekse Kırım Tatarları Gürcistan üzerine ciddi hücumlarda bulunmuştur. 1578-1579 senelerinde Kırım Tatarları'nın Tiflis'i yağmalamaları buna örnektir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/1*, (Ankara: TTK Basımevi, 1973), s. 59-60.

²³³ İnalçık, 'Servile Labour in Ottoman Empire', s. 40.

²³⁴ Jennigs, 'Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640', s. 286-302.

²³⁵ Üsküdar 9: vrk. 136b no. 3.

²³⁶ Üsküdar 26: vrk. 90a no. 3.

²³⁷ Üsküdar 26: vrk. 89a no. 3.

²³⁸ Üsküdar 35: vrk. 45a no. 3.

²³⁹ Jennigs, 'Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus', s. 292.

Sinnar'a getirilip, Kahire pazarına dağıtılmaktaydı. Yalnız bu tedarik, Nil Nehri vasıtasıyla yapılabildiği gibi, Kızıldeniz limanlarından da yapılabilmekteydi. Pek çok Habeş ve siyah köle Zeyla ve Beylül gibi Kızıldeniz limanlarından gemilere bindirilip Süveyş Limanı'na çıkarılır, oradan da Kahire'ye kervanlarla götürülürlerdi. Bu kölelerin bir kısmı İskenderiye Limanı'ndan Antalya gibi Güney Anadolu kentlerine indirilip, oradan da muhtelif Anadolu şehirlerine satılırlardı.²⁴⁰

Karadeniz ve Afrika'dan ticaret kanalıyla gelen kölelerin haricinde, Orta Avrupa'dan bol miktarda Macar (*Macariyyü'l-asl*), Alman (*Almaneviyyü'l-asl*), Sırp (*Sırbiiyyü'l-asl*), Bosnalı (*Bosneviyyü'l-asl*), Hırvat (*Hırvadiyyetü'l-asl*), Eflak (*Eflakiyyü'l-asl*) ve Boğdanlı esir (*Boğdaniyyü'l-asl*) ele geçirilmekteydi.²⁴¹ Kuzey Balkanlar ve Orta Avrupa'dan ele geçirilen *Bosnalılar*, *Hırvatlar* ve *Macarlar* kaynaklarda karşılıklı kullanılmakla birlikte, tüm bu terimler coğrafyayı ifade etmektedir. *Hırvat* olarak ifade edilen bir kölenin ana dilinin Macarca olması ihtimal dahilindedir. Genel olarak sınır bölgelerindeki *martaloslar* esir ele geçirmektedirler.²⁴² Serhat bölgelerinde ele geçirilen esirlerin karşılıklı salınması Macaristan ve Hırvatistan gibi bölgelerde ciddi bir *mübadele* ve *fidye* ağının oluşmasını sağlamıştır.²⁴³ Unvan sahibi varlıklı kişiler başkente götürülerek fidye ile kurtarılmayı beklerlerken, orta bir mal varlığına sahip tüccar veya yönetici gruplar sınırdaki sancakbeylerinin zindanlarında fidyelerinin ödenmesini beklemekteydiler. Mamafih aynı umut, cıvçılık yaparak geçimlerini sağlayan köylü *Macar*, *Hırvat*, *Bosnalı* ve *Almanlar* için geçerli değildi. Bu esirler Orta Avrupa kökenli kölelerin ekseriyetini oluşturmaktaydı.²⁴⁴ Erken Osmanlı kroniklerinde Üsküp gibi, o dönemin pek çok köle pazarından haberdar durumdayız.²⁴⁵ 16. yüzyılda Budin, Belgrad ve Saraybosna gibi şehirlerde köleleştirilenler ekseriyetle Osmanlı kentlerine dağıtılmaktaydılar. Bunun yanında Eflak ve Boğdan kökenlilerin durumları

²⁴⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı imparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, (Ankara: TTK Basımevi, 1996), s. 100-103.

²⁴¹ Özellikle Orta Avrupa'dan temin edilen esirlerle ilgili bkz. Geza Pallfy, 'Ransom Slavery Along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries', hzl. Pal Fodor & Geza David, *Ransom Slavery Along the Ottoman Borders*, (Leiden: Brill Press, 2007), s. 35-85; Palmira Brummet, 'Ottoman Expansion in Europe, ca. 1453-1606', hzl. Suraiya Faroqhi & Kate Fleet, *Cambridge History of Turkey II*, London-New York: Cambridge University Press, 2013, s. 44-74.

²⁴² Pallfy, 'Ransom Slavery Along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries', s. 42-52.

²⁴³ A.g.s.

²⁴⁴ A.g.s.

²⁴⁵ Hzl. Nihal Atsız, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), s. 129.

biraz daha farklıdır. Burada hem akıncıların güneyden tertitledikleri saldırılar, hem de Tatarların kuzeyden yaptıkları taarruzlar söz konusuydu. Özellikle Tatarların Boğdan üzerine düzenledikleri akınlardan alınan esirler köleleştirilerek Kefe Limanı üzerinden Osmanlı pazarlarına dağıtılabiliyordu.²⁴⁶

Akdeniz'deki Frenk köleler (*Frenkiyyetü'l-asl*) ise, gerek Cezayir-i Garp'taki korsanların, gerekse bizzat Osmanlı donanmasının Sicilya, Güney İtalya veya İspanya'nın güney sahillerine yaptıkları taarruzların bir neticesiydi. Sicillerde Batı Akdeniz halklarına genel olarak bu isim verilse de,²⁴⁷ kayıtlarda özellikle getirildikleri bölgeler de bazen belirtilebilmekteydi. Nur Sobers-Khan'ın çalışmasından, Ceneviz (*Ceneviziyyü'l-asl*), Malta (*Maltaviyyü-asl*), Kıbrıs (*Kıbrısiyyetü'l-asl*) veya Korsika (*Korsiyü'l-asl*) gibi bölge isimlerinin de belirtilebildiği anlaşılmaktadır.²⁴⁸ Üsküdar sicillerinde Frenk kökenli kölelere az rastladığımızdan, getirildiği yerden haberdar olduğumuz tek bir Frenk köleye tesadüf ettik.²⁴⁹ Osmanlıların Doğu ve Orta Akdeniz'de ciddi mücadeleler verdiği 1560-1572 yılları arasındaki dönemde, bu köleler Galata'da büyük bir oranı teşkil etmekteydiler.²⁵⁰

Bunların yanında az da olsa, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan zımmi statüsüne sahip topluluklar da dikkatimizi çekmiştir. Arnavut (*Arnavudiyyü'l-asl*), Rum (*Rumiyyü'l-asl*), Bulgar (*Bulgariyyü'l-asl*), Midillili (*Midilliyü'l-asl*) ve Naksoslu kölelerin hikayeleri oldukça ilginç gözükmetedir. Bunların isyanlar sonucunda veya gayri kanuni şekillerde köleleştirilmiş olabileceklerinden ilk bölümde bahsettiğimizden, üzerine çok da bir şey söylemeyeceğiz. Ne var ki, böyle bir isyan hareketini sadece Arnavutlar ve Rumlar için doğrulayabilmekteyiz. Bu yüzden diğer kölelerin usulsüz biçimlerde köleleştirilme ihtimalleri mevcuttur. Yine de, Rum ve Bulgar kölelerin Osmanlı sınırları dışından temin edilme ihtimalleri de mevcuttur. Özellikle 1499-1503

²⁴⁶ Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, s. 7; Böyle bir durum Orta Avrupa için ancak 16. yüzyılın sonunda geçerli olacaktır. Özellikle 17. yüzyılda Tatarların Macaristan'a tertitledikleri pek çok akın söz konusuydu. Bkz. Ivanics, 'Enslavement, Slave Labour and Treatment of Captives in the Crimean Khanate'.

²⁴⁷ Mahmut Şakiroğlu, 'Frenk', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, (İstanbul, 1996), s. 197.

²⁴⁸ Sobers-Khan, *Slaves without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, s. 127-133.

²⁴⁹ 1528 yılında Frenk olarak zikredilen bir kölenin Sakızlı olduğu özel olarak belirtilmiştir. Üsküdar 5: vrk. 78a no. 3.

²⁵⁰ Sobers-Khan, *Slaves without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*.

Osmanlı-Venedik Savaşı, 1522 Rodos, 1537 Korfu ve 1570-1573 Kıbrıs Seferleri'nde pek çok Rum'un esir edilmesi oldukça olağandır. Bu kölelerin ötesinde, steplerde kıtlıktan ötürü kendilerini veya çocuklarını köle olarak satmak zorunda kalan Tatarlara da rastladık.²⁵¹ 1560'lara ait bazı *mühime kayıtları* bu meseleye değinmektedir.²⁵² Step topluluklarında civar bölgere akınların seyredildiği dönemlerde, ele geçen esirler üzerinden sağlanan fidye ile beraber, ihraç edilen kölelerden elde edilen yüksek bir gelirden de mahrum kalındığından, bu tür vakalar zuhur etmekteydi. Hakikaten de 1550'ler, Kırım Tatarları'nın esir ele geçirme konusunda verimsiz oldukları bir aralık gibi gözükmektedir. Bunu bir sonraki başlıkta izah edeceğiz.

Son olarak, uzak diyarlardan İranlı veya Hint tüccarlar tarafından getirilen Güney Asya kökenli Hint (*Hindiyü'l-asl*), İran (*Acem*) ve Borneo (*Borneviyyü'l-asl*) asıllı kölelere değinelim. Bunların sayıları oldukça azdır. Halil Sahillioğlu 15. yüzyılda Bursa'daki doğulu kölelerin o coğrafyalardan gelen tüccarlar tarafından satıldıklarını belirtmiştir. Ticaret yapmak için köleleriyle birlikte gelen tüccarlar ayrılırken, iş için getirdikleri köleleri pazarlarda satarak, masraftan kurtuluyorlardı.²⁵³ Üsküdar'da tesadüf ettiğimiz bir İranlı kölenin sahibinin de İranlı olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.²⁵⁴ Ne var ki, bu kölenin gerçekten İranlı olup olmadığı meçhuldür. Muhtemelen sahibi İranlı olduğu için bu şekilde tarif edilmiştir.

Saydığımız kölelerin büyük bir kısmı Osmanlı pazarına ağır şartlar altında girmektedirler. Köleleştirildikten sonraki hayat bir esire belli haklar kazandırsa da, esir edilip pazara götürülürkenki sürecin sertliğinin üzerinde çok da durmaya gerek yok sanırsak. Osmanlı köle ticareti üzerine çalışmış Ehad Toledano dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi, Osmanlılarda da satılmak üzere pazarlara götürülen esirlerin ne

²⁵¹ Üsküdar 5: vrk. 62a no. 3; 35: vrk. 61a no. 1.

²⁵² Bu tür usulsüz esir etme şekillerinden yukarıda bahsettik. Karadeniz'in pek çok limanında Müslüman Tatarlar'ın çocuklarını kıtlıktan kurtarmak için köle olarak sattıklarına rastlanmaktadır. Kefe, Akkirman, Tırnova, Bolu gibi Karadeniz hinterlandının içinde olan şehirlerin kadılarına yollanan hükümlerde, bu tür satışların engellenmesi emredilmektedir; *BOA, MD, III*, no. 1478 (27 Zilkade 967/19 Ağustos 1560); *BOA, MD, III*, no. 1500 (6 Zilhicce 967/28 Ağustos 1560); *BOA, MD, III*, no. 1577 (8 Muharrem 968/29 Eylül 1560); *BOA, MD, IV*, no. 1882 (19 Cemazeyilevvel 968/5 Şubat 1561). Anadolu kırsalında da bu şekilde köleleştirilmiş şahıslara rastlanmaktadır. Özellikle iklimsel nedenlerden zuhur eden kıtlıklarda hayatta kalmaya çalışan pek çok köylünün kendini veya çocuklarını varlıklı kişilere köle olarak sattıkları bilinmektedir. Bkz. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*, s. 213.

²⁵³ Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 98-103.

²⁵⁴ Üsküdar 1: vrk. 29a no. 2.

kadar ağır şartlarda kötü muamelelere maruz kaldıklarını detaylıca tetkik etmiştir.²⁵⁵ 16. yüzyılda steplerden kabileler halinde getirilen Ruslar yol boyunca aç bırakılabiliyor, hatta öldürülebiliyorlardı. Bu esir kabileleri bölge halklarının kültürlerinde o kadar büyük yer edinmiştir ki, Rus veya Leh türkülerinde bunların izlerini bulmak mümkündür.²⁵⁶ 14 veya 15. yüzyıllarda Kefe'den bir ambar dolusu Rus ve Çerkez köle getiren bir Ceneviz gemisindeki durum da bundan daha iç açıcı değildir. Ne yazık ki, pek çok toplumda olduğu gibi Akdeniz toplumlarında da köle tedariki sırasındaki süreç, köleştirildikten sonraki hayata göre çok daha ağırdır.²⁵⁷

Kölelerimizi tanıdıktan ve onların Üsküdar gibi muhtelif Anadolu şehirlerine ulaştıran tedarik hatlarını izah ettikten sonra, bu kölelerin etnik ve bölge dağılımlarını yapabiliriz.

3.1.2 Üsküdar'daki Kölelerin Köken Dağılımı²⁵⁸

Bahsi geçen tüm bu köleler içinde, ilk olarak Karadeniz ticaretinden temin edilen Slav/Kafkas kökenlilerin durumlarını yıllara göre tetkik etmemiz gerekmektedir.

Belirtmeliyiz ki, Tatar akınları siyasi antlaşma ve ittifakların ötesinde cereyan eden iktisadi bir gerçektir. Bu nedenle Han'ın antlaşma yaptığı Doğu Avrupa devletleri yağma ve akın beklentilerinde olan *mirzaların* taarruzlarına maruz kalabiliyorlardı. Yine de Doğu Avrupa'da, Moskof ve Lehistan arasındaki hassas denge akınların ağırlığını belirleyebiliyordu. Alan Fisher, kayıt altına alınmış ilk büyük Tatar taarruzunun 1468 yılında Lehistan kontrolündeki Podolya üzerine tertiplendiğini belirtmektedir.²⁵⁹ 15. yüzyılın geri kalanında Lehistan üzerine yapılan akınlar Moskof'a nazaran daha yoğundu. Özellikle 1498 Osmanlı-Lehistan Savaşı da buna eklendiğinde, işin içine

²⁵⁵ EHUD TOLEDANO, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, çev. Erdem, H., (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), s. 4.

²⁵⁶ Fisher, 'Muscovy and Black Sea Slave Trade'.

²⁵⁷ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, s. 4.

²⁵⁸ Sayısal verileri hesaplarken, muhtelif bölgelerden kaçıp Üsküdar'da yakalanan kaçak köleleri de hesaba kattık. Zira bunlar kavimleri belirtilen kölelerin çoğunlunu oluşturmaktadır.

²⁵⁹ Fisher, 'Muscovy and Black Sea Slave Trade', s. 579.

Tablo 4.1: 16. yüzyılda Üsküdar şer'iyye sicillerinden tespit edilen kölelerin kökenleri

Köken (Asl)	1 Numara 1513-1521	2 Numara 1518-1521	5 Numara 1524-1530	9 Numara 1534-1536	15 Numara 1547-1551	26 Numara 1562-1563	27 Numara 1563-1564	35 Numara 1570-1573	84 Numara 1590-1592	TOPLAM
Abhaz	1	-	-	2	3	1	-	2	1	10
Alman-Nemçe	-	-	-	-	1	-	-	2	-	3
Arab (Afrikalı)	13	5	15	13	15	5	14	16	9	105
Arnavut	2	-	-	-	2	-	1	-	-	5
Boğdan	6	-	1	-	-	-	-	-	3	10
Borneo	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Bosna	33	3	28	8	19	12	14	7	4	128
Bulgar	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Çerkez	6	2	1	1	12	1	2	3	2	30
Eflak	7	-	2	1	-	-	-	-	-	10
Frenk	-	-	1	-	1	1	2	-	-	5
Gürcü	1	-	-	1	-	1	1	2	11	17
Habeş	-	-	-	3	-	-	-	-	-	3
Hırvat	13	-	30	7	-	2	2	6	-	60
Hint	-	-	1	1	-	-	-	-	-	2
İran	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Leh	3	-	-	1	-	-	-	-	-	4
Macar	2	-	5	10	13	3	5	2	3	43
Megrel	-	-	-	2	-	-	-	2	-	4
Midilli	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Naksos	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Rum	3	-	-	1	-	-	-	3	-	7
Rus-Moskof	103	26	75	22	65	10	16	46	21	384
Sırp	4	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Tatar	-	-	1	-	-	-	-	1	-	2
Tamamı	198	36	161	75	131	37	57	92	54	841
Belli Değil	41	49	96	73	41	55	25	29	33	442
TOPLAM	239	85	257	148	172	92	82	121	87	1283

savaş esirleri de girebiliyordu. Ne var ki, 1503 barışının akabinde, 1516'da Han'ın Lehistan'ın Moskof'a karşı ittifak teklifini kabul etmesi, ağırlık noktasının doğuya kaymasına neden olmuş gibi gözüküyor.²⁶⁰ Üsküdar'ın 1510'lardan önceye ait bir kaydı elimizde olmasa da, akınların daha yoğun gözüküğü bu dönemde, Üsküdar'daki Leh kölelerin sayısının daha yüksek olmaması için bir neden yoktur. İlk sicildeki çok az sayıdaki Leh köle de, bahsetmiş olduğumuz durumun bir izi gibi durmaktadır. Zira sonraki yıllarda bir daha Leh köleye tek bir istisna dışında rastlanılmamıştır. Leh köleler kökeni belli kölelerin yüzde 0.5'ini oluşturmaktadır.

1500'lerden itibaren Tatarlar, Moskof üzerine taarruzlarını arttırdığından piyasaya daha fazla *Rus* köle girmiştir.²⁶¹ Bu köleler, Üsküdar'da yüzde 45.7 gibi oldukça yüksek bir orana sahiptirler. Burada 1509 yılı bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Keza bu tarihten evvel, Kırım Tatarları'nın Moskof üzerine tertipledeği ciddi bir taarruz tespit edilememiştir.²⁶² Bu, etkisini direkt göstermiş gibi durmaktadır. Zira, 1513-1521 yıllarına ait ilk sicilde *Rus* köleler kökeni belli 198 kölenin yüzde 52'sini teşkil etmektedir. Bu oranı, Halil Sahillioğlu'nun Bursa üzerine yaptığı araştırmayla da doğrulayabilmekteyiz. Sahillioğlu'nun incelemiş olduğu 1511-1513 Bursa sicilinde *Rus* kökenli köleler yekunun yüzde 48'ini oluşturmaktadır.²⁶³ Muhtemelen bu cins köleler Osmanlı pazarı için diri ve zengin bir kaynak olarak bu dönemde ortaya çıkmıştı. Kökeni belli olmayan köle sayısının bir önceki kayda nazaran daha fazla olduğu 1524 ile 1530 yıllarını kapsayan 5 numaralı kayıttaki toplam köle sayısı, ilk sicille hemen hemen aynıdır. Kökenleri belli olmayan köleleri, haricindeki oranlara göre hesaplayıp, *Rus* köle oranına dahil edersek, Üsküdar'daki kölelerin yüzde 47'sini oluşturduğunu görürüz. Bu, oran ve sayının az bir düşüşle hala korunduğunu göstermektedir. Tatarların 1521 yılında Moskova'ya yaptığı akın ilk bakışta son derece mühim gözükmektedir. Ne var ki, aynı tarihte tablodan da anlaşılacağı üzere, Orta Avrupa'da yapılan seferlerden temin edilen Hırvat ve Macar esirlerin sayısındaki artış, savaş esirlerinin toplamdaki

²⁶⁰ Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, s. 9.

²⁶¹ Bu yorumu Bursa üzerinden yaptık. Bkz. Sahillioğlu, 'Slaves in Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 104.

²⁶² Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, s. 6; Fisher böyle bir tarihlendirme yapmasa da, Doğu Avrupa'ya yapılan akınları gösteren tablosunda 1500'lerin başı, Moskof'a yapılan taarruzların artması açısından önemli gözükmektedir. Bkz. Fisher, 'Muscovy and Black Sea Slave Trade', s. 580.

²⁶³ Sahillioğlu, 'Slaves in Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', a.g.m., s. 104.

yerini arttırmıştır. Bu dönemde özellikle 1526'da cereyan eden Mohaç Meydan Muharebesi'nin akabinde Budin'in ele geçirilmesiyle birlikte, Orta ve Güney Macaristan'daki pek çok kalenin fethi, Hırvat ve Macar köle sayısı hususuna tesir etmiş gibi duruyor. Bahsettiğimiz aralıkta, Hırvat kölelerin sayısındaki artış yüzde 132 gibi ciddi bir orana sahiptir. Her ne kadar bu dönemde savaş esirleri kuzeyden gelen Rus kölelerin aleyhine bir artış sergilese de, sayısal bağlamda Fisher'ın 1521 Moskova yağmasıyla ilgili aktardığı 800000²⁶⁴ gibi örneği olmayan bir rakam, Üsküdar ve civarını çok da etkilememiş olsa gerek. Zira etkileseydi, hem sayının, hem de oranın çok daha yüksek olması gerekirdi.

Bunun yanında bazı senelere ait kaynakların dengesiz bilgi vermesi ikmalin boyutlarını tam anlamamıza mani olmaktadır. Köken konusunda diğerlerine nazaran daha sessiz kalan 1530'lara ait sicili atlarsak,²⁶⁵ 1547-1551 yıllarına ait 15 numaralı kayıta, kökenleri belli olmayan köleleri hariç tutuğumuz takdirde, Rus kölelerin toplam oranın yine yüzde 47'sine tekabül ettiğini görürüz. Ne var ki sonraki sicillerde, sayıda belli bir düşüşün olduğu net biçimde anlaşılmaktadır.²⁶⁶ Keza 1560'larda, özellikle *Rus* kölelerin hem sayısında, hem de oranında ciddi bir düşüş olduğunu iki sicilden doğrulamaktayız. Bu döneme ait 26 ve 27 numaralı siciller bunu göstermesi açısından mühimdir. Özellikle Bosnalı kölelerin *Rus* köle sayısına yaklaşması, hatta 26 numaralı kayıta geçmesi, *Rus* köle kaynaklarına erişim sorunuyla açıklanabilir. 1552 ve 1556 senelerinde Rus Çarlığı'nın Kazan ve Astarhan şehirlerini ele geçirmesi ile beraber güney bölgelerinde inşa etmeye başladığı savunma hattı, pek çok Tatar akınının verimini düşüren etkenler arasında sayılabilir.²⁶⁷ Toplam köle içindeki orana dönecek

²⁶⁴ Bu tür bir sayının abartı olduğuna yukarıda değindik. Ne var ki, zikredilen rakamlar içinde bu en yüksek olanıdır. 1521 akımı özellikle önemli gözükmektedir. Bkz. Fisher, 'Muscovy and Black Sea Slave Trade', s. 580.

²⁶⁵ Bu sicil çok mühim bilgiler ihtiva etse de, köken konusunda ihtiyatla yaklaşılması gereken bir kaynaktır. Özellikle haberdar olduğumuz kölelerin yarısının kökeni belirtilmemiştir.

²⁶⁶ 15 numaralı sicil her ne kadar 26 ve 27 numaralı sicillere nazaran daha uzun bir dönemi kapsasa da (15 numaralı dört yıldan fazla bir süreyi, 26 ve 27 numaralı siciller ise ikişer yıl), Rus köle adedindeki fark çok bunun çok üzerindedir.

²⁶⁷ Moskof-Tatar sınırındaki pek çok yeni gelişmenin 1550'lerde zuhur etmesi bunu etkilemiş gibi gözüküyor. 1550'lerde Dymitro Vyshnevets'in Dinyeper Havzası'nda ilk Kazak Hetmanlığı'nın nüvesini oluşturması önemli bir gelişmedir. Bu Kazaklar Moskof ile Kırım arasında belirleyici bir unsur olmakla birlikte, Moskof yeri geldiğinde bunları Tatarlara karşı da kullanabilmekteydi. Bkz. Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, s. 32, 203; Ayrıca aynı dönemde Güney Rusya'da ciddi savunma hatları tertip edilip, sınır şehirlerine garnizon birlikleri yerleştirilmiştir. (a.g.e., s. 44-46, 60) Özellikle IV. Ivan önderliğinde Kazan ve Astarhan gibi bölgelerin yanında, Kırım Tatarları'nın üzerine yapılan taarruzlar da Tatar akınlarının bu aralıkta azalmasında önemli etkenlerden biridir. (a.g.e.,

olursak, 1570'lerde en azından Üsküdar'da haberdar olduğumuz *Rus* köle sayısı ve oranı, 1560'lardaki sayı ve oranın üzerine çıkmıştır.²⁶⁸ Sayının bir önceki sicile oranla artışının en büyük nedeni, Rus Çarlığı'nın 1550'lerde kurup, en azından kısa bir süreliğine Tatar saldırılarını savuşturmakta muktedir olan garnizon birliklerinin 1560'lardan itibaren kademe kademe kuzeydeki Livonya ve Litvanya sınırlarına kaydırılmasıdır.²⁶⁹ Bu hareket, step hattının doğusunda kalan bölgeleri tekrardan savunmasız hale getirmiştir. 1571 yılında Büyük Moskova Yağması bunun bir parçasıdır. Üsküdar'da bu döneme ait kayıtlar, *Rus* köle sayısında en azından 1560'lara nazaran bir rahatlama olduğunu ortaya koymaktadır. Orandaki artışı ise, özellikle Orta Avrupa'daki savaşlardan ele geçenlerin sayısındaki düşüş (Bosna ve Macar) tetiklemiştir. Bu bir sonraki kayıta daha belirgindir. 1590'ların başındaki sicilden anlaşıldığı üzere, Orta Avrupa kökenli kölelerin sayısı azaldığından, Rus ve diğer Karadeniz/Kafkas kökenli kölelerin toplam içindeki oranları artmıştır. Yine kökeni belli olmayanları hariç tutarsak, Rus köleler toplamın yüzde 40'ını oluşturmaktadır. 1570'lerde bu oran tam yüzde 50'ydü. Yüzyılın sonundaki bu oran ise, diğer Karadeniz/Kafkas kökenli kölelerdeki artışla alakalı olsa gerek. Bu yüzden Karadeniz kaynağın olmazsa olmaz mensupları olan Kafkas halklarına değinmemiz gerekmektedir.

Abhaz ve Megrelli kölelerin toplam içindeki oranları son derece azdır. Abhazlar yüzde 1, Megrelliler ise yüzde 0.5'lik bir orana sahiptiler. Çerkes kölelerin sayısı 1547-1551 arasındaki kayıta nedenini tam olarak anlamadığımız bir biçimde arttıysa da,²⁷⁰ toplam içindeki oranları yüzde 4'e yakındır. Bu hususta, özellikle Gürcüler ilginç bir konumdadır. Tüm yüzyıl boyunca birkaç defa tesadüf ettiğimiz bu kölelerin toplam içindeki oranları yüzde 2'dir. Ne var ki, bunların sayıları 1590-92 kaydında incelediğimiz bir önceki sicile göre beş kattan fazla artmıştır. Bu, 1578-1590 Osmanlı-

s. 56); Şayet aynı dönemde oluşturulan, ateşli silahlarla donatılan 3000 kişilik merkezi Rus piyade birlikleri de (*vrbornye strel'tsyler*) Tatarlara karşı tertiplenen Moskof saldırılarında etkin olmuşlardır. (a.g.e., s. 203).

²⁶⁸ 35 numaralı sicil 3 senelik bir zaman dilimini kapsasa da, sene başına düşen sayı 26 ve 27 numaralı sicildeki sayıdan yüksektir.

²⁶⁹ 1558-1583 yılları arasında zuhur eden Livonya Savaşı Rusya'nın kaynaklarını kuzeye kaydırmasında önemli bir nedendir. Bkz. Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, s. 47.

²⁷⁰ Burada sadece bir varsayım yapacak durumdayız. 1530'larda Kırım Hanlığı'nın Çerkezlerle olan ilişkileri farklı bir mahiyete bürünmüştür. Özellikle Jane Çerkezleri her sene Hanlığa düzenli olarak 1000 köle vermekle mükellef bir hale geldi. Çerkez beyleri bu köleleri vermediği takdirde, Han bizzat Çerkezistan üzerine taarruzlarda bulunabiliyordu. 1539'da Çerkezistan üzerine yapılan akından ciddi sayılarda esir ele geçirilmiştir. Bkz. İnalçık, 'Servile Labour in Ottoman Empire', s. 40; Muhtemelen 1540'ların sonunda Çerkez köle sayısındaki artış bununla ilintilidir.

İran Savaşları ile ilintilidir. Bu savaşta Tatar birliklerinin Kafkasya üzerine yaptıkları taarruzlar bilinen bir durumdur. Son kayıttta, bu ve Çerkes köleleri, Rus kölelerle birlikte değerlendirdiğimizde toplam sayının yüzde 66'sı gibi ciddi bir orana ulaşırız. 16. yüzyılın ikinci yarısında bazı zamanlar Rus ve muhtelif Karadeniz kökenli köle sayısında bir azalma gözlemlensek dahi, 1570'lerden itibaren Orta Avrupa kökenli köle sayısındaki daha keskin bir düşüş, yüzyılın sonlarında Karadeniz kaynaklı kölelerin Osmanlı pazarı için önemini arttırmıştır.²⁷¹ Tüm yüzyıl boyunca Karadeniz civarındaki bölgelerden ele geçen köleler yaklaşık yüzde 54'lük bir orana sahiptir. Yani, elimizdeki kayıtlardan kökeni tespit edilen kölelerin yarısından fazlası Karadeniz havzasından temin edilen kölelerdir.

Bunlar haricinde Orta Avrupa ve Akdeniz'de yapılan savaşlardan ele geçirilen Bosnalı, Macar, Hırvat vs. kökenli köleler ikinci mühim kaynak grubunu oluşturmaktadır. İlk olarak yüksek bir orana sahip Bosnalılara değinmemiz gerekmektedir. Bosnalılar toplam içinde yüzde 15'lik bir orana sahiptir. Sultan I. Selim (1512-1520) döneminde Safevi ve Memluklar üzerine mühim seferler tertiplenmesine rağmen, batıda Bosna civarına yapılan akınlardan temin edilen esirler hiç de az bir orana sahip değildi. 1570'lere kadar bu oran, Habsburglar ile yapılan savaşın boyutuna göre belli ölçekte dalgalanabiliyordu.²⁷² Ne var ki, 1570-73 kaydında net bir düşüşün gerçekleştiği görülmektedir. Son iki sicilin ikisinde de bu oran yüzde 8'lere kadar düşmüştür. Hırvatlar bir diğer mühim unsurdur. Toplam içindeki oranı yüzde 7'ydı. Mamafih, yüzyılın başında bu oran daha yüksek gözükmemektedir. Özellikle Sultan I. Selim döneminde Bosnalı ve Hırvat unsurların yaşadıkları Dubica, Novigrad ve Jajce üzerine yapılan taarruzlardan pek çok esir ele geçirilmiş olsa gerek. Sultan I. Süleyman (1520-1566) zamanında da batıya yapılan seferlerde, Özbek, İlok, Petervaradin bölgelerinin fethiyle bol miktarda Hırvat esirin Osmanlı pazarına girdiği anlaşılmaktadır. 1520'lerde Hırvat köleler toplam kölelerin yüzde 19'u gibi oldukça yüksek bir oranını oluşturmaktaydılar. Ama aynı şekilde, sonraki senelerde bu kölelerin sayısında da ciddi bir düşüş söz konusu olmuştur. Macar kölelerin oranı ise 1510'larda bol miktarda ele

²⁷¹ Bu husus önceki araştırmacıların iddialarını doğrular niteliktedir. Bkz. İnalçık, 'Servile Labour in Ottoman Empire', s. 38; Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, s.24; Ne var ki, Üsküdar sicillerinde 1560'ları hariç tutarsak Karadeniz kökenli köleler her zaman ilk sırada yerini almıştır.

²⁷² Bu dalgalanmaları tetkik ederken, sicillerin ne kadarlık bir zaman dilimini kapsadığına dikkat etmek gerekmektedir.

geçirilen Bosnalı ve Hırvat kölelerin aksine, net bir biçimde 1520’lerde açılan Macar cephesi ile ilintilidir. Macarlar toplam kölelerin yüzde 5’i gibi, Hırvat ve Bosnalılara nazaran biraz daha düşük bir orandadır. Macar kölelerin toplam içindeki oranları 1560’lara kadar stabil olsa da, muhtemelen Habsburg cephesinde doğal sınırlara ulaşılması bu oranı düşürmüştür.²⁷³ Savaş esirlerinin temelini bu üç grup oluşturmakla birlikte, Alman, Frenk, Eflak ve Boğdanlı kölelere de nadiren rastlanılmaktaydı. Alman ve Frenk köleler yüzde 0.5’er, Eflak ve Boğdanlı köleler ise %1’er oranlara sahipti. Sınır bölgelerinde ve sahilde yaşayan halkların hepsini hesaba katarsak, savaş esirleri yüzde 33’lük bir orana sahipti.

Köle kaynakları temel olarak Karadeniz ticaretiyle birlikte, Avrupa ve Akdeniz’deki savaş esirlerinden oluşmaktaydı. Ne var ki, tüm bu trafiği değerlendirirken, Afrika üzerinden gelen köleleri de hesaba katmak durumundayız. Ekseriyetle bu oran son derece istikrarlı olsa bile, hiçbir zaman temel kaynak olma hüviyetine ulaşamamıştır. Siyah ve Habeşler toplam kölelerin yüzde 13’ünü teşkil etmektedirler. 1560’larda, *Rus* ve Orta Avrupalı köle oranındaki düşüşle beraber, Afrikalı köleler yüzde 25 gibi yüksek bir orana ulaşsa da, sonraki dönemlerde *Rus* köle oranının kendini düzeltmesiyle Afrikalı köleler tekrardan eski seviyelerine inmiştir.

Görüldüğü üzere, Karadeniz kökenli köleler Geç Orta Çağ Akdenizi’nde olduğu gibi, her zaman ciddi bir orana sahipti. Orta Avrupa’dan gelen kölelerin sayısı veya Rus Çarlığı’nın sınır güvenlik siyasetine göre bu oran değişse de, temel kaynak olma hüviyetini korumuştur. Bunun yanında 1570’lerle birlikte Orta Avrupa kökenli köle sayısındaki azalma, Karadeniz kökenli kölelerin toplam içindeki önemini daha da arttırmıştır. 16. yüzyıl, kaynaklardaki bu hareketliliğin anlaşılması açısından ilginçtir. Sonuç olarak 16. yüzyılda Üsküdar Kazası, Osmanlılar için Karadeniz kaynağının Geç Orta Çağ’daki pek çok Akdeniz devletinde olduğu gibi, son derece mühim bir kaynak olduğunu gösteren güzel bir örnektir.

Neticede sayımını yaptığımız tüm bu kölelerin, farklı şekillerde de olsalar, Üsküdar’a bir şekilde yolları düşmüştü. Bu yüzden, diğer pek çok Akdeniz şehrinde olduğu gibi,

²⁷³ İnalçık da Orta Avrupa kökenli köle oranının 16. yüzyılın ortalarından itibaren düştüğünü belirtmektedir. İnalçık, ‘Servile Labour in Ottoman Empire’, s. 38.

bahsi geçen kölelerin Üsküdar'daki ilk anları da incelenmeye değer bir meseledir. O zaman bahsettiğimiz trafiğin alışveriş ayağına eğilmeliyiz.

4.2 KÖLE ALIŞVERİŞLERİ

1453'te İstanbul'un fethedilmesiyle beraber boğazlar üzerinde hakimiyet kuran Osmanlılar için hem yerli, hem yabancı gemilerde saklanan kölelerin tespiti önemli bir meseleydi. Bunu engellemek için geçen her geminin içi aranıp, kayıt dışı herhangi bir kölenin olup olmadığı teftiş edilirdi.²⁷⁴ Bu şartlar altında, Üsküdar açıklarında demirlemiş, kazaya veya direkt İstanbul'a köle getiren bir gemi de böyle bir teftiştan geçirdi. Muhtelif bölgelerden Üsküdar'da satılmak üzere getirilen kölelerin ilk olarak gümrükten geçirilmeleri gerekmektedir. Gümrükten geçirilen köleler tek tek kayıt altına alınırdı. Tüm bu işlemler *gümrük emininin* sorumluluğundaydı. *Gümrük resimlerini* ödemek istemeyenler, köleleri *gümrük eminininden* kaçırmaya yönelik teşebbüslerde bulunabiliyordu. Mesela, 1571 yılında üç kişi Rıdvan isimli bir köleyi gümrükten kaçırıp kazaya sokmaya çalışırken, Ramazan isimli gümrük emini tarafından fark edilmiş ve mahkemeye verilmişti.²⁷⁵ Bir başka kayıt ise, Ahmed b. Abdullah ile Türk Mustafa'nın üç cariyeyi gümrükten kaçırmayı başarıp Anadolu'da sattıklarını belirtmektedir.²⁷⁶ Öyle ya da böyle bu köleler sonunda Üsküdar'da satılmaktaydılar.

16. yüzyılda, satılacak köleler için pek çok köle pazarı mevcuttu. Bunlardan bir tanesi de Üsküdar'daydı. Üsküdar sicillerinde *Avrat Pazarı* olarak belirtilen bölgede, muhtelif ırklardan köleler yeni sahiplerini beklemekteydiler. Alışverişler mezat usulüyle vuku bulmaktaydı.²⁷⁷ Bu mezatlar Akdeniz'in pek çok memleketinde olduğu gibi gürültülü geçmekteydi. Hatta tüm hengame yeri geldiğinde kaza sakinlerinin şikayetlerine bile neden olabiliyordu.²⁷⁸ Mamafih sicillerde kayıt altına alınmış köle alışverişleri ağırlıklı olarak kaza merkezindeki köle pazarı yerine, çeşitli şahısların kendi aralarında yaptıkları alışverişler vasıtasıyla gerçekleşenlerden müteşekkildi. Bu, pazardaki ilk

²⁷⁴ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*, s. 329.

²⁷⁵ Üsküdar 35: vrk. 83a no. 5.

²⁷⁶ Üsküdar 15: vrk. 162b no. 3.

²⁷⁷ Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul', s. 138-39.

²⁷⁸ A.g.s.

satışların kayıt altına alınmasına gerek duyulmamasıyla alakalı olsa gerek.²⁷⁹ Bundan dolayı, Üsküdar'daki köle pazarının yeri haricinde elimizde pek bir veri yoktur. Lakin, 16 ve 17. yüzyıllarda İstanbul'a gelen pek çok Avrupalı seyyah sur içindeki pazar ile ilgili tafsilatlı bilgiler sunmuştur.²⁸⁰ İstanbul'daki uygulamaları baz aldığımız taktirde, ortaya ilginç sonuçlar çıkmaktadır. Bu seyyahlara bakacak olursak, en azından 16. yüzyıldaki alım satım işlemlerinin çok farklı şekillerde zuhur ettiğini görürüz. İstanbul'daki köleler genellikle Tavukpazarı'ndaki *Esir Hanı*'nda satılsalar da, 17. yüzyıla kadar köle piyasası tek bir merkeze bağlı değildi.²⁸¹ Bu yüzden şehirlerde birden fazla satım yeri mevcuttu. Üsküdar'da dahi, kaza merkezinin dışında, Istavroz veya Bulgurlu gibi köylerde de mezatların gerçekleşmesi bu iddiayı kuvvetlendirmektedir. Ayıryetten, İstanbul için alım satımların yapıldığı bir han veya bedesten söz konusuysen, İstanbul ve Kefe haricindeki yerleşimlerde, dört yanı kapalı bir mekanda, bu şekil işlemlerin gerçekleştiğine dair bir emareye rastlayamadık.²⁸² 16. yüzyılda, şehirlerin birden fazla noktasında köle alım satımının yapılabildiği ve işlemlerin gerçekleştiği mekanın yapısıyla ilgili de kesin bir düzenlemenin olmadığı sonucunu çıkartabiliriz. Bu işlemler bir handa yapılabildiği gibi, belirlenmiş bir çarşı veya pazarda da gerçekleşebilmekteydi. Bundan da öte, nüfuzlu kişiler en değerli köleleri evlerine sipariş ederek satın da alabilmekteydiler.²⁸³ Bu yüzden literatürde sık tekrarlanan, Osmanlılar'daki kölelerin hanlarda, kapalı kapıların ardında satıldıklarına yönelik yapılan genellemelerin İstanbul gibi belli şehirler dışında pek bir kıymeti harbiyesi yoktur. Buna yönelik sıkı düzenlemeler daha çok 17. yüzyılda söz konusu olacaktı.

Akdeniz'deki uygulamalar da buna oldukça benzemektedir. Kölelerin sabit bir fiyattan ziyade, mezat usulüyle satılmaları İspanya ve İtalyan devletlerinin yanında, Memluk Sultanlığı'nda da mevcuttu. Hatta İspanya ve İtalya'da satışlar ekseriyetle bu usulle

²⁷⁹ Sak, *16. ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi*, s. 19.

²⁸⁰ Fisher, 'The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations'.

²⁸¹ Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul', s. 138 dipnot 6'da belirtilmiş ve Robert Mantran'dan aktarılmıştır.

²⁸² Fisher, 'Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations', s. 150

²⁸³ Suraiya Faroqhi, 'Quis Custodiet Custodes? Controlling Slave Identity and Slave Traders in Seventeenth and Eighteenth-Century Istanbul', hzl. E. Andor & I. G. Toth, *Frontiers of Faith: Religious Exchange and the Contitution of Religious Identities 1400-1750*, Budapest: CEU Press, 2001, s. 129.

gerçekleşmekteydi.²⁸⁴ Bunun haricinde, belli düzenlemeler söz konusu olsa da, şehirlerdeki alım satımların tek merkezde toplandığı söylenemez. Geç Orta Çağ boyunca, Venedik ve Ceneviz gibi şehirlerde aynı anda birden fazla köle pazarı mevcuttu. Üstüne üstlük bu işlemler için standart bir kompleks sistemi de söz konusu değildi. İşlemler hanlarda yapılabildiği gibi, sokak ve meydanlarda da gerçekleşebilmekteydi. Hatta tıpkı Osmanlılar'da olduğu gibi, nüfuzlu kişiler kaliteli köleleri sipariş usulüyle evlerine bile getirebiliyorlardı.²⁸⁵ Aynı durum İspanya'nın pek çok şehri için de söz konusudur. Barcelona'da köleler sabahları Plaça Nova'da satılırlarken, günün geri kalan kısmında işlemlere Plaça Saint Jaume'de devam edilirdi. Tabii, en değerliler her zaman varlıklı kişilerin evlerine toplu olarak getirilip satılırdı.²⁸⁶

Pazardaki görevlilere gelecek olursak, şehir ve kazalara yeni gelen esirleri satan kişilere *esirci* denmektedir.²⁸⁷ Üsküdar Kazası'nda Esirci Mustafa²⁸⁸ ve Esirci Yakub²⁸⁹ bunlardan birkaçıdır. Bunlar lonca şeklinde teşkilatlanarak, kendi aralarından bir *şeyh* seçerlerdi. Alım satım işlerini yürüten bir diğer görevli *kethüdaydı*.²⁹⁰ *Kethüdalar* mezatlardaki düzeni sağlamaktan sorumlu görevlilerdi.²⁹¹ Öte yandan, alım satım işlerinde hayati rol oynayan asıl mühim görevli ise *dellal* idi.²⁹² *Dellal* ve *simsarlar*, alıcılara mezatları duyuran bir çeşit *broker* olmaları hasebiyle son derece kilit görevlilerdir. Çünkü *dellal* her işlem sonrasında *dellallık* diye tarif edilen bir çeşit komisyon almaktaydı.²⁹³ Bu tarz bir *brokerlık* köle alışverişlerinde olabileceği gibi, diğer pek çok alım satım işlemlerinde de mevcuttu. O yüzden oldukça geniş bir kullanım alanına sahipti. Ne var ki, *dellal* ve *simsarlar* içinde sadece köle ve hayvan alım satımlarından komisyon alan görevlilere *nehhas* denmektedir. Mamafih, sicillerde bu işlemi yapanlar direkt *dellal* olarak tarif edilmişlerdir. Bu görevlilerin ticari işlemleri onaylamaları, alıcı gözünde onları birebir muhatap kılmaktaydı. Böylece, *dellallar* köle

²⁸⁴ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 75; Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 290.

²⁸⁵ A.g.e., s. 299.

²⁸⁶ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 108.

²⁸⁷ Nihat Engin, 'Osmanlı'da Kölelik', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, (İstanbul, 2001), s. 247.

²⁸⁸ Üsküdar 15: vrk. 162b no. 3.

²⁸⁹ Üsküdar 5: vrk. 56a no. 2.

²⁹⁰ Engin, 'Osmanlı'da Kölelik', s. 247

²⁹¹ Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 63-64.

²⁹² Yağcı, 'İstanbul Esir Pazarı', s. 77-80.

²⁹³ A.g.s.

alışveriş işlemlerinde belki de en mühim tarafı teşkil etmekteydiler. Mezatların haricinde, şahısların kendi aralarında yaptıkları alışverişlerde de *dellallar* aracı sıfatlarıyla görevlerini ifa edebilmekteydiler. Bu hususa Dellal Ahmed Reis'in durumu iyi bir örnektir. 1520'lerde bu işte faal olan Ahmed Reis'in Nerdibanlu köyünde Divane Süleyman'a sattığı bir kölenin kaçması, alıcının *dellalı* dava etmesiyle sonuçlanmıştır.²⁹⁴ Akdeniz pazarlarında da bu çeşit *brokerlar* köle alım satımlarında hayati öneme sahiptiler. İtalyan kent devletlerinde bahsedilen görevi yapan kişilere *misetta sclavorum* denmektedir.²⁹⁵ Bu görevliler de, kölelerin meşru kaynaklardan temin edilip edilmediği, veya daha açık belirtmek gerekirse, köleliklerinin meşru olup, olmadığını doğrularlar ve bu hizmetlerinin karşılığında da komisyon alırlardı. Bundan dolayı her alım satım işleminde bu tarz bir görevlinin olması zaruriydi. Memluk ve İtalyan kent devletlerinde köle ticaretini inceleyen Hannah Barker, bu iki coğrafyada da köle alım satımlarının *brokerlar* kanalından gerçekleştiğini belirtmektedir.²⁹⁶ Sanırsak buna Osmanlıları da ekleyebiliriz. Peki alışverişlerdeki köle fiyatları hakkında ne biliyoruz?

4.3 FİYATLAR

4.3.1 Genel Fiyat Hareketi

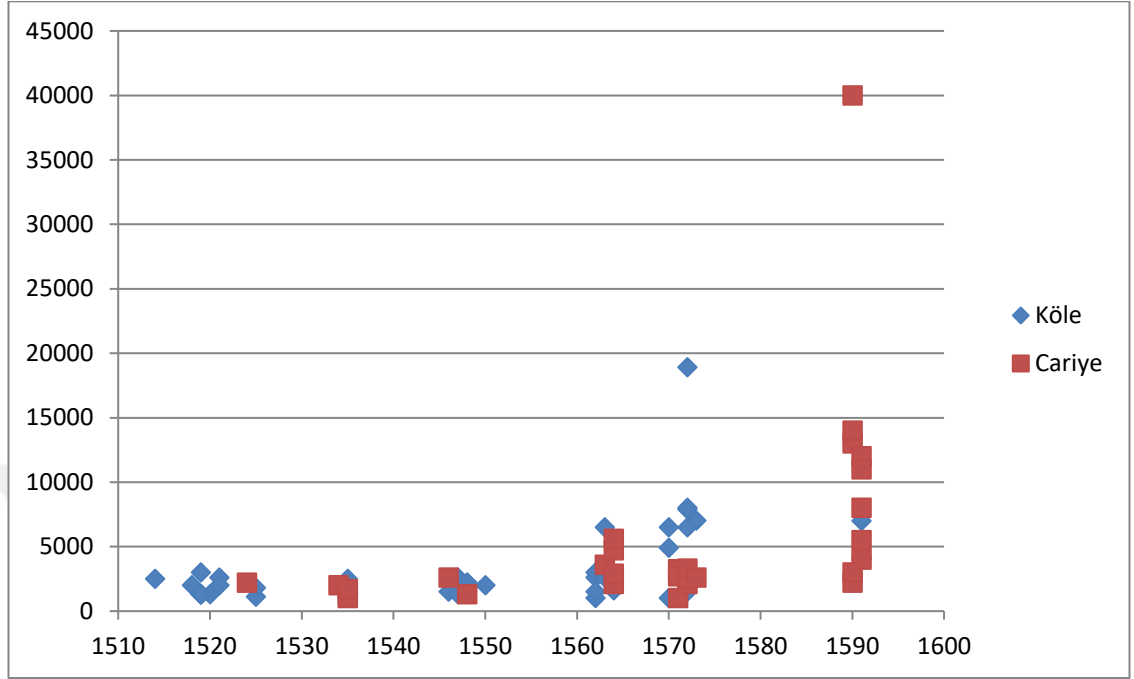
Köle pazarlarında satın alınacak kölelerin cinsiyetleri, yetenekleri, milliyetleri, fiziksel görüntüleri veya kaçak olup olmadıkları büyük önem arz etmekteydi. Tüm bunların fiyatlar üzerinde ciddi tesirleri bulunmaktaydı. Tabii değişkenleri tetkik etmeden evvel, ilk olarak genel fiyat bilgisine değinmemiz gerekmektedir. Aşağıdaki grafikte seksen tane köle ve cariyenin fiyat bilgisi bulunmaktadır.

²⁹⁴ Üsküdar 5: vrk. 8b no. 2, vrk. 8b no. 3, vrk. 14a no. 5, vrk. 16a no. 4.

²⁹⁵ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 300.

²⁹⁶ A.g.e., s. 290-301.

Şekil 4.1: 16. yüzyılda Üsküdar'da köle ve cariye fiyatları (Akçe)

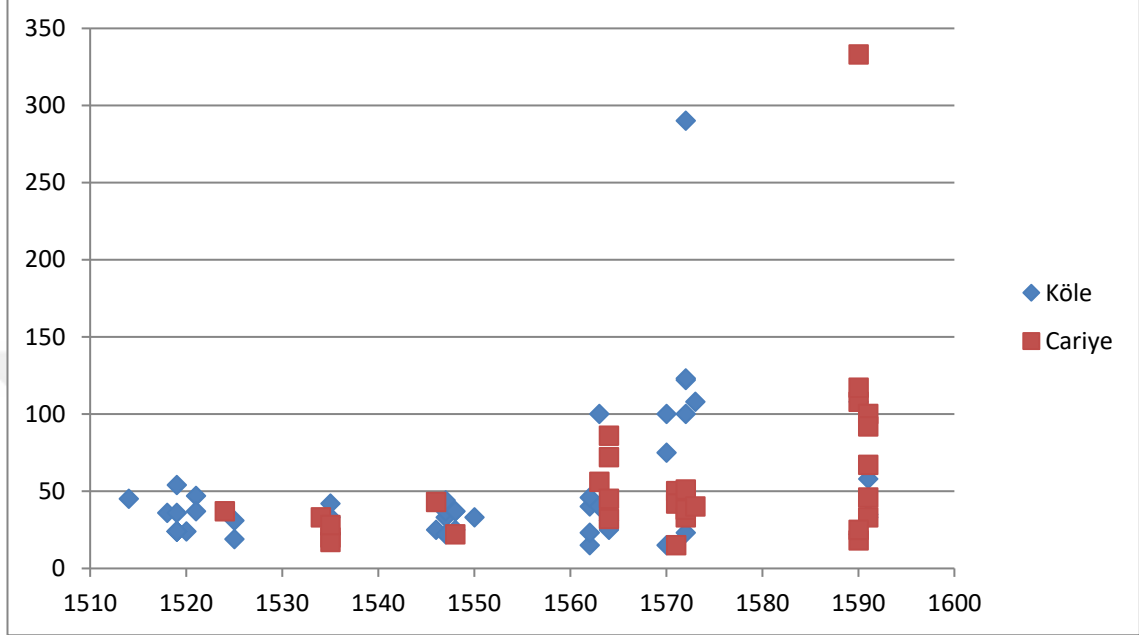

Akçe cinsinden köle fiyatlarının belirtildiği grafikte, fiyatların yüzyılın ikinci yarısında ciddi bir sıçrama yaptığı görülmektedir. Yüzyılın ilk yarısında köle ve cariye fiyatları ortalama 1700 akçeyken, yüzyılın ikinci yarısında ortalama 6000 akçe seviyelerine ulaşmıştır. Bu üç kattan daha fazla bir yükseliştir. Bunu enflasyonla açıklamak mümkün gözükmez. Güney Amerika'dan tüm Akdeniz piyasalarına dağılan değerli madenler akçenin değerini düşürdüğünden, korkunç oranlarda enflasyona neden olmuştur. Ayrıca, piyasada kırılan paralara, merkezin 1584-86 yıllarında Osmanlı parasını yarı yarıya devalüe etmesi de eklenince, fiyatlarda artış kaçınılmaz olmuştur. Bu, köle fiyatlarına da ciddi manada tesir etmiş gibi gözükmektedir. Zira, 1590'ların başına ait kayıtlarda akçe cinsinden belirtilen köle fiyatları yüzyılın ilk yarısına nazaran dört, hatta beş kat daha yüksektir. Ömer Lütfi Barkan'ın temel gıda fiyatları üzerinden yapmış olduğu analiz, alım gücüne oranla piyasada ciddi bir fiyat artışının olduğunu ortaya koymuştur. Ne var ki, yapmış olduğu tespitler, bu artışın sadece Osmanlı piyasasındaki enflasyonla açıklanamayacağı yönündedir.²⁹⁷ Acaba köle fiyatlarında zuhur eden bu artışın enflasyondan başka bir açıklaması da olabilir mi? Fiyatları enflasyondan arındırıp,

²⁹⁷ Ömer Lütfi Barkan, 'XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri', *Belleten* 34/136 (1970), s. 571-74.

köleleri *reel* değerlerine göre tetkik ettiğimizde dahi, aşağıdaki sonuç ortaya çıkmaktadır.²⁹⁸

Şekil 4.2: 16. yüzyılda Üsküdar'da köle ve cariyeye fiyatları (Altın)

Kaynak: Üsküdar Şer'iyye Sicilleri

Çıkan sonuçlara göre bazı yorumlarda bulunabiliriz. Görüldüğü üzere, 16. yüzyılın ilk yarısında fiyat dar bir aralıkta seyir etmektedir. Köle ve cariyeler kalitelerine göre 20 ile 50 altın arasında bir değerde kendilerine alıcı bulabilmekteydiler. Bu dönemde köle ve cariyelerin fiyat ortalaması 34 altındır. Yüzyılın ikinci yarısında, tıpkı *nominal* değerlerde gözlemlendiği üzere, *reel* fiyatlar da bu ortalamanın üzerine çıkmıştır. Burada özellikle Macaristan cephesindeki tıkanıklıktan ötürü eskisine nazaran daha az Orta Avrupalı savaş esirinin piyasaya girmesini, fiyat artışındaki nedenlerden biri olarak yorumlayabiliriz. Zaten bunu geçtiğimiz başlıkta açıkladık. Öte yandan, 1550'lerde

²⁹⁸ Bu çeviriyi Şevket Pamuk'un akçe/altın kur değerlerine göre yaptık. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 68, 150; Burada yıllara göre akçenin kur değerlerini vermek faydalı olacaktır. 1510'ların başından 1520'lerin ortalarına kadar 1 altın 55 akçe değerindeydi. Bu tarihlerden itibaren akçedeki ufak bir değer düşüklüğü söz konusu olsa da, 1520'lerde 59 akçe, 1530'lardan sonra da otuz sene kadar 60 akçe değerini korumuştur. 1560'ların ortasında akçe her ne kadar tahşişe maruz kalmasa da, piyasada dolaşımda olan paraların kırılmaları, kalp paraların piyasayı kaplamaları resmi değer ile piyasa değeri arasında farkların oluşmasına sebep olmuştur. Resmi fiyat bir altının 60 akçe olduğunu belirtse de, piyasada akçenin gramaj olarak hafiflemesi altın/akçe kurunun 65-70'e kadar yükseltmiştir. Bu farklar yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Neticede 1584-86 senesinde hükümet parayı yarı yarıya devalüe etmiş ve kur değeri 120'ye fırlamıştır. Bkz. Barkan, XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri', s. 570-72.

Rusların güney sınırlarını korumaya yönelik takındığı politika, her ne kadar Macaristan kadar olmasa da, Tatar akınlarını da bu aralıkta bir ölçüde sıkıntıya sokmuştur. Yine de kuzeyde yaşanan bu tür verim düşüklükleri dönemsel bir nitelikteydi. Oysa ki, Macaristan cephesindeki durum çok daha kalıcı gözükmektedir. Tüm fiyat bilgisi de bu durumu doğrular niteliktedir. Yüzyılın ilk yarısıyla aynı fiyatlara sahip köleler piyasada mevcut olsa da, üst bant 100 altına kadar çıkmıştır. Keza bazı durumlarda bu bandı da kırıp 130 altınlık satışlar gerçekleşmiştir. Bu dönemde ortalama köle ve cariye fiyatı 69 altındır. 290 altın değerindeki köleyle, 333 altın değerindeki cariyeyi çok marjinal işlemler olarak görüp, hesaba katmazsak bile tablo oldukça nettir. Yüzyılın ikinci yarısındaki *reel fiyat ortalaması* ilk yarının tam iki katıydı. Ama hala bazı sorular cevapsız kalmaktadır.

Osmanlılarda köleler her ne kadar üretici gücün ufak bir kısmını teşkil etseler de, muhtelif toplumlarda görüldüğü üzere, olası emek açığını kapatan unsurlardan biriydi. İmparatorluk sınırlarına giren kölelerde önceki dönemlere nazaran bir düşüş ile beraber, enflasyonsuz *reel* fiyatlarda da iki katlık bir yükseliş söz konusu olduğundan, belirtilen bölgede mühim bir istihdam açığının mevcut olduğu düşünülebilir. Ne var ki, 16. yüzyılın ortalarında Akdeniz'in pek çok bölgesinde olduğu gibi, Osmanlı coğrafyası da ciddi bir nüfus artışına sahne olmuştur.²⁹⁹ Özellikle Anadolu'da oluşan bu *yığılma* pek çok isyanın altında yatan sebeplerden biri olarak görülebilir. Üstüne üstlük, 16. yüzyılın genel şartları altında gelişen çiftbozanların hareketine suhte ve Celali ayaklanmalarını da eklediğimizde, Anadolu'daki çoğu büyük şehirde olduğu gibi, İstanbul'a da belli bir nüfus kitlesinin hareketi zuhur etmiştir. Bu yüzden yüzyılın sonunda İstanbul'da önemli boyutlarda bir işsiz nüfusun varlığından bahsedilmektedir.³⁰⁰ Neticede, istihdam edilecek geniş insan kaynağının yanı sıra, daha az miktardaki köle sayısı fiyatların artmasını sağlayan etmenler arasında sayılabilir. Buna mukabil, 16. yüzyılda istihdam edilebilecek bu kadar geniş bir insan kaynağı mevcutken, hala bir grup insanın kıtlaşan köle kaynaklarına müracat edip, alım gücünün çok ötesinde işlemler gerçekleştirmesi ilginç gözükmektedir. Burada muhtemelen emeğin garanti altına alınma durumu söz konusuydu. Sonuç olarak işçilik anlaşmaları yıl üzerinden yapıldığından belli bir risk

²⁹⁹ Ömer Lütfi Barkan, 'Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi', *Türkiyat Mecmuası* 10 (1953), s. 20-25.

³⁰⁰ Barkan, 'XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri', s. 605.

taşıymaktaydı. Üstüne üstlük işçi olarak kiralanacak şahısların Anadolu'dan gelen sekban, çiftbozan veya Celali toplulukları olma ihtimalleri de düşünöldüğünde, daha rasyonel ve garanti kararların verilmesi gerekmektedir. Yine de, çalıştırılan kitlenin kahir ekseriyeti hürlerden oluşmaktaydı. Mamafih, bir grup da ev işleri, zanaat veya bağ-bahçe ekimi gibi işlerde istihdam etmek üzere köle satın alma usulüne devam etmiştir.

Her ne kadar nedenleri farklı gözökmekle birlikte, sonuç bakımından İtalyan kentleri de böyle bir süreçten geçmiştir. 16. yüzyılın dönemecinde Karadeniz gibi zengin bir köle kaynağından mahrum kalan İtalyan kentlerinin bir kısmında köle fiyatları yükselmiştir. Mesela, Toskana bölgesinde köle fiyatlarının alt sınırı 75-80 dukaydı.³⁰¹ Oysa evvelki dönemlerde ortalama bunun yarısıydı. Tabii bu, zaten Osmanlılar lehine gerçekleşen, kaynakların bir çeşit el değıştirmesi olduğundan, Osmanlılarla belli bir zıtlık içermekteydi. Mamafih 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde Akdeniz'deki deniz savaşlarıyla birlikte piyasaya belli sayıda esir girmesine rağmen, fiyatlar tekrardan yükselmeye başlamıştı. İşte bu, Osmanlılar ile zamanlama açısından belli bir paralellik taşıymaktaydı. Mesela, 1520'lerde İtalya'nın pek çok bölgesinde Mağrip'ten bol miktarda gelen kölelerin fiyatları 17 ile 40 duka arasında değışirken, 1550'lerde Mayorka firkatesinden indirilen Müslüman köleler 45 ile 56 duka arasında alıcı bulmuştu. 1591 senesinde Napolililer'in Sardunya'da sattıkları Müslüman kölelerin en düşük fiyatı ise 75 altındı.³⁰² Osmanlılar'dan farklı bir şekilde, kamusal kölelik lehine bir dönüşüm geçiren İtalyan devletlerinin yanı sıra, diğere pek çok Batı Akdeniz memleketinde de kadırgalarda istihdam edilecek profesyonel kürekçilerin maaşları 1550'lerden itibaren enflasyonun da etkisiyle ciddi bir artış sürecine girmişti.³⁰³ Muhtemelen köle fiyatlarındaki artışın altında yatan temel nedenlerden biri bu baskıydı. Tabii, dönemsel olmakla birlikte bu tür bir şey Osmanlı köle piyasasını da belli ölçeklerde etkilemiş olabilir. Her ne kadar Osmanlı donanmasının nicelik bakımından küçüldüğü bir dönemde dahi köle fiyatları artmaya devam etse de, 1560-70'lerde kürekçi ihtiyacının hat safhaya çıktığı bir dönemde piyasadaki talebin köle fiyatlarının yükselişine tesir etmemesi için bir neden olmasa gerek. Neticede belli bir nüfus artışı söz konusu olsa

³⁰¹ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 354.

³⁰² Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 133-34.

³⁰³ Guilmartin, *Galleons and Galleys*, s. 121.

bile, donanmanın ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarını yerinde ve zamanında temin edebilmek ciddi bir meseleydi. Garanti bir emek gücü olan köleleri kullanmak ise, bir çeşit çözüm yolu olmakla beraber, fiyatları cüzi de olsa etkilemesi olağandır.

4.3.1 Fiyatlara Tesir Eden Bazı Etkenler

Elbette yüzyılın ikinci yarısında Üsküdar'daki fiyatlarda gözlemlenen artış dikkat çeken bir husus olmakla beraber, bir diğer önemli şey de köle fiyatlarının oldukça değişken olmasıdır. Fiyatlar kölelerin fiziksel özellikleri, yaşları, cinsiyetleri ve ırklarına göre farklılık arz edebilmekteydi. Mesela 1572 senesine ait bir sicil kaydında 290 altın gibi yüksek bir fiyata satılan bir kölenin dokuz yaşında olduğu belirtilmiştir.³⁰⁴ Bu, elimizdeki en pahalı ikinci fiyat bilgisi olduğundan, daha küçük yaştaki kölelerin daha yüksek fiyatlara gittiğini düşünebiliriz. Mamafih bunun da bir sınırı mevcuttur. Çünkü fıkıh yedi yaşından daha küçük çocukların annelerinden ayrılarak köle olarak alınıp satılmalarını yasaklamaktadır.³⁰⁵ Bunun pratikte de kabul gördüğünü 1536 yılına ait bir tereke kaydından tespit ettiğimiz çocuk bir kölenin annesiyle birlikte kayda geçirilmesinden anlamaktayız.³⁰⁶ Bunun yanında bakire cariyeler de normal fiyatların üzerinde alıcı bulmaktaydılar. Üsküdar'da özellikle bakire olarak belirtilen bir cariyeye rastlamasak da, 1610 senesinde İstanbul'a gelen İngiliz seyyah William Lithgow bakire cariyelerin çok değerli olduklarını ve ekseriyetle 100 dukaya satın alındıklarını belirtmektedir.³⁰⁷ Bu, bizim de belirtmiş olduğumuz fiyat bandının üst sınırını oluşturan bir meblağdır. Evlerde muhtelif ihtiyaçlar için kullanılacak dişi kölelerin bakire olmaları İtalyan kentlerindeki köle pazarlarında da fiyatı yükselten etkenlerden biriydi.³⁰⁸

Ne yazık ki, her fiyat bilgisinin altında yatan değişkeni tespit edememekteyiz. Burada yalnız cinsiyet ve belli kavimler hakkında belli şeyler söyleyecek durumdayız. O zaman ilk cinsiyet hususuna değinmekte fayda var.

³⁰⁴ Üsküdar 35: vrk. 71a no. 4.

³⁰⁵ Brunschvig, 'Abd', Fıqh. 2.

³⁰⁶ Üsküdar 9: vrk. 125a no. 1.

³⁰⁷ Fisher, 'Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations', s. 152.

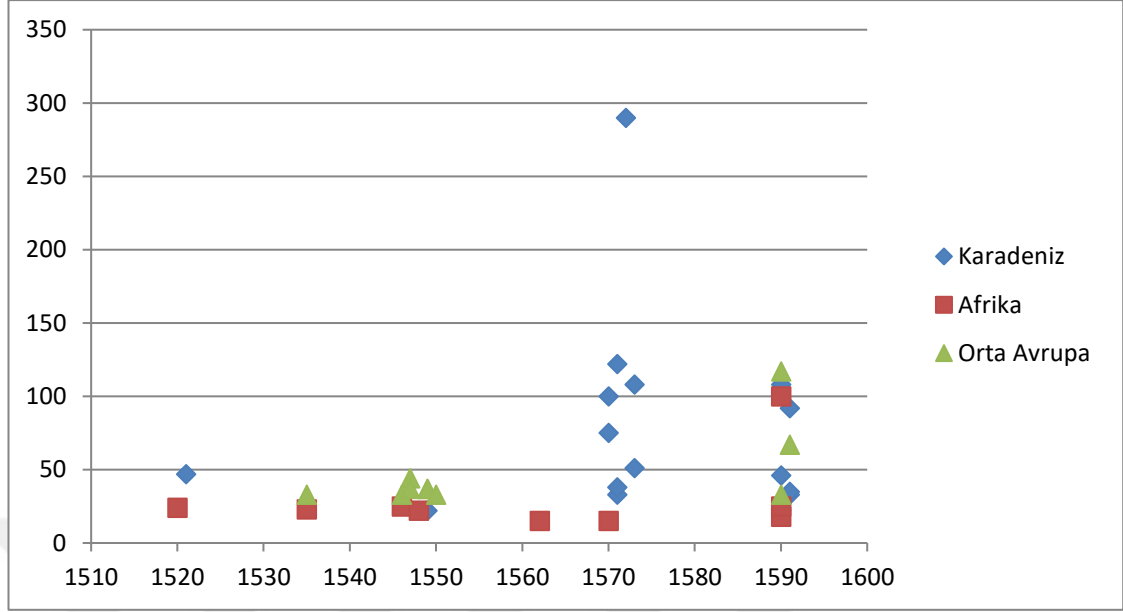
³⁰⁸ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 327.

Yukarıdaki 4.1 ve 4.2 numaralı grafiklerde köle ve cariyelerin fiyatları ayrı ayrı belirtilmiştir. Tüm bunların ortalamalarını ayrı ayrı hesapladığımızda ise kölelerin yüzyılın ilk yarısında 36, ikinci yarısında 69 altın değerinde oldukları anlaşılmaktadır. Cariyeler ise yüzyılın ilk yarısında 28, ikinci yarısında 68 altın değerindeydiler. 16. yüzyılın ilk yarısında, Üsküdar'daki cariye fiyatlarının erkek kölelerden daha düşük olması, genel alıcıların cariye istihdamı konusunda isteksiz olduklarını göstermektedir. Bu husus elimizdeki kölelerin sayılarıyla ilgili istatistiki verilerle de uyumluluk içerisindedir. Kaçak köleleri hariç tutarsak, Üsküdar Kazası sınırları içinde tespit ettiğimiz kölelerde erkekler çoğunluktadır. Binaenaleyh, yüzyılın ikinci yarısında fiyatlar gittikçe birbirine yaklaşmış, hatta neredeyse eşit bir seviyeye ulaşmıştır. İstihdam edilen cariye sayısının da aynı dönemde artış eğiliminde olması, bu bilgiyi desteklemektedir. Neticede 1590-92 yılına ait kayıta, ilk defa cariye sayısı köle sayısını geçmiştir. Acaba yüzyılın ikinci yarısında cariyelere olan talep arttı mı? Bu belki de bu dönemde esir ve köle trafiğinde meydana gelen dönüşümün pazara yansımaları olabilir. Elbette bunun cevabını tam vermemizin imkanı yoktur. Yine de, belirtilen dönemde cariye fiyatları erkek kölelere yaklaşırsa da, ekseriyetle alıcılar tercihlerini erkek kölelerden yana kullandığından, cariye fiyat ortalaması erkek köle fiyat ortalamasının üzerine belli istisnalar haricinde çıkmamıştır.

Geç Orta Çağ Akdeniz köle kültüründe ise, dışı köle fiyatları Osmanlı piyasası ile zıtlık içerisindedir. Çünkü hem İtalyan, hem de İspanyol kentlerinde dışiler ekseriyetle erkeklerden daha yüksek fiyatlara alıcı bulmaktaydılar. Zaten Akdeniz memleketlerinde kölelerin genellikle dışilerden teşekkül etmesi tercih ve fiyat durumunu açıklamaktadır.³⁰⁹ Osmanlılardaki durum ise bunun tam tersi olduğundan, bu terslik fiyatlara da yansıyor. Öte yandan kavmi tercihler belli ölçüde benzer niteliktedir. Bu yüzden kavmi tercih ile ilgili tespit ettiğimiz bazı şeyleri de paylaşmak istemekteyiz.

³⁰⁹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 116-17; McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 318.

Şekil 4.3: Üsküdar’da kaynaklara göre köle fiyatları (Altın)

Orta Avrupa ve Karadeniz havzasından temin edilen çeşitli kavimlerden kölelerin fiyatları arasında herhangi bir farkın olup olmadığını tespit etmemiz elimizdeki verilerin yetersizliğinden dolayı zordur. Mamafih ekseriyetle tek bir kimlik altında tanımlanan *Arablar*, yani Afrikalı köleler hakkında bazı yaklaşımlarda bulunabiliriz. Görüldüğü üzere yüzyılın ilk yarısında Orta Avrupa ve Karadeniz’den temin edilen beyaz olarak varsaydığımız kölelerin ortalama fiyatı 36 altınken, siyahilerin ortalama fiyatı 24 altındır. Yüzyılın ikinci yarısında, Karadeniz ve Orta Avrupa’dan temin edilen kölelerin ortalama fiyatı 75 altınken, siyahiler 35 altındır. Sanırsak fiyat farkı oldukça açıktır. Ayrıca, 16. yüzyılın ilk yarısında kaçak kölelerin satıldıkları mezaatlarda da pek çok beyaz köle 1000 akçe (18 altın) civarında kendine alıcı bulurken, siyahi köleler 800 ile 900 akçe (14-16 altın) arasında satılmaktaydılar. Buna benzer bir tutumun başka Osmanlı yerleşimlerinde de gözlemlendiğini söyleyebiliriz.³¹⁰ Peki, 14. yüzyıldan itibaren Akdeniz pazarlarında mevcut olan siyahilerin bölge genelindeki fiyat durumları bundan farklı mıydı?

Siyahi köleler pek çok Akdeniz pazarında da en ucuz grubu teşkil etmekteydiler.³¹¹ Böyle bir tutum, muhtemelen toplumların tercihlerindeki benzerlikle alakalıdır. Katolik

³¹⁰ Mesela Konya’da da siyahi köleler en ucuz grubu teşkil etmektedir. Bkz. Sak, *16. ve 17. Yüzyıllarda Konya’da Kölelik Müessesesi*, s. 72

³¹¹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 110; McKee, ‘Domestic Slavery in Renaissance Italy’, s. 312.

toplumların Müslüman Türkleri veya Ortodoks Rusları istihdam etmeleriyle, Müslümanların Katolik İtalyanları veya Karadeniz Havzasından ele geçirilen köleleri istihdam etmeleri benzer sonuçlar içermektedir. Bunların her biri Akdeniz'in uzak veya yakın parçalarını oluşturmakla birlikte, birbirlerinin kültürlerine veya pratiklerine aşina toplumlardır. Afrikalılar ise bu sistemin doğal bir uzantısı olmadığından, kent hayatında faal şekillerde istihdam edilmeleri çok da tercih edilecek bir şey değildi. Zaten aile ahlakıyla ilgili yazdığı eserinde, köle istihdamının usullerine uzunca değinen Kınalızade Ali Efendi'nin vermiş olduğu bilgi de bununla uyumluluk içerisindedir. Kınalızade siyahilerin akıl ve edepten yoksun olduklarını ve yavaş hareket ettiklerini belirtmektedir.³¹² Tabii Kınalızade tüm bu köleleri *Arab* diye tarif etmiştir. Bu paragraftan sonra da *Habeş* kölelerin özelliklerini anlatmaktadır. Aktardığı bilgilere göre *Habeş* köleler, *Arablar'dan* daha iyi, daha yumuşak ve daha narindi.³¹³ Tüm bu tasvirler, kavmiyetle davranış özelliklerinin bir arada değerlendirildiğini göstermektedir. Sicillerde *Habeş* ve *Arab* arasındaki ayrım muğlaktır. Lakin Kınalızade'nin aktardıklarının bir hükmü varsa bu, Afrikalılar arasındaki ayrımın ciddi bağlamda egtegrasyon potansiyeline bağlı olduğunu göstermektedir. Akdeniz pazarlarında da böyle bir bakış açısı, önemli bir ayrıç gibi durmaktadır. İspanya'da dahi, Gine'den gelen siyahi köleler en ucuz ve değersiz köle gruplarını teşkil etseler de, İç Afrika'daki Hıristiyan krallıkların ellerindeki köleler çok daha pahallıya satılabiliyorlardı.³¹⁴ Bu örnek Akdeniz genelinde köle alımlarında sadece kavmiyet meselesinin önem arzettiğini göstermekle kalmamakta, aynı zamanda tercihlerin de bizzat uyumluluk içinde olabileceğini göstermektedir.

Köle fiyatlarını etkileyen unsurlar arasında örneklendirebileceğimiz son değışkense, kaçak kölelerin satıldıkları mezatlardır. Bu mezatların normal alışverişlerden ayrı değerlendirilmeleri gerektiğini belirtmek durumundayız. Çünkü, kaçak köleler hangi kavimden olursa olsunlar normal kölelerden çok daha ucuza gitmekteydiler. Kölenin kaçması kalitesini düşüren bir faktördür. Bu, Akdeniz'in pek çok bölgesinde ortak bir algıdır.³¹⁵ Mesela normal ve kaçak köle satışlarıyla alakalı dengeli bilgi vermesi açısından 1540'lara ait olan kayıtlardan açık bir şekilde bunu doğrulayabiliriz. Normal

³¹² Ayşe Sıdıka Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005), s. 419.

³¹³ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*, s. 420.

³¹⁴ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 119-20.

³¹⁵ A.g.e., s. 117.

bir alışverişte bir Macar köle 2000 (33 altın) ile 2620 akçe (43 altın) arasında kendine alıcı bulurken, kaçak bir Macar ancak 800 akçeye (13 altın) satılmıştır. Yani piyasa fiyatının neredeyse üçte biri kadar bir meblağ. Aynı şekilde Bosnalı bir köle 2200 akçeye (37 altın) satılırken, mezada verilen kaçak başka bir Bosnalı köle 1200 akçeye (20 altın) satılabilmektedir. Kavmiyeti hesaba katmadığımız taktirde 1530'larda normal bir köle ortalama 1600 akçeyken (27 altın), kaçak bir köle ortalama 1150 akçeye (19 altın) gitmekteydi. Bu hesap elbette kölelerin özellikleri, yaşları ve kaynaklarına göre çok değişken bir hal almaktaydı. Bundan dolayı makasın çok daha açılacağı ihtimal dahilindedir. Neticede daha demin belirttiğimiz 1540'ların sonuna ait kayıtlarda ortalama köle fiyatı 1700 akçeyken (28 altın), kaçak kölelerin ortalama fiyatı 1050 akçedir (17 altın). Yine de, bazen *esirciler* bu mezatlardan ucuza köle alıp, normal fiyata satabilmekteydiler. 1526 senesinde Esirci Yakub b. Ahmed bu tür bir mezattan 800 akçeye (14 altın) siyahi bir köle satın almıştı.³¹⁶

Peki, riskli bir yatırım olan kaçak köleleri hariç tuttuğumuzda, tüm bu fiyatlar tam olarak neye tekabül etmekteydi? 1530'lara ait tereke kayıtlarından bağ ve bahçe fiyatlarının 20 ile 45 altın arasında olduğu anlaşılmaktadır. Büyük ve bahçeli evleri hariç tutarsak ortalama bir ev 25 ile 60 altın arasında bir değere sahipti. 1534 yılına ait bir tereke kaydında 86 tane keçi ve koyuna biçilen fiyat 1720 akçeydi. Yani 29 altın. Öte yandan köle emeğinin rakibi olan hür hizmetçi istihdamının da maliyetini hesaplamak durumundayız. Üsküdar sicillerinde hür hizmetliler senelik anlaşmalar yapmaktaydılar. Lakin anlaşılan meblağ senelik olabildiği gibi, günlük de olabilmekteydi.³¹⁷ Mesela 1524 senesinde Hasan b. Şükrullah günde 2 akçeye Ali ve Alagöz isminde iki kişiyle anlaşmıştı. Bu devirlerde 2 akçe günlük asgari geçim ücreti olarak düşünülebilir.³¹⁸ Bunu yıllık olarak hesapladığımız taktirde, 730 akçe yani 13 altın etmektedir.³¹⁹ Gerçekten bu hesaba göre, aynı dönemde ucuzundan bir kölenin 25 altına alınabileceği düşünüldüğünde, köle istihdamı maliyet açısından daha karlı gözükabilir. Ama, kölenin de bakım masrafları üst üste bindiğinde maliyet artmaktaydı.

³¹⁶ Üsküdar 5: vrk. 56a no. 2.

³¹⁷ Hizmetliler için bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi, 1550-1650*, çev. N. Kalaycıoğlu, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), s. 340-43.

³¹⁸ Yakalanan kaçak kölelere ayrılan miktar da günde 2 akçeydi.

³¹⁹ Üsküdar 5: vrk. 11a no. 1.

Çünkü sahip kölesinin temel ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüydü.³²⁰ Bu yüzden ücretli hizmetli veya işçi çalıştırmak daha karlı durmaktadır.

O zaman bir insan tüm bunlara rağmen neden köle istihdam ederdi? Buna vereceğimiz üç cevap söz konusudur. Birincisi en başında da belirttiğimiz gibi, kölenin daha garanti bir emek olmasıdır. Öte yandan uzun vadede, kölenin haneye adapte olmasıyla beraber üzerinden çeşitli anlaşmalar yoluyla maliyetinden birkaç kat yüksek kazanç sağlanabileceğini de eklemek durumundayız. Azat karşılığında alınan para buna bir misaldir. Belirtmemiz gereken son neden ise, bu tür bir istihdamın statü göstergesi olarak algılanmasıdır. Neticede, köle ve cariyelerin fiyatlarını farklı etkenler belirlemekle beraber, yüzyılın ilk yarısında dahi bunlar ucuz şeyler olmayıp, ancak varlıklı kişilerin sahip olabilecekleri şeylerdi.³²¹ Klasik köle toplumlarında köle, sıradan bir insanın alabileceği oldukça ucuz ve sıradan bir metayken, Orta Çağ'da Akdeniz'deki sistem böyle bir duruma müsaade etmemekteydi.³²² Bundan dolayı, köle sahibi olmanın ileride belirteceğimiz belli ekonomik getirilerinin yanında, İtalya'da da statü göstergesi olarak telakki edildiğini vurgulamak durumundayız. Neticede Salvatore Bono, hane hayatında gereksiz bir ev nesnesi olarak nitelediği köleleri, bir çeşit statü sembolü olarak değerlendirmişti.³²³ Kölelerin bu tür statü sembolü olarak boy göstermeleri hakikaten Osmanlılar için de söz konusuydu.³²⁴ Çünkü köle pahalı bir şeydi, tıpkı Akdeniz'de olduğu gibi.³²⁵

Neticede satılan her pahalı şeyin dolandırıcılığı da söz konusuydu. O zaman biraz da alışverişlerdeki dolandırıcılık meselelerine eğilelim.

³²⁰ Bu *nafaka* bedelidir. Yüzyılın başında en azından 2 akçe, yüzyılın sonundaysa 4-5 akçe olarak kabul görmektedir. Tüm bunları üst üste koyduğumuzda ücretli işçi daha ucuz gözükmektedir.

³²¹ Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 95.

³²² McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 318.

³²³ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 186.

³²⁴ Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 95.

³²⁵ Fernand Braudel de Akdeniz genelinde köle fiyatlarındaki bu duruma değinmektedir. Bkz. Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, s. 588.

4.4 ALIŞVERİŞLERDEKİ DOLANDIRICILIKLAR

Elbette köle trafiği her zaman kölenin ele geçirildiği andan, satıldığı ana kadarki serüveni ifade etmiyordu. Bazen geri iadeler de mevcuttu. Çoğu da dolandırıcılar yüzündendi. Akdeniz köle pazarlarında dolandırıcılık ortak bir durum olduğu gibi, dolandırılma hadiseleri de oldukça benzerlik göstermektedir.

Köleleri güzel ve yakışıklı göstermek, köle satan pek çok kişinin yaptığı şeylerdi. İspanya pazarlarında bunu sağlamak adına kölelerin yanaklarına boya sürmek veya bir çeşit makyaj yapmak oldukça yaygındı.³²⁶ Bunun haricinde, dövme kölelerin dövmelelerini silme, yaralarını gizleme, baştan çıkartıcı kıyafetler giydirme gibi şeyler de köle alıcılarının baş etmek zorunda kaldıkları hilelerdi.³²⁷

Tüm bunlar, Osmanlılarda da yaygın uygulamalardı.³²⁸ Özellikle cariyelerin yüzüne sürülen kırmızı ve beyaz boyalar (*sürme*) tamamen alıcıyı aldatmaya yönelikti. Sultan I. Selim devrine ait kanunnamelerde bu mesele yasaklanmıştır.³²⁹ Lakin kanunname maddesinin devamında ilginç bir mesele daha dikkatimizi çekmiştir. Pazardaki bazı tüccarların cariyeleri çıplak olarak sattıkları anlaşılmaktadır. Bunun, cariyelere alıcı bulmaktan öte, başka bir sebepten ötürü gerçekleştiğini düşünmekteyiz. Zira kanunname, tüccarların cariyeleri sattıktan sonra üstlerindeki kıyafetleri almamaları, kıyafetleriyle birlikte satmaları gerektiğini açık açık belirtmiştir.³³⁰ Bu kıyafetler, diğer pazarlarda olduğu gibi, tüccarların cariyelere giydirdikleri özel ve onları alımlı gösteren elbiseler olsa gerek. İşlem bittikten sonra da kıyafetin alınıp, satılacak öteki cariyelerden birine giydirilmesi olası gözükmektedir. Tahminimizce bu kanunnamede yasaklanan husus, tıpkı yanaklara sürülen boya (*sürme*) misali, cariyeleri olduklarından daha alımlı gösterip, alıcıyı yanıltan özel kıyafetlerin giydirilmesiydi.

Bunların yanında, alım satım işlemleriyle ilgili davalarda başka hileli vakalara da tesadüf ettik. Bunlar içinde en yaygın olanı fiziksel, psikolojik ve itaat sorunları olan

³²⁶ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 124-26.

³²⁷ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 322-27.

³²⁸ Fisher, 'Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations', s. 158-59.

³²⁹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri 3. Kitap, Yavuz Sultan Selim Devri Devri Kanunnameleri*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1991), s. 113.

³³⁰ 'Halayıkçılar cariyenin yüzüne ak ve kızıl sürmeyeler ve satılan kul ve cariyeye nice libas ile satılırsa anın ile vereler, soyub almayalar' Bkz. A.g.s.

kölelerin veya cariyelerin, bu kusurlarının belirtilmeden satılmalarıdır. Böyle kölelere *ayıplı köle* denmektedir. Bahsi geçen kölelerin iade edilmeleri tüm Akdeniz memleketlerinde alıcılara tanınan bir haktır. Bu yüzden işlemlerde taraflar aralarında çeşitli garanti anlaşmaları yapılabiliyorlardı.³³¹ 1565 senesinde Mustafa Çelebi, satın almış olduğu siyah cariyeyi vücudundaki yarısından ötürü iade etmiştir.³³² İskender b. İlyas'ın satın aldığı İskender adlı köle, hanedeki döşeğe işediğinden dolayı geri verilmiştir.³³³ Receb b. Yunus'un 23 filoriye satın aldığı kölenin sakar olması ve eliyle yaptığı hiçbir ev işini becerememesiyse, sahibin tepesini attığından kölenin nihayet iade edilmesine neden olmuştu.³³⁴ Ne var ki, iade işleminden evvel kölenin başına gelen herhangi bir şeyden sahip sorumluydu. Mesela yukarıda belirttiğimiz Recep b. Yunus'un satın aldığı köle sakarca hareketleri neticesinde bacağını incitmiş, sahip ise ancak zavallı kölenin ayağını tedavi ettikten sonra onu iade edebilmişti.³³⁵ Tabii, bu *ayıplı kölelerin* her zaman iade edilebildiklerini de iddia edemeyiz. Pek çok zaman kazıklanan alıcılar dolandırıldıklarını mahkeme önünde ispatlayamıyorlardı. Böyle köleler kusurlarından ötürü diğer kölelere nazaran daha değersizdi. 1525 senesinde Nerdibanlu köyünde vefat eden Mustafa b. Davud isminde kaza sakininin terekesinden çıkan *ayıplı bir köleye* biçilen değer sadece 1100 akçe, yani 20 altındı.³³⁶ Bu, ortalama piyasa fiyatının çok altında bir değerdi.

İtalya'da da evlerde çalıştırılacak dışı köleler üzerinden yapılan bu tür hileler can sıkıcı bir hale gelebilmekteydi. Örneğin satılan cariyelerin yaralarını gizleme hatta hamileliklerini saklama durumları söz konusu olabilmekteydi. Özellikle fiziksel özellikler üzerinden gerçekleşen dolandırılma durumlarının önüne geçmek için, köleler en mahrem yerlerine kadar kontrol edilirdi. Başta dışı köleler çırılçıplak soyularak, her tarafları kontrol edilir, sonra sağlıklı olup olmadıklarını teşhis etmek adına da yürüme, koşmaları hatta zıplamaları sağlanırdı. Böylece kölenin vaat edildiği vaziyette olup olmadığı daha rahat anlaşılırdı.³³⁷ Belirttiğimiz dolandırıcılık durumları Osmanlılarda da alıcıları bu tip yöntemlere mecbur etmiştir. Yukarıda belirttiğimiz

³³¹ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 347-48.

³³² Üsküdar 27: vrk. 106a no. 5.

³³³ Üsküdar 1: vrk. 39a no. 1.

³³⁴ Üsküdar 26: vrk. 27a no. 4.

³³⁵ Üsküdar 26: vrk. 27a no. 4.

³³⁶ Üsküdar 5: vrk. 30a no. 1.

³³⁷ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 310.

İngiliz seyyah Lithgow, İstanbul'daki cariyelerin satın alınmadan evvel çırılçıplak soyulup türlü kontrollerden geçirildiklerini belirtmektedir.³³⁸ Hiç şüphesiz yara durumu, hamilelik veya bekaret gibi şeylerin kontrolü, yatırımın selameti açısından zaruriydi. İtalyan kentleri, Memluklar veya Osmanlılar olsun, tüm coğrafyalarda köle alışverişleri, kölenin şahsi kimliğini yok etme gibi bir misyona sahipti. Zaten alınıp satılabilen bir mal konumuna gelen özellikle dışı köleler, satıcıların olası dolandırıcılıkları yüzünden bu tür muamelelere maruz kalmaktaydılar.

Son olarak, önceki bölümde üzerinde durduğumuz yasadışı yollardan edinilip satılan köleler de, insanların uğraşmak zorunda kaldıkları bir problemdi. Başta İtalyan tüccarlar sık sık Dalmaçya'daki köle kaynaklarına başvurabilmekteydiler. Burada Hıristiyan Bosna ve Hırvat halklarının gerek tüccarlar, gerekse insan avcıları tarafından ele geçirilip köle olarak satılmaları resmi merciler tarafından sık sık tenkit edilmiştir.³³⁹ Keza 16. yüzyılda dahi İspanyolların Türklerin kadırgalarından ele geçirdikleri Leh köleleri yasadışı yollarla köle olarak istihdam etmeleri, devlet tarafından defalarca yasaklanmıştır.³⁴⁰ Hatta, 14 ve 15. yüzyıllarda Endülüs'deki Granada Sultanlığı ile sulhun mevcut olduğu zamanlar, sınırları aşip Müslüman esir ele geçirip bunları köle olarak satan sınır savaşıçılarının bile bu hareketleri engellenmeye çalışılmıştır.³⁴¹ Böyle yasadışı köle ticaretine dair izlere Üsküdar'da da tesadüf edilmektedir. Mesela 1546'da Beşir b. Şehsuvar isimli bir Müslüman gayrikanuni bir şekilde esir edilip 1800 akçeye köle diye satılmıştı.³⁴² Bu, satılan zavallı hür için acı bir tecrübe olmanın yanı sıra, alıcının da kazık yemesi demektir. Alışverişin akıbeti açısından bu tür şaibeli durumların çözülmesi gerekmektedir. Ancak o zaman köle trafiğinin tamamlandığını iddia edebiliriz.

Görüldüğü üzere Osmanlı köle trafiği pek çok yönüyle Geç Orta Çağ Akdenizi'nin mirasıyla yakınlık içerisindeydi. Ticaret en sık başvurulan yöntem olmanın yanı sıra, Karadeniz de en mühim kaynağı teşkil etmekteydi. Bunun yanında, köle alışverişlerindeki usuller de birbirine oldukça yakındı. Mezatlar, merkezileşmemiş bir

³³⁸ Fisher, 'Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations', s. 152.

³³⁹ Budak, 'Slavery in Renaissance Croatia', s. 86.

³⁴⁰ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 68-69.

³⁴¹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 125-26.

³⁴² Üsküdar 15: vrk. 57b no. 1.

piyasa, işlemlerin *brokerlar* kanalından gerçekleşmesi gibi hususları buna dahil edebiliriz. Elbette fiyat gibi dinamik bir faktörü dönemin çerçevesi içinden değerlendirmemiz gerektiğinden, kamusal köleliğin ağır bastığı Erken Modern Dönem Akdeniz devletleriyle mukayese etmemiz gerekmiştir. Ne var ki, 16. yüzyılda fiyatlarda gözlemlenen yükselişler de belli paralellikler taşımaktadır. Kölelerin bekareti veya fiziksel özelliklerinin fiyatları etkilemesi de, ev köleliğinin yoğun yaşandığı Akdeniz pazarlarının ortak noktalarından biridir. Hatta siyahilerin en düşük değerde köleler olmalarından dolayı beyazların daha tercih edilir olmaları bile, buna yönelik enteresan bir örneği teşkil etmektedir. Bahsi geçen konuda, sadece cinsiyete yönelik yapılan tercihlerde bir uyumsuzluk tespit edebildik. Ne olursa olsun, Akdeniz genelinde köle kesinlikle pahalı bir şeydi. Bu yüzden de dolandırılma durumlarına sık tesadüf edilemekteydi. Kölelikleri meşru olmayan grupların köleleştirilip satılmaları neticesinde çıkan olaylar Akdeniz memleketlerinin başa çıkmak zorunda kaldıkları dolandırıcılıklardan biriydi. Bundan da öte, köleleri güzel göstermeye yönelik yapılan hileler ve bunu engellemek için alınan önlemlerin hepsi benzer ve çok daha detaylı araştırma konulardır. Trafik tamamlandıktan sonraysa, köle için bambaşka bir hayat söz konusuydu. Bir sonraki bölümde kölelerin hayatlarını inceleyeceğiz.

5. KÖLELERİN HAYATLARI

1560'larda Tatarların steplerde yaptıkları akınların birinden ele geçen Aleksandra isminde Rus bir cariye gemiyle İstanbul açıklarına getirildi. Acaba kaderi nasıl şekillenecekti? Bir tarafında döneminin en büyük, belki de en kozmopolit şehri İstanbul, öte tarafında nüfusu otuz bin civarında, ekseriyeti Müslüman Türkler'den teşekkül eden Üsküdar. Aleksandra Üsküdar'a indirilip Üveys b. Memi isminde birine satıldı. 1572 yılına ait bir kayıttan ise, sahibine 3180 akçe ödeyerek azat olduğunu öğreniyoruz.³⁴³ Onun hakkında bildiklerimiz sadece bu kadar. Tecrübelerini, sahibiyile olan ilişkisini veya köleliği süresince neden Müslüman olmadığı gibi sorular hakkında en ufak bir fikrimiz yok.

Bundan yaklaşık kırk sene önce, yani 1520'lerde, yine Tatarların steplerde yaptıkları bir akından ele geçen bir cariyenin de ismi Aleksandra'ydı. O da İstanbul açıklarına getirilmişti. Ne var ki o, Üsküdar yerine İstanbul'a indirilenlerdendi. Lakin akıbeti İstanbul'a indirilen diğer pek çok cariyeden de oldukça farklıydı. Saray-ı Atik'e getirilen Aleksandra, sultanın haremine dahil edilmişti. Burada Türkçe öğrenip, Müslümanlığı kabul etti. Sultan I. Süleyman'ın gözdelelerinden biri olup, onunla evlendi. Sultan'dan tam altı çocuk dünyaya getiren bu cariye, 1558 senesinde Topkapı Sarayı'nda hayata gözlerini yumduğunda, imparatorluğun tarihine damgasını vurmuştu bile. Çocuklarından ikisi iktidar kavgasına tutuşmuş ve Konya Ovası'nda birbirlerine girmişti. Ne var ki, cariyenin ancak tek çocuğu bunda muktedir olabildi. 1566 senesinde Zigetvar önlerinde vefat eden Sultan Süleyman'ın bu cariyeden doğan oğlu tam sekiz sene iktidar olacaktı. Köle olarak imparatorluğa giren Aleksandra, aynı imparatorluğu yönetecek bir sultan dünyaya getirmişti. İşte bu cariye Hürrem Sultan'dı.

Görüldüğü üzere iki cariyenin de ismi Aleksandra'ydı. Üstelik ikisi de Tatarlar tarafından ele geçirilen Slavlardandı. Ne var ki, kaderleri bambaşka şekillenmişti. İşte köle ve cariyelerin hayatlarını etkileyen şeyler daha yolun başında zuhur etmekteydi. Aynı şekillerde edinilen esir veya köle gruplarının bir kısmı sultanın askeri, idari veya

³⁴³ Üsküdar 15: vrk. 69b/1.

saray ihtiyaçları için ayrılırken,³⁴⁴ büyük bir kısmı, Gelibolulu Mustafa Ali'nin ifade ettiği biçimde *müştera kul* olarak pazarlarda satılıyordu. Bu ayırım pek çok Akdeniz memleketi için de geçerliydi. 14. yüzyılda, Granada üzerine yapılan taarruzlardan ele geçen esirlerin bir kısmı Aragon ve Kastil Krallıkları'nın saray ihtiyaçları için ayrılmaktaydı. Mesela Aragon Kralı IV. Pedro'nun (1336-1387) göz doktorlarından biri Endülüslü Müslüman bir köleydi.³⁴⁵ 16. yüzyılda dahi, Floransa'daki Mediciler'in saraylarında çok sayıda köle mevcuttu. Aynı şey Milano, Genova veya Napoli devletleri için de geçerliydi.³⁴⁶ Hepsi sarayda çalışıyor ve sarayda yaşıyordu. Bu kölelerin akıbetleri sıradan insanların kölelerinden oldukça farklı olsa gerek. Kölelerin gelecekleri daha devlet sınırlarına girer girmez, hatta ele geçirilir geçirilmez şekilleniyordu.

O zaman Üsküdar'da satılan Rus, Macar veya Afrikalı olsun, memleketlerinden bir şekilde koparılan bu insanların maceralarını yakından tetkik etmenin zamanı geldi. Çünkü köle pazarlarında satılan kölelerin akıbetleri de kendi içlerinde oldukça farklılık arz etmekteydi. Bu yüzden köle diye tarif edilen insanları, zihinlerde canlanan *kölelik* algısından anlamak olanaksızdır. Genel bağlamda bu algı iki türdür. Bunlardan birincisi Orlando Patterson'un ortaya atmış olduğu, kölelerin tamamen *sosyal ölümler* olduklarına yönelik oluşan menfi algıyken,³⁴⁷ ikincisi de genellemeler yapmak suretiyle muhtelif toplumsal sistemlerdeki köleliklerin katıksız iyi huylu olduklarına dair şekillenen müsbet algıdır.³⁴⁸ Oysa ki, kölelik meselesi hem sosyal hem de hukuki bağlamda değerlendirilmesi gereken, pek çok etkene bağlı olan bir mevzudur. Sahiplerin tercihleri ve tutumları; kölelerin ise haneye, hatta topluma intibak süreçleri son derece önemliydi. Tüm bunlar, asıl üzerinde durulması gereken kölenin sosyal ve hukuki statülerini belirleyen şeylerdi. En azından Akdeniz memleketlerinde bu süreç

³⁴⁴ Halil İnalçık, 'Ghulam', *Encyclopedia of Islam*, C. 2, (Leiden, 1965), s. 1085-91; Abdülkadir Özcan, 'Pençik', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, (İstanbul, 2007), s. 226-227; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, II; a.g.y., *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*; Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*; Kunt, *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*.

³⁴⁵ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 185.

³⁴⁶ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 54-58.

³⁴⁷ Orlando Patterson, *Slavery and Social Death: A Comparative Study*, (Cambridge: Harvard University Press, 1982); Nur Sobers-Khan'ın bu bakış açısına yönelik iyi bir değerlendirmesi için bkz. Sobers-Khan, *Slaves without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, 1. Bölüm.

³⁴⁸ Bu, özellikle Osmanlı köleliğiyle ilgili yazılan eserlerde çok dikkat çekmektedir.

daha alışveriş işlemleri sırasında kölenin cinsiyeti, yeteneği, ırkı ve fiziksel görünümüne göre şekilleniyordu. Ama asıl önemli süreç hane içinde şekillenmekteydi.

5.1 KÖLE OLARAK YENİ BİR HAYATA GİRİŞ

Akdeniz genelinde kölelerin sosyal statüleri ve topluma adaptasyon potansiyelleri gelecekleri açısından oldukça önemliydi. Bu da, daha ilk günden itibaren haneye olan entegrasyona bağlıydı.³⁴⁹

Öncelikle Akdeniz memleketlerinde kölelerin sahipleriyle aynı çatı altında barındıklarını belirtmemiz gerekmektedir. Bu, hanenin ve ailenin bir parçası olmaları yolunda mühim bir adımdır. İspanya'da köle sahibi aileler genellikle evlerindeki ufak bir odayı köleleri için ayırırlardı.³⁵⁰ Venedik, Ceneviz ve Floransa şehirleri için de bu geçerlidir.³⁵¹ Üsküdar sicil kayıtlarında mülk-eylak meseleleri ile ilgili yaşanan problemlerden ötürü yapılan hane tasvirlerinde eşler ve çocuklarla birlikte köle ve cariyeler de kayda geçirilirdi. Bu, kölelerin sahipleriyle aynı hanede kaldıklarına bir işarettir. Elbette kölelerin hayat koşulları sahiplerinin refah düzeylerine göre farklılık göstermekteydi. Bu sebepten dolayı temel ihtiyaçları, beslenme pratikleri veya barınma koşulları hanenin iktisadi durumuna göre şekilleniyordu. Belirtilen farkın, ileride bahsedeceğimiz köle kıyafetlerinden daha rahat anlaşılacağını düşünmekteyiz. Ama ilk olarak kölelerin edinmeleri gereken bazı pratikler mevcuttu. Çünkü bu köleler sahipleri tarafından toplumla ilgili belli pratikleri edinmeye yönelik teşvik edilmekteydiler.

Dil öğrenme, haneye ve topluma intibakı gösteren bir delildir. Sahiplerinin dillerini öğrenen köleler haneye intibak ederek kent sosyal hayatına dahil olabiliyorlardı.³⁵² Ayrıca temel görgü kurallarını ve ritüelleri de öğrenmek önemliydi. Bu yüzden evde geçirilen ilk günlerin önemi büyüktü. Bunun haricinde, Akdeniz genelinde sahipler

³⁴⁹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 231; Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 356-57.

³⁵⁰ Martin-Cesares, 'Domestic Service in Spain: Legislation, Gender and Social Practice', s. 191.

³⁵¹ Phillips, W., 1985. *Slavery From Roman Times to Early Transatlantic Trade*, Manchester University Press, s. 101.

³⁵² Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 407-08; Phillips, *Slavery from Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 101.

kölelerinin kıyafetlerini de temin ediyorlardı.³⁵³ Yeni kıyafet kölenin geçmişle olan ilişkisindeki kopuşlardan birini temsil ettiğinden sembolik bir öneme sahipti.³⁵⁴ Neticede her kültürün kıyafet gelenekleri kendine göreydi.³⁵⁵ Bu bağlamda sahiplerin kölelerinin kendi kültürel kıyafetleriyle toplumsal hayatta fark edilmelerine müsaade etmediklerini belirtebiliriz. Ne var ki, kölelere yönelik kalıplaşmış kıyafet yönetmelikleri bazı durumlarda söz konusu olabilmekteydi. Mesela, Geç Orta Çağ'dan kalma Floransa kanunnamelerinde kölelere yönelik belli kıyafet uygulamaları dikkatimizi çekmiştir. Ama aynı kurallar devlet sınırlarına dışarıdan gelen pek çok insan için de geçerliydi.³⁵⁶ İtalya'da Livorno veya Napoli'nin çeşitli tersanelerindeki gerek esir forsalara, gerekse kürek mahkumlarına yönelik sıkı kıyafet yasaları mevcuttu.³⁵⁷ Bu kadırgalara baktığımızda isimlerin ve dillerin nasıl korunduklarını daha net anlarız.³⁵⁸ Lakin Akdeniz'in iki tarafında mevcut ev köleliğindeki intibak sürecini, onunla çok sık karıştırılmaya müsait olan *kamusal kölelikten* farklı değerlendirmek gerekmektedir. Yine de belirtmeliyiz ki, aynı İtalyan şehirlerinde din değiştirmemiş kölelere yönelik çeşitli kıyafet yasaları da söz konusuydu.³⁵⁹ Mamafih bu, köle-hür arasındaki ayırmadan öte, din ayırımından kaynaklanmaktaydı. Zaten İtalyan ve Memluk köle sistemlerini inceleyen Barker, giyim usullerini dini ayrımı vurgulayan bir ayraç olarak nitelendirmiştir. Zira, İtalya'daki hür bir Müslüman da bu tür kıyafet yönetmeliklerine tabiydi.³⁶⁰ İspanya genelinde ise, kölelere yönelik standart kıyafet uygulamalarına istisnalar haricinde rastlanılmamaktaydı. Daha çok kolektif şekillerde istihdam edilen köle ve esirlerde gözlemlenen kıyafet yasaları İspanya'nın ancak Mayorca adası gibi

³⁵³ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 129; Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 563.

³⁵⁴ Seng, 'A Liminal State: Slavery in Sixteenth-Century Istanbul', s. 29.

³⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 58-61.

³⁵⁶ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 338.

³⁵⁷ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 244.

³⁵⁸ Kadırgalardaki esir veya kölelerin kimliklerini nasıl muhafaza ettiklerini bize Michael Heberer çok güzel anlatmaktadır. Bkz. *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*; Ayrıca korsan gemilerindeki durum tam *Babil Kulesini* andıracak niteliktedir. Bkz. Gürkan, *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, s. 240-241.

³⁵⁹ A.g.e., s. 237-248.

³⁶⁰ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 59.

şeker plantasyonlarından ötürü köle işgücünün diğer bölgelere nazaran daha yoğun olduğu belli bölgelerinde mevcuttu.³⁶¹

Osmanlı coğrafyasında dil ve kıyafete yönelik genel tutumlar da bunlardan pek farklı değildi. Kölelerin hane içinde adapte olmaları gereken ilk husus dil meselesiydi. Üsküdar'daki köle sahiplerinin çok büyük bir kısmı Türkçe konuşan Müslüman ahaliden oluşurken, bir kısmı da başta Rumca olmak üzere, çeşitli dilleri konuşan zımmi halklardan müteşekkildi.³⁶² Yine de, herkesin ortak olarak kullandığı dil Türkçeydi. Mamafih Akdeniz, Deşt-i Kıpçak, Kafkasya veya Afrika'dan getirilen kölelerin ana dilleri Rusça, Macarca, Boşnakça, Çerkezce veya herhangi bir Bantu dili olabilmekteydi. Elbette çeşitli dönemlerde bazı etnisiteler toplam köle miktarı içinde önemli bir yer edinmişti. Bu hususta yüzyılın başından beri Rusların ne kadar faal olduklarını gördük. Bu kölelerin kent içinde birbirleriyle kurdukları bağlantılar sayesinde dillerini korumaları mümkündür.³⁶³ Mesela Galata'daki köleler ezici çoğunlukla Frenk asıllılardan oluşmaktaydı.³⁶⁴ Tabii bunun yanına kazanın Frenk karakteri de eklendiğinde, dili koruyup yaşatmanın ne kadar mümkün olduğu daha net anlaşılmaktadır. Öte yandan bazı Avrupalı seyyahların, gezdikleri şehirlerde sık sık kendi milletlerine mensup kölelerle konuştuklarını da bilmekteyiz.³⁶⁵ Belki de Üsküdar gibi pek çok Anadolu yerleşiminde bu köleler, onlarla aynı milliyete mensup olan seyyahların tek muhataplarıydı. Tüm bunlara ek olarak dil meselesini etkileyebileceğini düşündüğümüz bir husus da, hanelerdeki köle sayısıdır. Mesela, Balat'daki sicillerden hanelerin köle sayısı bağlamında çok daha kalabalık oldukları anlaşılmaktadır.³⁶⁶ Bu

³⁶¹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 130.

³⁶² 1530 senesine ait tahrir defterine göre, Üsküdar ve civar köylerdeki nüfusun %75'i Müslümanlardan oluşmaktaydı. Hıristiyan nüfus ekseriyetle Rum olup Çengel ve İstavros köylerinde oturmaktaydı. Bkz. Hanefi Bostan, 'Üsküdar', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, (İstanbul, 2012), s. 365.

³⁶³ Merkezdeki kulların, kökenleri üzerinden birbirleriyle kurdukları bağlantıları anlatan bir çalışma için bkz. İbrahim Metin Kunt, 'Ethnic Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment', *International Journal of Middle East Studies*, 5/3 (1974), s. 233-39; Suraiya Faroqhi, 'Önsöz', *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, Noyan, T. (Çev.), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s. 8.

³⁶⁴ Nur Sobers-Khan'ın doktora tezinde bu detay çok iyi işlenmektedir. Özellikle 1560-1572 yılları arasında kazada bulunan Frenk kölelerin kimliklerini nasıl korudukları son derece enteresandır. Bkz. a.g.y., *Slaves without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, s. 89-156.

³⁶⁵ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), s. 143, 219, 226.

³⁶⁶ Bkz. Hzl. Mehmet Akman, *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1563)*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2011); Bu sicilden anladığımız kadarıyla hanelerde Üsküdar'a nazaran çok daha fazla köle bulundurulmaktaydı.

kalabalık içinde aynı dili konuşan birkaç köleyi bulmak çok sıradan bir husustu. Böyle bir durumun, özellikle sıklıkla karşılaşılabileceğimiz Rus, Macar veya Bosna asıllı kölelerin dillerini yaşatma imkanını arttırabileceğini düşünüyoruz. Mamafih ne Galata, ne de Balat'daki durum Üsküdar için geçerli değildi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Üsküdar tamamen Müslüman-Türk karakterli bir yerleşimdi. Ayrıca incelediğimiz sicillerde Balat'taki kadar aynı dili konuşan kölelerin birbirlerine rast gelebileceği ortamı yaratan, kalabalık köle nüfusuna sahip hanelere de rastlamadığımızdan, kölelerin dil konusundaki akıbetleri çok daha sıradandı. Yani kısaca pek çok yerde olduğu gibi Üsküdar'da da kölelerin sahiplerinin dilini öğrenmekten başka çareleri yoktu. Üsküdar gibi bir yerde Türkçe'nin hem Müslim, hem de zımmi halk için önemi su götürmez bir gerçektir. Bundan dolayı köleler gerek hane içine, gerekse içtimai hayata dahil olabilmek adına bu dili öğrenmek zorundaydılar. Zaten sahipleri de onları buna teşvik etmekteydi. Hans Dernschwam'ın İstanbul ve Anadolu'daki kölelerin Türkçe bildiklerini belirtmesi buna iyi bir örnektir.³⁶⁷ Ne var ki, bunun ölçüğünü bilebilmemizin olanağı yoktur. Tıpkı Iris Origo'nun 15. yüzyıl Floransı'ndaki köleler için belirttiği gibi,³⁶⁸ kavme göre bir jargon ve ağzın oluşması olağandır. Bu da, konuşma şeklinden bazı kölelerin statülerini daha kolay açığa çıkarabilmekteydi. O yüzden kent hayatına karışma durumunun, dili öğrenme kapasitesine göre değişebileceğini düşünebiliriz. Bunun yanında, iyi Türkçe konuşan kölelere dair bazı emarelere de rastlanılmamış değildir. Mesela Arnavut bir köle için sicillerdeki bir kayıt mükemmel Türkçe konuştuğunu ortaya koymaktadır.³⁶⁹ Hepsinin ötesinde bir köle, sahibinin dilini ne kadar iyi öğrenirse, ilişkisini geliştirip sosyal pozisyonunu geliştirme ihtimalini de o kadar arttırırdı. Dil haneye ve topluma entegrasyon için önemli bir araçtı.

Haneye ama özellikle topluma adapte ve onun bir parçası olma hususunda gösterebileceğimiz diğer bir örnek de kıyafet meselesidir. Köleler hiçbir şekilde standart kıyafet veya üniforma uygulamalarına tabi değillerdi. Bu bağlamda İspanya'daki uygulamalarla benzerlik göstermekteydi. Böyle uygulamalar Akdeniz'in pek çok tersanesinde olduğu gibi, daha çok *forsalar* için söz konusuydu. Üsküdar'a yolu düşen kaçak kölelerin suretleriyle birlikte kıyafetleri de kayıtlara düşülürdü. Buradan

³⁶⁷ Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 98.

³⁶⁸ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 338-39.

³⁶⁹ Üsküdar 1: vrk. 49a no. 1.

edindiğimiz bilgi, kölelerin giydikleri kıyafetlerden köle statülerinin anlaşılacağıdır. Köleler sahiplerinin iktisadi durumlarına göre kıyafetlere sahip olurlardı. Bahsettiğimiz kıyafet, bir çuval olabileceği gibi, gömlek veya yelek de olabilmekteydi. Kayıtlardan kıyafetlerin eski oldukları anlaşılmaktadır. Bu, daha evvel bu konuya eğilen Yvonne Seng'in de belirttiği gibi, kölelerin sahiplerinin kullanılmış kıyafetlerini giyebileceklerini akıllara getirmektedir.³⁷⁰ Köleler arasında en yaygın kıyafet, halk arasında da son derece sıradan olup, kışları soğuktan koruyan aba olmuştur.³⁷¹ 1591 yılında Mustafa isimli Yeniçeri'nin Rus asıllı kölesi Hüsrev beyaz aba içinde kır aba dolama ve kır aba şalvar giymekteydi.³⁷² Aba haricinde sayabileceğimiz pek çok kıyafetin yanında, daha kaliteli kıyafet giyenlere de rastlanmaktadır. Mesela 1515'de yine Mustafa isimli bir Yeniçeri'nin Rus kölesi ipekli kıyafetler giyerken,³⁷³ Beypazarı'ndan kaçan bir başka Rus kölenin başında kaplan derili bir takke vardı.³⁷⁴ Maltepe civarında yakalanan dokuz yaşındaki çocuk köle ise siyah kürk bir başlık giymekteydi.³⁷⁵ İlginç olan ise tarif edilen kölelerin neredeyse tamamının başlık takıyor olmasıdır. İctimai hayatta erkeklerin başlarını takke, külah gibi şeylerle kapatmaları köleler arasında da yaygındı. Kölelerin giydikleri kıyafetleri gözümüzde daha iyi canlandırmak için, ileride birkaç defa değineceğimiz Bektaş isimli bir kaza sakinin ölen kölesinin arkasında bıraktığı kıyafetlere eğilelim. Bu köle öldüğünde dolabından bir *kapama*,³⁷⁶ *kaftan*, *nemed*,³⁷⁷ *tülbent*, *yelek*, *gömlek*, *don*, *eldiven*, *çizme* ve *iki kuşak* çıkmıştı.³⁷⁸ Bunun haricinde, bir cariyenin görüntüsünü tafsilatlı biçimde tasvir eden bir hükme göre de, Borneo asıllı bir cariyeye şalvar ve mavi çakşır üzerine renkli bir kuşak; kırmızı ferace ve siyah eski pamuklu bir kaftanın içine bir gömlek giymekteydi. Ayrıca bahsettiğimiz cariyeye renkli mendiller, tülbent ve boynunda da bir yemeni ile beraber, başörtüsü ile kaydedilmiştir.³⁷⁹ Fıkha göre cariyelerin göğüslerini örtme zorunluluğu

³⁷⁰ Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth Century Istanbul', s. 160-61.

³⁷¹ 'Kaba ve kalın bir yünlü kumaş, bu kumaştan yapılan esvab; potur, hırka, cebken, bilhassa palto' bkz. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969), s. 7.

³⁷² Üsküdar 84: vrk. 124b no. 7.

³⁷³ Üsküdar 1: vrk. 60a no. 4.

³⁷⁴ Üsküdar 1: vrk. 36b no. 2.

³⁷⁵ Üsküdar 84: vrk. 125b no. 5.

³⁷⁶ Bir Kat Elbise bkz. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 144.

³⁷⁷ Keçe.

³⁷⁸ Üsküdar 5: vrk. 25a no. 1.

³⁷⁹ Üsküdar 26: vrk. 88b no. 5.

olmasa bile,³⁸⁰ uygulamada böyle bir şey söz konusu değildi. Köleler tıpkı diğer hür insanlar gibi kaliteli-kalitesiz, ucuz-pahalı kıyafetlere sahiplerdi. Bu da, sosyal konumlarına tesir etmekteydi.³⁸¹ Hiç şüphesiz kent hayatında çuval tarzı bir şey giyen bir köleyle, ipekli elbiseler giyen bir kölenin toplum içindeki konumları farklıydı.

Kölelerin içtimai hayattaki pozisyonları sahiplerinin durumlarına bağlı olsa da, hiçbir sahip kölesinin kaçmasını istemezdi. Bu sebepten dolayı sahibin kölesini bir şekilde işaretlemesi gerekmektedir. Böyle bir tutum, köleleri sosyal hayattan soyutlamaktan öte, güvenlik amacıyla gerçekleşmekteydi. Kayıtlar bazen kölelerin suratlarındaki çiziklerden veya yaralardan söz etmektedir. Sahipler, kaçma ihtimali yüksek olan kölelere bu tür işaretler bırakabilmekteydiler.³⁸² Alınlarında, kollarında, ellerinde bıçak yaraları olan veya kulakları delik köleler kaçtıkları vakit bu sayede farkedilmekteydiler. Mesela, 1525 yılında kaçarken yakalanan Rus kölenin ellerinde ve alnında bıçak yaraları vardı.³⁸³ Bunun haricinde bazı sahipler biraz daha ileri gidip, özellikle Akdeniz halklarının antik dönemlerden beri sık başvurduğu üzere, kölelerini damgalayabilmekteydiler. Bu yüzden alını, hatta çenesi dağlanmış kölelere dahi tesadüf edilmektedir. 1520 senesinde Nalbant Şaban'ın yakaladığı kölelerden birinin kulağının hemen arka tarafıyla, burnunun üzeri dağlanmıştı.³⁸⁴ 1591 yılında yakalanan bir başka Rus kölenin sağ koluysa, üç ayrı yerden dağlanmıştı.³⁸⁵ Yine de, Üsküdar'daki kölelerin üzerlerindeki işaretlerin her zaman bizzat sahipleri tarafından konduğunu iddia edemeyiz. Mesela, kulakları kesik Çerkez kölelere rastlamak mümkündür.³⁸⁶ Yakalanan Afrikalı kölelerin ise bir kısmının kulakları deliktir.³⁸⁷ Bunların Osmanlılar'daki sahiplerle alakalı olmama ihtimali yüksek gözükmektedir. Zira bu konuya bir miktar eğilen Nur Sober-Khan kesik kulaklı Çerkezlerin memleketlerinde de köle olduklarını belirtmektedir. Neticede Çerkezistan gibi memleketlerde kölelik katı feodal bir sınıfı teşkil etmekteydi.³⁸⁸ Genel olarak baktığımızda, damgalanmış kölelerin, hukuki

³⁸⁰ Brunschvig, 'Abd', Fiqh. 4.

³⁸¹ Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth Century Istanbul', s. 160-61.

³⁸² A.g.m., s. 158.

³⁸³ Üsküdar 5: vrk. 61b no. 5.

³⁸⁴ Üsküdar 2: vrk. 111a no. 1.

³⁸⁵ Üsküdar 84: vrk. 126a no. 2.

³⁸⁶ Üsküdar 15: vrk. 167b no. 1-2.

³⁸⁷ Üsküdar 15: vrk. 116a no. 7.

³⁸⁸ Sobers-Khan, *Slaves without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, s. 259-64.

statülerini gizleme gibi bir durumları olamayacağından, diğer kölelerden oldukça dezavantajlı bir pozisyonda olduklarını anlarız. Çünkü herşey olduğu gibi meydandadır. Lakin, yine de bunların sadece kaçma girişimlerine karşı alınmış önlemler olduklarının altını çizelim. Zaten her kölede de mevcut değildi.

Tıpkı birtakım Akdeniz memleketlerinde olduğu gibi, Üsküdar'da da pek çok köle, halkın konuştuğu dili öğreniyor, hatta aynı kıyafetleri giyiyordu. Tüm Akdeniz memleketlerinde gözlemlendiği üzere, bazı köleler damgalanabilseler de, bunlar muhtemelen kaçma riski olan ya da daha evvelden kaçmış kölelere uygulanıyordu. Yine de hanede edinilen bu özelliklerin sosyal hayata mühim yansımaları mevcuttu. Bu yüzden, tüm bu etkenlerde şans yaver gidenlerin gelecekleri, alım satım işlemlerinde olduğu gibi, öteki kölelerden ayrılıyordu. Bahsettiğimiz şeyler hem kendi, hem de sahibinin tercihlerine bağlıydı. Bu tercihlerin de en önemlisi ihtida, yani din değiştirmeydi.

5.2 DİN

Din, hem köleyle sahip arasında oluşacak ilişkinin mahiyetini, hem de topluma entegrasyon durumunu etkileyen belki de en önemli unsurdu. Özellikle saf ekonomik kaygıların olmadığı köle sistemlerinde bu ilişki son derece mühimdir. Peki bu ilişki kölelerin dini tutumlarına ne kadar tesir etmiştir? Sicillerin belli bir bölümüne kaydedilen, çok farklı şehirlerden kaçıp yakalanan, genellikle isimleri belirtilmeyen köleleri dahil etmeyip, sadece kaza sakinlerinin köleleri üzerinden bir değerlendirme yaptığımızda karşımıza çıkan tablo kölelerin ezici çoğunluğunun din değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Kölelik ekseriyetle ev karakterli olduğundan, bu süreç çok önemliydi.

Üsküdar gibi Osmanlı kentlerinde, Müslüman hanelerdeki pek çok köleyi bekleyen ihtida hareketi, Akdeniz köleliğinin de bir parçasıydı. Floransa'da bir köle için yapılan ilk şeylerden birinin vaftiz olduğu uzun bir süre önce dile getirilmiştir.³⁸⁹ Salvatore Bono, entegrasyon konusunda çok daha dirençli olan forsaların bile Hıristiyanlaştırılma

³⁸⁹ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 334.

konusuna uzunca değinmiştir.³⁹⁰ Tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi bu forsalar din değiştirmeye karşı çok daha dirençli olsalar da, 16. yüzyılda varlığını İtalya'nın bazı yerlerinde az da olsa koruyan ev köleleri, tercihlerini sahiplerinin dinlerinden yana kullanabiliyorlardı.³⁹¹ İspanya'da da ülkeye farklı bölgelerden sokulan köleler ilk olarak vaftiz edilirdi. Şayet bu köleler Hıristiyanlık'tan dönmezlerse öldükleri vakit tıpkı hürler gibi Hıristiyan mezarlıklarına gömülürlerdi.³⁹² Bu, Osmanlılarda da, Akdeniz genelinde de yaygın bir durumdu. Üretsin veya üretmesin, tipik bir ev kölesi için ihtida, yukarıda belirttiğimiz gibi kölenin sosyal hayattaki durumunu ve statüsünü iyileştirebildiği gibi, köleyi azada bir adım daha yaklaşıtıyordu.³⁹³ Orta Çağ'dan itibaren, Akdeniz genelinde insanların kimliklerinin vazgeçilmez parçalarından birini oluşturan din, *Giriş* bölümünde de bahsetmiş olduğumuz üzere, kölenin sahibiyle kuracağı ilişkinin mahiyetine ciddi bağlamda tesir etmekteydi. Mesela Hans Dernschwam İstanbul'daki köle sahiplerinin Hıristiyan kölelerine sert davrandıklarını, ne var ki, tüm bunlardan bıkip usanarak ihtida edenlerin daha iyi şartlarda yaşadıklarını belirtmektedir.³⁹⁴ Sahiplerin genel tutumu da bu yönde olsa gerek. Zira gerek İslam, gerekse Hıristiyan inançları köle sahiplerini, kölelerinin inançlarını değiştirme konusunda teşvik etmiştir.³⁹⁵ Aslında iki din de, köleliği öteki dinlere mensup *kafirleri* bozuk inançlarından döndürüp hak dine yönlendiren bir müessese olarak görmekteydi.³⁹⁶ Bu bağlamda din ve kölelik arasındaki bağ iki inançta da benzer niteliktedir.

Belirttiğimiz gibi, Üsküdar'daki köle sahiplerinin en azından isimleri zikredilen köle ve cariyeleri içinde Hıristiyan isimler son derece azdır. Burada sahip faktörünün öneminin altını bir kez daha çizelim. Üsküdar'da ihtida etmeyen kölelerin sahiplerine baktığımızda bu durum daha net anlaşılacaktır. 1570'lerin başında tutulmuş 35 numaralı kayıтта, Hıristiyan olan kölelerin daha çok Rum alıcılara ait olan köle ve cariyeler

³⁹⁰ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 307-67.

³⁹¹ Buradaki en mühim fark, normal köle sahiplerinin kölelerini din konusunda sıkıştırırken, kamusal alanlarda istihdam edilen kölelerin mensup oldukları inancın umursanmamasıdır. Bkz. A.g.e., s. 308-309.

³⁹² Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, 147-48.

³⁹³ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 591.

³⁹⁴ Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 153.

³⁹⁵ İtalya için bkz. Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 307-08.

³⁹⁶ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 25; Aydın & Hamidullah, 'Köle'.

oldukları görülmektedir.³⁹⁷ Mesela, 1573 senesinde Manol vld. Yani isimli Rum bir kaza sakininin biri Rum (Marya), biri Rus (Peretkov?) iki Hıristiyan kölesi vardı.³⁹⁸ İslam hukuku zimmilerin köle sahibi olmalarını yasaklamasa da,³⁹⁹ bir zimminin Müslüman olan bir esir veya köleyi satın almasını onaylamamaktaydı.⁴⁰⁰ Kölenin, sahibinin dilini öğrenmesi veya dinini benimsemesi, hayatını iyi yönde değiştirmenin yanı sıra, hayalini kurduğu özgürlüğe de bir adım daha yaklaştırdı. Sahibin etkisi mevzubahis olduğundan, zimmi bir sahip de olsa, kölenin tekrardan dinini değiştirmesi ihtimal dahilindeydi. Bu mantığı 1560 yılına ait bir *mühimme kaydı* çok güzel izah etmektedir.⁴⁰¹ Bahsettiğimiz kayıt, Hıristiyan ve Yahudilerin Müslüman köle satın alıp, besleyemeyeceklerini belirtmekle beraber, azatlı kölelerin de gayrimüslimlerin işlettikleri dükkanlarda istihdam edilemeyeceklerini vurgulamaktadır. Bu, merkezin Müslüman olmuş bir azatlının tekrardan Hıristiyan bir patron kanalından eski dinine dönebileceği korkusuna sahip olduğu fikrini vermektedir. Patronun dahi bir azatlı üzerinde böyle bir etkisi akla gelirken, herhangi bir sahibin direkt kölesi üzerindeki etkisi yadsınamaz. Bu yüzden şeriat gayrimüslimlerin Müslüman köle edinmelerini yasaklamıştır. Ne var ki, böyle bir tutum diğer Akdeniz memleketlerinde de mevcuttu. İspanya’da en azından 17. yüzyılın başına kadar yaşayacak Müslüman ve Yahudi nüfusun köle sahibi olmaları serbestken, Hıristiyan köle edinmeleri kanuna aykırıydı.⁴⁰² İtalyan şehirlerindeki hür Müslümanların da Hıristiyan köle edinmeleri yasaktı. Tüm bunlar aynı endişelere bağlı olarak gelişen kurallardı. Ne var ki, Akdeniz kentlerinde olduğu gibi, Osmanlı kentlerinde de bu kural delinebilmekteydi. 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’daki zimmilerin sıklıkla Müslüman köle istihdam ettikleri, Divan’dan yollanan hükümlerden anlaşılmaktadır.⁴⁰³ Elbette bu tür hareketlerin engellenmesi mühim bir meseleydi. Mesela 1592 yılında Üsküdar’a bağlı İstavros köyünde oturan

³⁹⁷ Üsküdar 35: vrk. 69b no. 3; vrk. 72b no. 1; vrk. 72a no. 5; vrk. 83b no. 1; vrk. 87b no. 5; vrk. 92a no. 3; vrk. 112b no. 3; vrk. 112b no. 4; vrk. 121a no. 2; vrk. 121a no. 3; vrk. 124a no. 5; vrk. 141b no. 6.

³⁹⁸ Üsküdar 35: vrk. 121a no. 2; vrk. 121a no. 3.

³⁹⁹ İstanbul’daki gayrimüslim köle sahipleri son derece enteresan bir konudur. Bu konuda köle sahibi Yahudi tebaaya yönelik yapılan bir çalışma için bkz. Yaron Ben-Naeh, ‘Blond, Tall, With Honey-Colored Eyes: Jewish Ownership of Slaves in the Ottoman Empire’, *Jewish History* 20/3-4 (2006), s. 315-32.

⁴⁰⁰ Sahillioğlu, ‘Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries’, s. 83.

⁴⁰¹ *BOA, MD, III*, no: 744 (02 Cemazeyilevvel 967 / 30 Ocak 1560).

⁴⁰² Philips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 134.

⁴⁰³ *BOA, MD, III*, no. 525 (21 Safer 967/ 22 Kasım 1559); *BOA, MD, III*, no. 684 (10 Rabiülahir 967 / 9 Ocak 1560); *BOA, MD, VI*, no. 1197 (27 Şevval 972 / 28 Mayıs 1565); *BOA, MD, IX*, no. 14 (17 Ramazan 977 / 23 Şubat 1570); *BOA, MD, XXVII*, no. 409, (26 Ramazan 983 / 29 Aralık 1575).

Teomayı bt. Nikola isminde Rum bir kadın Kamer ismindeki Müslüman cariyesini dininden dolayı satmak zorunda kalmıştı.⁴⁰⁴ Çünkü bu tür vakalara karşı devletin genel tutumu, kölenin azat ettirilmesi veya sattırılmasıydı. Hıristiyan nüfusun kullandığı Hıristiyan kölelerin yanında, 1591 yılına ait tek bir davadan Yahudi bir sakinin de cariyeye sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Marya ismindeki bu Gürcü cariyenin de dinini koruduğu görülmektedir.⁴⁰⁵ Musevi dininin yapısı, bu tür bir din değiştirme durumuna müsaade etmediğinden, bu genç cariyeye eski dinini korumuştur. Hıristiyan bir köle, Yahudi bir sahip. Sicillerde bu ve bunun gibi örnekler sahibin mevcut inancının, kölenin dinine etkisini göstermesi açısından güzel misallerdir. O zaman biraz da, İslamlaşma sürecine değinelim.

Tablo 5.1: Üsküdar'daki bazı Hıristiyan köleler

Sene	Sahip	Köle	Kavim
1572	Marya (H.)	Marya (C.)	Rus
1572	-	Kristina (C.)	Rus
1573	-	Marya (C.)	Rus
1573	Manol (H.)	Marya (C.)	Rum
1573	Manol (H.)	Peretkov (K.)	Rus
1591	Yasef (Y.)	Marya (C.)	Gürcü
1591	Nesimi (M.)	Petro (K.)	Bosna
1591	Ali Beşe (M.)	Vetko (K.)	Rus

Kaynak: 35 ve 84 Numaralı Üsküdar Şer'iyye Sicilleri

H: Hıristiyan Y: Yahudi M: Müslüman K: Köle C: Cariye

İslamı kabul eden köleler hemen sünnet edilirdi. Mamafih din değiştirme durumları bazen zor kullanılarak da gerçekleşebiliyordu. Sünnet meselesi de bunda bir çeşit aracı olabilmekteydi. Hans Dernschwam dinini koruma konusunda ısrarcı olan kölelerin sahipleri tarafından zorla sünnet edildiklerini belirtmektedir. Dernschwam'a göre, bir kere sünnet edilen bir köle, o sünnetli haliyle bir daha memleketine dönemeyeceğinden,

⁴⁰⁴ Üsküdar 84: vrk. 48a no. 3.

⁴⁰⁵ Üsküdar 84: vrk. 50b no. 2.

sahibinin hanesinde kalmaya devam ederdi.⁴⁰⁶ Muhtemelen bu süreç ihtidayı hızlandırıyordu. Tabii, böyle bir vakaya sicillerde rastlamadık. O yüzden ne kadar yaygın olduğu konusunda bir şey söyleyemeyeceğiz. Yine de şunu belirtmeliyiz ki, sünnet çok mahrem bir meseledir. Sosyal hayata entegrasyonla da yakın bir ilgisi yoktur. Ama din değiştirmeye bağlı verilen isimler için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bu isimler, ihtida hareketinin gerçek işaretleriydi.

Din değiştirmek, iki inanç sisteminde de isim değişikliğini beraberinde getirmektedir. Verilen tüm isimler kölelere yeni bir kimlik ve karakter kazandırmaktaydı. Bu isimler ilk bakışta basit şeylermiş gibi algılanabilir. Lakin, bir kölenin sıradan insanlara benzer isimler alıp almadığı sosyal konumu ve hayatının geri kalan kısmı için son derece önemlidir. İspanya’da çeşitli ırk ve dinlere mensup köleler Hıristiyanlığı kabul edip, vaftiz olur olmaz hanedanların veya azizlerin isimlerini alırlardı.⁴⁰⁷ Floransa, Venedik ve Ceneviz’de de aynı şey geçerliydi. Kadınlar ekseriyetle Caterina, Lucia, Maddalena, Maria ya da Marta, erkekler ise Giorgio, Antonio gibi isimlere sahip olurlardı.⁴⁰⁸ 19. yüzyılda, Amerikan plantasyonlarında siyahi kölelere verilen aşağılayıcı isimler düşünüldüğünde bu isimler sanıldığından daha sıradan gözükmektedir.⁴⁰⁹ Yine de belli zamanlarda vaftiz sonucunda Tatarca’dan Latinize olan isimlerin mevcudiyetini unutmamak gerekmektedir. Bunları bir çeşit işaretli köleler olarak değerlendirebiliriz.

Buna mukabil, Üsküdar sicillerinde tespit ettiğimiz köleler de Akdeniz memleketlerinin çoğunda gözlemlendiği gibi, oldukça sıradan isimlere sahiptiler. Erkekler Mehmed, Ali, Hüseyin, Hamza, Yusuf gibi İslam kültüründe önemli yeri olan şahısların isimlerini alabilirlerken, daha Türkçe-Farsça anlamları olan Tanrıvermiş veya Şirmerd gibi isimlere de sahip olabilirlerdi. Bunun yanında kölelerin fiziksel özelliklerini betimleyen Balaban (büyük), Karagöz veya Alagöz misali isimlere de sıklıkla tesadüf edilmektedir. Hatta belli kavimlere mensup kölelere belli isimlerin verildiği de anlaşılmaktadır. Mesela Habeşistan bölgesinden getirilen kölelere Bilal ismi sık verilmiştir.⁴¹⁰ Meseleyi daha anlaşılır kılmak adına, 1513 ile 1521 yıllarını kapsayan sicilde adları belirtilen

⁴⁰⁶ Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, s. 192-93.

⁴⁰⁷ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 129.

⁴⁰⁸ Origo, ‘Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries’, s. 334; Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 55-57.

⁴⁰⁹ A.g.e., s. 55-57.

⁴¹⁰ Bu muhtemelen Bilal Habeşi ile alakalıdır.

yirmi sekiz kölenin isim dağılımına eğilmekte fayda var. Şirmerd, Hasan ve İskender isimlerine dörder defa, Balaban, Yunus, Karagöz ve Kasım isimlerine ikişer defa, Tanrıvermiş, Gün, Hoşkadem, Nasuh, Behram, Hamza, Burak ve Mustafa isimlerineyse birer defa tesadüf ettik. 1524 ile 1530 yıllarını ihtiva eden kayıta ise yine İskender ve Şirmerd isimleri altışar kez, Hasan ismi dört kez, Yusuf, Kasım, Hamza ve Uğurlu isimleri ikişer kez ve on yedi farklı Müslüman ismi de birer kez geçmektedir. 1590-91 yıllarındaki kayıta da Şirmerd ismi sık görülen bir isimdir. Her ne kadar bu kayıttaki isimleri itinalı bir şekilde tetkik etmesek de, Şirmerd ismine üç kere tesadüf ettik.⁴¹¹ Elbette kölelere verilen isimler ayrı bir çalışma konusunu teşkil edecek derinlikte bir mesele olmasına rağmen, bu kayıtlardan yola çıkarak İskender ve *arслан, yürekli* manalarına gelen Şirmerd isimlerinin kölelere sık verildiklerini düşünebiliriz.

Cariyelerin durumlarıysa erkek kölelere nazaran biraz daha farklılık içermektedir. Çünkü bunlar hürlerle aynı isimleri alamayabiliyorlardı. Cariyelere sıklıkla verilen çiçek adları dikkat çekecek ölçüdedir. Yine de tamamı çiçek adlarından oluşmamaktadır. Elbette Gülşah, Gülbahar, Güllale, Yasemin gibi çiçek isimleri çoğunluğu oluşturmakla birlikte, incelediğimiz kayıtlarda Ayşe, Kamile veya Hürşid gibi isimlere sahip cariyeler de bulunmaktadır. Ama ilginçtir ki, cariyelerin isim havuzu erkeklere nazaran çok daha dardır. Bu sebeple isimden yola çıkarak bir kadının cariyeye olup olmadığına yönelik bir tahminde bulunmak daha kolay gözükmektedir. Zira bu adlar hür kadınlara sık verilen isimler değildi. Bundan dolayı kölelerle cariyelerin durumları birbirlerinden farklıdır. Buna mukabil, istisnai olarak Hıristiyan kölelerin de Müslüman isimleri aldıkları vakiidir. Mesela, 1583 yılında Yuvan vld. Vartaz isimli bir Ermeni'nin Ermeni cariyesi Güllü ismini taşıymaktaydı.⁴¹² Bu husus dinden öte sosyal bir olgudur. Zira Ermenilerin Müslüman-Türkçe isimlere sahip olabildikleri bilinmektedir.⁴¹³

Son olarak baba adlarına da değinmemiz gerekmektedir. Bu hususta, ihtida etmiş kölelerin baba adlarının *Allah'ın kulu* manasına gelen Abdullah veya Abdulmennan olduklarını vurgulamak durumundayız. Verilen baba adları, köleler için geçmişten

⁴¹¹ Üsküdar 84: vrk. 123b no. 1; vrk. 123b no. 5; vrk. 125a no. 3.

⁴¹² Üsküdar 56: vrk. 8b no. 1; Gayrimüslimlerin Müslüman köle bulundurmasının yasak olduğundan yola çıkarak bu kölenin Müslüman olmayacağını düşünmekteyiz.

⁴¹³ <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/osmanli-doneminde-istanbulda-ermeni-iskanlari/> Son Erişim (08.03.2019/09.58); Buna İnalçık da değinmektedir. Bkz. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*.

tamamen kopuşu ifade etmektedir. Yine de, şunu itiraf etmeliyiz ki, burada belli bir ayırt edicilik mevcuttur. Çünkü Abdullah ismi çok sık kullanılan bir ad olmayıp, ekseriyetle baba adı olarak mevcut olan bir isimdir. Heath Lowry bu hususun ihtida hareketiyle alakalı olduğunu belirtmektedir. Yani baba adı Abdullah olan şahıslar ekseriyetle ihtida etmiş kişilerden oluşmaktadır.⁴¹⁴ Ne var ki, ihtida eden tek grup köleler olmayıp, zımmi halkların da buna dahil oldukları düşünüldüğünde, baba adının köleliği vurguladığını söyleyemeyiz. Bu sebepten dolayı sadece isimi ve baba adı zikredilen bir kölenin gerçekte köle mi, yoksa ihtida etmiş hür bir kişi mi olduğunu tespit edebilmek zordur. Bu yüzden zaten Müslüman olmuş ve belli bir zaman sonra da azat olmuş kölelerin soy takibini yapmak zordur. Salvatore Bono, aynı meselenin İtalya'daki köleler için de geçerli olduğunu belirtmektedir.⁴¹⁵ Sonuçta ev kölelerinden bahsetmekteyiz.

Mamafih, ihtida eden kölelerin eski inançlarına ait ritüelleri koruyabileceklerini de unutmamalıyız. Hem kendi araştırmamızda, hem de literatürde Hıristiyanlıktan ihtida eden ev kölelerinin eski dinlerine ait ritüeller sergiledikleri tespit edilememiştir. Lakin, özellikle pagan inançlardan ihtida eden siyahi ev kölelerinin sergiledikleri muhtelif pagan ritüeller, çeşitli zaman dilimlerinde Osmanlı topraklarına gelen pek çok seyyahın dikkatini çekmiştir.⁴¹⁶ Bu yüzden her ihtida hareketinin tam uyum getirdiğini de düşünmemek gerekir. Üsküdar'da yakalanan pek çok kaçak köle mevcuttur. Bu köleler içinden isimleri belli olanların çoğu Müslüman adlarına sahip olsalar da, yine de memleketlerine kaçmaya çalışanlar da vakidir.⁴¹⁷ Müslüman isme sahip olan köleler, Hıristiyan memleketlere kaçmaya çalışan insanlar. Bu, takiye gibi gözükmemektedir.

Alışveriş işlemleri, özveri, sahibin tutumu, hanedeki süreç ve belki de en önemlisi ihtida hareketi kölelerin sosyal konumlarına ciddi tesirlerde bulunan, hatta akıbetlerini direkt etkileyen şeylerdi. En basitinden, verilen isimler bile kölelerin sosyal konumlarına tesir edebilecek bir öneme sahipti.⁴¹⁸ Yine de hem Akdeniz memleketlerinde, hem de

⁴¹⁴ Heath Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi: 1461-1583*, çev. D. Lowry & H. Lowry, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010), s. 155-179.

⁴¹⁵ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 591-604.

⁴¹⁶ Faroqhi, 'Black Slaves and Freedmen Celebrating (Aydin, 1576)', s. 212.

⁴¹⁷ Asla ihtida eden kaçakların hepsinin bu yüzden kaçtıklarını iddia etmiyoruz. Ne var ki, bazılarının bu nedenden ötürü kaçtıklarını düşünmekteyiz. Bkz. Seng, 'A Liminal State: Slavery in the Sixteenth Century Istanbul', s. 39, Dipnot 19.

⁴¹⁸ Verilen bazı isimler kölelerin statülerini açığa çıkabilirdi. Mesela cariyelere verilen isimler.

Osmanlılar'da sahipler kölelerini ekseriyetle içinde buldukları toplumun kıyafet, dil, din ve isim gibi temel pratiklerine entegre etmeye çaba göstermişlerdi. Zaten köleler de bunu genellikle belli ölçeklerde özümsemişlerdi. Ne var ki bunun ölçüğünün değişiklik arzedebileceğini de akıllardan çıkarmamak gerekir. Bunun yanında, Akdeniz kölelerinin hayatlarına tesir eden asıl mühim unsur sahiplerin genel tercihleriydi. Çünkü sahiplerin genel kararları doğrultusunda köle diye tarif edilen insanların hayatları, yan etkenlerin de tesiriyle, bambaşka gelişebildiği gibi, hukuki statüleri de birbirlerinden apayrı olabiliyordu. Köle, pek çok durumda azat olmadan hem sosyal, hem de hukuki statüsünü iyileştirebilirdi. İşte tüm bu süreç hukukun kölelere tanıdığı bir takım temel hakların ötesinde, ekseriyetle sahip inisiyatifine bırakılan belli hakların resmen kazanılması demek oluyordu. O zaman kölelerin kendi aralarında dahi farklılık arzeden hukuki statülerine eğilme vakti geldi.

5.3 KÖLELERİN STATÜLERİ

Üsküdar'a tabi Reisli köyünde Duralı b. Abdullah isimli biri Hüseyin b. Murad'a köy sınırları içindeki çiftliğini, evlerini, bağını, bahçesini, büyük baş hayvanlarını Şirmerd isimli köle ve Dudu isimli cariyesiyle birlikte toplam on yedi bin akçeye sattı.⁴¹⁹ 1535 yılına ait olan bu kayıta kölelerin alım satımlarda ne tür şeylerle bir arada kaydedildikleri çok güzel ifade edilmiştir. Bu, bir kölenin hukuki statüsü ile ilgili belli bir fikir vermektedir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz hukuki statüde meydana gelen değişimleri izah etmeden evvel, ilk olarak sıradan bir kölenin hukuki durumunu anlamak zorundayız.

Osmanlıların takip ettiği İslam fıkında ticari mallar *samit (konuşmayan)* ve *natık (konuşan)* olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Köleler de bu tasnif içinde *natık mal* olarak işlem görmüşlerdir.⁴²⁰ Belirtilen tasnif, Latince'de kölelerin tabi olduğu *instrumenti vocali (konuşan mal)* tabiriyle büyük benzerlik içerisindedir.⁴²¹ Bu düsturdan hareketle, köleler normal cansız emtialardan ayrı tutulmak suretiyle, ticari mal olarak

⁴¹⁹ Üsküdar 9: vrk. 73b no. 1.

⁴²⁰ Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fourteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 50.

⁴²¹ Kizilov, 'The Crimean Slave Trade From The Perspective of Christian, Muslim and Jewish Sources', s. 23.

değerlendirilmişlerdir. Akdeniz genelinde köleleri özel olarak tarif eden belgeler bu hususa yönelik ilginç örnekler sunmaktadır. Bu belgelere bakıldığında vakitte kölelerin hür insanlardan ayrı bir biçimde tarif edildikleri görülmektedir. Gerek İtalya'da,⁴²² gerekse Osmanlı toplumunda hür bir insan, isminin yanı sıra yaşadığı yer, mesleği ve baba adıyla tanımlanabilirken bir köle hayvan misali, kavmi, boyu, cüssesi, ten, kaş ve saç renkleriyle tarif edilmekteydi. Bu tarife bazen isim eklenebildiği gibi, eklenmeyebiliyordu da. Böyle bir tarif hemen hemen tüm Akdeniz topluluklarının köle tanımlarken kullandığı bir usuldü. İncelediğimiz sicillerde bu şekilde tarif edilen kölelere yönelik net bir sayım yapmasak da, yüzde seksenden fazlasının böyle olduğunu düşünüyoruz. Sonuçta tüm bunlar konuşan malları (*natık mal*) ifade etmekteydi. Ama bir kölenin hukuki statüsünü ifade etmek elbette bu kadar kolay değildir. Bu yüzden, kölelerin hukuki statülerini tarif ederken, *uhrevi* ve *dünyevi* durumları arasındaki farkın altını çizmek durumundayız.

İlk olarak belirtmeliyiz ki, kölelerin istihdam edildikleri toplumsal sistemler üzerinde gelişen pek çok dinde, mevcut kölelerin doğal statüleri önemli bir meseleyi teşkil etmekteydi. Çoğu pagan inançta kölelik belli bir kavmiyet veya grupta eşdeğer olabilmekteydi.⁴²³ Sadece pagan inançlar değil, Musevilik gibi bir semavi dini bile köleliği iktisadi-içtimai yaşantının bir gerekliliği olarak görmekten öte, dini bir misyon etrafında, belli kavimlerin işledikleri günahlara karşılık tatmaları gereken bir ceza olarak görmüştür.⁴²⁴ Bunun yanında İslam ve Hıristiyanlık, diğer inançların aksine, tüm insanların hür statüde doğduklarını onaylamaktaydı.⁴²⁵ Ancak kendi sınırları dışından başka dinlere mensup insanlar, tamamen rasyonel ihtiyaçlar doğrultusunda savaş ve ticaret kanalıyla köle olarak istihdam edilebilirdi. Bu da Müslümanlar için tüm gayrimüslimlerin, ya da Hıristiyanlar için tüm gayri Hıristiyanların köle oldukları gibi bir kuralı yıkmaktadır. Ayrıca iki dinde de ihtida eden herhangi bir köle, ruhen hür bir kişiden ayrı bir statüde değerlendirilmemektedir.⁴²⁶ Akdeniz'in iki ayrı ucunda hakim

⁴²² Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 71-72.

⁴²³ Burada Roma bakış açısı diğerlerinden ayrılmakla birlikte, Antik Yunan veya Yakın Doğu inançlarında kölelik açık bir şekilde tüm *ötekileri* kapsamaktadır. Bkz. Lewis, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, s. 1-5.

⁴²⁴ A.g.s.

⁴²⁵ A.g.e., s. 7; Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 13; Brunchvig, 'Abd', Fıqh, 1.

⁴²⁶ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 9; Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 239.

olan bu iki din, köleleştirildikten sonra gerçekleşecek bir ihtida hareketinde azadı garanti etmemektedir.⁴²⁷ Mamafih, buldukları coğrafyanın dinini benimsemiş bir köle, hür olan biriyle dini olarak rasyonel ölçeklerde aynı yükümlülüklerle tabiydi. Yaratıcı önünde eşit statüdeydi. İslam'a göre Müslüman köleler başta namaz olmak üzere, maddi yönü olmayan ibadetlerden mesul durumdaydılar. Ebu Suud Efendi'nin vermiş olduğu bir fetvada da, kölenin ibadetinden gelecek sevabın sadece köleyi bağladığı açıkça belirtilmiştir.⁴²⁸ İslam hukukunda köleler iktisadi bağımsızlıkla alakalı olan zekat ve hac gibi ibadetlerden muaf olsalar da, bazı araştırmalar sahiplerinin durumlarına göre hacca giden kölelerin varlığını ortaya koymuştur.⁴²⁹ Böyle örneklere Üsküdar'da da rastlanılmaktadır. Mesela, 1516'da Üsküdar'a yolu düşen Bosna asıllı kaçak kölelerden birinin hacı olduğu görülmektedir.⁴³⁰ Bunun haricinde İslam dininin haram kıldığı belli davranışlardan Müslüman kölelerin de sorumlu oldukları davalara yansımaktadır. Sık olmamakla birlikte kölelerin şarap içmelerinden ötürü yargılandıklarını görmekteyiz. 1583 yılında Rus asıllı Keyvan şarap içerken yakalanmış ve yargılanmıştır.⁴³¹ Bu tip dini mükellefiyetler İspanya veya İtalya'daki Hıristiyan köleler için de geçerliydi. Mesela, İspanya'da kilise ayinlerine katılmak zorunda olan Hıristiyanlaşmış köleler buna verilecek örneklerden sadece biridir.⁴³²

Mamafih, kölelerin uhrevi statüleriyle dünyevi statüleri gerçekten farklılık göstermekteydi. İhtida etmiş bir köle ruhen sahibiyle eşit statüde olsa bile, dünyevi ölçekte sahibinin tasarrufundaydı. Fıkıhta bu duruma *rıkıyyet* denmektedir. Bu tasarruf hakkı, tüm köle sistemlerinde görülen, sahip ile köle arasındaki karşılıklı ilişkinin sahip lehine olan kısmıdır. Sahip kölesini istihdam etmenin ötesinde pek çok hakka sahipti. Bu, kölelerin yatırım aracı olmalarıyla alakalıdır. Yatırım aracı olduklarını birkaç örnekle açıklamamız gerekmektedir.

Mülkiyet ilk belirtilmesi gereken durumlardan biridir. Belirttiğimiz gibi ticari bir mal olması dolayısıyla kölenin tek bir sahibi olması gerektiğine dair bir kaide yoktur. Bu,

⁴²⁷ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 335; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 209; Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, s. 6.

⁴²⁸ Düздаğ, *Kanuni Devri Şeyhülislam Ebu Su'ud Efendi Fetvaları*, s. 58.

⁴²⁹ Sak, *Şer'îye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 22.

⁴³⁰ Üsküdar 1: vrk. 62b no. 4.

⁴³¹ Üsküdar 56: vrk. 26a no. 4.

⁴³² Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 148.

kölenin değerine göre türlü ortaklıklara bile kapı aralamaktaydı. Mesela Mehmed b. Aydın'ın 2200 akçeye satın aldığı kölenin iki sahibi vardı.⁴³³ Sefer ve Ayşe'nin ellerindeki Hüseyin isimli köle ise onlara babalarından miras kalmıştı.⁴³⁴ Neticede tıpkı diğer mallar gibi, bir kölenin miras yoluyla intikali son derece sıradan bir husustu. Hatta bu, aile arasında miras kavgalarına bile neden olmaktaydı. 1548 yılında ölen Üveys, vefatından evvel küçük cariyesini oğlu Hüseyin'e vermişti. Ne var ki, Üveys'in yasal varisi olan kardeşi, Üveys'in mal varlığı gibi bu cariyenin de kendisine ait olduğunu iddia etse de, açılan davada şahitler Üveys'in cariyeyi ölmeden evvel oğlu Hüseyin'e verdiğini onaylamıştır.⁴³⁵ Bu tür aile meselelerinde köleler, tıpkı para gibi hibe de edilebilmekteydi. İbrahim Bey b. Mahmud annesi Kamer Hatun bt. Abdullah'a 2000 akçe nakit parayla birlikte, ona bakması için Peyman isimli Rus bir cariyeyi hibe etmişti.⁴³⁶

Sahip olunan köle muhtelif alışverişlerde değer gören bir şeydi. Bundan dolayı kölenin sahibi köleyi çeşitli işlemlerde kullanabilmekteydi. *Rehin bırakma* bunlardan biriydi. 36 altın borcu olan Mehmed b. İskener, meblağı bulana kadar borç aldığı kişiye cariyesini rehin bırakmıştı.⁴³⁷ Böyle bir rehin işlemi kaza sınırları içinde gerçekleşebildiği gibi, farklı şehirlerde oturan taraflar arasında da kabul görmekteydi. 1591'de Kefe'den Behram Bey b. Abdullah ile Şaban b. Hüseyin adlı iki kişi Üsküdar'da mukim Hüseyin Bey ve kardeşi Nasuh Bey'den 5500 akçe borç almıştı. Bu iki kişi aldıkları borç ile memleketlerine dönmeden evvel yanlarında getirdikleri Unuhom adlı Rus cariyeyi Hüseyin Bey'e rehin bıraktılar. Kayıttan öğreniyoruz ki alınan borç ödenmiş ve rehin cariyeye sağ salim geri alınmıştır.⁴³⁸ Bu tür işlemlerin haricinde daha pragmatik çözümler de mevcuttu. Mesela 1547 yılında bir sahip 1000 akçeye satın aldığı katırın parasını nakit olarak ödeyemeyince, 1300 akçe baha biçilen kölesini vermiş ve fazla 300 akçeyi de nakit olarak geri almıştı.⁴³⁹

Bazı sahipler kölelerini karlı bir yöntem olan *icareye* de verebilmekteydi. Dönemlik kiralama olarak tarif edebileceğimiz bu usulde, köleler ücreti mukabilinde başkalarına

⁴³³ Üsküdar 15: vrk. 129b no. 5.

⁴³⁴ Üsküdar 9: vrk. 24b no. 4.

⁴³⁵ Üsküdar 15: vrk. 52a no. 2.

⁴³⁶ Üsküdar 84: vrk. 11b no. 4.

⁴³⁷ Üsküdar 15: vrk. 87a no. 6.

⁴³⁸ Üsküdar 84: vrk. 66b no. 1.

⁴³⁹ Üsküdar 15: vrk. 64b no. 5.

belli bir süreliğine verilirdi. Yukarıda belirttiğimiz Sefer ve Ayşe isimli iki şahsın vasisi, bahsettiğimiz köleyi Ahmed b. Murad'a bir yılığına 625 akçeye *icareye* verdi.⁴⁴⁰ Bunun yanında, Mehmed Paşa vakfının mütevellisi, üç köleyi belirtilmeyen bir süre zarfı için 10000 akçeye *icareye* verdi.⁴⁴¹ Fiyatın bu kadar yüksek olması ilginç gözükmektedir. Çünkü bu fiyat dört kölenin pazar fiyatıyla neredeyse aynıdır. Kölelerin vakfa tabi olmaları veya *icare* süresinin uzunluğu fiyatı etkileyebilmektedir.

Tüm bunların ötesinde, bir önemli faaliyet de kredi işlemlerinde zuhur etmekteydi. Şeyhülislam Ebu Suud Efendi'nin daha sonra ilmiye sınıfıyla birlikte tüm Osmanlı içtimai yapısını etkileyecek olan para vakıflarının meşruluğına dair verdiği fetvadan evvel, kredili finansal işlemler şeriatın katı faiz (*riba*) tutumundan ötürü farklı bir uygulama çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Bu uygulamada kredinin alındığı fiyat, faiz miktarıyla beraber vakfa kaydedilirdi. Bu da, gerçek meblağla faiz miktarının toplamı kadar bir nakdin kredi olarak çekildiği izlemine vermekteydi. Ne var ki, burada bahsettiğimiz faiz miktarı her zaman nakit olarak kaydedilmemekle birlikte, yeri geldiğinde normal bir mal da vakfa hibe edilmiş gibi gösterilmekteydi. Faiz olarak değer gören bu ürünlerden belki de en önemlilerinden biri değerli bir ticari mal olan köleydi.⁴⁴²

Sahiplerin köleleri üzerindeki tasarrufları daha da uzatılabilir. Ne var ki, bunu uzatma gibi bir amacımız olmayıp, sadece kölelerin tıpkı diğer Akdeniz devletlerinde olduğu gibi, ticari bir mülk olmaları hasebiyle türlü işlemlerde kolaylıkla kullanılabildiklerini göstermektir. Bu hususta sahibin tam tasarrufu söz konusudur. İspanya'nın herhangi bir yerinde sahipleri tarafından kiliselere hibe edilen köleleri buna örnek verebilirken, muhtelif sahalarda çalıştırılmak üzere kiralanan kölelere de rastlamak mümkündür.⁴⁴³ Toskana'daki şifahanelerde sütannelik yapmaları için sahipleri tarafından kiraya verilen dışı kölelerden pek çok araştırmacı söz etmiştir.⁴⁴⁴ Genellikle üç seneliğine kiraya verilen bu kadınların çocuk yetiştirme gibi mühim bir görevi ifa etmeleri dikkate

⁴⁴⁰ Üsküdar 9: vrk. 24b no. 4.

⁴⁴¹ Üsküdar 35: vrk. 143a no. 1.

⁴⁴² Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fourteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 60.

⁴⁴³ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 13, 27, 109, 166, 168, 172, 173, 174, 178, 183.

⁴⁴⁴ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 334; McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 319-20.

şayandır. Bunun haricinde tıpkı yukarıda bahsettiğimiz örneklerde olduğu gibi, alışverişlerde işlem gören bir köle çeşitli hububatlar karşılığında takas da edilebiliyordu.⁴⁴⁵ İtalya'nın hemen hemen her yerinde borca karşılık veya hibe olarak verilenlerin yanında, çeyizlik olarak değer gören köleler de mevcuttu.⁴⁴⁶ Bu örneklerden yola çıkarsak, kölelerin işgücünün ötesinde, alışveriş, kira, rehin, borç, hibe, miras, kredi gibi işlemlerde sahiplerin tasarrufunda kullanılan bir yatırım aracı olduklarını anlarız.

Yatırım aracı olarak bu şekilde değer gören köleler, sahiplerinin emrettikleri işleri yapma durumundaydılar. (bkz. 6. *İstihdamın Yapısı*) Sahiplerin tasarruf hakkı ise gerçekten genişti. Ama sınırları da vardı. Gerek İslam hukuku, gerekse Akdeniz'in muhtelif devletlerinin derlediği dini ve *seküler hukuk* sahiplerin kölelerini öldürmelerine hiçbir şekilde cevaz vermemekteydi.⁴⁴⁷ Tıpkı hür insanlar gibi, kölelerin de yaşama hakları sabittir. Pek çok Akdeniz devletinde köle, sahibin sonsuz tasarrufunda patrimonial bir nesne olmayıp, devlet ve din tarafından hayatı koruma altındaydı.⁴⁴⁸ Elbette, Kolonyel Amerika'daki durum bambaşka bir gerçek üzerine kurulduğundan mukayesesi anlamsızdır. Fakat İspanya ana karasındaki kanun ve uygulamalardan bunun Geç Orta Çağ'dan beri böyle olduğu anlaşılmaktadır. Kastil Kanunu kölelerin öldürülmesini, sakatlanmasını ve işkence edilmesini yasaklamaktaydı.⁴⁴⁹ İtalya'nın muhtelif kentlerinde de sahiplere, kölelerini zincire bağlama veya hırpalama gibi haklar tanınsa da, öldürmeleri ve sakat bırakmaları suç teşkil etmekteydi.⁴⁵⁰ Pek çok Rönesans düşünürünün köleliğe dizdiği hicivler, sahiplerin kölelere karşı sorumluluklarına da değinmekteydi.⁴⁵¹ Tüm bunlar Osmanlılar için de geçerli şeylerdi. Her yönüyle bir kölenin hayat hakkı sabit olup, öldürülmesi ciddi bir suçtu.⁴⁵²

⁴⁴⁵ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 334.

⁴⁴⁶ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 82.

⁴⁴⁷ A.g.e., s. 118; Phillips, *Slavery from Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 101; Brunchvig, 'Abd', Fıqh. 3.

⁴⁴⁸ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 117-18; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberias*. 155-56; Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 340.

⁴⁴⁹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 155-161.

⁴⁵⁰ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 340.

⁴⁵¹ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Kölelers*. 432-53

⁴⁵² Sak, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 62-63.

Mamafih, kölenin öldürülmesinin yasaklanmasıyla, yasağın delinmesi karşılığında uygulanan ceza ayrı değerlendirilmelidir. Çünkü öldüren kişiye verilen cezalar Batı Akdeniz’de devletten devlete değişebildiği gibi, İslam fıkında da mezhepten mezhebe göre farklılık arz etmekteydi. Ama fiiliyatta kastın bulunup bulunmaması hakikaten de önemliydi.⁴⁵³ Mesela 16. yüzyılın ilk yıllarında İspanya’da kölelerini öldüren sahiplere verilen cezalar hiç de hafif değildi. Bunlardan birinde, sahip kölesini o kadar sert dövmüştür ki, köle en sonunda dayaktan komaya girip ölmüştür. Engizisyon sahibi yargılamış ve aforoz etmekle birlikte tüm mal varlığına da el koymuştu.⁴⁵⁴ 1436 senesinde Floransa’daki bir sahip ise kölesini bıçaklayıp öldürdüğünden idam cezasına mahkum edilmiştir. Yine Floransa’da, bir başka sahip aynı şekilde kölesini öldürdüğünden ağır bir para cezasına çarptırılmıştı.⁴⁵⁵ Yoğun köle emeğinin mevcut olduğu Sicilya’da bile, kölelerini öldüren veya sakat bırakacak ölçekte döven sahiplerin yargılandıklarına dair 16. yüzyılın başlarından kalma pek çok belge mevcuttur.⁴⁵⁶

Belirtmiş olduğumuz gibi İslam fıkında da bu cezalar mezhepten mezhebe farklılık göstermekteydi. Mesela, bahsettiğimiz suça yönelik Maliki, Şafi ve Hanbeli fıkıhlarına göre suçu işleyen kişi belli bir ceza karşılığında serbest bırakılmaktaydı. Ne var ki, Osmanlıların takip ettiği Hanefi fıkhı, öldüren sahip de olsa, *kısas* cezasını uygun görmekteydi.⁴⁵⁷ Bu mühim bir farktır. Böyle bir tutum, kölenin statüsünü en azından teoride hür bir kişiye bir adım daha yaklaştırmaktadır. Lakin, Üsküdar’da buna uygun cinayet vakalarına tesadüf etmediğimizden uygulamaya yönelik bir şey söylememiz zordur. Buna yakın tespit ettiğimiz tek vaka, Cafer Çelebi Efendi’nin bıçak sallarken yanlışlıkla azatlı kölesini öldürdüğünü itiraf etmesidir.⁴⁵⁸ Ne var ki, öldürülenin azatlı oluşuyla birlikte, faaliyette de *kastın* bulunmayışı yorum yapmamızı engellemektedir. Acaba bu düstur gerçekten uygulanıyor muydu? Başka bölgelerle alakalı yapılan çalışmalarda bu tür olaylara rastlanılsa dahi, yargılama sonucunda cezanın açık bir şekilde uygulandığına delalet edecek bir emare mevcut değildir.⁴⁵⁹ Ancak,

⁴⁵³ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 117-18; Sak, *Şer’iyye Sicilllerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 62-65.

⁴⁵⁴ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 159.

⁴⁵⁵ Origo, ‘Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries’, s. 340.

⁴⁵⁶ Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, s. 432-53.

⁴⁵⁷ Aydın & Hamidullah, ‘Köle’, s. 240; Brunchvig, ‘Abd’, Fıqh. 9

⁴⁵⁸ Üsküdar 26: vrk. 25b/4

⁴⁵⁹ Kanunnamelerde de buna yönelik bir hükme rastlamadık.

Osmanlılar'da özellikle *kıyas* gerektiren bir takım suçların *diyet* ödenerek neticeye ulaştırılabildiğini akıllardan çıkarmamalıyız. Neticede cezanın türü ne olursa olsun, Akdeniz memleketleri gibi, Osmanlı toplumunda da köle öldürmenin belli bir yaptırımı mevcuttu.

Yalnız belirtmemiz gerekir ki, her kültürde olduğu gibi, İslam hukuku da sahiplere köle üzerinde terbiye edici bir yetki vermişti.⁴⁶⁰ Bundan dolayı herhangi bir Osmanlı kazasında abartılı olmamak şartıyla, sahibin kölesine şiddet uygulaması olağan gözükmektedir. Mamafih olağan dayak durumlarına sicillerde rastlayamadık. Keza, dayak durumuna sicilde tesadüf etmemiz, faaliyetin abartılı uygulanmış olabileceğini akıllara getirir. Mesela, Ömer b. Hacı Mahmud Rus asıllı Hüma isimli cariyesini İsa Halife b. Ramazan'a sattıktan belli bir süre sonra, cariyeyi sokakta gözü patlak bir vaziyette bulmuştu. Cariye bunu sahibinin yapmadığını belirtse de, Ömer cariyeyi birisine emanet edip, işin aslını soruşturmak üzere İsa Halife'yi dava etti. Mahkemenin olayı tetebbu etmesiyle beraber, İsa Halife suçlamaları reddetmiş ve satış işleminden hemen sonra cariyeyi Sinan isiminde birine hibe ettiğini, onun da kendi yanında cariyeyi başkasına sattığını belirterek, hiçbir şekilde bu zararın ona kendisi tarafından verilmediğini iddia etmiştir.⁴⁶¹ Köleyi sakat bırakmak, uzuvlarını koparmak, kör etmek veya aşırı ölçekte darp etmek fikhın yasakladığı şeylerdi.⁴⁶² Yine de davalara yansımayan kötü muamelelerin olabileceğini de akıllardan çıkarmamalıyız. Neticede birtakım seyyahlar dayak durumuyla alakalı bilgiler vermektedir. Ama yukarıdaki örnekten, bu tür davranışların içtimai yapıda infial uyandırdığı fikrini edinebiliriz. Bunun böyle olduğuna dair başka şehirlere ait yapılmış araştırmalardan örnekler genişletilebilir.⁴⁶³

Maruz kaldıkları muameleler ne olursa olsun, Cenova, Floransa, Barcelona ve Napoli gibi şehirlerde olduğu gibi, Üsküdar'da da bu köleler bir şekilde yaşamak zorundaydı. Sahipleri de onların temel ihtiyaçlarını temin etmekle mükelleftiler. Yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçların kölelere temin edilmesi, Roma'dan beri Akdeniz dünyasının sahibe yüklediği bir görevdi. Roma hukukunun bunu onaylamasıyla, bu hukuku

⁴⁶⁰ Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 241

⁴⁶¹ Üsküdar 35: vrk. 10b no. 3

⁴⁶² Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 241.

⁴⁶³ Sak., *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 62-65; a.g.y., *16. ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi*, s. 59-60.

uygulayan pek çok devletteki kölelerin bunları talep etme hakkı oluştu.⁴⁶⁴ Hakkın da ötesinde, sahip temin etmeme konusunda ısrarcı olduğu taktirde, kölenin alıkonulması, sahip değiştirmesi veya azad edilmesi mevcut uygulamalardı. Keza İspanya’da sahipleri tarafından kötü davranılıp, ihtiyaçları karşılanmayan kölelere mahkemelerin kapıları açıktı.⁴⁶⁵ Bu, İslam dini ile benzerlik göstermekteydi. Fıkıh, sahiplerden kölelerinin temel ihtiyaçlarını karşılamalarını beklemekteydi.⁴⁶⁶ Bu bağlamda *nafaka* önemli bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Gündelik ihtiyaçlar doğrultusunda verilen *nafaka*, yeri geldiğinde hem devletin elindeki *miri esirlere*, hem de normal kölelere sahipleri tarafından yapılan bir ödemeydi. Sahiplerinden kaçarken Üsküdar’da yakalanıp zindana atılan kölelere bile, daha sonra sahiplerinden karşılanmak üzere, yüzyılın başında günde 1,5-2 akçe, yüzyılın sonundaysa, enflasyonun da etkisiyle 4-5 akçe *nafaka* verilmekteydi. Döneme göre günlük asgari geçim miktarı gibi düşünülen bu meblağ ayrılmak zorundaydı. Aksi taktirde İslam fihhi da, köleye el konulabileceği, alınıp başkasına satılabileceği veya azad edilebileceğini belirtmektedir.⁴⁶⁷

Elbette tüm Akdeniz’deki kaynaklar kurcalandıkça, çok farklı muamelelere maruz kalan kölelere rastlamak olağandır.⁴⁶⁸ Neticede kanunların, örflerin veya yönetmeliklerin ötesinde, geniş toplumsal sistemlerden bahsetmekteyiz. Lakin, en azından incelediğimiz kadarıyla, Üsküdar kazasında fiziksel aşırılıklara fazla tesadüf edilmemiş olup, sahiplerin ekseriyetle kölelerine dengeli davrandıkları anlaşılmaktadır. Buna şaşırılmamak gerekir. Literatürde sanıldığı gibi aksine kölelik sadece kırbaçlanmak, plantasyonlara sürülmek veya tamamen ızdırapla geçen bir ömür demek değildi. En azından bu, Akdeniz toplumlarında muhtelif şahısların hanelerinde yaşayan kölelerin bir kısmı için böyledi. William Phillips her ne kadar İspanya’da kölelerin maruz kaldıkları kötü muameleleri örneklese de, pek çok sahibin kölesine iyi davrandığını da belirtmektedir.⁴⁶⁹ Lusingan ve Venedik hakimiyeti döneminde Kıbrıs adasındaki köleleri inceleyen Benjamin Arbel ise, kölelerin pek çok özgür insana nazaran daha iyi

⁴⁶⁴ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 131.

⁴⁶⁵ Martin-Cesares, ‘Domestic Service in Spain: Legislation, Gender and Social Practice’, s. 193; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 156-57.

⁴⁶⁶ Brunchvig, ‘Abd’, Fıqh.2.

⁴⁶⁷ A.g.m.

⁴⁶⁸ İtalya için bkz. Epstein, *Speaking of Slavery: Color, Ethnicity, and Human Bondage in Italy*.

⁴⁶⁹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 135.

durumda olduklarını belirtmiştir.⁴⁷⁰ İtiraf etmeliyiz ki, köle hiçbir şekilde resmi statü olarak ailenin bağımsız bir ferdi değildi. Ailenin hiçbir hür üyesi alınıp satılmazken, köle her an kendini satılık bulabilmekteydi. Bu doğrultuda Üsküdar'da üç-dört kere sahip değiştiren kölelerin izlerine rastlanmaktadır.⁴⁷¹ Ne var ki, genel tutum, pek çok kölenin ailenin bir parçasıymış gibi muamele gördüğünü akıllara getirmektedir. Çeşitli Osmanlı yerleşimlerinde ölen şahısların, mülklerini çocuklarıyla beraber köle ve cariyelerine vakfettikleri, hatta miras bıraktıkları görülmektedir. Diğer yerleşimlerde örneklerine çok daha fazla rastlanılan bu duruma Üsküdar'da da tesadüf edilmektedir. Karaca b. Abdullah'ın, evini cariyesi Hurşid'e vakfetmesi buna verilecek bariz bir örnektir.⁴⁷² Bu bağlamda, ailenin bir parçasıymış gibi telakki edilen kölelere uygulanan muameleler de, genellikle sahibin hür hizmetlilerine uyguladıklarından farklı değildi. Çünkü evlerde istihdam edilen kölelerle hür hizmetlilerin hayat şartları veya sosyal konumları arasındaki çizgi oldukça inceydi.⁴⁷³ Ev köleliğinin doğasında olan bu tutum, Akdeniz'in de pek çok yerinde kendini gösteriyordu. Toskana'da genellikle sahiplerin kölelerine uyguladıkları muamelelerin çocuklarına uyguladıklarından daha kötü olmaması, bu kölelerin de içtimaiyatta buna yakın bir durumda olduklarını gösterir.⁴⁷⁴ Hayat şartlarının ve geçimin son derece zor olduğu haşin İberyaya kırsalından karnını doyurmak için tipik bir İspanyol hanesine kendini atan ücretli bir hizmetli ile, bir kölenin hane içindeki durumları yakın gözükmemektedir.⁴⁷⁵ Tüm bunlar, kölelerin yeri geldiğinde sosyal bağlamda aşağı konumda olan hürlerle bile benzer şartlarda yaşayabildiklerini göstermektedir.

Köleleri hizmetli, fakir, çocuk gibi aşağı pozisyonlardaki hürlerle sosyal bağlamda yakın konuma getiren temel hukuki hakları göz ardı etmemekle beraber, hürlerle aralarında mevcut olan hukuki ayrımı da vurgulamak zorundayız. Köleler eksik ehliyete sahiplerdir. Bundan dolayı gerek Osmanlılarda, gerekse Batı Akdeniz memleketlerinde sahiplerinin izni dışında evlenemezler, çalışamazlar, seyahat edemezler hatta mal bile

⁴⁷⁰ Arbel, 'Slave Trade and Slave Labor in Frankish Cyprus (1191-1571)', s. 161.

⁴⁷¹ Üsküdar 15: vrk. 71a no. 1.

⁴⁷² Üsküdar 9: vrk. 85b no. 1.

⁴⁷³ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi, 1550-1620*, s. 7-8, 341.

⁴⁷⁴ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 340.

⁴⁷⁵ Martin-Cesares, 'Domestic Service in Spain: Legislation, Gender and Social Practice', s. 202.

biriktiremezlerdi.⁴⁷⁶ Sadece İslam hukukuna özel olmakla beraber, bu eksik ehliyet ceza hukukuna bile yansımıştır. Sahibin tesiri söz konusu olması hasebiyle, herhangi bir köle, işleyeceği bir suçtan tamamen mesul tutulamazdı. Bu sebepten dolayı mevcut cezanın yarısını alırdı.⁴⁷⁷ Bunun yanında gerek İslam, gerekse Hıristiyan dinlerinde en azından teoride, kölelerin *şahit* veya *kefil* olamamaları bu duruma başka bir misaldir.⁴⁷⁸ Yine de, belli işlemler için kölelerin *kefile* ihtiyaçları olduğundan, hür bir kişinin köleye *kefil* olmasında herhangi bir pürüz yoktur. Ne var ki aynı ilişkiyi tersten düşündüğümüzde, sahibin de kölesine *kefil* olamaması gerekir ki bu, 1524 senesindeki bir kayıtla doğrulanır. Siyah Ali b. Abdullah'ın mahkeme önünde sahibini kefil gösterememesi,⁴⁷⁹ onun akıbeti için hiç de iyi olmasa gerek. Kölenin herhangi birinin tasarrufunda olması, pek tabii bağımsız ve güvenilir bir *şahitlik* ve *kefilliğe* mani olabileceğinden, Roma'dan beri bu düstur kendine Akdeniz'de teoride de, pratikte de yaygın bir yaşam alanı bulmuştu.⁴⁸⁰ Bu durum kölelerin hukukta eksik ehliyet sahibi olduklarına bir misaldir. Yaşama, bakım ve dava haklarının kölelere tanınan haklar olduklarından bahsettik. Akdeniz genelinde de, Osmanlılarda da normal kölelerin hukuki statüleri, bu haklar etrafında geliştiğinden, hürlerle nazaran oldukça geri vaziyetlerdi. Peki, bunu iyileştirmek mümkün değil miydi? Sonuçta kölelerin pratikte, belli hür gruplara yakın vaziyetlerde olabildiğine değindik. Elbette azat olmak ilk akla gelen kurtuluş yoludur. Ama bunun için de belli bir miktar paraya ihtiyaç vardı. Lakin köleler daha iyi bir konuma ulaşmak için her zaman bu paranın birikmesini beklemek zorunda da değillerdi. Tüm bunları daha iyi anlayabilmek için kölelerin gerçekten para biriktirip biriktiremediklerini veya toplum içine karışıp karışamadıklarını tetkik etmek zorundayız. Bahsettiğimiz iki husus birbirleriyle oldukça iç içe şeylerdi. Bu meseleye dair yapacağımız bir açıklama kölelerin statüleri ile ilgili bize daha net bilgi verecektir.

⁴⁷⁶İslam için bkz. Brunchvig, 'Abd'; Aydın & Hamidullah, 'Köle'; Hıristiyan hukukları için bkz. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 14, 100; Toskana şehirleri için bkz. Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 345; İspanya için bkz. Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 143.

⁴⁷⁷ Brunchvig, 'Abd', Fıqh. 9.

⁴⁷⁸ Sak, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 70-71; Brunchvig, 'Abd' Fıqh.7; İspanya için bkz. Phillips, *Medieval and Early Modern Iberia*, s. 133.

⁴⁷⁹ Üsküdar 5: vrk. 11b no. 5.

⁴⁸⁰ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 134.

İki din de kölelerin sahip olunan mal olmaları hasebiyle sahiplerinden bağımsız mal-mülk edinmelerine müsaade etmemekteydi.⁴⁸¹ Mamafih sahipler, genellikle azat bedelini toplamaları için bu hakkı onlara tanımaktaydı. Bu hakkın tanınmasıyla kölelerin uygulamada mal edinmelerinin önü açılmaktaydı. Roma hukukundaki *peculium* denilen şey, kölelerin kendilerine ait olan para hesabını ifade etmektedir. Ortaçağ'da Bizans ve diğer Akdeniz devletleri tarafından devam ettirilen bu Roma müessesesi, sahibin inisiyatifi kapsamında varlığını sürdüren bir şey olarak değerlendirilmelidir. Yine de *peculium*, gerek sahibin yönlendirmesi sonucu müteşebbislik yapan kölelerin, gerekse sahibi haricinde birinin altında çalışan kölelerin biriktirdikleri mal varlığı olması dolayısıyla köleye belli ölçekte bir otonomi tanımaktaydı.⁴⁸² Bu hesabı tamamen şahsi bir para hesabı haline getirmek isteyen köleler ise, sahipleriyle kontratlar yaparak, ciddi özgürlükler elde edebiliyorlardı.⁴⁸³ Bu müessese yüzlerce yıl sonra bile hala Akdeniz devletlerinin azad ve istihdam gibi unsurlarının vazgeçilmez bir parçasıydı. Cenevizlilerin belli kolonilerinde, köleler ile sahipler arasında yapılan kontratlar kölelere, efendileri haricinde çeşitli esnaf gruplarının dükkanlarında çalışıp kazandıkları paraları *peculium* kanalından biriktirerek azad bedellerini ödemelerini sağlamaktaydı.⁴⁸⁴ Bu tür bir inisiyatif iki tarafa da fayda getirmekteydi. Bunlardan biri, kölenin belli bir hareket alanı yaratıp, yeterli parayı biriktirmesi akabinde azat edilmesiyken, ötekisi, sahibin kölenin alım fiyatının çok üzerinde bir azat bedeli belirlemesiyle ondan kar etmesiydi. Geç Ortaçağ'ın bu uygulaması sayesinde köleler gerçekten de statülerini iyileştirebiliyorlardı. Mesela sahibine gerekli meblağı ödemek isteyen bir köle sahibin hanesinden ayrılarak, başkasına kendi işgücünü kiralayıp, bu kira geliri üzerinden para biriktirebilirdi.

Bu tür bir birikim Osmanlı köleliği için de geçerliydi. Özellikle sahibinin güvenini kazanmış bazı köleler yine sahiplerinin inisiyatifinde seyahat edip, para biriktirebilirlerdi. Böyle kölelere *me'zun* köle denmektedir. Bu statü tamamen sahibin inisiyatifinde kazanıldığı gibi, sahibin inisiyatifinde geri de alınabilirdi.⁴⁸⁵ Belirttiğimiz

⁴⁸¹ Sak, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 25; *Egyptian and Italian Merchants*, a.g.e, s. 14.

⁴⁸² Rotman, *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*, s. 99-100.

⁴⁸³ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 212; Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 352-53.

⁴⁸⁴ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*.

⁴⁸⁵ Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 239.

sebepten ötürü hukuk bu durumu tamamen sahibin ihtiyaçlarına göre, sahibin tasarrufuna bırakmıştı. Ticaretle uğraşan kişiler kölelerini de bu işin bir parçası yaptığından, *me'zun* durumu kölelere daha farklı bir hareket sahası tanımaktaydı. Mesela 1564 senesinde bir köle, sahibi tarafından ticaret yapmak üzere Üsküdar'a gönderilmişti. Sahip satın alınacak şeyler için kölesine belli bir para vermişti. Böyle uzak mesafeli bir iş için sahibin kölesine duyduğu güvenden daha da enteresani, kölenin kendisine ait 3 altının ayrı olarak belirtilmesidir.⁴⁸⁶ Hiç şüphesiz bu para, kölenin yolda ihtiyaçlarını karşılamak için kendi zimmetindeki paraydı. Çünkü bahsettiğimiz köle *me'zundu*. Peki Osmanlılarda herhangi bir köle sahibinin inisiyatifi haricinde de mal biriktiremez miydi?

Bunu cevaplayabilmemiz için *mükatebe* denilen, köleyle sahip arasında yapılan anlaşmalara kısaca değinmemiz gerekmektedir.⁴⁸⁷ Bu anlaşmada sahip, kölesine belli bir süre hizmet veya para karşılığında azadı vaat etmekteydi. Anlaşma yapıldığı vakitte ise, kölenin statüsü ciddi manada değişmekteydi.⁴⁸⁸ Bundan dolayı, kölelerin *mükatebe* (*sözleşme*) olarak isimlendirilen, sahipleriyle yaptıkları anlaşmalar neticesinde edindikleri statü ile normal statüleri ayrı değerlendirilmelidir. Çünkü sözleşmesiz bir kölenin çalışma ve mal biriktirme gibi hakları genelde mevcut ilişkinin içeriğine bağlı olarak sahibin inisiyatifinde zuhur ederken, sözleşmeli olanlar için bu, anlaşmanın içeriğine göre hukuksal bir hakka dönüşüyordu. Böylece köle, sahip olduğu birikimi *mükatebe* tarzı bir sözleşmeyle tamamen garanti altına alabiliyordu. Lakin, bu sözleşmeli köleler de azad olmak için biriktirdikleri meblağın anlaşıldığı kadarını sahiplerine vermektedirler. Mamafih, parayı biriktirebilmek için bu kölelerin çalışmaları gerekmektedir. Bahsettiğimiz türden bir istihdam, illa sahip altında olmak zorunda değildi. Köle isterse başkasının altında da çalışabilirdi. 1536'da Hurşid isimli bir cariye kendini Süleyman b. Davud'a altı seneliğine 1000 akçeye kiraladıktan bir müddet sonra, fiyatın neredeyse beşte dördüne tekabül eden bir miktarın ödememesinden ötürü Süleymanı'ı mahkemeye verdi.⁴⁸⁹ 1563 senesindeyse, Mehmed b. Veli isimli genç köle kendi işgücünü Mehmed b. Şaduman'a iki seneliğine 10 sikke

⁴⁸⁶ Üsküdar 27: vrk.. 58b no. 1

⁴⁸⁷ Bunun detaylı bir analizi 'Özgürlük' bölümünde yapılacaktır.

⁴⁸⁸ Fahrettin Atar, 'Mükatebe', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, (İstanbul, 2006), s. 533; Sak, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 105-109; Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 240.

⁴⁸⁹ Üsküdar 9: vrk. 114a no. 1.

filori karşılığında kiraya verirken, böyle bir para biriktirme amacı gütmüştü.⁴⁹⁰ Neticede *mükatebe* tüm bu kölelere bağımsız çalışma özgürlüğü tanıyordu.

Mükatebenin en önemli özelliklerinden biri karşılıklılık esası üzerine inşa edilmesidir. *Me'zunluk* durumundaysa böyle bir karşılıklılık esası yoktur. *Me'zun* statüsü güven esasına dayalı, başta ticari olmak üzere, köleye sahip inisiyatifinde belli hukuki ve finansal ayrıcalıklar kazandırmaktaydı. Ne var ki sahip bunu dilediği vakit geri çevirebilirdi. Öte yandan, *mükatebe* durumunda köle hukuk karşısında sahibiyile neredeyse eşit konuma gelmekteydi. Sahibin anlaşmayı feshetme gibi bir hakkı yoktu. 1520 yılına ait bir dava bunu çok güzel doğrulamaktadır. İbrahim isimli biri, kölesi Hoşkadem ile on üç senelik *mükatebe akdi* yaptı. Anlaşmanın üç senesinin dolması neticesinde, sahip anlaşmayı feshetme konusunda ısrar etmiştir. Ne var ki, sahibini dava eden köle mahkeme kararıyla direkt haklı görülmüş ve anlaşma kaldığı yerden devam etmiştir.⁴⁹¹ *Mükateblik* teoride köle, uygulamada ise hür insana çok yakın bir kölelik durumunu temsil etmekteydi. Bu anlaşma sayesinde köle istediği gibi para biriktirebilmekteydi. Mesela Hasan isimli *mükateb* bir köle bizzat biriktirdiği parayla satın aldığı bağı sahibi Şahkulu b. Kasım'a 370 akçeye sattı.⁴⁹² Oysa sıradan bir köle böyle bir hakka malik değildi. Mesela Süleyman b. Musa, bir köleden 155 akçe borç almıştı. Borcu ödemeyince, olaydan sonradan haberi olacak kölenin sahibi Mevlana Abdulhamid b. Mesud mahkemenin onayıyla, Süleyman'dan belirtilen miktarı tahsil etmiştir.⁴⁹³ Yani borcu köle vermesine rağmen, mahkeme neticesinde Süleyman'dan alınan miktar sahibe ödenmiştir. Bu sıradan bir kölenin başına gelebilecek tipik bir vakadır.

Özetlemek gerekirse, tüm köleler için hukukun evrenselleştirdiği haklar vurgulanması gereken belki de en önemli şeydi. Tüm bunlar, Akdeniz'in pek çok bölgesinde birbirleriyle benzerlik içerisindeydiler. Köle, sahibin tasarrufunda istihdam edilen ticari

⁴⁹⁰ Üsküdar 26: vrk. 5b no. 7.

⁴⁹¹ Üsküdar 1: vrk. 116a no. 2.

⁴⁹² Üsküdar 1: vrk. 33b no. 2; Ne var ki, *mükateb* bir köle başta mal biriktirme gibi bir hakka sahip olsa da, mallarını miras bırakamıyordu. (Aydın & Hamidullah, 'Köle') Çünkü fıkha göre bu tür bir anlaşma aynı zamanda bir borcu temsil ettiğinden, önce sahip alacağını temin etmek zorundaydı. Bu genel kaide doğrultusunda, azad olmadan vefat eden kölenin malları sahibe geçmekteydi. 1525 senesinde Bektaş'ın vefat eden kölesine ait olan at sahibi tarafından Kara Memi b. Timurhan'a 80 akçeye satıldı. (Üsküdar 5: vrk. 14b no. 5) Aynı kölenin sicillere geçen terekesinde toplam 440 akçelik malının olduğu ortaya çıkmaktadır. (Üsküdar 5: vrk. 25a no. 1) Tüm bu mallar sahibe intikal etmişti.

⁴⁹³ Üsküdar 26: vrk. 16b no. 4.

bir mal olarak alım-satım, hibe, miras, borç, rehin gibi işlemlerde değer görse de, patrimonial mülkiyet misali öldürülemez, geri dönüşü olmayan yaralama ve sakatlamalara maruz bırakılamazdı. Şayet bırakıldığı takdirde bunun bir yaptırımı mevcuttu. Bu, Akdeniz dünyasının resmen birleştiği bir tutumdur. Kölelerin toplum içindeki statüleri de pek çok değişkenin yanı sıra, sahip olan ilişkiye bağlı olarak farklılık göstermekteydi. Fıkhın açtığı kapıları kullanmayan bir sahibin kölesini düşünecek olursak, mal biriktiremez, başkasının altında çalışamaz, ticaret yapamazdı. Ne var ki, köleler için tüm bunlar, sahibin inisiyatifi çerçevesinde mümkün şeylerdi. Bu inisiyatif son derece önemli bir meseleydi. Çünkü, kölenin pek çok hür insanın sahip olduğu hukuki hakları edinmesi de yine bu inisiyatif sayesindeydi. *Mükatebe* gibi yapılması inisiyatif, sürdürülmesi ise hukukun koruması altında olan bir anlaşma sonucu kazanılan statü bunlardan biridir. Bu yüzden en başta belirttiğimiz gibi, kölenin muhtelif etkenlere bağlı olarak şekillenen sosyal statüsü, sahibin inisiyatifinin de etkisiyle, azat olmadan evvel kölenin hukuki statüsünde geri dönüşü olmayan değişikliklere yol açabiliyordu. Yvonne Seng, hukuki statüde meydana gelen bu değişimi bir *eşik* olarak nitelendirmiştir.⁴⁹⁴ Kölelik müessesesi içindeki bu konum hakikaten geniş bir tabana sahip ve cinsiyetler üstü, gerçek bir ayırmıdır. Azat olmadan evvel hukuki statüde meydana gelen böyle dönüşümler Katolik dünyasının da aşına olduğu şeylerdi. Çeşitli kontratlar vesilesiyle köle-hür arasında oluşan bu eşik İberya'dan, İtalyan devletlerine, hatta Güney Fransa'da dahi görülen bir şeydi.⁴⁹⁵ Bu yüzden Akdeniz'deki köleleri tek bir kategoride durağan biçimde değerlendirmemek gerekmektedir. Bu, kölelerin sahipleriyle olan ilişkilerine göre farklılık arz etmektedir. Şehirlerde çalışıp para kazanabilecek durumda olan erkek kölelerin bir kısmı böyle *mükatebe* tarzı bir kontratla hukuki statülerini iyileştirebiliyorlardı. Tüm bu köleler hukukun tanıdığı haklar neticesinde çok daha geniş hareket alanlarına malik oluyorlardı. Öte yandan evlerde istihdam edilen bazı köleler ise, yine bu tür kontratlarla hukuki statülerini iyileştirebilseler de, bazı zamanlar da sadece sahip inisiyatifinde teşekkül eden sosyal statüleriyle yetiniyorlardı. Ne var ki bu sosyal statü dahi sahibin durumuna göre şekillendiğinden bambaşka tablolar karşımıza çıkabilmektedir. Bu yüzden kölelerin

⁴⁹⁴ Seng, 'A Liminal State: Slavery in the Sixteenth Century Istanbul', s. 37.

⁴⁹⁵ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 456-57; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 212.

yaşam şartlarını tek bir pencereden değerlendirmemek gerekmektedir. Kölelerin sosyal ve hukuki bağlamda farklı statülere sahip olabileceklerini unutmamak gerekmektedir.

O zaman kölelerin hayatlarındaki, statülerindeki veya akıbetlerindeki farklılıklar ile bunları erkileyen hususları çeşitli alanlardan örneklendirelim.

5.4 SAĞLIK

Sadece Akdeniz değil, köleliğin geliştiği pek çok yerde bir kölenin sağlık durumu pek tabii sahibi gözünde akıbetine etki eden bir durumdu. Özellikle çalışma temposuna menfi manada tesir eden rahatsızlık durumlarında kölenin fiyatı düşmekteydi. Üsküdar Kazası'nda çeşitli dönemlerde gözü kör, parmağı kesik, çolak veya total kölelere ait kayıtlara tesadüf ettik. Bahsi geçen köleler muhtemelen ele geçirildikleri sırada cereyan eden mukavemet neticesinde bu yaralanmalara maruz kalıyorlardı. Ne var ki, bu kölelerin istihdam edildikleri sıralarda geçirdikleri kazalar neticesinde de sakatlanmaları olağandır. Buna mukabil rahatsızlıklar her zaman fiziksel de olmuyordu. Sicillerde, zihinsel engelli (*aklı gidik*) kölelerin varlığına ait ifadelere nadir de olsa tesadüf edilmiştir.⁴⁹⁶ Bazı durumlardaysa, hem psikolojik hem de iç rahatsızlıklardan kaynaklanan vakalara ait izlere tesadüf ettik. Mesela, 1514 senesinde İskender b. İlyas'ın satın aldığı İskender adlı kölenin idrar problemi, altına kaçırmasına sebep olmaktaydı. Bu sahip için ciddi bir sorundu. Köle bir gece döşeğe işediğinden ötürü, sahibi tarafından iade edilmişti.⁴⁹⁷ Tabii köleler bu tür fiziksel veya zihinsel rahatsızlıkların yanı sıra kaza içerisinde, tüm yerleşkeyi etkileyen salgınların da hedefi olabiliyordu. 1523 yılında Üsküdar'ı vuran veba (*ta'un*) salgınında ölen bazı kölelerden haberdar durumdayız.⁴⁹⁸ Mayıs 1524'de vebaya yakalanan Bosna asıllı Ahmed isimli bir kölenin bünyesi hastalığa dayanamadığından en sonunda öldü.⁴⁹⁹ Bu sadece bir insanın ölmesi demek değil, aynı zamanda onun üzerinde tasarruf hakkı olan sahibin

⁴⁹⁶ Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth Century Istanbul', s. 159.

⁴⁹⁷ Üsküdar 1: vrk. 39a no. 1.

⁴⁹⁸ Bizim incelemediğimiz 1520 ile 1523 yılları arasındaki kayıtları inceleyen Seng bu dönemde Üsküdar ve İstanbul'da ciddi bir veba salgınının olduğunu belirtmektedir. Bkz. Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth Century Istanbul', s. 154. Osmanlılar'da vebayı inceleyen Nühket Varlık da bu meseleyi belirtmektedir. Bkz. a.g.y., 'Conquest, Urbanization and Plague Networks in the Ottoman Empire, 1453-1600', hzl. Christine Woodhead, *The Ottoman World*, New York: Routledge, 2012, s. 259.

⁴⁹⁹ Üsküdar 5: vrk. 8b no. 4.

yatırdığı paranın da boşa gitmesi demektir. Bahsi geçen tüm bu grup, iş yapma konusunda hem kendilerine, hem de sahiplerine dezavantaj oluşturacak rahatsızlıklara sahip kölelerdir.

Ayrıca bazı kavimden kölelerin kalıtsal özellikleri de belli olumsuzluklar yaratabilmekteydi. Hint kökenli kölelerde sık rastlanan *inne* rahatsızlığı Osmanlı yazarlarınca dile getirilmiştir.⁵⁰⁰ Çerkez kölelerin de sağlık durumlarının hava koşullarından ötürü kötüleşmesi buna başka bir misaldir. Özellikle İspanya'daki siyahi kölelerin çok sık karşılaştığı,⁵⁰¹ hava sıcaklığının değişiminden kaynaklanan hastalıkların Üsküdar'daki siyahiler için de söz konusu olması muhtemeldir. Sonuçta sıcaklığın Orta Afrika veya Sudan'a göre çok daha düşük olduğu coğrafyalardan bahsetmekteyiz. Lakin bu hususları hiçbir şekilde kayıtlardan doğrulamamız mümkün olamamıştır.

Ne yazık ki, siciller kölelerin kıyafet, eşkal veya kavim bilgilerini detaylıca belirtse de, yaş ve sağlık durumları ile alakalı her zaman mufassal bilgi vermemektedir. Kabarcık, çiçek gibi deri ile alakalı rahatsızlıklar bazen belirtilseler de, tüm bunların vurgulanmasının tek nedeni gözle görülür, eşkali tarif eden hastalıklar olmalarıdır. Öte yandan iç rahatsızlıklar hakkında, Venedik ve İspanyol noter kayıtlarında belirtilen bilgilerden mahrum durumdayız. Yine de tespit ettiğimiz sakat veya hastalıklı bazı köleler aşağıdaki gibidir.

Tablo 5.2: Üsküdar'da bazı sakat ve hastalıklı köleler

Tarih	Köle	Kavim	Rahatsızlık
11 Haziran 1517	-	Leh	Çiçek hastalığı
8 Nisan 1519	-	Rus	Sağ gözü kör
9 Ağustos 1520	-	Rus	İki parmağı yok
5 Haziran 1524	-	Rus	Bir gözü kör
10 Temmuz 1525	-	Rus	Sol gözü kör
Temmuz 1528	Şirmerd	-	Kabarcık yaraları var
1 Eylül 1535	İsmail	Rus	Sol ayağı topal

⁵⁰⁰ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*, s. 419.

⁵⁰¹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 155.

Ekim/Kasım 1563	-	-	Bir kolu çolak
Kasım/Aralık 1591	Ruhsani	Çerkez	Bir gözü kör ve çiçek

Bir kölenin verimli çalışmasına mani olabilecek topallık, çolaklık gibi fiziksel rahatsızlıklar kölenin özellikle hukuki statüsünü iyileştirmesi hususuna engel olabilmekteydi. Ağustos 1518 tarihine ait bir kayıt rahatsızlıklarından dolayı aciz durumda olan kölelerin *mükatebe akdlerinin* bir parçası olamamaları veya olsalar bile, fiziki durumlarından ötürü bunları sürdürmemelerine çok güzel örnek teşkil etmektedir. Üsküdar'da Elhac İbrahim b. Yusuf Rus asıllı kölesi İskender ile yedi senelik bir *mükatebe* akdi yapmıştı. Ne var ki aynı gün içinde köle, yedi yıl boyunca sahibinin öngördüğü işte çalışmaktan aciz olması hasebiyle yapılan anlaşmayı fes etmişti.⁵⁰² Bir kölenin sağlığı çalışma potansiyelini etkilediğinden ötürü, akıbeti açısından oldukça önemliydi. Tabii mühim olan başka hususlar da söz konusuydu.

5.5 CİNSİYET

Yukarıda bahsi geçen değişkenlerden biri de cinsiyet meselesidir. Kölenin cinsiyeti istihdam edileceği alandan, sosyal ve hukuki statüsünün olası durumuna kadar geniş bir alana tesir etmekteydi. Bunun haricinde kölelerden öte, sahiplerin de cinsiyetleri pek çok zaman alışveriş işlemlerindeki tercihlerin yanı sıra, satın alınan kölelerin de akıbetlerine mühim tesirlerde bulunmaktaydı.

Fiyat başlığında belirtmiş olduğumuz üzere, Akdeniz'deki örneklerin aksine, Üsküdar'daki köleler erkek ağırlıklıydı. Kaçak köleleri hariç tutup, sadece kaza sakinleriyle ilişkilendirebildiğimiz köleleri dikkate aldığımızda,⁵⁰³ 318 kölenin 247 tanesinin erkeklerden müteşekkil olduğunu anlarız. Bu, erkek kölelerin toplam köleler içinde %78'e varan bir oranı teşkil ettiğini göstermektedir. Osmanlı köleliği ev karakterli bir kölelik olsa da, erkek köleler hane dışında getir götür işleri veya bağ-

⁵⁰² Üsküdar 2: vrk. 3b no. 2.

⁵⁰³ Kaçak köleleri dikkate almamızın nedeni, neredeyse tamamının erkeklerden teşekkül etmesidir. Bu, o dönem erkeklerin Anadolu kırsalında daha rahat hareket edebilmeleri ile alakalıdır. Bu yüzden kaçak köleler erkeklerden oluşmaktaydı. Cinsiyet hususunda bize gerçekçi bilgi vermekten uzak olması nedeniyle, kaçak köleleri dikkate almamayı uygun görmekteyiz.

bahçe ekimi gibi ihtiyaçlar için gerek haneye bağlı üretim birimlerinde, gerekse kent hayatında daha rahat kullanılabilmeleri hasebiyle, muhtemelen toplum nezdinde daha kullanışlıydılar. Bu bağlamda cinsiyet hususunda Akdeniz'in iki tarafının birbirlerinden farklı olduklarını belirtmemiz gerekmektedir.⁵⁰⁴ Elbette Üsküdar üzerinden tüm Osmanlı sistemini genellememek gerekir. Mamafih, diğer Osmanlı yerleşimleriyle ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalar da sunduğumuz tabloyu destekler niteliktedir. İzzet Sak'ın Konya, Bor, Karaman, Antep, Isparta ve Trabzon yerleşimleri ile alakalı yapmış olduğu çalışmada bahsi geçen şehirlerdeki kölelerin çoğu erkekti.⁵⁰⁵ Ronald Jennigs'in Lefkoşa sicillerinden ortaya koyduğu sonuç da benzer niteliktedir.⁵⁰⁶ Aynı şey Sahillioğlu'nun Bursa'daki dokumacı köleler ile alakalı ortaya koyduğu veriler için de geçerlidir.⁵⁰⁷

Cinsiyet dağılımıyla ilgili Osmanlı sisteminin durumunu belirttikten sonra, bunun kölelerin hayatlarına nasıl tesir ettiğinin üzerinde durmamız gerekmektedir. Çoğunluğu oluşturan erkek kölelerin belli konularda cariyelere nazaran daha avantajlı oldukları bir gerçektir. Şayet erkek bir ev kölesi hane içinde geçirdiği zaman neticesinde sahibinin ihsanını kazanarak *mükatebe akdi* yapıp hane dışında gerek sahibinin altında, gerekse bağımsız çalışabilirdi. Bu da ona toplum hayatına karışma imkanını tanıdığından mühim bir ayrıcalıktı.⁵⁰⁸ Buna mukabil kent hayatında erkeklere nazaran daha az tesadüf edilen cariyeler ise, ekseriyetle dört duvar arasındaki ev işlerinden sorumlu olduklarından, sosyal konumları ve özgürlük alanları erkek kölelere nazaran çok daha farklı bir konumdaydı. Bu önemli bir ayrımdır. İtalya'dan İspanya'ya kadar, hanenin dört duvarları dışında istihdam edilen kölelerin ekseriyetle erkek olmaları, bu cinsiyetteki kölelere sosyalleşme bakımından her zaman belli bir avantaj kazandırmıştır.⁵⁰⁹ Elbette bu tamamen genelleme yapılabilecek bir mevzu değildir. Hanelerde çok sayıda erkek köle *mükatebesiz* olarak istihdam edilebilirken, bazı cariyeler de kent hayatında aktif

⁵⁰⁴ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 116-17; McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 318.

⁵⁰⁵ Sak, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 218.

⁵⁰⁶ Jennigs, 'Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640', s. 295.

⁵⁰⁷ Sahillioğlu, 'Slaves in Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 98-104.

⁵⁰⁸ Seng bu anlaşmalar sayesinde birçok kölenin kent hayatına karışabildikleri hususunu özellikle vurgulamaktadır. Bkz. a.g.y. 'A Liminal State: Slavery in the Sixteenth Century in Istanbul', s. 30-31.

⁵⁰⁹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 167-90.

olabilmekteydiler. Yine de, cariyelerin ekseriyetle evlerdeki temel ihtiyaçlar için istihdam edildiklerini unutmamalıyız.

Köle sahiplerinin cinsiyetlerine gelecek olursak, erkeklerin kadınlardan çok daha kalabalık oldukları anlaşılmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz sayısal sonuca istinaden, erkek alıcıların daha çok erkek köle istihdam ettiklerini tekrardan belirtmemize gerek yok sanırsak.⁵¹⁰ Mamafih, erkek köleler hizmet bağlamında daha kullanışlı olsalar da, pek çok erkek alıcı ev içi hizmet kapsamında cariye de istihdam edebilmekteydi. Kayıtlarda erkeklere nazaran daha az rastladığımız kadın alıcıların ise kahir ekseriyetle cariye istihdam ettiklerini belirtmemiz gerekmektedir. Ne var ki, erkek köle sahibi kadınlar da mevcuttu. 1519 yılında vefat eden Eslime bt. Süleyman isminde bir kadının terekesinden çok sayıda erkek köle çıkmıştı.⁵¹¹

Sahibin cinsiyetinin kölenin onunla kuracağı ilişkinin mahiyetine ciddi tesirde bulunabileceğini düşünmekteyiz. Bu husus, özellikle cariyelerde, sahip oldukları hukuki statünün alabileceği şekle bizzat tesir edebiliyordu. Mesela, sahibi kadın olan bir cariye ile sahibi erkek olan bir cariyenin hukuki statülerini iyileştirme ihtimalleri farklılık arz edebiliyordu. Özellikle erkek sahipler cariyeleriyle birlikte olabildiğinden, bu birlikteliklerden çocuk dünyaya getiren bir cariye *ümmü'l-veled* denilen ayrıcalıklı statüye erişebiliyordu.⁵¹² Bu, yalnızca sahipleri erkek olan cariyelerin sahip olabilecekleri bir statüydü.

Kölelerin ve sahiplerin cinsiyetleri kölelerin hukuki ve sosyal konumlarına tesirlerde bulunabiliyordu. Bir sonraki başlıkta, yukarıdaki ilişkilerin kurulduğu ve kölelerin hayatlarına belki de en büyük tesiri bırakan aile, ama daha da önemlisi aile içindeki sahip faktörüne değineceğiz.

⁵¹⁰ Burada ufak bir ayırım yapmak durumundayız. *Reaya* ve *askeri* sınıfın tercihleri arasındaki farklılıklar buna bir misaldir. Üst düzey *askeri* sınıfa mensup kişilerin tercihlerini erkeklerden çok, cariyelerden yana kullandıklarını elimizdeki iki askeri kassam tereke kaydından doğrulayabilmekteyiz. 17. yüzyılda İstanbul'a ait askeri kassam tereke kayıtlarını inceleyen Said Öztürk bu zümredeki kişilerin ekseriyetle cariye istihdam ettiklerini ortaya koymuştur. Bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), s. 172-73; Edirne Askeri Kassamına ait tereke kayıtlarını inceleyen Barkan da aynı hususu Edirne'deki askeri seçkinler için doğrulamaktadır. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, 'Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659), *Belgeler* 3/5-6 (1966), s. 472.

⁵¹¹ Üsküdar 2: vrk. 69a no. 2.

⁵¹² Bunun hakkında daha detaylı bilgi için bkz. '*Aile Hayatı*' ve '*Azat*' başlıkları.

5.6 AİLE HAYATI

Aile hayatı, kölelerin hayat şartlarındaki farklılıkları belirleyen diğer bir konudur. Bir köle, sahibinin hanesinde kaldığından, aile hayatının direkt parçası haline geliyor, hanenin ihtiyaçlarını karşılayan işgücü olarak sahibiyile yakın ilişki içine giriyordu. İşte buradaki ilişkinin boyutu, kölelerin aile hayatındaki yerinden, kendi ailelerini kurma durumuna kadar geniş bir alana etki etmekteydi. Bu da kölelerin hayat şartlarında ciddi farklılıklara neden oluyordu. Sahiplerinin gündelik işlerini halleden köle ve cariyelerin, sahipleriyle kurdukları yakınlıktan dolayı efendilerinin ihsanını kazanıp statülerini iyileştirmeleri diğer kölelere nazaran daha kolay gözükmetedir. Haneye giren kölelerin bir kısmının belli bir süre sonra ihtida edip, *me'zun* veya *mükateb* gibi statülere erişmeleri neticesinde kent hayatına direkt dahil olmalarının altında yatan en önemli faktörlerden biri aileyle geçirdikleri zamandır. Sonuçta bu statüleri kazanmalarındaki en başat etkenlerden biri olan ihtida hane içinde zuhur etmekteydi. Ne var ki aile hayatındaki ilişkinin boyutunu belirleyen unsurlar oldukça değişkendi.

Hanelerde istihdam edilen, ailenin parçası olan kölelerin akıbetlerini etkileyen mühim hususlardan birinin cinsiyet olduğundan bahsetmemize rağmen, ailenin yapısı ve sahibin tutumuna göre pek çok şey değişiklik arz edebilmekteydi. Bu hususta cariyelerin aile içindeki konumlarına yönelik bir izahat bize daha net bilgi verecektir.

Öncelikle cariyelerin cinsel amaçlı kullanımının, İslam ve Hıristiyan dinlerinin dışı köle sahiplerine tanıdığı bir hak olduğunu belirtmek zorundayız.⁵¹³ İslam fikhında evli bir sahibin cariyesini istifraş etmemesi için bir neden yoktur.⁵¹⁴ Sonuçta Hanefî fikhında, Müslüman bir erkeğin dört eş ve sınırsız cariye edinme hakkı sabitti. Öte yandan, Katolik mantığında bu ilişkinin iki boyutu mevcuttu. Erkeğin bekar ve evli olması durumun mahiyetini değiştirmekteydi. Şayet bekar bir erkeğin dışı kölesiyle yaşayıp, cinsi münasebette bulunması yasalken, evli bir erkeğin dışı kölesiyle cinsel ilişkiye girmesi gayrikanuniydi. Mamafih Akdeniz uygulamaları her zamanki gibi kanunların ötesine geçebiliyordu. Muhtelif pek çok Akdeniz toplumunda bu tarz bir ilişki tolere

⁵¹³ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 99; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 136.

⁵¹⁴ Lewis, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, s. 20; Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 241.

edilmekteydi. Bu yüzden örneklerine rastlamak son derece olağandır.⁵¹⁵ Özellikle İslam dininde cariye ve sahip birlikteliklerinin, cariyeyi haneye adapte etme, hatta özgürlüğüne kavuşturma gibi mühim bir özelliğini belirtmemiz gerekir. Çünkü cariye bu birlikteliklerden çocuk dünyaya getirirse, *ummü'l-veled* dediğimiz statüyü edinmiş oluyordu. Bunu bir önceki bölümde belirtmiştik. Peki bu tam olarak neydi?

Ümmü'l-veled bir cariye hukuki olarak ailedeki diğer cariyelerden daha üst bir konuma sahip olurdu. Bu statü sayesinde cariye, sahibi öldüğü vakit direkt özgürlüğüne kavuşurdu.⁵¹⁶ Mesela, Mevlana Mehmed Efendi ile cariyesi Kamer'in birlikteliklerinden Fatma isminde bir bebek dünyaya gelmiştir. 1563 senesinde efendisinin ölmesiyle birlikte cariye direkt azat olmuştur.⁵¹⁷ Bu, bir cariyenin hane içinde ilişkisini geliştirip hukuki statüsünü iyileştirmesine güzel bir misaldir. Böyle bir durum gerçekten de İslam hukukuna özgü bir şeydi. Ne var ki, hukuki olmasa bile, uygulamada İtalyan devletlerinde de sahiplerinden hamile kalan pek çok dişi kölenin doğumdan evvel özgürlüklerine kavuşması, çocuk unsurunun dişi kölelerin statülerinde ne denli etkili olduğuna güzel bir misaldir.⁵¹⁸ Bunun haricinde, bu tür durumları başka örneklerle zenginleştirmemiz de mümkündür. Mesela, sahiplerinden çocuk yapan cariyelerin sahipleriyle evlenmeleri buna verilecek örneklerden biridir. Ne var ki, şeriat sahiple köle arasındaki birlikteliği onaylamasına rağmen, *nikaha* hiçbir şekilde cevaz vermemekteydi. Çünkü İslam hukukunda *nikah* eşitlik ilkesi üzerine inşa edilirken, köle ve sahip arasında böyle bir denklik yoktur.⁵¹⁹ Bu sebepten aynı anda hem eş, hem de köle olmak mümkün değildir. Böyle bir yaklaşım kendini İtalyan ve Bizans kültürlerinde de göstermekteydi.⁵²⁰ Şayet bir sahip kölesiyle gerçekten evlenmek istiyorsa, bu ancak kölenin azat edilmesiyle mümkün olabilirdi. Bu yüzden sahip *nikah* kıymak istediği cariyesini azat etmek zorundaydı. 1560'larda, Nazlı b. Mustafa isimli birinin cariyesinden oğlu olmuştu. Cariye *ummü'l-veled* statüsünü kazansa bile, sahip

⁵¹⁵ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 100-104.

⁵¹⁶ Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 243; Lewis, *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, s. 10.

⁵¹⁷ Üsküdar 26: vrk. 49b no. 5; Başka bir örnek için bkz. Üsküdar 26: vrk. 4a no. 1.

⁵¹⁸ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 403-404.

⁵¹⁹ Sak, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 36.

⁵²⁰ Rotman, *Byzantine Slavery and Mediterranean World*, s. 121; Phillips, *Slavery from Roman Times to Early Transatlantic World*, s. 102.

herhalde çocuk doğurduğu için onu *nikahına* almak istedi. Ama önce onu azat etmesi gerekiyordu. Böylece cariye azat oldu.⁵²¹

Sahiplerinden çocuk doğurup *ümmü'l-veled* statüsüne erişen cariyeler kadar sahiplerinin ilgisini çekmeyen veya çocuk doğuramayan cariyeler de mevcuttu. Bu yüzden pek çok cariye bu statüye erişmeksizin azat olmayı beklemekteydi. Ne var ki, bazı zamanlarda hem köleler, hem de cariyeler gerek kendi aralarında, gerekse dışarıdan insanlarla evlenebilmekteydiler. Evlilik meselesi de kölelerin sosyal hatta yeri geldiğinde hukuki statülerini değiştirebilen önemli bir müessesedir. Mamafih sıradan köleler, birincil olarak sahiplerinin kararları doğrultusunda bir aile hayatı yaşamaktaydılar. Sahibinin kontrolünde, hanenin parçası olan bir kölenin kendi ailesini kurması ise yine sahibe bağlı olan bir meseleydi. Gerçekten de köle, sahibin onayını almadan evlilik işlemini gerçekleştiremezdi.⁵²² Kölenin kendi ailesini kurması ve çocuk sahibi olması sahibine olan sadakatini zayıflatabileceğinden, bunun kararı sahibe bırakılmıştır. Kölelerin sahip oldukları temel hakların aksine bu hak, sahibi menfi olarak etkileyebilirdi. Sadakat göstermeme veya özverili çalışmama gibi tehlikelerin yanında, sahiplerin evlenen cariyelerini bir daha istifraş edememeleri, erkek köle sahiplerinin ise karşı tarafa *mehir* ödemekle yükümlü olmaları, sahipler için sayabileceğimiz birkaç menfi nedendir.⁵²³ Evrensel kaygıların neticesinde köle sahiplerine tanınan bu hak, en azından Roma hukukuyla beraber Hıristiyan hukukunun da üzerinde durduğu bir meseledir. İtalyan kent devletlerinde, zorunlu olmasa bile, sahibin izni tercih nedeniydi.⁵²⁴ İspanya'daki uygulama ise sahibin onayını şart koşmaktaydı.⁵²⁵ Bu durumdan ötürüdür ki, Osmanlı dünyasından, İspanya veya Floransa gibi devletlere kadar Akdeniz coğrafyasında evlenmek isteyen bir köle, teoride de pratikte de önce sahibinin rızasını almak durumundaydı. Her ne kadar davanın konusu farklı olsa da, 1519 senesinde, Üsküdar'da mukim İsmail b. Abdullah adlı bir kölenin sahibinin müsaadesiyle Selime isimli biriyle evlenebildiğini bir kayıttan anlayabiliyoruz.⁵²⁶ Burada Selime'nin hür, İsmail'in köle

⁵²¹ Üsküdar 26: vrk. 72b no. 5.

⁵²² Sak, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 31; Brunchvig, 'Abd', Fıqh. 5.

⁵²³ Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 140-41.

⁵²⁴ Venedik ve Ceneviz için bkz. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 100; Toskana şehirleri için bkz. Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 345.

⁵²⁵ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 143.

⁵²⁶ Üsküdar 2: vrk. 33a no. 1.

olması teorik olarak şaşırılacak bir şey değildir. Neticede İslam dini kölelerin kendi aralarında yaptıkları evlilikler gibi, hürlerle kölelerin evliliklerini de teşvik etmiştir.⁵²⁷ Bundan dolayı hürler ve köleler arasındaki evlilikler yasaklanmamıştır. Bu çeşit köle-hür arasındaki evlilikler İspanya’da da mevcuttu. Ayrıca kilise müessesesi de kölelerin evlenmelerini teşvik etmekteydi. Böyle bir teşvik olmasına rağmen oranlar düşüktür.⁵²⁸ Osmanlılar’daki genel oranlarla ilgili ise bilgi verecek durumda değiliz. Zira, Üsküdar’da köle evliliklerinin yaygın olduğu söylenemez. Yukarıda vermiş olduğumuz misal dışında da tesadüf ettiğimiz herhangi bir örnek mevcut değildir. Sanırsak burada olayın yine köle-sahip arasındaki ilişkinin niteliğine bağlı olarak geliştiğini belirtmeliyiz. İnisiyatif yine son derece önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Neticede pek çok sahip, kölelerine danışmaksızın onları uygun gördüğü kişilerle de evlendirebiliyordu. Bu bazen köle için o kadar can sıkıcı bir hal alıyordu ki, haneden kaçıp gitmek tek kurtuluş yolu haline gelebiliyordu.⁵²⁹ Ne var ki, genel olarak sahibin evlilik hususundaki kararları tıpkı *mükatebe akdlerinde* olduğu gibi tesirini belli bir süre içinde gösteriyordu. Çünkü, özellikle hürlerle köleler arasında yapılan evliliklerin kölelerin toplumsal hayata entegrasyonunu kolaylaştırma gibi bir niteliği mevcuttu.⁵³⁰ İspanya’da dahi hürlerle evlenebilen şanslı köleler eşleri veya eşlerinin tanıdıkları vasıtasıyla azat bedellerini toplayarak sahiplerinden özgürlüklerini satın alabiliyorlardı.⁵³¹ Aile hayatında dinin yanında cinsiyet, çocuk doğurma ve evlilik gibi meselelerin kölelerin hayatlarında ne kadar etkili şeyler olduklarını gördük. Bu hususlarda avantajlı olanlar ve olmayanlar söz konusuydu.

Aile hayatında bazı köleler sahiplerinin ihsanını kazabiliyor, bazıları ise kazanamıyordu. Üsküdar’da pek çok kölenin gerçekten parlak aile hayatları mevcuttu. Köle ile sahip arasındaki baba-oğul veya baba-kız misali bir ilişki Akdeniz köleliğinde çok şaşırılacak şeyler değildir. Bahsettiğimiz türden ilişkiler, nihayetinde kölelerin talihlerini döndürecek bir mahiyete bile bürünebiliyordu. Mesela, 1516 senesinde Üsküdar’da ölen Muarrif Hamza, henüz azat olmamış cariyesi Eşe’ye 2937 akçe miras

⁵²⁷ Sak, *Şer’iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, s. 31

⁵²⁸ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 144

⁵²⁹ Sak, *Şer’iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17 ve 18. Yüzyıllar)*, s. 32

⁵³⁰ Seng, ‘A Liminal State: Slavery in Sixteenth Century Istanbul’, s. 30

⁵³¹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 144

bırakmıştı.⁵³² Böyle müsbet bir ilişkiyi sadece Osmanlılara özgü bir tutum olarak görmek de yanlış olur. Toskana’da sahiplerin kölelerine miras olarak bıraktıkları malları akıllardan çıkarmamız gerekir.⁵³³ Saf ekonomik kaygıların ötesinde, dinlerin egemen olduğu toplumlarda köle azadı veya kölelere bırakılan miraslar şaşırılacak şeyler değillerdir. Pek çok köle, azat edildikten sonra dahi, sahiplerinin hanelerinde, aileye uzak/yakın derecede bağlı vaziyette yaşamaya devam etmekteydi. Dinler her ne kadar kölelerin statülerini belirlemiş olsalar da, bu statüyü sürekli kılacak veya içtimai hayattan keskin çizgilerle onları tecrit edecek bir mantık ileri sürmemişlerdir. Bunun izlerini aile hayatında da görmekteyiz. Belirttiğimiz üzere bu anlayış pek çok vakit hanedeki bir köleyi, bir hizmetliden, hatta bazen bir evlattan bile ayrı görmemektedir.

Hanelerde sahipleriyle kurdukları yakınlık sayesinde miras edinebilen, kendi ailelerini oluşturabilen, hukuki statülerini iyileştirebilen hatta özgürlüklerine kavuşabilen köleler mevcut olmakla beraber, hanelerin her zaman böyle parlak görüntüler sunduklarını iddia etmemiz ne yazık ki mümkün değildir. Pek çok vakit köle ve cariyeler aile üyeleri arasında karışıklıklara neden olabilmekteydiler. Hane içinde, aile reisinin cariyeleri ile hanımı arasında bir çeşit didişmenin mevcut olduğu Avrupalı seyyahların bile dikkatini çekmiştir. Nikahlı hanımlar bazı zamanlar kocalarının cariyelerini onlardan izin almaksızın satabiliyorlardı.⁵³⁴ Zaten Kınalızade Ali Efendi’nin köle ve cariye istihdamına göstermiş olduğu tepkinin altında da böyle nedenler yatmaktadır.⁵³⁵ Köle ve cariye istihdamı sıklıkla ailenin sosyal ve ekonomik düzenini bozabiliyordu. Mesela 1549 yılında Üsküdar’daki bir dava bunu çok güzel açıklamaktadır. Karaoğul Ahmed kızından Dilber isimli bir cariye satın almıştı. Lakin bir ay sonra cariyeyi kızına iade etmişti. İade işleminden sonra cariye erkek bir çocuk dünyaya getirmiş ve taraflar mahkemelik olmuştur. Cariye Dilber, çocuğun her ne kadar Ahmed’den olmadığını ileri sürse de, şahitlerin ifadeleri cariyenin Ahmed’in tasarrufunda bulunduğu bir ay içerisinde hamile kaldığını doğrulamıştır. Neticede çocuk annesinden alınarak Ahmed’e hüküm edilmişti.⁵³⁶ Yine de bu örnek, sahibin çocuğu sahiplenmesi bakımından müsbet bir özelliğe sahiptir. Mamafih bazen cariyelerden doğan çocuklar sahiplerin hür evlatları

⁵³² Üsküdar 1: vrk. 58b no. 3

⁵³³ Origo, ‘Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries’, s. 353.

⁵³⁴ Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, s. 184.

⁵³⁵ Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*, s. 356-59.

⁵³⁶ Üsküdar 17: vrk. 15a no. 3.

arasında miras kavgalarına bile neden olmaktadır. 1535 tarihli bir davadan, Gülşan isimli cariyenin kız bir çocuk dünyaya getirdiği anlaşılmaktadır. Sıradan bir göz bu bebeğin sahibinden olduğunu zannederek, çocuğun hür, cariyenin ise *ummü'l-veled* statüsünde olduğu sonucuna varabilir. Ne var ki cariyenin sahibi Davud, Fatma isimli bu bebeğin kendinden olmadığını düşündüğünden, kütüğüne kabul etmedi. Davud'un ölümünün akabinde Gülşan isimli bu cariyeye muhtemelen hem kızının hem de kendi statüsünü iyileştirmek adına kadiya yakınmaya başladı. Şayet bu çocuğun sahipten olması halinde gerek cariyenin, gerekse bebeğin hukuki statüleri direkt değişecekti. Mamafih Davud'un dört oğlu da bebeğin mirastan faydalanmaması için her türlü karşı savunmayı yaptı. İşte bu, mahkemeye yansıyan aile içi bir mücadeleydi. Lakin sonunda bebeğin Davud'dan olmadığı anlaşıldı. O zaman kimdendi? Davanın sonunda Gülşan'ın itirafı bir hanedeki olası tehlikeleri, hatta kötülükleri görmemiz açısından önemlidir. Davud'un diğer köleleri, sahiplerinin çiftlikte olmadığı bir gün zavallı cariyeyi ahırda sıkıştırıp defalarca tecavüz etmişlerdi. İşte bu bebek de o tecavüzün bir sonucuydu. Bu yüzden de Davud Hanefi fikhının kendine tanıdığı hak doğrultusunda cariyenin doğurduğu çocuğu kendi çocuğu olarak kabul etmedi. Netice, tecavüz sonucu köle olarak doğan bir bebek.⁵³⁷

Yukarıdaki hikayeler elbette acı örneklerdir. Ama hiçbirisi ölümle neticelenmemiştir. Ama bu, Üsküdar'da köle istihdam edilen hanelerde işin içine kanın girmeyeceği anlamına gelmemektedir. Hane içindeki kölelerin sahipleriyle yaşadıkları husumetler bazen cinayetle bile sonuçlanabiliyordu. 1519'da Üsküdar'a yakın Tomartaş köyünde, Ahovera, Yuvan, Homa, Tava ve Balbak isimlerinde beş Hıristiyan köle nedenini bilmediğimiz bir şekilde hep beraber sahiplerini öldürdüler. Akabinde ortalık iyice karışmış, ve sahibin arkadaşı Eymür ile beraber Aslıhan isminde biri de olay yerinde katledilmişlerdi. Neticede bu amansız Kazaklar Üsküdar yakınlarında yakalanmışlardı.⁵³⁸ Tek hane, üç ölü, tam bir *katliam*.

Bu tür vakalar kölelerin mevcut olduğu hanelerin her zaman güllük gülistanlık olmadığına sadece birkaç örnek teşkil etmektedirler. Kölelerin mevcut olduğu haneler pek çok zaman güzel ilişkilerin yeşerdiği yuvalara dönüşebilirken, bazı zamanlar da

⁵³⁷ Üsküdar 9: vrk. 21b no. 2.

⁵³⁸ Üsküdar 2: vrk. 22b no. 2.

zoraki evliliklerin, didişmelerin, gayri meşru çocukların, miras kavgalarının hatta cinayetlerin zuhur ettiği huzursuz ortamlara bürünebiliyorlardı. İspanya’da sahiplerinin ihsanını kazanmaları neticesinde ciddi hareket alanları edinen kölelerin yaşadığı hanelerin yanı sıra, kavgaların, şiddetin ve huzursuzluğun eksik olmadığı haneler de mevcuttu. Geç Orta Çağ’da Toskana’daki ev köleliğini inceleyen Iris Origo kölelerin sahipleriyle aynı çatı altında yaşadıklarını, hatta pek çok zaman sahiplerin kölelerine evlatlarına yakın muamelelerde bulduklarını belirtmiştir.⁵³⁹ Ama aynı yazar hane içinde sahibin karısı, evlatları ve köleleri arasında bir gerilimin mevcudiyetinin de üzerinde durmuştur.⁵⁴⁰ Bu ev köleliğinin ağır bastığı toplumların ortak özelliği gibi durmaktadır. O yüzden hukuki bağlamda köle olarak nitelenen şahısların serüvenleri, haneden haneye ciddi şekilde değişebilmekteydi. İşin aslı tüm bunların neredeyse tamamı sahibin karakterine bağlıydı. Bunu bir örnek üzerinden açıklamamız gerekmektedir.

5.7 PRATİKTE SAHIPLERİN KÖLELERİ ÜZERİNDEKİ TASARRUFLARININ SINIRLARI: ‘SUÇ’ ÖRNEĞİ

Son olarak köle sahiplerinin köleleri üzerindeki tasarrufunu suç örneği üzerinden izah edeceğiz. Bu bize cinsiyet, dil, din veya yetenek gibi unsurlara bağlı kalmaksızın bir kölenin direkt sahibinin tutumuna bağlı olarak gelişen hayatına çok güzel bir misal olacaktır. Bir kölenin başı adaletle kolayca belaya girebilirdi. Elbette bu, hürler için de geçerlidir. Neticede suç ne kölelerin, ne de hürlerin tekelinde olan birşeydi. Mamafih suçun arkasındaki unsur veya unsurlar anlaşıldığı taktirde, kölelerin hayatlarının ne tür değişkenlere göre teşekkül ettiği daha net anlaşılacaktır. Lakin ilk olarak işlenen suçlara genel olarak göz atalım.

Kölelerin kendi inisiyatiflerinde işledikleri suçlar genelde sahiplerine yönelikti. Kölenin sahibine itaat etmemesi sahibin sık karşılaşılabileceği bir durumdu. Bir kölenin sahibine karşı en büyük mükellefiyeti itaat olduğundan bu husus suç teşkil etmekteydi. Bunun haricinde yukarıda da belirttiğimiz gibi, köleler sahiplerini öldürebilmekteydiler. İtaat

⁵³⁹ Origo, ‘Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries’, s. 353.

⁵⁴⁰ ‘A.g.m., s. 342-45.

eksikliği ve cinayetin yanında karşılaştığımız üçüncü şey ise, kölelerin firar etmeleridir. Özellikle Üsküdar sicillerinde bunun örneklerine çok sık rastladık. (Bunu 7. bölümde tafsilatlı bir biçimde inceleyeceğiz.) Tüm bunların ötesinde, hem sahiplerini öldürüp, hem kaçan kölelere ait kayıtlar da mevcuttur.⁵⁴¹ Zaten doğal olanı da budur. Ekseriyetle cinayetler firarla neticelenmekteydi. Tabii, bir kölenin sahibine karşı işleyebileceği en büyük suçlar bunlar olsa da, başka suçlar da mevcuttu. Hırsızlık vakaları bunlardan biridir. Köleler, sahiplerinin verdikleri *nafakalarla* temel ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Muhtemelen bazı durumlarda daha fazlasına göz diken, ya da *nafakaların* yetersizliğinden muzdarip köleler bunu hırsızlık yaparak karşılama yoluna gitmişlerdir. Soyulacak en iyi aday da kölenin sahibi olduğundan, hırsızlık her zaman tesadüf edilebilecek bir vakaydı. 1563 senesinde Abdullah isimli siyahi köle fırsatını bulup sahibinin atını çalmayı başarmış ve Hamamcı Hüseyin'e 360 akçeye satmıştı.⁵⁴²

Köleler çeşitli nedenlerle kaza içinde, sahipleri haricindeki kişilere karşı da suç işleyebiliyorlardı. Basit bir sokak kavgası sırasında, Selvar isimli bir cariye Yusuf b. Hamza'nın sakalını yolmuştu.⁵⁴³ Ferhad isimli bir köle ise, Mahmud'un bahçesine izinsiz girmişti.⁵⁴⁴ 16. yüzyıl Osmanlı dünyasında köleden öte, bir hürün dahi herhangi birinin mahremine izinsiz girmesi ciddi bir meseleydi.⁵⁴⁵ Yine de, kölelerin işledikleri suçlar çok daha teşkilatlı ve ileri boyutlu olabilmekteydi. 1524 yılında Yeniçeri Ağası Mustafa'nın bir kölesi, daha önce tanışık olduğu Ağzıçalık isminde birinin tahrikiyle ciddi soygun işlerine kalkışmıştı. Birlikte ilk olarak Mehmed isminde bir yeniçeriye soymuşlardı. Köle çalınan 3400 akçe, bir kılıç ve sair eşyaların içinden iki gümüş kadehi kendi hakkı olarak aldıktan sonra, bu eski ahbabıyla faaliyetlerine devam etti. Yenice köyü yakınlarında çadır kurup etraftan çaldıkları koyun ve sığırları midelerine indirdikten sonra köle, herhalde Ağzıçalık'ın da zorlamasıyla tek başına başka bir soygun işine daha kalkıştı. Yenice'deki bir düğüne sızıp ne bulduysa çalmaya çalışırken yakalanan zavallı köle, Üsküdar'daki kadıya götürülene kadar ahbabını ispiyonlamıştı bile.⁵⁴⁶ Peki bir köle niçin suça bulaşırdı? Her ne kadar köleler sosyal ve hukuki

⁵⁴¹ Üsküdar 1: vrk. 98a no. 1; Üsküdar 5: vrk. 12a no. 3.

⁵⁴² Üsküdar 26: vrk. 64b no. 3.

⁵⁴³ Üsküdar 9: vrk. 34a no. 2.

⁵⁴⁴ Üsküdar 2: vrk. 17b no. 5.

⁵⁴⁵ Fikret Yılmaz, 'XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair', *Toplum ve Bilim* 83 (1999), s. 92-110.

⁵⁴⁶ Üsküdar 5: vrk. 10b no. 1.

statülerini iyileştirebilseler de, hür bir insana yönelik bir suçta kalkışmanın altında ne gibi bir etken yatmaktaydı?

Özellikle kölelerin işledikleri pek çok suçun arkasında sahip faktörünün yatma ihtimalini belirtmek zorundayız. Neticede sosyal veya hukuki konumu ne olursa olsun, bir kölenin kendi inisiyatifinde hür birine karşı suç işlemesi büyük bir şeydi.⁵⁴⁷ Ama sahip, kendi dahil olmak istemediği bir takım suçları kölesine işlettirebilirdi. Her ne kadar kayıtta tafsilatından söz edilmese de, Bilal isminde siyahi bir köle, İsmail adında azat edilmiş bir köleyle birlikte Mahmud b. Acem'in dükkanının kilidini kırıp para ve eşya çaldı.⁵⁴⁸ Muhtemelen aynı şahsa bağlı olan bu iki kişi, sahiplerinin planı dahilinde bu işe kalkışmışlardı. 1562 yılına ait başka bir davada ise Ayni bt. Abdullah isminde bir kadın mahkemeye Ali b. Hasan'ı şikayet etmiştir. İddiaya göre, Tophane'den Üsküdar'a geçmek isteyen kadın, kendini kayıkçı, yanındaki iki kadını da müşteri olarak tanıtan Ali'nin kayığına binmişti. Ne var ki, kayık Üsküdar'a hiç ulaşmadı. Çünkü ne Ali kayıkçıydı, ne de yanındaki iki kadın müşteri. Tam olarak anlayamasak da, Ali ya bir soyguncu ya da başka birisi tarafından tutulan bir tetikçiydi. Ama şurasını biliyoruz ki, yanındaki iki kadın bizzat onun cariyeleriydi. Hep birlikte zavallı kadını Bursa'ya kaçırıp, bir hana kapatmışlardı. Böyle bir şeyi niye yaptıkları belli değildi. Ne var ki, sonunda hatunu tekrardan kayığa bindirip, Üsküdar açıklarına getirdiklerinde, kadının üstünde ne var ne yok soyduktan sonra tam denize atacaklarken, kadıncağız güç bela ellerinden kurtulmayı başarabilmişti.⁵⁴⁹ Bu ilginç davada kölelerin veya cariyelerin nasıl sahiplerinin suç ortakları olabildikleri çok iyi anlaşılmaktadır. Bazı durumlarda, işledikleri suçlardan ötürü hapsedilen kölelerin kaçmalarına yardım eden sahiplerin bu davranışları, pek çok kölenin sahiplerinin yönlendirmeleri sonucu bu suçları işlediklerini doğrular niteliktedir. Mesela 1525 yılında işlediği suçtan ötürü Üsküdar'da hapse atılan köleyi sahibi bir yolunu bularak zindandan kaçırmayı başarmıştı.⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ Sayın danışman hocam Fikret Yılmaz dikkatimi bu hususa çekmiştir. Muhtelif yerlerde yaşayan sahipler yeri geldiğinde köleleri vasıtasıyla hasımlarını darp edebilmekteydi. Bunun haricinde limanlardan kaçak mal sokma, şarap taşıma gibi işleri sahipler köleleri aracılığıyla yapmaktaydı. Sicillerde kölelerin işlediği suçları daha farklı bir perspektiften yorumlamamı sağladığı için kendisine müteşekkirim. Görüşme (14.02.2019)

⁵⁴⁸ Üsküdar 2: vrk. 62b no. 3.

⁵⁴⁹ Üsküdar 26: vrk. 3a no. 5.

⁵⁵⁰ Üsküdar 5: vrk. 52a no. 3.

Kaza içinde kölelerin hür insanlara saldırdıkları ve darp ettikleri de vakidir. Köle sahiplerinin bu tür saldırıların tetikleyiciliğini yapmaları yüksek bir ihtimaldir. Alacak verecek veya şahsi problemleri olan şahıslar, husumetli oldukları kişileri, köleleri vasıtasıyla darp edebiliyor, hatta yaralayabiliyorlardı. Mehmed b. İsmail'in kölesi Kasım, bizzat Yusuf b. Abdullah'ın büyük oğlunu dövmüştü.⁵⁵¹ Sicilde şahit olarak da sık rastladığımız Dellak Hızır'ın kölesi ise, Hüseyin b. Ali'yi kolundan bıçakladı.⁵⁵² Bu ve bu tür unsurların izlerini taşıyan davalar sahip, köle ve toplum ilişkisini yorumlamak açısından önemlidir. Tam bağımsız ehliyete sahip olmayan kölelerin işledikleri darp, hırsızlık, kaçakçılık gibi suçları değerlendirirken sahip faktörünü her zaman göze almak zorundayız. Sonuçta kölenin döneceği yer yine sahibinin eviydi. Bu yüzden fiiliyatta efendisinin dediklerini yapmak zorundaydı. Neticede köle sıradan bir işte istihdam edilip, toplum içinde kabul gören bir konuma erişmek yerine bazı zamanlar sahip zoruyla *suçlu* konumuna bile gelebiliyordu.

Sicillerde suç işleyen ve suça maruz kalan kölelere rastlamak şaşırtıcı bir durum olmasa gerek. Kırsalda, genelde toplumdaki tecrit bir şekilde istihdam edilmeyen Akdeniz köleleri şehir hayatındaki suç unsurlarının parçaları olabilmekteydiler. İtalya'da Sicilya, Napoli ve Ceneviz gibi bölgelerde ev kölelerinin hırsızlık veya cinayet gibi suçlara karışmaları, İspanya'da ise kölelerin alkol kullanıp taşkınlıklar yapmaları yüksek mercilerin şikayet ettikleri şeylerdi.⁵⁵³ Bunun yanında sahiplerin, hasımlarına karşı kölelerini kullanmaları İspanya ve Güney İtalya'nın pek çok şehrinde de sıradan bir tutumdur.⁵⁵⁴ İtalyan kentlerinde sahiplerin kölelerini hırsızlık gibi suçlarda kullandıkları bilinmektedir. Bizans döneminde bile, kent hayatındaki pek çok kaçak dükkan sahibi, işletmeyi köleleri üzerine yapmaktaydı.⁵⁵⁵ Şayet kölelerin böyle suçları tespit edildiği vakit, sahip elbette bunlardan etkileniyordu. Ne var ki bu, bizzat kendi işlediği suça karşılık çekeceği cezanın yanında daha hafif kalmaktaydı. Tüm bunlar, kölelerin Akdeniz genelinde karanlık işlerde kullanılabilabildiklerini göstermektedir. Neticede Salvatore Bono'nun İtalya için dediği gibi, *suç işleyen köleler, suça maruz kalan köleler*

⁵⁵¹ Üsküdar 1: vrk. 104b no. 4.

⁵⁵² Üsküdar 1: vrk. 87b no. 4.

⁵⁵³ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 432-53; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 158; Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 341-42.

⁵⁵⁴ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 451.

⁵⁵⁵ Rotman, *Byzantine Slavery and Mediterranean World*, s. 101.

ve suça itilen köleler.⁵⁵⁶ Tıpkı Üsküdar gibi. Bu yüzden gayri kanuni işe bulaşacak herhangi bir sahibin tasarrufundaki bir köle için pek çok şey, kaza veya ev içinde sıradan gündelik işlerle uğraşan bir köleninkinden oldukça farklıydı.

5.8 NETİCE

Hülasa; din, dil, kıyafet ve isimlerle ilgili pratikler Osmanlılar ile Geç Orta Çağ Akdeniz köle kültürlerinin yakın oldukları meseleler olmakla birlikte, kölelerin toplum içindeki sosyal konumlarını da belli ölçeklerde etkileyen şeylerdi. Bu hususlarda kölelerin topluma entegrasyonları ekseriyetle teşvik edilmekteydi. Köleler de farklı boyutlarda olmakla birlikte, ilk başta belli bir kültür özümsemesi yaşamaktaydılar.

Bu tür temel pratiklerde durum böyleyken, kölelerin toplumsal ve hukuki statüleri ise birbirlerinden oldukça farklıydı. Elbette iki dinin de kölelere bakış açısı oldukça müsbet nitelikteydi. Zaten pek çok köle, hukukun kapı araladığı *me'zun*, *mükateb* veya *ümmü'l-veled* gibi statüler sayesinde oldukça geniş hareket alanlarına malik olmaktaydılar. Ama ötekiler, yani azat olana kadar bu statüleri edinemeyenler de mevcuttu. Bu bağlamda hukuk bazı kölelere geniş, bazı kölelere ise inisiyatif kapsamında hareket alanları tanımaktaydı. Kölelerin bu konumları sahiplerinin iktisadi düzeyleri ile tercihleri; kölelerin ise cinsiyetleri, sağlık durumları, topluma entegrasyon seviyeleri, aile yaşantıları, istihdam edildikleri alanlar ama belki de en önemlisi itikat durumlarına göre şekillenmekteydi. Nihayetinde tüm bunlar neticesinde gelişen sosyal konum kölenin hukuki statüsünü de değiştirebiliyordu. Ama tüm bu sürece kadar herşey o kadar çok değişkene bağlıydı ki, hayatları bambaşka şekillenen köleler söz konusu olabiliyordu. En basitinden dil kabiliyeti, itikadı, yetenekleri, sahibinin mesleği ve tutumu bazı köleleri efendilerinin veya başkalarının altında ticaretle uğraşan daha serbest bir pozisyona sokabilirken, bu özellikler bakımından dezavantajlı olanlar dört duvar arasına daha bağlı kalabiliyordu. Hiç şüphesiz, herhangi bir tüccarın tasarrufundaki bir köle, normal bir ev kölesinden daha geniş bir hareket alanına malikti.

⁵⁵⁶ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 453.

Kölelerin genel hayat şartlarına baktığımızda ise, dinlerin belirttikleri üzere, pek çok sahip kölesine gerçekten de iyi muamelelerde bulunmuştur. Ne var ki, aile içi sürtüşmeleri, suça itilen köleleri ve firarileri de göz ardı etmemiz gerekmektedir. Bunların hepsi Akdeniz köleleri için söz konusu şeylerdi. Yvonne Seng'in kölelerle ilgili yazdığı meşhur makalesinin başlığı bu konuda oldukça manidardır: *üreten köleler ve kaçak köleler*. Tıpkı William Phillips'in İspanya'daki kölelerin akıbetlerinin farklılıkları üzerine sarfettiği kelimeler misali.

Neticede başta da belirttiğimiz gibi, tamamen iyi kölelik veya tamamen kötü kölelik diye bir şey yoktur. Çünkü kölelerin hayatları pek çok değişkenin devreye girmesi nedeniyle çok farklı hallere bürünebiliyordu. Yine de bir sonuca çıkmamız gerekirse, Akdeniz köleliğinin temel bağlamda ev karakterli bir kölelik olduğunu unutmamalıyız. Bu yüzden, temel karakteri ev köleliği olan bir sistemde, böyle farklı muamelelere maruz kalan köleler söz konusu olsa da, yıldırarak ölçekte sert muameleleri, hergün şakırdayan kırbaçları, hanelerin dışındaki barakalarda toplu olarak yaşayan köleleri ya da köle isyanlarını bulmayı çok da ummamak gerek.⁵⁵⁷ İşte bu, her şeyiyle Akdeniz köle kültürüydü. Kölelerin temel hakları, sahiplerin kölelerinin toplumla ilgili temel pratikleri edinmelerine yönelik takındığı teşvik edici tutum (din, dil, kıyafet, isim), yukarıda belirttiğimiz ölçekte sertliğin gözlemlenmemesi, ama belki de en önemlisi kölelerin akıbetlerindeki farklılıklara tesir eden etkenlerin çeşitliliği gibi unsurlardan yola çıkarsak, kölelerin hayatları hususunda Akdeniz'in doğusu ve batısı arasında bir benzerliğin olduğunu iddia edebiliriz. O zaman bu kültürün temelini oluşturan istihdamın yapısını incelememiz gerekmektedir. Sonuçta kölelerin hayatlarını belirleyen bir mühim etken de istihdam edildikleri alandı.

⁵⁵⁷ William Phillips, 'Speaking of Slavery: Color Ethnicity, and Human Bondage in Italy, By Steven A. Epstein, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001. Pp. Xiv, 215.', *The Journal of Economic History* 62/2 (2001), s. 593; William Phillips Steven Epstein'in meşhur kitabı için yazdığı tanıtım yazısında ev kölelerinin hanelerde istihdam edilmelerinden ötürü çok da kötü muamelelere maruz kalmadıklarını iddia etmektedir. Biz de buna katılmaktayız.

6. İSTİHDAMIN YAPISI

Köleliğin meşruiyeti, köle trafiği ve kölelerin hayatlarını izah ettikten sonra bu bölümün malum sorusunu sorabiliriz. Bütün bu köleler tam olarak hangi işlerde istihdam edilmekteydiler? Bunlara cevap verebilmek istihdamı anlamakla mümkündür.

16. yüzyılda Akdeniz'in köle istihdam yapısında meydana gelen dönüşümü izah ettik. Batı Akdeniz'deki devletler kadırgalardaki insan ihtiyacını karşılamak adına farklı kaynaklardan edinilen esir ve köleleri sıradan insanların evlerindeki ihtiyaçlardan çok, kamu ihtiyaçlarında kullanmışlardır. Lakin 16. yüzyılda Geç Orta Çağ'daki köle istihdamının kokusu Akdeniz'den hala tam olarak silinmemiştir.⁵⁵⁸ Elbette istihdamın karakteri büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Ne var ki Sicilya, İspanya ve Güney Fransa gibi bölgelerde hala Orta Çağ nosyonlu köleliği görmek mümkündür. Aynı dönemde Akdeniz'in doğusuna geçtiğimiz taktirde ise, köleliğin ekseriyetle bu karakterde olduğu çok rahat görülmektedir. Köle istihdamının karakteri, kölelerin sosyal hayattaki durumlarına tesir eden bir unsur olabilmekteydi. Haneye ve onun akabinde topluma entegrasyonu anlamak için ev köleliğini anlamak durumundayız. O zaman, Geç Orta Çağ Akdeniz köle kültürü ile 16. yüzyıl Osmanlı köleliğinin dördüncü ortak noktasına değinmek zorundayız.

Öncelikle yüzlerce, hatta binlerce kölenin bir arada istihdam edildiği bir yapıyla, hanelerin veya küçük işletmelerin belli sayıda köleyi çalıştırdığı bir yapının birbirlerinden çok farklı olduklarını belirtmemiz gerekir. Çünkü, Karayip plantasyonlarındaki veya Roma *latifundialarındaki* kölelikle, Geç Orta Çağ Akdeniz'inde iyice belirginleşen hane veya küçük işletmelerdeki köleliğin istihdam yapıları birbirlerinden tamamen farklıydı. Geç Orta Çağ'da özellikle Haçlı Seferleri'yle beraber Akdeniz'deki bazı bölgelerde az sayıda mevcut olan şeker plantasyonlarını saymazsak, tüm bölgedeki köleliğin temel karakteri başta da belirttiğimiz gibi ev köleliği üzerine kurulmuştur.⁵⁵⁹ İktisadi olarak orta ve ileri durumda olan kişiler, hanelerindeki çeşitli işlerin halledilmesi için mevcut kaynaklardan gelen köleleri

⁵⁵⁸ Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, s. 588.

⁵⁵⁹ McKee, 'The Familiarity of Slaves in Medieval and Early Modern Households', s. 502-03; Phillips, *Slavery From Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 104, 109.

istihdam edebilmektedirler. Geç Orta Çağ Akdeniz’inde üretimde özgür işçiler daha tercih edilir bir niteliğe sahipti.⁵⁶⁰ Bu yüzden bahsedilen köleler üretimde mühim bir boyut arz etmemektedir. Ne var ki, Akdeniz’in pek çok bölgesinde ev köleleri bağ-bahçe ekimi gibi hafif üretim kanallarında da kullanılabilirler. İspanya’da ev işlerinde kullanılan köleler, başkalarının ihtiyaçları doğrultusunda kiralanarak tarla ekimlerinde veya inşaatlarda çalıştırılabilirler.⁵⁶¹ Floransa, Barcelona ve Madrid’deki pek çok konağın yapımında bu tip köleler kullanılmıştır. Tüm bu istihdam sistemi Akdeniz köleliğini, antik kölelikten veya yakın dönem Amerikan köleliğinden ayıran en mühim farklardan biridir. Üretim bazlı geniş plantasyonlarda veya madenlerde çalıştırılan kölelerin konumunu, hanelere bağlı birimlerde çalıştırılan ev köleleriyle mukayese etmeye gerek yok sanırsak. Bu sebeple, pek çok insanın yaşam koşulunu köle-hür arasındaki çizgiden çok, istihdam edildikleri alan belirlemektedir. Peki başından beri belirttiğimiz bu ev köleliği tam olarak neydi? Bunu Üsküdar üzerinden izah edelim.

6.1 AKDENİZ’DE TİPİK BİR KÖLELİK TÜRÜ: EV KÖLELİĞİ

Osmanlılar’daki köleler de ekseriyetle evlerde istihdam edilmekteydiler.⁵⁶² Bursa’daki tezgahlarda üretilen lüks ipek haricindeki ürünlerin imalinde köle emeğinin kullanılması ise istisnai bir durumdur.⁵⁶³ Dönemsel olarak köleler pazarlarda kendilerine normalden çok daha ucuz fiyatlara alıcı bulabilirler de, maliyet konusunda hürlerle rekabet edecek bir konumda değillerdir.⁵⁶⁴ Bu yüzden maliyetten kısır, üretimi ve karını arttırmak isteyen pek çok üretici işçi istihdam etmekteydi. Sonuç olarak köle, pek çok zaman üretimde kullanılması zaruri, sıradan bir meta olmak yerine, lüks bir tüketim aracı olarak hanedeki yerini almaktaydı. Ama bunun boyutunu çok da abartmamak gerekir. Çünkü köle gücünün garanti emek olması ve kişiyi dış değişkenlerden (nüfus, işçinin kararları, olası enflasyon) sakınması mühim bir avantajdır. Aynı zamanda uzun vadede

⁵⁶⁰ McKee, ‘Domestic Slavery in Renaissance Italy’, s. 306; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 178-81; a.g.y., *Slavery from Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 97.

⁵⁶¹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 171.

⁵⁶² Bernard Lewis, *OrtaDoğu*, çev. M. Harmancı, (İstanbul: Sabah Harmancı, 1996), s. 164-65; Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and Its Demise, 1800-1909*, s. 1; Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler: Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi, 1550-1620*, s. 7.

⁵⁶³ A.g.y., s. 7-8.

⁵⁶⁴ İnalçık, ‘Servile Labour in Ottoman Empire’, s. 29.

de *mükatebe* gibi kontratlar sayesinde kar potansiyeli olan bir yatırım aracı olduğunu da unutmamamız gerekmektedir.

Tüm bu sebeplerden dolayı bazı kişiler Üsküdar'da hane, bağ ve bahçelerden müteşekkil, eve bağlı olan ünite genelinde köle çalıştırılmekteydi. Ne var ki, terekelerden çıkan kölelerin mühim bir kısmının üretimle ciddi bir ilişkisi tespit edilememiştir. Bu yüzden pek çok köleyi hizmetçi seviyesinde bir çalışan konumunda düşünebiliriz. Bahsettiğimiz türden hizmet odaklı bir istihdam Balat sicillerinde daha belirgindir. Terekelerden veya *itaknamelerden* anlaşıldığı kadarıyla bir hanede bazen onlarca köle sadece hane içi hizmet amaçlı çalıştırılabiliyordu.⁵⁶⁵ Üsküdar'da da Eslime bt. Süleyman'ın terekesinden bu amaca hizmet eden tam yedi köle çıkmıştır.⁵⁶⁶

Evlerde cariyeler hanenin temizliği, çocuk bakımı, yemek yapımı gibi işlerle uğraşmaktaydılar. Mesela 1536 senesinde Kamer bt. Hamza isimli bir hatun öldüğünde, eve gelip kadının muhalefatını sayan memur, yatak odasındaki elbise dolabını açıp tek tek yastıkları saydıktan sonra, Mercan isiminde siyah bir cariyeyi de kayda geçirmiştir.⁵⁶⁷ Çok yüksek bir ihtimal, memur ölenin mallarını saymak için yatak odasına girmeden evvel bu cariyeye yataktaki çarşafı, yastıkları ve yorganları düzenlemekle meşguldü.⁵⁶⁸ Bazı zamanlar cariyeler ev işlerini hallettikten sonra bez, kazak, yorgan gibi şeyler de örebilmekteydiler. 1535 senesinde, Üsküdar'da oturan Mahmud'un cariyesini sahil kenarında bez örerken görmekteyiz. Pek çok hür kadının evlerde dokuyup, dışarıda sattıkları şeyler düşünüldüğünde, böyle ufak bir ev üretimini kölelerin de yapmaması için bir neden yoktur. Tabii bunun ciddi tespit edilebilmesi, sicil gibi son derece zengin bir kaynağa rağmen zor olabilmektedir. Zaten yukarıdaki cariyeden haberdar olmamızın nedeni de, ördüğü önemsiz bezden öte, bu fiiliyat sırasında arkasından yaklaşan Ahmed isiminde birinin zavallı cariyeye saldırıp, darp etmesidir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Bkz. hzl. Akman, *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1563)*.

⁵⁶⁶ Üsküdar 2: vrk. 69a no. 2.

⁵⁶⁷ Üsküdar 9: vrk. 119a no. 1.

⁵⁶⁸ Tereke defterlerini bu şekilde okumak araştırmacıları çok enteresan sonuçlara çıkartabilmektedir. Tereke defterleri üzerinde uzun süre araştırmalar yapan Yvonne Seng bu hususu özellikle belirtmiştir. Bkz. Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth Century Istanbul', s. 140; Daha geniş bilgi için bkz. Yvonne Seng, *The Uskudar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*, Doktora Tezi, University of Chicago, Chicago: 1991.

⁵⁶⁹ Üsküdar 9: vrk. 58b no. 3.

Bunun haricinde hane örgütlenmesinde önemli bir yere sahip olan bu cariyeler neredeyse tüm köle sistemlerinde olduğu gibi, sahipleri talep ettikleri taktirde onlarla birlikte olma gibi bir görevleri de vardı. İslam dininde cariyelerin sahiplerinden doğurdukları köle sayılmadıklarından, cariyelerin bu tip bir köle üretme özellikleri mevcut değildir. Bunun Akdeniz’de teorik olarak tam tersi, uygulamada ise benzer olduğundan geçtiğimiz bölümlerde bahsettik. Antik sistemlerde çok yaygın olan, köle sayısını arttırmak için sahiple kölenin çiftleşmesi gibi ekonomik getirisi olan bir durumun İslam dininde olmayışı, cariyeye evde istihdamın ötesinde bir özellik kazandırmaktaydı. Abartılı bir ifadeye bulunmak istemeyiz ama, ev işleriyle uğraşan, aynı zamanda sahibiyile de birlikte olabilen, üstüne üstlük bu birliktelikten doğurdukları da hür statüsünü alan bir cariyeye, herhalde saf bir işçiden öte evin kadınlarından biri gibi bir özelliğe sahipti. Tabii ev köleleri cariyelerden ibaret değildi.

Erkek kölelere bakacak olursak, sahiplerine yardımcılık yapmanın yanı sıra, hanelerdeki getir götür işlerini de idare ediyorlardı. Mesela Çavuş Ahmed’in kölesinin ahıra odun taşınması, ev kölelerinin istihdam edildikleri alana bir örnektir.⁵⁷⁰ Ayrıca hanelerin atlarına bakan köleler de mevcuttur.⁵⁷¹ Hans Dernschwam’ın kölelerin her gün ellerinde ibrikle tuvaletlerin veya abdesthanelerin kapılarında sahiplerini beklemelerine dair anlattığı hikaye ise, belirttiğimiz getir götür işleriyle beraber, yardımcılık görevinin ironik boyutunu anlatan güzel bir örnektir.⁵⁷²

Ama kölelerin bir kısmı pek çok hizmetlinin istihdam edilebildiği sıradan işlerin haricinde, daha özel ihtiyaçlar için de kullanılabilirlerdiler. Sicillerdeki bazı kayıtlar kölelerin daha da üst seviye lüks tüketim araçları olarak kullanılacaklarını göstermektedir. Mesela nüfuzlu ve varlıklı kişilerin haremelerini *tavaşi* (hadım) kölelere emanet etmeleri buna bir misaldir. Mehmed Çelebi’nin hanesinde İbrahim isimli bir *tavaşinin* varlığı bunu doğrulamaktadır.⁵⁷³ Bu tip bir köle, evin haremını idare etme gibi kilit bir göreve malikti. Ayrıca bazı zengin kişiler evlerinde eğlence amaçlı dansözlük, çalgıcılık veya şarkıcılık yetenekleri olan köle ve cariyeleri de istihdam edebilmekteydiler. Halil Sahillioğlu Bursa’daki zengin kişilerin bu tarz köleleri satın

⁵⁷⁰ Üsküdar 1: vrk. 89b no. 2.

⁵⁷¹ Üsküdar 1: vrk. 77a no. 3.

⁵⁷² Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, s. 101.

⁵⁷³ Üsküdar 5: vrk. 79b no. 1.

alıp hanelerine kattıklarını ortaya koymuştur. Böyle yetenekli kölelerin fiyatları oldukça pahalıydı. Sahillioğlu'nun tespitlerine göre 15. yüzyılın sonlarında 6000 (120 altın) ile 20000 akçe (400 altın) arasında bir fiyat aralığına sahiptiler.⁵⁷⁴ Üsküdar'da bazen ortalamanın çok üzerinde alımlar gerçekleştiğini fiyat başlığında belirttik. Belki de en pahalı olanlar varlıklı kişilerin konaklarında bu tip lüks ihtiyaçlar için satın alınanlardı. 1525 senesinde Üsküdar'da ölen bir kölenin terekesinden çıkan müzik aletleri,⁵⁷⁵ bu kölenin de mensup olduğu hanede böyle bir amaca yönelik istihdam edildiğini akıllara getirmektedir.

Elbette Osmanlılar'daki ev kölelerinin hepsi hanenin dört duvarları arasında hizmet eden insanlar değillerdi. Zaten ev köleliği olarak ifade edilen şey böyle tek boyutlu bir istihdam demek de değildi. Bahsettiğimiz şey en azından erkek köleler için bu şekildeydi. Yine de burada bazen istisnalara konu olan köleler de mevzu bahis olabilmekteydi. Mesela siyahi kölelerin daha çok dört duvar arasındaki ev işlerine yönelik kullandıklarını düşünebiliriz. Neticede 16. yüzyıl dünyasında bunların çok sık insan içine çıkmaları olası değildir. Mamafih, dört duvarın dışında çalışan siyahi kölelere de bazen tesadüf edilmektedir. Pek çok köle, hanelerin dışında sahiplerinin emrettikleri işleri gerçekleştirmekteydiler. Örnek vermek gerekirse, 1563 yazında Hacı Behram Üsküdar'a götürülmesi gereken bir kese altını kölesi Yusuf'a vermişti. Kuryelik yapan kölenin altınlarla birlikte Üsküdar yakınlarında çevirmeye yakalanması akabinde sahip, durumdan haberdar olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁶ Ahmed Hoca b. Aydın'ın 1000 akçelik finansal bir işlemi cariyesi Kamile vasıtasıyla gerçekleştirmesi ise, hem kent içinde köle kullanımını, hem de sahip-köle ilişkisinin içeriğini göstermesi açısından mühimdir. Çocuk bakıcısı, aşçı, temizlikçi, seyis, yaver, tavaşi, şarkıcı ve kurye... Hepsinin ortak gayeleri sahiplerinin ihsanlarını kazanmaktı. Ne var ki, bunun için ilk olarak haneye hizmet etmeleri gerekiyordu.

Belirttiğimiz gibi, ev kölelerinin kullanım alanları hiçbir şekilde kesin sınırlarla belirlenmemişti. Mesela, köleler farklı alanlarda istihdam edilmek üzere çeşitli kişilere kiraya verilebilmekteydiler. 1580'lerin sonlarında İskenderiye Beyi'nin yanında

⁵⁷⁴ Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 93.

⁵⁷⁵ Üsküdar 5: vrk. 25a no. 1.

⁵⁷⁶ Üsküdar 26: vrk. 2b no. 2.

getirdiği kölelerden biri olan Michael Heberer kölelerin başta inşaat olmak üzere muhtelif amaçlarla kiralanabildiklerini belirtmektedir. Hatta kiralanana grup içinde bulunan Heberer de bizzat kendi efendisinin İstanbul'daki konağının yapımında belli bir süre çalıştırılmıştı. Elbette Heberer bir ev kölesi değildi. Ne var ki, bu tür inşaatlarda çalıştırılmak üzere *icare* ile tutulan pek çok ev kölesi mevcuttu.⁵⁷⁷

Tüm bunların ötesinde, tarla ve bağ-bahçe gibi küçük veya orta tipte ekim işleriyle uğraşan köleleri de ev köleliği kapsamında değerlendirebiliriz.⁵⁷⁸ Çünkü bunların durumu hane içinde çalışanlarla oldukça iç içeydi. Kölelerin kullanıldığı alanlar hanenin anlık ihtiyaçlarına göre şekillenmekteydi. Bu yüzden aynı köle ekim işiyle uğraşabildiği gibi hane içinde herhangi bir işte de istihdam edilebilirdi. İş gücünü garanti altına almak isteyen kişiler belli bir miktar köle satın almak suretiyle ekimlik arazilerinde bu kölelerle beraber ailecek toprağı işlerlerdi. Böyle bir tarım türü, Akdeniz'de İspanya'dan İtalya'ya kadar gözlemlenebilen basit ölçekte köle emeğinin kullanıldığı bir çeşit küçük veya orta çapta bir hane üretimini temsil etmekteydi.⁵⁷⁹ Bu bağlamda Amerika'daki geniş plantasyon tarımından veyahut Osmanlılarda sadece tarımla uğraşan, katı kurallara tabi tutulan *ortakçı kullardan* oldukça farklıydılar. Üsküdar'da bahsettiğimiz ölçekte, basit ekim biçim işleriyle uğraşan ev kölelerine değinmekte fayda var. Çünkü, Üsküdar gibi gerisinde ekip biçmeye uygun yeşil alanlara sahip bir yerleşim, bu tip bir istihdama iyi bir örnektir.

Mesela, İstavros köyünde oturan Ali b. Hasan'ın terekesinden çok sayıda meyvehane ve kiraz bahçesi çıkmıştır. Bahçe kayıtlarının hemen altına Süleyman isminde *mükateb* bir köle de kaydedilmiştir.⁵⁸⁰ Bu, kölenin meyve bahçesinde çalıştığını adeta doğrular niteliktedir. Muhtemelen Süleyman, meyve ağaçlarını sulayıp, meyveleri toplayıp, onları gerekli yerlere götürüp satma gibi bir göreve sahipti. Aynı şekilde Davud'un terekesindeki kiraz ve zeytin bağlarının hemen altına Gülşah ve Ayşe isminde iki cariye

⁵⁷⁷ *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, s. 157.

⁵⁷⁸ Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and Its Demise, 1800-1909*, s. 14.

⁵⁷⁹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 162-67; Bu tip köle kullanımı kırsalda da belli zamanlarda gözlemlenebilmektedir. Bkz. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 90; Ne var ki geniş çaplı üretim Akdeniz adalarında mevcuttur. İbiza, Sicilya, Kıbrıs veya Girit'teki plantasyonların yapısı bu tip hane ölçeğindeki tarımdan farklıdır. Mamafih bunlar belli bölgelerde olup, temeli de köle emeğine dayanmamaktaydı. Bkz. J. Galloway, 'The Mediterranean Sugar Industry', *Geographical Review* 67/2 (1977), s. 188-90.

⁵⁸⁰ Üsküdar 2: vrk. 53b no. 1.

kaydedilmiştir.⁵⁸¹ Çok yüksek ihtimalle bu cariyeler evdeki işlerin yanı sıra, bu bağlardan da sorumluydular. Üsküdar sicillerinde bağ, bahçe hatta tarla sahibi insanlar ev köleliği çatısı altında köle emeğinden faydalanmak suretiyle ekim biçim işlerini halledebildikleri gibi, geniş *mülk arazi* sahipleri de *çiftliklerini* tamamen köle emeğine göre teşkilatlandırabiliyorlardı. *Çiftlik* sahibi bu insanlar tıpkı devletin bazı *hassa arazilerinde* olduğu gibi kölelerini toprağın demirbaşı kılıp bir çeşit plantasyon tipi tarım yapabilmekteydiler. Böyle kölelere *ortakçı kul* denmektedir.⁵⁸² Belirttiğimiz tarzda bir toprak örgütlenmesinin ev köleliğiyle hiçbir alakası yoktur. Aslında *ortakçı kullar* ekseriyetle devlete ait arazilerde istihdam edildiklerinden normal kölelikle de pek bir alakaları yoktur.⁵⁸³ Mamafih nüfuzlu şahısların, satın aldıkları köleleri kendi mülk arazilerine *ortakçı* şeklinde yerleştirmeleri meseleyi kayda değer kılmaktadır.⁵⁸⁴ Bu tip köleler tıpkı Akdeniz'deki şeker plantasyonlarında olduğu gibi son derece sıkı bir denetime tabiydiler.⁵⁸⁵ Barkan'a göre *ortakçı kullar* Anadolu nüfusunun ancak yüzde 0.5'i gibi oldukça küçük bir oranını oluşturmaktaydılar.⁵⁸⁶ Üsküdar ve civarında bu tip işletilen altı *çiftlik* tespit edilmiştir.⁵⁸⁷ Ne var ki, 16. yüzyılın ortalarında *ortakçılık* usulüyle teşkilandırılan bu tip *çiftlikler* maliyetten ötürü yok olmaya yüz tutmuştur.⁵⁸⁸ O zaman ev köleliği çatısı altındaki istihdam çeşitlerine geri dönebiliriz.

Bu çeşit ev köleliği çatısı altında değerlendirebileceğimiz türden bir istihdam bağ-bahçe işlerinin ötesine de geçebiliyordu. Aslında, terekelerden direkt hane içi haricinde herhangi bir işle ilişkilendirebildiğimiz kölelerin büyük bir kısmını bağ-bahçe işlerinden çok, hayvancılıkla alakalandırabildik. Üsküdar'da 1519 senesinde ölen Musa Reis'in tereke kaydında, yetmiş adet keçi ve koyunun tam altına Hasan isminde *mükateb* bir

⁵⁸¹ Üsküdar 9: vrk. 125a no. 1.

⁵⁸² Ömer Lütfi Barkan, 'Türkiye'de 'Servaj' Var mı idi?', *TTK Belleten* 20/78 (1956), s. 237-46.

⁵⁸³ Barkan *ortakçı kulları* hür insanlarla normal köleler arasında bir yere yerleştirir. Bkz. a.g.y., 'XV ve XVI'nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri, Kulluklar ve Ortakçı Kullar', *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 5.

⁵⁸⁴ Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and Its Demise, 1800-1909*, s. 14; Canay Şahin, *A Comparative Study of Sharecropping System Throughout the Ages in the Ottoman Empire*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent University, Ankara: 1996, s. 14.

⁵⁸⁵ Barkan'ın yayınladığı Haslar Kazası'na ait kanunnameye göre ortakçı kulların topraklarını terk etmeleri, seyahat etmeleri hatta hürlerle evlenmeleri kesinlikle yasaktı. A.g.y. 'Türkiye'de Servaj Var mı idi?', s. 242; a.g.y., 'XV ve XVI'nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri, Kulluklar ve Ortakçı Kullar', s. 16-24.

⁵⁸⁶ A.g.y., 'Türkiye'de Servaj Var mı idi?', s. 245.

⁵⁸⁷ A.g.y., 'XV ve XVI'nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri, Kulluklar ve Ortakçı Kullar', s. 38.

⁵⁸⁸ Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and Its Demise, 1800-1909*, s. 14.

köle yazılmıştı.⁵⁸⁹ Keçi ve koyunların otlatılması veya büyükbaş hayvanların bakımı için köle kullanımında örneklerimizi çoğaltabiliriz. 1524’de ölen Paşayığit’in terekesine bakacak olursak, hayvancılık işiyle uğraştığını rahatlıkla anlarız. Otuz dört tane sığırın sahibi olan Paşayığit’in altı senelik *mükateb* bir kölesi de mevcuttu.⁵⁹⁰ Bir başka kaza sakini Mustafa b. Davud’un mal varlığını araştıran kassam ise, evden çıkıp, bostanlığın hemen karşısındaki ahıra girdiğinde, etraftaki arı kovanları, tavuk kümesleri ve on üç tane sığırı üç tane *mükatebeli* ve *mükatebesiz* köleyle birlikte kaydetmişti.⁵⁹¹ O kölelerin o ahır ve etrafındaki işlerden de sorumlu olmaları yüksek ihtimaldir. Üsküdar’da başkentin ihtiyaçlarını karşılayan bir yoğurt üretiminin mevcut olduğu düşünüldüğünde,⁵⁹² özellikle hayvancılıkla uğraşan bu kölelerin bu tür bir amaca hizmet etmeleri olağan gözükmemektedir.

Sicillerde üretime katılan veya katılmayan ev kölelerinin haricinde, kent içindeki üretim kanallarına bizzat iştirak eden kölelerin varlığından da haberdar durumdayız. İşte bunlar hane içinde kendilerini ispatlayıp kent hayatına direkt katılma fırsatını edinen ve hayatları diğerlerine nazaran daha farklı olan kölelerdi. Biraz da bunların üzerinde durmak gerekmektedir.

6.2 KENTTE İSTİHDAM

1980’lerde Halil Sahillioğlu’nun yapmış olduğu çalışmalarda kölelerin Bursa gibi bir kent merkezinde, ipek dokuma alanında yoğun olarak istihdam edildikleri belirtilmiştir.⁵⁹³ Üsküdar’ın hemen karşı kıyısındaki Galata tersanelerinde esirlerin ötesinde kölelerin de istihdam edildikleri bilinmektedir. Özellikle bu sayede 1560 ile 1572 yılları arasında ihtiyaç duyulan kadirgaların inşasında belli bir yol kat edilmiştir.⁵⁹⁴ Bu ilk bakışta enteresan gelip araştırmacıları muhtelif kentlerde bu tarz

⁵⁸⁹ Üsküdar 2: vrk. 68a no. 2.

⁵⁹⁰ Üsküdar 5: vrk. 23a no. 1.

⁵⁹¹ Üsküdar 5: vrk. 30a no. 1.

⁵⁹² İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*, s. 229.

⁵⁹³ Sahillioğlu, ‘On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da İş ve Sanayi Hayatı Kölelikten Patronluğa’; a.g.y., ‘On Beşinci Yüzyıl Sonu Bursa’da Dokumacı Köleler’; a.g.y., ‘Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries’.

⁵⁹⁴ Sobers-Khan, *Slaves without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, s. 156-68.

kölelerin izlerini aramaya sürüklese de, farklı kentlerde bu tür bir istihdamın yaygınlığına dair elimizde pek bir veri yoktur. Ne var ki bu hiç olmadığı anlamına da gelmemektedir. Bir önceki bölümde, *Kölelerin Statüleri* kısmında belirttiğimiz ve bir sonraki *Özgürlük* bölümünün *Azat* kısmında detayıyla izah edeceğimiz kontrat usulü, yani *mükatebe*, üretim odaklı köle kullanımında son derece önemliydi. Hane içinde geçirdiği zaman neticesinde Müslüman olan pek çok köle bu kontratlar sayesinde hanelerinden ayrılıp direkt kent hayatına dahil olabilmekteydiler. Aileyle iç içe geçen ilk zamanların yanı sıra, toplumsal entegrasyonun bir diğer boyutunu da bu süreç teşkil etmekteydi. Özellikle para şartı konan pek çok kontratta, sistem müsaade ettiğinden kölelerin bir kısmı muhtelif işletmecilerin işyerlerinde çalışıp para kazanabiliyor, bu da kölelerin çeşitli zanaat dalarına müdahil olmalarını sağlıyordu. Peki Üsküdar'da durum tam olarak nasıldı?

Elbette Bursa'da olduğu gibi, köle emeğini yoğun olarak kullanan dokuma tezgahları misali, bir meslekle köleliğin ilişikliğine dair bir emareye Üsküdar'da rastlamasak da, azat olmak için paralarını kazanmak isteyen kölelerin bir kısmı kent hayatında usta-çırak ilişkisi kapsamında üretmek zorundaydılar. Bu yüzden normal bir köle şansı yaver gittiği taktirde sahibinin mesleğinin parçası olabilirdi. Bu, hamallık gibi, üretimle alakası olmayan bir meslek olabileceği gibi, halatçılık, çizmecilik gibi meslekler de olabilirdi. Mesela 1563'de kaçırılıp Üsküdar'a getirilen Andriya vld. Duka, terzilik yapan Yani vld. Danyelet'in çırağı, ama aynı zamanda kölesiydi.⁵⁹⁵ 1530 yılında, Üsküdar'da pamuk dokuma işiyle uğraşan Musa'nın ise elinin altında iki kölesi vardı. Üstüne üstlük bunlardan bir tanesi sahibiyle iki yıllığına 4000 akçelik bir kontrat yapmıştı.⁵⁹⁶ Yusuf isimli bu köle üretimin ve kent hayatının direkt bir katılımcısıydı. Hüseyin b. Abdullah isimli *mükateb* köle ise sahibinin hanesinden ayrılıp, fırıncılık yapan Ekmekçi Receb b. Yunus'a kendini beş yıllığına kiraya vermişti.⁵⁹⁷ Hiç şüphesiz bu gelir en sonunda kölenin sahibine gidecekti. Ne var ki, köle olarak kent sokaklarında hür misali çalışmak onun adına iyi birşeydi. Bir tarafta ekmek yapıp kent sosyal hayatının parçası haline gelen bir köle, öte taraftan aynı kölenin kazandığı parayı yiyen bir sahip.

⁵⁹⁵ Üsküdar 26: vrk. 4a no. 5.

⁵⁹⁶ Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth Century Istanbul', s. 142.

⁵⁹⁷ Üsküdar 26: vrk. 62b no. 2.

Bazı durumlarda ise, Üsküdar sokaklarında başka bölgelerden ticaret yapmak için sahipleri tarafından yollanan kölelere de rastlanmaktadır. Bu köleler önceki bölümde bahsettiğimiz üzere, pek çok hususta sahipleri tarafından *me'zun* kılınan kölelerdi. 1564 yılında 10000 akçe gibi ciddi bir meblağ ile Üsküdar'a ticaret yapmak için gelen bir köle dikkat çekmektedir.⁵⁹⁸ İnalçık Bursa'daki pek çok kölenin bu tip işlerde çalıştırıldıklarını belirtmektedir. Ticarete uzmanlaşan ve muhtemelen dil avantajına sahip köleler azat olduktan sonra dahi sahiplerinin patronluğunda kalmak suretiyle sermaye edinip bu sermayeyle sahiplerine ortak olmaktaydılar.⁵⁹⁹ Bu, köle için oldukça enteresan bir hareket alanıydı. Bazı zamanlar İtalyanca dil yeteneğine sahip Frenk kölelerin Venedik'e, kendi memleketlerine, ticaret için yollandıkları bile görülmekteydi.⁶⁰⁰

Örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, köle istihdamının sınırları yoktu. Pek çok zaman, kölelerin toplumsal konumları ve akıbetleri istihdam edildikleri alana göre şekilleniyordu. Bu hususta kent hayatında istihdam edilenlerin topluma karışıp, sosyal konumlarını ev kölelerinden daha iyi bir mertebeye ulaştırabileceklerini vurgulamak zorundayız. Böyle bir ayrımı diğer Akdeniz memleketlerinde de görebilmekteyiz. İspanya'da pek çok sahip dükkanlarında köle çalıştırıp onlara ticaretin ve zanaatın inceliklerini öğretebildiği gibi, köleler de hanelerinden ayrılıp bağımsız olarak çalışıp para da kazabiliyorlardı.⁶⁰¹ Sanırsak bu bağlamda köleleri, kent hayatına müdahil olabilen ve olamayan diye ayırmak doğru olacaktır. Tabii, her şey sahibe bağlıydı.

Yine de köle istihdamının boyutları abartılmamalıdır. Hans Dernschwam, yazdığı seyahatnamede, Osmanlılardaki kölelerin üreticiliklerini pek çok yerde vurgulamıştır. Hatta tüm Türklerin köle sahibi olduklarını belirterek, kölelerini çalıştırmak suretiyle sahiplerin bütün gün yattıklarını bile iddia etmiştir.⁶⁰² Bunun gerçekliğini sorgulamak bir yana, sicillerde bu tür üretim kanalına direkt dahil olan köleleri bulmak bile zor olmuştur. Köle kullanımının boyutlarının anlaşılması için köleler ve terekelerle alakalı en zengin muhtevaya sahip 1524-1530 yılları arasındaki kayıtlara yönelik yaptığımız

⁵⁹⁸ Üsküdar 27: vrk. 58b no. 1.

⁵⁹⁹ Inalçık, 'Servile Labor in Ottoman Empire', s. 30.

⁶⁰⁰ Faroqhi, 'Quis Custodiet Custodes? Controlling Slave Identity and Slave Traders in Seventeenth and Eighteenth-Century Istanbul', s. 122.

⁶⁰¹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 167-74.

⁶⁰² Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 153.

tetkikin sonuçlarını burada paylaşmak isteriz.⁶⁰³ İncelediğimiz kırk dört tereke kaydının sadece iki tanesinde köle bulunabilmiştir. Belirttiğimiz iki sahibin ellerinde ise toplamda dört köle vardır. Bu, köleleri de dahil ettiğimiz taktirde kırk sekiz kişi içinde yüzde 8'e yakın bir orandır. Fazla bir mal varlığına sahip olmayan insanları hariç tutup, sadece bağ, bahçe ve hayvan sahibi insanlara baktığımızda, değerlendirmeye alacağımız on üç kayıt mevcuttur. Zaten kölelerin mevcut olduğu bu iki kayıt da bu grubun içindedir. Yani buradan, ekim biçim veya hayvancılıkla uğraşan insanların beşte birinden daha azının köleye sahip oldukları sonucunu çıkarabiliriz. Köle istihdamına yönelik fikir vermesi açısından bu sayı ve oran meselesinin biraz daha üzerine gidelim. 1513 ile 1521 yıllarına ait tereke kayıtlarında, kırk dokuz muhalefattan da yalnız iki köle sahibi çıkmıştır. Eldeki toplam köle sayısıysa üçtür. Bu bize ölen kişilerin yüzde 4'ünün köle sahibi olduklarını göstermektedir. Hem Orta Avrupa üzerine yapılan ciddi seferlerin, hem de step kuşağındaki Tatarlar'ın verimli akınları neticesinde köle istihdamında bereketli bir dönem olarak nitelendirebileceğimiz 1530'lara ait 9 numaralı kayıta ise, oran artmış gibi gözükmektedir. Kayıt altına alınan yirmi dokuz muhalefattan dört köle sahibinin toplamda altı kölesi mevcuttu. Bu, ölen insanların yaklaşık yüzde 15'inin köle sahibi oldukları, bahsi geçen insanlar içindeyse kölelerin yüzde 17'lik bir orana sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Köle sahiplerinin terekelerindeki toplam mallarına bakıldığı taktirde servetlerinin ortalamanın üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Tabii tüm senelere ait tereke kayıtlarına bakmadan bu rakamlar ve oranlar pek bir şey ifade etmeyebilir. Ne var ki, kentte veya hanede olsun, köle istihdamı sadece küçük bir grubun yapabileceği bir şeydi. Bunu özellikle yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlarda daha net görmekteyiz.⁶⁰⁴ Nüfus yapısı, köle fiyatları ve üretimin karakterinden dolayı, Üsküdar'da köleler toplam nüfusun yüzde 10'unu sadece belli zamanlarda geçmiş gibi gözükmektedir.

Akdeniz'in pek çok bölgesindeki oranlar da buna yakın gibidir. Köleler tüm Akdeniz toplumlarının sadece küçük bir parçasını teşkil etmiştir. İtalya'daki pek çok şehir için bu

⁶⁰³ Üsküdar terekeleri üzerine bir çalışma için bkz. Seng, *The Uskudar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*. 1520'lerin ilk yıllarına ait yapılan bu çalışmada köle, bağ-bahçe, ev gibi mal-mülklerle ilgili pek çok istatistiğin mevcut olduğunu düşünmekteyiz. Ne var ki, çalışmaya ulaşım sağlayamadığımızdan, 1520'lerin sonuna ait farklı bir sicilden kendi oranlarımızı hazırlamak durumundayız.

⁶⁰⁴ 34 numaralı şer'iyye sicilindeki 69 tereke kaydından sadece birkaç tane köle dikkatimizi çekmiştir. Mesela Üsküdar 34: vrk. 14b no. 1.

durum geçerlidir. Cenova'da bu oranlar her zaman yüzde 2 ile 5 arasında gidip gelmekteydi. Venedik'deki oranlar bunun da altındaydı. Kuzeye göre daha yoğun köle istihdamının yaşandığı Napoli Krallığı sınırları içindeki oranlar biraz daha yüksek olsa dahi, Cenova ile yakınlık içerisindeydi.⁶⁰⁵ Geç Orta Çağ'da dahi ev köleliğinin yok olmaya yüz tuttuğu Güney Fransa hakkında bir şey söylemeye gerek yok sanırsak. Köle emeğinin görüldüğü Girit, Kıbrıs, Sakız gibi İtalyan kolonilerinde köleler anakaradakinden daha farklı amaçlar için istihdam edilmelerine rağmen, toplamda sadece cüzi bir orana sahiptiler.⁶⁰⁶ Dubrovnik gibi İtalyan tüccarlarla derin bağları bulunan bir Adriyatik kentindeki tablo da bundan pek farklı değildi.⁶⁰⁷ Batı Akdeniz'deki adalarda oranlar bir parça daha yüksek olmasına rağmen çok da dikkat çekecek nitelikte değillerdi. Tüm Akdeniz'de köle emeğinin en yoğun yaşandığı bölgelerden biri olan Mayorka Adası'nda oranlar yüzde 10 civarındaydı.⁶⁰⁸ Amerika'ya on binlerce köle nakleden İspanya'nın ana karasındaki bazı şehirlerde bu oranlar yüzde 10'un üzerine çıksa bile, bu sadece birkaç şehir için geçerliydi. Seville, Barcelona ve Valencia şehirlerinde köle oranları yüzde 10'un bir miktar üzerindeydi. Ne var ki, ülke geneline vurulduğunda bu oran yüzde 1'lere kadar inmekteydi.⁶⁰⁹ Görüldüğü gibi Akdeniz toplumlarında köleler toplam nüfusun sadece ufak bir kısmını işgal etmişlerdir. Tüm bunlar, toplumların nüfus ve ekonomik yapısı, ama belki de en önemlisi kölenin pahalı bir şey olmasıyla alakalıydı. Oysa Moses Finley'e göre gerçek köle toplumlarında köleler nüfusun en az yüzde 30'unu oluşturmak zorundaydılar. Antik Yunan, Roma İtalyası, Portekiz Brezilyası, Fransız Karayıpları ve 19. yüzyıl A.B.D.'si, tüm bunlar katışıksız köle toplumlarıydı.⁶¹⁰ Mamafih, Orta Çağ'da Akdeniz'de palazlanan köle kültürü, istihdamın yapısıyla kendi yerini oluşturmuştu. Ev köleliği, toplumun ekonomik üretiminin ufak bir parçasını oluşturma ve cüzi oranlar köle istihdamının temel karakterleriydi. Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlılar da bunun bir parçasıydı.

⁶⁰⁵ McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 316-17.

⁶⁰⁶ A.g.s.

⁶⁰⁷ Budak, 'Slavery in Renaissance Croatia'; Arbel, 'Slave Trade and Slave Labor in Frankish Cyprus (1191-1571)'; McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy's. 316-17; Galloway, 'The Mediterranean Sugar Industry', s. 188-90.

⁶⁰⁸ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 17.

⁶⁰⁹ A.g.e., s. 21-22.

⁶¹⁰ Bradley, *Slavery and Society at Rome*, s. 12.

Ev köleliği üzerine kurulan sistemlerde kölelerin kaderleri çok farklı değişkene bağlı olsa bile aşırı katılıklar beklememek gerek. Ama bu, pek çok kölenin özgürlüklerine kavuşacakları günü dört gözle beklemeyecekleri anlamına gelmiyordu. Özgürlük çoğu kölenin hayalimdi. O zaman bir sonraki bölümün sorusunu şimdiden soralım. Köleler özgürlüklerini nasıl temin ederlerdi?

7. ÖZGÜRLÜK

Üzerinde duracağımız son husus kölelerin özgürlüklerine giden yoldur. Yıllarca başta ev işleri olmak üzere çeşitli alanlarda istihdam edilen kölelerin çoğunun hayali bir gün hür olmaları. Temel bağlamda bu iki şekilde gerçekleşmekteydi: firar ve azat.

Üsküdar sicillerinde kölelerin azat edilmeleri ile ilgili çok sayıda kayıt mevcuttur. Bu kayıtlar üzerinden, Osmanlılardaki uygulamalarla Akdeniz'deki uygulamaların benzerlik ve farklılıklarını tetkik edeceğiz. Bunlar haricinde, özellikle azat edilen kölelerin geri kalan hayatları da inceleyeceğimiz bir diğer meseledir. Bu azatlı kölelerin toplum içine karışmaları içtimai tarih açısından son derece önemli bir süreçtir. Azattan evvel kent hayatına direkt müdahil olabilen pek çok köle mevcut olsa da, azatlı bir köle ciddi sermaye sahibi bir kimse haline gelebiliyor, toplum içinde nüfuzlu bir konuma erişebiliyor, hatta kendi geçmişini unutturmasına köle sahibi bile olabiliyordu.⁶¹¹ Temelde din değiştirmeye bağlı olarak ilerleyen bu süreç Akdeniz toplumlarından çok da ayrı değerlendirilmemelidir. Tüm bunlar sahibin tutumunun yanında, kölenin toplum hayatına müdahil olma potansiyeli ile açıklanabilir. Ne var ki, bu iki hususta talihsiz olan veya direkt dış etkenlerden bağımsız bir şekilde, doğal statüsü olan *özgürlüğü* arayan pek çok kölenin yapabileceği tek bir şey vardı; firar. Bu hususta Üsküdar sicilleri bize belki de diğer pek çok Osmanlı yerleşiminden daha fazla bilgi vermektedir.

7.1 FİRAR

Firari kölelere Akdeniz'in her tarafında tesadüf edilebilmektedir. Coğrafyanın kaçak kölelerin memleketlerine dönmelerine müsaade edecek konumda olması, bu olguyu teşvik etmektedir. Bu yüzden İspanya'daki bir Türk kölenin veya Üsküdar'daki Frenk bir kölenin tüm Akdenizi boydan boya aşip memleketine ulaşması bir hayal değildi. Pero Tafur, 1430'larda Gelibolu sahillerinde kaçak bir Frenk kölenin bir Katalan ticaret gemisi tarafından nasıl kurtarılıp güvenli bir şekilde memleketine ulaştırıldığını bize

⁶¹¹ Halil İnalçık, 'Capital Formation of the Ottoman Empire', *The Journal of Economic History*, 29/1 (1969), s. 97-140; Seng, *The Uskudar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*.

çok güzel anlatmıştır.⁶¹² Bu tür kaçış hikayeleri elbette İspanya, İtalyan devletleri hatta Avusturya topraklarında da vakidir. Avusturyalıların eline düşen Tameşvarlı Osman Ağa'nın olağanüstü kaçış hikayesi ise buna karşı coğrafyadan verilecek başka bir örnektir.⁶¹³ Mamafih kaçak köleler her memlekette söz konusudur. Ne var ki, memlekete kaçış sadece belli coğrafyalardaki köle sistemlerinin karakteridir. Coğrafyanın bu tarz bir durumu nasıl yarattığını veya yaratmadığını daha iyi anlamak için Amerika'da istihdam edilen siyahi kölelere bakmak yeterlidir. Böyle bir firarı gerçekleştirmeleri için aradaki okyanusu aşmaları gerekmektedir. Bu, imkansıza yakın bir ihtimaldi. Oysa pek çok Akdeniz kentinde görüldüğü gibi firar, Üsküdar'da da gündelik sıradan bir meseleydi.⁶¹⁴ Bu meseleye bir anektotla başlamak konuya iyi bir girizgah olacaktır.

1587 senesinde İstanbul'da bulunan Alman seyyah Reinhold Lubenau'nun Üsküdar hakkında söylediği şeyler oldukça enteresandır. Adeta İstanbul'un *arka bahçesi* olarak tanımladığı Üsküdar'a geçecek Hıristiyan seyyahlara tek başlarına ziyaret etmemeleri gerektiğini, ziyaret ettikleri taktirde de son derece dikkatli davranmaları konusunda sıkı sıkı tembihte bulunmuştu.⁶¹⁵ Peki bu uyarının sebebi neydi?

Lubenau bunu ilginç bir nedene bağlamaktaydı. Bu neden, kasabanın İstanbul'a yakın olması sebebiyle Anadolu'dan gelen her çeşit insanın buraya uğramasıdır.⁶¹⁶ *Yol ağzı* olarak niteleyebileceğimiz bu yerleşimde gerçekten her türden insan karşımıza çıkmaktadır. Kaza, ekseriyetini teşkil eden Müslüman Türk, bir miktar Rum, Ermeni ve Yahudi sakinin yanı sıra, Avrupa'dan İstanbul'a gelen gezginlerden, doğudan İstanbul'a mal getiren tüccarlara kadar geniş bir insan yelpazesini misafir etmekteydi. Ne var ki, her şey bununla da sınırlı değildi. Eşkıyalar, suhteler, celaliler ve kaçak köleler, tüm bunların da uğrak yeri Üsküdar'dı. Lubenau bu son saydığımız grubun Üsküdar ile olan

⁶¹² *Travels and Adventures, 1435-1439: Pero Tafur*, çev. M. Letts, (London: George Routledge & Sons. Ltd, 1926), s. 150.

⁶¹³ *Tameşvarlı Osman Ağa: Bir Osmanlı Askerinin Sıradışı Anıları, 1688-1700*, çev. Orhan Sakin, (İstanbul: Ekim Yayınları, 2007).

⁶¹⁴ Yvonne Seng'in 1990'larda neşretmiş olduğu çalışma sayesinde kaçak köleler hakkındaki bilgilerimiz oldukça artmıştır. Bkz. Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth-Century Istanbul', s. 152-163.

⁶¹⁵ *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi ve Osmanlı Ülkesinde (1587-1589) I*, çev. T. Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), s. 280.

⁶¹⁶ A.g.s.

ilişkinde de değinmektedir.⁶¹⁷ Stratejik konumundan dolayı pek çok kaçak kölenin uğramak zorunda kaldığı kaza, bu hususta ilginç sahnelere tanık olmuştur. Lakin, ilk olarak bir kölenin kaçma nedenini tetkik etmemiz gerekmektedir. Bu neye bağlıydı? Tüm bunların ötesinde, söz konusu insanların hikayeleri nasıl sona eriyordu? Bu gerçekten bir son muydu?

Önceki bölümde belirttiğimiz gibi Üsküdar'daki pek çok köle kent hayatına dahil olabiliyor, gerek sahip inisiyatifinde, gerekse hukukun garantisi altında *mükatebe* gibi anlaşmalarla pek çok hür insanın gerçekleştirdiği işlemleri yapabiliyordu. Bazıları ticaret yapmak için şehirlerarası seyahat edebiliyor, bazıları evlenebiliyor, çocuk sahibi bile olabiliyorlardı. Çalışıp para kazanan, mal sahibi olan, hatta bu malı sahibine satabilen kölelerden bahsettik. Bunların çoğu dinlerini değiştiriyor ve hür olduktan sonra da hayatlarına kaldıkları yerden devam ediyorlardı. Bu, yeni hayatın eski hayata göre birçok şey vaat edebildiğini göstermektedir. Üstüne üstlük, özellikle step bölgelerinden ele geçirilen kölelerin büyük bir kısmının karınlarını güç bela doyuran çiftçi/köylüler oldukları düşünüldüğünde, orta gelirli veya müreffeh bir hanede köle olmak, gerçekten de eski yaşamdan çok daha cazip olabilmekteydi. Mamafih, madalyonun öteki yüzünde de türlü nedenlerden ötürü memleketlerine kaçmaya çalışan köleler mevcuttur. Belki de bunun nedeni, kölelerin önceki hayatlarındaki şartların köleleştirildikten sonraki hayat şartlarından daha iyi olmasıdır. Gerçekten Lubenau'nun belirttiği gibi, köleleştirilmeden evvel varlıklı bir hayat süren kişilerin kaçmaya daha meyilli olmaları bunu doğrulamaktadır.⁶¹⁸ Yeni yaşam daha fazlasını vermediği takdirde firar etmekten başka seçenek kalmamaktaydı. Yine buna bağlı olarak, bir köle pek çok kölenin erişebildiği *mükatebe* gibi daha rahat yaşam olanakları tanıyan bir anlaşmayı sahibiyle yapamadığı için de firar edebilirdi. *Me'zun* veya *mükateblik* gibi statülere ulaşamayan kölelerin bir kısmı batı literatüründe zikredildiği üzere *sosyal ölü* (*social death*) gibi bir duruma bürünebileceğinden, kaçıp kurtulmaktan başka çareleri kalmamaktaydı. Üstelik her sahibin kölesine iyi davranmadığını da unutmamak gerekmektedir. Bir takım köleler sahiplerinin davranışlarından bıkip usanarak kaçabiliyorlardı. Bunlardan bir kısmı kaçıp kendi memleketlerine geri dönmeye çalışırken, bazıları da sadece sahiplerinden kurtulmaya çabalıyorlardı. Özellikle son

⁶¹⁷ A.g.s.

⁶¹⁸ A.g.e., s. 326.

gruptaki kölelerin yakalanıp başka kişilere satılmayı umdukları da vakidir.⁶¹⁹ Belki de pek çok kaçışın altında yatan bir etken de dindi. Neticede yukarıdaki olumlu şartlara erişmenin en mühim ön koşulu İslam'ı kabul etmektir. Kölenin Müslüman olması azat edilmesi için son derece önemlidir. Oysa, dinlerini korumakta ısrarcı olan kölelerin şansları çok daha azdı. Ne var ki, Üsküdar'daki kaçak kölelerle alakalı tutulan kayıtlarda kölelerin isimlerinin belirtilmemesi, kaçakların dinleriyle ilgili sağlıklı bir neticeye varmamızı engellemektedir. Yine de, kayda geçirilenlerin çoğunun Müslüman isimlerine sahip olmaları, tüm bunların çoktan ihtida ettiklerini gözler önüne sermektedir. Bazı kölelerin inanç konusunda takiye yapmaları ve fırsat buldukları anda da memleketlerine dönmeye yeltenmeleri dikkate alınması gereken bir ihtimaldir. Buna mukabil dini, içtimai ve iktisadi durumların da ötesinde, birinin tasarrufunda bir hayatı asla kabullenemeyip, ne olursa olsun eski yaşamına dönmek isteyen kölelerin varlığını da hesaba katmak zorundayız. Kayıtlarda kaçak kölelerin bu faaliyetlerinin nedenleri açıkça belirtilmediğinden tahminden öteye geçememekteyiz. O zaman firari kölelerin maceralarını yakından inceleyelim.

Üsküdar sicillerinden tespit ettiğimiz firari kölelerin çok büyük bir kısmının Bitinya/Hüdavendigâr bölgesinden kaçtıkları anlaşılmaktadır. İzmit, Bursa, Yalova, İznik, Gebze en sık rastladığımız yerleşimlerdir. Tespit ettiğimiz en uzak şehir ise Van'dır.⁶²⁰ Bunun dışında Karaman, Beyşehir, Afyon'dan belli aralıklarla kaçan kölelere de rastladık. Mesafe arttığında yakalanma riski de arttığından, Anadolu'nun iç bölgelerinden kaçan kölelere sık rastlanılmamaktadır. Şayet Karadeniz'e yakın bulunan Anadolu kentlerindeki firari köleler yakın oldukları limanlardaki gemilere binip memleketlerine kaçabilirlerdi.⁶²¹ Orta ve Batı Anadolu şehirlerindeki hanelerden kaçan kölelerin takip edeceği en sağlıklı istikamet kuzeybatıdır. Bundan dolayı Üsküdar'a ulaşmak çok önemliydi. Bunun yanında, her zaman bahsi geçen bölgelerdeki hanelerden kaçmak da söz konusu değildi. Bursa'daki bir sahip, kölesini oğlunun refakatinde satmak üzere Üsküdar'a götürürken, köle yolda bir şekilde kaçmayı başarmıştı. İşin ilginç tarafı, bu köle Bursa'da oturmasına rağmen, Üsküdar'a son derece aşınaydı. Çünkü eski sahibiyse uzun süre Üsküdar'da yaşamıştı. Tıpkı bahsettiğimiz sahibin

⁶¹⁹ Seng, 'A Liminal State: Slavery in the Sixteenth Century Istanbul', s. 39, Dipnot 17.

⁶²⁰ Üsküdar 15: vrk. 169a no. 2.

⁶²¹ Karadeniz sahillerinden memleketlerine kaçan kölelerden Hans Dernschwam da bahsetmektedir. Bkz. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 98.

yapmış olduğu gibi, eski sahibi de onu satmak üzere Bursa'ya yollamıştı. Her şey başladığı yerde bitecek gibiydi. Kaçan köle eski sahibinin evinin yanındaki bir yere kendini atmayı başardı. Ne var ki, zavallı köle döşekte uyuyakaldığından bu ona pahalıya patlamıştı. Sonuçta, yakalanıp kadı huzurunda her şeyi itiraf etti.⁶²²

Haneden kaçmaya karar veren bir kölenin yanında bulundurması gereken belli şeyler vardı. 16. yüzyıl Anadolu'sunda geceli gündüzlü günlerce süren bir yolculuk için yeterli azığın taşınması gerekmektedir.1570'de Üsküdar civarında yakalanan Ziyade isimli kaçak Rus cariyesinin üzerinden çıkan birkaç torba erzak, firari kölelerin hazırlıklarını gözler önüne sermektedir. Bulunduğu hanenin kilerinden çalınan mercimek, bulgur gibi hububatların yanında, yol üzerinde güvenli bir yer bulunduğu taktirde ateş yakıp bunları pişirmeye yardımcı olacak kap, kacağı da yanına almıştı.⁶²³ Sık tespit ettiğimiz İzmit veya İznik'ten kaçan köleler için mesafe çok da uzun değildi, ama yine de hayati gıdaların alınması gerekmektedir. Hayati hububatların yanında, şanslı olanlar sahiplerinin at veya katırlarını da çalabilmekteydiler. 1529 senesinde Rus asıllı Kazak köle katırla kaçarken yakalanmıştı.⁶²⁴ Özellikle tımarlı sipahilerin seferlerde ihtiyaçlarını gidermek için beraberlerinde götürdükleri kölelerin seferden kaçtıklarına da tanık olmaktayız. Bu gibi durumlarda köle, ya kendi atıyla ya da çaldığı bir atla firar edebilmekteydi. 1548 senesinde Van Kuşatması sırasında sahiplerinin katırlarını çalıp kaçan iki köle Üsküdar'a ulaşmayı başarmıştı. Bu şanslı köleler bir şekilde buldukları çadırı da çalmayı ihmal etmemişlerdi.⁶²⁵ Neticede yolları uzundu. Buna kesinlikle ihtiyaçları olacaktı.

Bulundurulması gereken diğer bir önemli şey ise nakit paraydı. Yakalanan pek çok kölenin üzerinde gerek altın, gerekse akçe bulunmuştur. 1563 senesinde yakalanan bir kaçığın üzerinden 67 akçenin yanında 3 altın sikke çıkmıştı.⁶²⁶ 1520'de Üsküdar'da iskelebaşında yakalanan Hasan isimli kaçak kölenin üzerindeyse 163 akçe bulunmuştu.⁶²⁷ Aynı sene ismini bilmediğimiz bir başka kaçak köledense tamı tamına

⁶²² Üsküdar 5: vrk. 88b no. 1.

⁶²³ Üsküdar 35:vrk. 158b no. 5.

⁶²⁴ Üsküdar 5: vrk. 89a no. 3.

⁶²⁵ Üsküdar 15: vrk. 169a no. 2.

⁶²⁶ Üsküdar 27: vrk. 136b no. 4.

⁶²⁷ Üsküdar 2: vrk. 48b no. 3.

688 akçe çıkmıştı.⁶²⁸ Bu ortalama bir köle fiyatının üçte birine tekabül eden bir paraydı. Bu kadar olmasa bile, karın doyuracak miktarın üzerinde bir nakdin taşınması köle için hayati önemdeydi. Özellikle Üsküdar'dan Beşiktaş'a geçen *kayıkçılar* bu işi parayla yapmaktaydılar. Sicillerden tespit ettiğimiz bir kayıt 1560'larda bu ulaşımın 11 akçe tuttuğunu belirtmektedir.⁶²⁹ Ne var ki, sorun sadece *kayıkçıya* ödenecek ulaşım bedeli değildi. Bu tür *kayıkçılar* buldukları kazanın kaçak köleler için ne kadar stratejik bir yerleşim yeri olduğunu bilen insanlardı. Yeri geldiğinde günde birkaç kere kaçak kölelere tesadüf ettiğimiz Üsküdar'da, *kayıkçılar* kimin kaçak köle olup olmadığını çok iyi anlayabiliyorlardı. Bu yüzden işin içine rüşvet girmektedir.⁶³⁰ İhbar edilmek istemeyen kaçak bir köle *kayıkçıya* veya kendisini ihbar etme potansiyeli yüksek olan kişilere rüşvet vermek durumundaydı. Bu yüzden Rus asıllı kaçak bir köle üzerinde 296 akçe taşımaktaydı.⁶³¹ Ne var ki, Yenişehir'den kaçan Bosnalı bir kölenin elinde sadece 6 akçe kalmıştı.⁶³² Sanırsak bu kölenin şansı diğerlerine göre daha azdı.

Bunun yanında tehlike anlarında kullanılmak üzere bir el silahının bulundurulması da son derece faydalıydı. Zira yakalanan pek çok kaçak kölenin üzerlerinden silah çıkmıştır. Kütahya'dan kaçan Rus köle belinde bir kılıçla Üsküdar'a kadar gelebilmiştir.⁶³³ Bir başka köle yakalanıp arandığıdaysa, üzerinden balta çıkmıştı. 16. yüzyıl Anadolu'sundaki tehlikeler düşünüldüğünde bu silahların önemi daha net anlaşılır. Kendisini güç bela Üsküdar'a kadar atan bir kölenin en son isteyeceği şey, birisi tarafından ihbar edilip yakalanmaktır. Bu sebepten ötürü bu silahlarla tehlikeli görülen kişiler bertaraf edilebilmekteydi. 1591'de bir grup kaçak köle türlü zorluklarla Gebze yakınındaki Göçbeyli köyüne ulaşır, buldukları bir değirmenin içine saklandılar. Değirmenin sahibi Hobyar b. Mehmed bunları fark edip tam ihbar edecekken, köleler Hobyar'ı oracıkta katlettiler.⁶³⁴

Hazırlık hususunda ekleyeceğimiz son şey ise *itakname* meselesidir. Buna sicillerde sadece birkaç defa rastlasak da, ilginç gözükmetedir. İleriki bölümde daha detaylı inceleyeceğimiz *itakname*, kölenin azat edildikten sonra sahibinden aldığı belgenin

⁶²⁸ Üsküdar 2: vrk. 49a no. 1.

⁶²⁹ Üsküdar 27: vrk. 57a no. 3.

⁶³⁰ Seng, 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth Century Istanbul', s. 152.

⁶³¹ Üsküdar 2: vrk. 48b no. 2.

⁶³² Üsküdar 1: vrk. 110a no. 3.

⁶³³ Üsküdar 1: vrk. 109b no. 4.

⁶³⁴ Üsküdar 84: vrk. 65a no. 1.

ismidir. Bu belge onun azatlı olduğunu tescillemektedir. Bu sebepten, özellikle uzak mesafeli yolculuklarda azatlı bir kölenin bu belgeyi taşıması gerekmektedir. Bazı kaçak köleler bunun bilincinde hareket etmişlerdir. Azatlı bir kölenin *itaknamesini* çalmak veya sahte belge yazmak bazı uyanık kaçakların başvurduğu yöntemlerdi. Mesela Elhac Rüstem'in yakalayıp Üsküdar'a getirdiği firarilerden birinde böyle bir belge olsa da, bu etrafındakileri çok da tatmin etmemiştir. Olay etraflıca incelendikten sonra belgenin sahte olduğu ortaya çıkmış, kölenin sahibi bulunup, teslim edilmişti.⁶³⁵ Bunun yanında 1562 senesinde Üsküdar'da yakalanan siyahi bir köle Eskişehir'de sahibi tarafından azat edildiğini ve altı yıldır hür olduğunu belirtmiştir. *Itaknamesi* istendiğinde köle sorunsuz bir şekilde ibraz etmiştir. Beyan ettiği tarih belgeyle uyumluydu. Her şey sorunsuz gözükmekteydi. Ne var ki, temessükü dikkatle inceleyen amil belirtilen fiziksel özelliklerin bu köleyle uyumsuz olduğunu anlamıştır. Belgede beyaz Arnavut kul (*beyaz Arnavidiyyü'l-asl kul*) ibaresi geçmekteydi. Oysa karşısındaki kapkara bir Afrikalıydı.⁶³⁶ Zavallı köle Türkçe okumayı bilmediğinden çaldığı belgenin içeriğinden bihaber durumdaydı.

Yukarıdaki örneklerde belirtildiği üzere, köleler her zaman tek kaçmamaktaydılar. Gruplar halinde kaçtıkları da sıklıkla görülmektedir. Bu tür kaçak köle grupları bazen aynı kazadan, hatta aynı haneden anlaşarak kaçmaktaydılar.⁶³⁷ İki veya üçlü gruplar şeklinde kaçabilen Rus veya Bosnalı köleler mevcuttur. 1514'de İzmit'ten kaçak iki Rus köle Karamanlı köyünde kısırılıp yakalanmıştı.⁶³⁸ Bazı zamanlarda kaçak grupların içinde farklı kavimlerden köleler de olabilmekteydi. Mesela aynı sene Üsküdar civarında yakalanan iki Bosnalı kölenin yanında bir de Eflaklı başka bir köle vardı. Üçü de birlikte hareket ediyorlardı.⁶³⁹ Birlikte hareket etmek tehlike anlarında kölelerin birbirlerinin arkalarını kollamalarını kolaylaştırdığı gibi, dikkat de çekebilmekteydi. Tek olsun veya olmasın kölelerin dikkat çekmemeleri gerekmektedir. Sicillerde kaçak kölelerle ilgili kayıtlarda, dikkat çeken her tür fiziksel özellik kaydedilmekteydi. Kulağı delik, suratı dağlanmış, bir gözü kör, bir parmağı kesik gibi ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır. Bu yüzden, köleler bazen sahipleri veya başkaları tarafından

⁶³⁵ Üsküdar 1: vrk. 20b no. 1.

⁶³⁶ Üsküdar 26: vrk. 90a no. 3.

⁶³⁷ Yolda karşılaşır, birbirlerini anladıktan sonra işbirliği yaptıkları da ayrı kazalardan kaçıp aynı anda yakalanan kölelerin sicillere kaydedilmesinden anlaşılmaktadır.

⁶³⁸ Üsküdar 1: vrk. 17a no. 1.

⁶³⁹ Üsküdar 1: vrk. 11b no. 1.

tanınmamak için kıyafet veya fiziksel görünümünü değiştirebiliyorlardı. Mesela Yalova'dan kaçan Rus köle saç ve sakallarını tıraş etmişti.⁶⁴⁰

Pek çok köle İstavros (Beylerbeyi) gibi Üsküdar'ın civar köylerinde mukim Rumlar'ın kendilerine yardım edeceğini düşünmekteydi. Bu bazen olmuyor da değildi. 1516'da üç ırgat Rum muhtemelen ücreti mukabilinde bir kölenin kaçmasına yardım etmişti. Mamafih, sonuç hepsi için hüsrandı. Köle ve işbirlikçileri yakalanmıştı.⁶⁴¹ Bu örneği hariç tutarsak, kölelerin bu tür beklentileri ekseriyetle sonuçsuz kalmaktaydı. Köylerdeki Rumlar'ın evine saklanan pek çok köle kısa bir süre sonra ihbar edilmekteydi. Buna şaşırılmamak gerek. Çünkü *köle ayartan* kişilere uygulanan cezalar çok ağırdı. Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi'nin hazırlamış olduğu kanunnameye göre *köle ayartana siyaset cezası* uygulanmaktaydı.⁶⁴² Bu pek çok defa idam demektir. Açıkçası kölelerin kaçmalarına yardım, Akdeniz genelinde de ciddi bir suç olarak telakki edilmekteydi. İspanya'da *Sieta Partidas* kanunnamesi kölelerin kaçmalarına yardım edenlerin kulaklarının kesilmelerini emretmekteydi.⁶⁴³ Floransa'da 1452 senesinde çıkan kanunname ise direkt idam cezasını buyurmaktaydı.⁶⁴⁴

Bunun yanında, eliyle kaçak köle teslim eden kişilere ödenen meblağ hiç de az olmadığından, köle ihbarı veya kaçak köle avcılığı son derece yaygın şeylerdi. Osmanlılar'da köleleri yakalamakla görevli olan *yavacılar*, eliyle köle teslim eden kişilere 20 akçe vermektedir. Tabii bu fiyat, kölenin kaçıp geldiği mesafenin uzaklığına göre değişmektedir. Şayet bir günlük bir uzaklıktan kaçan için 30, iki günlük mesafeden kaçan için 60, üç günlük mesafeden kaçan için ise tam 100 akçe ödül verilmekteydi.⁶⁴⁵ Bu ödüllere *müjdegane* denmekteydi. Bundan dolayı özellikle 1513-1521 sicilinde yakalanan 224 kaçak kölenin 156 tanesi sıradan kişiler tarafından yakalanmıştı. Bu hususta dinin çok önemsendiği söylenemez. Çengelköy'de kaçak bir Rus köleyi fark eden Yusuf b. Abdullah ve Todora vld. Mihal, köleyi yakalatıp amile teslim ettiklerinde aldıkları ödülü zevkle bölüştüler. İşin ilginç yanı ise azatlı veya

⁶⁴⁰ Üsküdar 5: vrk. 49b no. 3.

⁶⁴¹ Üsküdar 1: vrk. 44b no. 3.

⁶⁴² Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2015), s. 357.

⁶⁴³ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 194.

⁶⁴⁴ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 349-50.

⁶⁴⁵ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII*, s. 304.

normal kölelerin de fark ettikleri kaçak köleleri ihbar etmeleriydi. Mehmed Katkun'un azatlı kölesi İskender Üsküdar'da fark ettiği kaçak Rus köleyi yakalarken hiç utanmadı.⁶⁴⁶

Boğaza ulaşan köleleri bekleyen en büyük zorluk karşı kıyıya geçmekti. Burada bahsettiğimiz gibi *kayıkçılar* çok önemli bir faktördü. Bunların bir şekilde ikna edilmeleri gerekmekteydi. Kaydedilen kaçak köleler, iki istisna haricinde, kayıkla açılmadan yakalananlardı.⁶⁴⁷ Zira *kayıkçıları* ikna etmeyi başaran köleler muhtemelen kaçmayı başaranlardı. İki istisnadan biri 1515 tarihine ait bir vakada karşımıza çıkmaktadır. Gerekli rüşveti *kayıkçıya* veren Rus köle boğazın ortasında yakalanmıştı.⁶⁴⁸ İstisnaları hariç tutarsak kaçak kölelerin en bol tutulduğu kayıtlardan biri olan 1513-1521 yıllarını kapsayan 1 numaralı sicilde, kaçak kölelerin yüzde 77'si Üsküdar'ın merkezinde derdest edilmişlerdi. Burası en yoğun bölgeydi. Bunun ardından, Herekonde yerleşkesi gelmektedir. Çok daha az olmakla birlikte Üsküdar'a yakın Çengelköy, Bulgurlu, İstavros ve Yoros köyleri de kölelerin kaçış güzergahlarındaydı. Ormanlık bölgelerden fark edilmeden boğaza ulaşmayı hedefleyen az sayıda köle Kurtköy (*Kurt Karyesi*), Aydos, Soğanlık ve Başbüyük gibi köylerde bile bertaraf edilebilmekteydiler. Hatta tek vakayla sabit olsa da karşı kıyıya geçip Beşiktaş'ta yakalanan Rus, Çerkez ve Hırvat kölelerden müteşekkil bir kaçak köle grubundan da haberdar durumdayız.⁶⁴⁹

Kaçmaya çalışan köleler için tehlikeler sadece ihbar edilip yakalanmaktan ibaret değildi. Bazen kendi sonlarını kendileri de getirebiliyorlardı. 1563 senesinde Üsküdar'da oturan Yusuf isminde bir köleyle bir şekilde bağlantı kuran Ferhad isimli bir başka köle kaçış planını onunla paylaşmıştı. Yusuf ilk başta ikna olmasa da birkaç gün arayla yoklandıktan sonra Ferhad'ın teklifini nihayetinde kabul etti. Ertesi gün yatsı namazına müteakip sahilde ayarladıkları kayıkla kaçacaklardı. Yusuf gerekli hazırlıklarını yaptı. Hanesinden bulduğu balta ile bir miktar kuru üzümü zulasına koyup anlaştıkları yer olan Kara Manol'ün bağına doğru hareket etti. Ne var ki, Ferhad yalnız gelmemişti. Frenk asıllı bir başka köleyle birlikte anlaştıkları yerde Yusuf'u bir süredir

⁶⁴⁶ Üsküdar 2: vrk. 80a no. 4.

⁶⁴⁷ Bu tespit en çok kaçak kölenin bulunduğu 1 numaralı sicile göre yapılmıştır.

⁶⁴⁸ Üsküdar 1: vrk. 87a no. 4.

⁶⁴⁹ Üsküdar 1: vrk. 3b no. 1.

beklemektedir. Her şey hazır gibiydi. Mamafih, işin içine ihanet girmişti bile. Frenk köle hiç beklemediği bir anda Yusuf'un kafasına değnekle vurup yere indirdi. Ferhad da belinden bıçağını çıkarıp tam Yusuf'un gırtlığını kesecekken, Yusuf ani bir hamleyle elini boğazına götürüp ölümden döndü. Atik bir şekilde ayağa kalkıp haykırarak haykırarak oradan kurtulmayı başardı. Gerçekten de ucuz atlatmıştı. Elinden ve boynundan yaralanmıştı, ama hala hayattaydı. Bir gün sonra ise olay mahalinde Ferhad'ın cesedi bulundu. Tüm bulgular katilin Frenk köle olduğunu göstermekteydi. Böyle bir arbedenin neden çıktığı tam belli değildir. Tüm bunlar belki öteki kaçağın elindeki zulaya konmak, belki de taşıdığı paraları almak içindi. Sonuçta anlaşılmalı bir kaçış planı vardı, lakin iki taraf da bunu başaramamıştı.

Yakalanan firarilere dönecek olursak, bunların hepsi bölge amiline teslim edilmekteydi. Teslim edenlere *müjdeganeleri* verildikten sonra, köleler zindana atılıp, sahiplerinin gelip almaları beklenirdi. Tüm bu zindanda geçirilen süre kölenin bir daha kaçmayacağı anlamına gelmemekteydi. 1520 senesinde yakalanıp zindana atılan bir Rus köle elleri ve ayaklarındaki zinciri kırıp kaçmayı başarmıştı.⁶⁵⁰ Bir başka köle ise pundunu bulup, vardiyalı yemek yerken zincirlerini kırıp firar etti.⁶⁵¹ 1524 senesindeyse, zindandaki tam sekiz köle, bir şekilde vardiyalı atlatıp, hücrede açtıkları tünelden kaçmaya kadir oldular.⁶⁵²

Yine de, köleler ekseriyetle sahiplerini beklemek durumundalardı. Sahiplere kölelerini gelip almaları için 90 gün süre tanınırdı. Buna *müddet-i örfiye* denmekteydi.⁶⁵³ Sahip bazı durumlarda bizzat kendi gelip kölesini teslim alabildiği gibi, bazen vekil de tayin edebiliyordu. Köleyi teslim alırken yapması gereken iki şey vardı. Bunlardan ilki kölenin kendisine ait olduğunu tescillemekti. Bunun için iki kefil yeterliydi. Öte yandan sahibin, köleyi yakalayan kişilere ödenen *müjdegane* ile kölenin zindanda geçirdiği süre zarfında ayrılan *nafakaların* bedelini de ödemesi gerekmekteydi. Sonuçta tüm bunlar bir masraftı. 1517'de üç ay zindanda tutulan kaçak bir Rus köleye yapılan harcama 354 akçeydi.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ Üsküdar 1: vrk. 112a no. 1.

⁶⁵¹ Üsküdar 2: vrk. 103a no. 1.

⁶⁵² Üsküdar 5: vrk. 6b no. 4.

⁶⁵³ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII*, s. 304.

⁶⁵⁴ Üsküdar 1: vrk. 8b no. 2.

Sahipler sıklıkla kaçak kölelerini gözden de çıkarabiliyorlardı. Üç ayı dolan her kaçak köle mezatta satılırdı. Buradaki maksat en azından zindanda geçen süre boyunca yapılan harcamaları telafi etmektir. Gerçekten de bahsettiğimiz kölelerin hayatları değişmişti. Ne var ki bu, kölelikten özgürlüğe olmaktan öte, kölelikten bir başka köleliğe uzanan bir değişimdi. Yine de, mezatta satılan bir kölenin üzerinde hak iddia eden eski sahipler birden beliriverabiliyorlardı. Bu durumda işler biraz daha karışmaktaydı. 1549 senesinde Üsküdar'daki bir köle, zamanında Ankara'daki sahibinin hanesinden kaçmayı başarmış ve bir şekilde Bursa'da yakalanmıştı. Bursa'da tekrar köle olarak mezada verilen 16 yaşındaki bu genç Macar, Üsküdarlı biri tarafından 2620 akçeye alınmış ve Üsküdar'a götürülmüştü. Ne var ki, bir süre sonra kaçak kölesinin izini kovalayan Ankara'daki sahip kölesini bulmuş ve Üsküdar'daki yeni sahiple mahkemelik olmuştu.⁶⁵⁵

Öte yandan, bu kölelere verilen cezalar ise bizim için bir muammadır. Sicillerde hapis dışında verilen cezalarla alakalı bir bilgiye tesadüf edemedik. Ne var ki, Hans Dernschwam yakalanan kaçak kölelere uygulanan cezaya tanık olduğunu iddia etmektedir. İddiaya göre, köle yere yatırılıp ayakları bağlandıktan sonra, ayaklarının tabanına yüz sopa yerdirdi. Bu, duruma göre değişip üç yüz sopaya kadar çıkabilmekteydi. Daha vahim durumlarda ise köleye gelişigüzel tekme ve yumrukla da girişilebildiğinin altını çizmektedir. Mamafih, bunun köleleri sakat bırakabildiğini de belirtmektedir.⁶⁵⁶ Dernschwam'ın ifadeleri mümkün olabilir. Ama en ağır cezanın böyle olduğunu kabul ettiğimiz taktirde bile, Akdeniz'deki uygulamalara nazaran çok daha hafif olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kaçak köleliğin toplumlarda oluşturduğu algı değişebilmektedir. İspanya ve İtalyan devletlerindeki kanunlara göre firari kölelik, çok açık bir şekilde hırsızlık olarak nitelenmektedir. İspanya'da yakalanan kaçaklar yerde sürüklendikten sonra idam edilirlerdi.⁶⁵⁷ İtalyan kentlerindeki uygulamalar da oldukça şeditir.⁶⁵⁸ Ama köle, değerli bir mal olduğundan bunların illa uygulanması gibi bir zorunluluk da yoktu. Lakin, idam cezasına tabi tutulmayan kölelerin gelecekte azat olmaları imkansız yakın bir hal almaktaydı. Osmanlılara dönecek olursak, kaçmaya

⁶⁵⁵ Üsküdar 15: vrk. 131a no. 3.

⁶⁵⁶ Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 98.

⁶⁵⁷ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 194.

⁶⁵⁸ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 349-50.

teşebbüs eden kölelerin sahipleri gözündeki değerleri veya azat usulüyle yakın bir gelecekte özgürlüklerine ulaşım ulaşamayacakları gibi sorulara elimizdeki kaynaklardan cevap verebilmemiz, ne yazık ki mümkün değildir. Ama Akdeniz memleketlerinin tamamında kölelerle yapılan kontratların en mühim özelliklerinden biri de kölelerin kaçmalarını engellemektir. Bu yüzden her şey mümkündür.

Alman seyyah Lubenau'nun seyahatnamesinden yola çıkarak, ilk başta sorduğumuz soruya dönecek olursak, yakalanan kişiler her zaman kaçak köleler değillerdi. *Yavacılar* şüphelendikleri vakit yabancı kişileri de tutuklayabiliyorlardı. Bunun yanında bu karışıklıktan yararlanmak isteyen fırsatçılar da yok değildi. Kaçak köle diye geleni geçeni yakalayıp, sahiplenen veya satan kişiler, bazen bu kişilerin gerçekten köle olup olmadıklarını bile umursamayabiliyorlardı. Mesela bölge amili olan Ahmed Çelebi'ye teslim edilen bir kaçak kölenin durumu araştırıldığında, kölelikle alakası olmayıp, hür biri olduğu anlaşılmış ve serbest bırakılmıştı. 1564 senesinde yakalanan firarilerden birinin ise *müddet-i örfiyyesi* dolduğundan mezada verilip satılmıştı. İşin enteresan tarafı mezatta satıldıktan sonra, kölenin azatlı olduğunun ortaya çıkmasıdır.⁶⁵⁹ Bu tür hadiseler Üsküdar için son derece sıradandı. Böyle durumlara sıklıkla yanlış anlaşılmalara veya fırsatçılar neden olmaktadır. Bu sebepten, ziyaret amacıyla bölgeye gelen bir Avrupalı'nın akıbeti, Anadolu'nun içlerinden kaçıp gelen bir köleden farksız olabiliyordu. Tüm bu tehlikeleri bilen Lubenau Üsküdar'ı hiç de güvenli bir yer olarak adletmemiştir. Ama biz yine de üstünü çizelim. Memleketlerine kaçamaya çalışan kaçak köleler Akdeniz'in mühim bir parçasıydı.

Öte yandan, firar özgürlüğünün sadece bir boyutuymdu. Pek çok Osmanlı kentinde olduğu gibi, Üsküdar'da da köleler azat olup, hayalini kurdukları özgürlüğe kavuşabilmekteydi. Bu yüzden madalyonun asıl yüzüne dönmemiz gerekmektedir.

7.2 AZAT

Köle azadı Akdeniz toplumlarında sıra dışı bir uygulama değildi. Azadın uygulanma sıklığı coğrafyadan coğrafyaya değişse de, her zaman istihdamın öteki yüzünü teşkil

⁶⁵⁹ Üsküdar 27: vrk. 17b no 1.

etmiştir. Azat bir kölenin istihdam edildiği işin verimliliği açısından son derece önemli bir müessesedir. Moral ve motivasyon açısından düşünüldüğünde bu hususun istihdamdan ayrı değerlendirilmemesi gerektiği daha iyi anlaşılacaktır. İslam hukukunda köleler farklı şekillerde azat edilebilmekteydiler. Bunlar içinde gönüllü azat, *mükatebe*, *tedbir* ve *ummü'l-veled* özellikle bahsetmemiz gereken yöntemlerdir. Üsküdar sicillerinde tüm bunlarla ilgili çok sayıda kayda tesadüf ettik. Azat olmuş kişilerin müdahil oldukları davaları hariç tuttuğumuz taktirde, azat olayını tasdik eden (*itakname*) seksen kayıt tespit ettik. Bunları ayrı ayrı değerlendirmemiz gerekmektedir.

Öncelikle azat denilen şeyin dini ve iktisadi olmak üzere iki boyutunun olduğunu ortaya koymak zorundayız. Bunlardan ilkinin daha iyi anlayabilmek için gönüllü azat ve *tedbir* gibi uygulamaları incelememiz gerekmektedir. Gönüllü azat olarak bilinen *itk/itak* tetkik ettiğimiz sicillerde çok sık rastladığımız bir azat şeklidir. Üsküdar'daki seksen azat kaydının otuz bir tanesi gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu yüzde 39'luk bir orana tekabül etmektedir. 16. yüzyılda gerek tipik bir Osmanlı şehrinde, gerekse herhangi bir Akdeniz devletinde köle azadı dini açıdan sevap olarak nitelendirilmekteydi.⁶⁶⁰ Bu, İslam ve Hıristiyan inançlarının köleliğe bakışıyla ilintilidir. Hürlik doğal statüyü teşkil ettiğinden, doğal statülerini kaybeden insanların eski statülerini geri kazanmalarını sağlamak, dini açıdan iyi bir şeydi.⁶⁶¹ Belli istisnaları hariç tutarsak, bu tür bir faaliyet tamamen sahibin tercihi doğrultusunda gerçekleşmekteydi. Sahibin kendi özgür iradesiyle kölesini azat etmesi uhrevi beklentilerle ilgilidir. Yani Allah rızası içindir. (*hasbaten lillah-teala*)⁶⁶² Ayrıca burada sahip olunan kölenin din değiştirmesi de mühim bir etkidir. İki din de, sahibinin dinini benimseyen bir köle için azadı garanti etmese de, din değiştirme köleyi azada genellikle bir adım daha yaklaştırmaktaydı. Bu yüzden azat edilenlerin neredeyse tamamı sahiplerinin dinini benimseyen kölelerden teşekkül etmektedir. Üsküdar sicillerinde Hıristiyan kölelerin gönüllülük esasına dayalı beş azadı da Hıristiyan sahipler tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶⁶³ Keza bu, gayrimüslim birinin ancak gayrimüslim köle bulundurabilmesinden ötürü bir şey ifade etmez. Ne var

⁶⁶⁰ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 10; Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 351; Aydın & Hamidullah 'Köle', s. 242.

⁶⁶¹ Brunschvig, 'Abd', 2.a.

⁶⁶² Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 52.

⁶⁶³ Üsküdar 35: vrk. 69b no. 3, vrk. 72b no. 1, vrk. 112b no. 3, vrk. 121a no. 2, vrk. 121a no. 3.

ki, hiçbir Müslüman sahibin gayrimüslim kölesini gönüllülük esasına göre azat etmemesi bu dini bakış açısını doğrular niteliktedir. Zira gönüllülük esasına dayalı otuz bir kaydın yirmi altı tanesi Müslüman sahiplere aittir. Bu yirmi altı kaydın tamamında azat olan köleler sahipleri gibi Müslümandır.

Bu tür bir dini misyon, Katolik dünyasında da belirgindi. 13. yüzyılda yazılıp, 16. yüzyıldaki pek çok uygulamayı da etkileyecek olan Kastil Kanunnamesi'nde kölelerin özgürlüklerini geri kazanmaları açık bir şekilde teşvik edilmiştir.⁶⁶⁴ Ne var ki, İslam dininde de olduğu gibi, sahibin kölesini ne zaman, ne şekilde azat etmesi gerektiğine yönelik kesin bir kural yoktur. Bu tamamen sahibin tasarrufuna bırakıldığından azat, Katolik dünyasında da dini bir hayır çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Rönesans İtalya'sında köleliği inceleyen Sally Mckee'ye göre, bir siyahinin bir beyaza nazaran daha nadir azat edildiğini gösteren bir delil yoktur. Mckee'nin belirttiği örnek, azat gibi gönüllülük esasına dayalı bir meselede, devletlerin zorlamaları veya kavmiyet dürtüsünden öte, dini yükümlülüğün altını çizmesi açısından önemlidir.⁶⁶⁵

Tüm bunların sonunda azat olmuş bir kölenin azat durumunu belgelemesi oldukça önemliydi. Bir önceki bölümde de belirttiğimiz gibi bu belgelere *itakname* denmektedir. Bahsettiğimiz belge kadı tarafından verilmekteydi. İki şahidin tasdik etmesiyle azat geçerli sayılmaktaydı. Yine de bu belgenin hemen edinilmesi için bir neden yoktur.⁶⁶⁶ Ekseriyetle 16. yüzyıl Akdeniz dünyasında azat edilmiş bir köle sahibiyle yaşamaya devam etmekteydi.⁶⁶⁷ Köle, aynı şehirde, aynı mahallede yaşayıp, sahibi haricinde belli kişilerle muhatap olduğundan, insanlar genellikle bir azatlının durumuna yönelik herhangi bir şüpheye düşmezlerdi. Ne var ki, şehir değiştirecek veya memleketine geri dönecek bir köle için bu belge son derece önemliydi. Yabancı olduğu bir şehre girdiğinde, istenildiği vakit *itaknamesini* göstermemesi, kölenin akıbeti açısından hiç de iç açıcı değildi. Üsküdar gibi kaçak kölelerin yoğun olduğu bir bölgede bu belgenin taşınması hayatiydi. Lubenau'nun belirtmiş olduğu üzere, bölgeyi ziyaret edecek normal insanlar için bile bir tehlike söz konusu olduğundan, belgesi olmayan azatlı bir köle için tehlikenin boyutu çok daha yüksekti. Bu tür örneklerle yeterince karşılaştık. 1571

⁶⁶⁴ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 203.

⁶⁶⁵ McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 313.

⁶⁶⁶ Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 51-52.

⁶⁶⁷ Bunun detaylarına bir sonraki başlıkta eğileceğiz.

senesinde Bosnalı Hızır sahibi tarafından azat edilip İstanbul'a giderken Üsküdar'da kaçak köle diye tutulmuştu. Azatlı olduğunu ikna etmesi onu epey uğraştırmıştı.⁶⁶⁸ Bazı zamanlar köleler başkalarının belgelerini de çaldığından, karışıklığa mahal vermemek açısından kölenin ismi, bulunduğu şehir, mahalle ve sahibin ismi mevzu bahis kölenin tasviriyle birlikte belgeye kaydedilmekteydi. Sicillerden bulduğumuz birkaç azat kaydı meselenin anlaşılması açısından faydalı olacaktır;

'Sarrâc-ı sultânî İbrahim Bey b. Ramazan, rıkkını i'tirâf eden orta boylu, açık kaşlı, elâ gözlü, Rûsiyyü'l-asl, başında ve omuzunda yara izi bulunan abd-i memlûkü hâmil-i hâze'l-kitâb İskender b. Abdullah'ı Allah rızâsı için âzat ve tahrîr ettiğini meclis-i şer'-i şerîfde ikrâr ve i'tirâf etti. Bundan böyle leh ve aleyhindeki husûslar kendi üzerinde cereyân edecek şekilde hür oldu. Âzatlı köleler üzerinde efendilerin sâhib oldukları velâ hakkından başka mezbûr İskender'in üzerinde hiçbir hak kalmadı. Cerâ zâlike ve hurrîre fi't-târihi'l-mezbûr.'

'Ayşe bt. Süleyman kibelinden aşağıda zikri geçecek âzat ikrârına vekâleti Ahmed b. Mustafa ve el-Hâc Kurd b. Beşir'in şehâdetleriyle sâbit olan vekîl fahrü'l-akrân Hüseyin Bey b. Abdullah, müvekkile-i mezbûresinin köse, açık kaşlı, elâ gözlü, iki kaşlı üzerinde yara izi bulunan Bosna asıllı abd-i memlûkü hâmil-i hâze'l-kitâb Musa'yı Allah rızâsı için âzat ve tahrîr ettiğini ikrâr etti. Vâki' ikrâr mezbûr Musa tarafından vicâhen ve şifâhen tasdîk edildi.'

⁶⁶⁸ Üsküdar 35: vrk. 154b no. 5.

Tablo 7.1: Üsküdar'da sahipleri tarafından gönüllü azat edilen bazı köleler (Itak)

Tarih	Köle	Cins	Eşkal	Kavim	Sahip
17/Ağustos/1519- 26/Ağustos/1519	Zühriye	Cariye	Uzun boylu, sarışın, mavi gözlü, ayrık kaşlı	Rus	Hacı Mustafa
4/Nisan/1525- 15/Nisan/1525	Alagöz	Köle	Buğday tenli, mavi gözlü, ayrık kaşlı	-	Mehmedi & Ali
19/Şubat/1550- 28/Şubat/1550	Naz	Cariye	-	Rus	Mahmud b. Mustafa
19/Nisan/1550- 17/Mayıs/1550	Pervane	Cariye	Orta boylu, mavi gözlü	Bosna	Hasan b. Abdullah
27/Kasım/1563- 8/Aralık/1563	Selür	Cariye	-	-	Fatma bt. Alagöz
17/Aralık/1591- 26/Aralık/1591	Musa	Köle	Köse, ayrık kaşlı, ela gözlü, iki kaşı arasından yaralı	Bosna	Ayşe bt. Süleyman
18/Ağustos/1592- 29/Ağustos/1592	Mübarek	Köle	Orta boylu, ayrık kaşlı, dilinin ucu siyah, sağ eli yaralı	Arab (zenci)	Ömer Bey b. Abdullah
8 Ekim 1592	Seyyare	Cariye	Ayrık kaşlı, mavi gözlü, orta boylu, sağ kaşı yaralı	Rus	Kamer Hatun bt. Nebi

Kaynak: Üsküdar 2: vrk. 33b no. 2; vrk. 86a no. 3; Üsküdar 15: vrk. 17b no. 3; vrk. 19b no. 3; Üsküdar 26: vrk. 63a no. 3; Üsküdar 84: vrk. 113a no. 3; vrk.

61a no. 2; vrk. 50a no. 7.

Dini bir tutum bağlamında değerlendirilecek azat şekillerinden birisi de *tedbir* yoluyla azattır. Seksen azat kaydından sekiz tanesi bu çeşit azatlardan oluşmaktadır. Ne var ki *tedbir*, gönüllü azat gibi anlık ve koşulsuz bir azattan öte karşılıklı bir anlaşmaya bağlı gerçekleşmekteydi. Sahip kölesini belli bir şey karşılığında azat edeceğini belirtip, bunu resmen tasdik ederdi. Mesela sahibin ölümü bu şartlardan biridir. Sahip son bir sevap kazanmak için ölümüyle birlikte kölelerinin azat edileceğini tasdik eder, ölümüyle de bu gerçekleşirdi.⁶⁶⁹ Mesela 1525 senesinde Kepçe Mahallesi'nde mukim Sare Hatun vefat ettiğinde, Hesna adlı Müslüman cariyesi özgürlüğüne kavuşmuştu.⁶⁷⁰ Mamafih, İslam hukuku mirasçılarının maddi bağlamdaki hakkını ihmal etmediğinden, sahibin azat etmek istediği kölenin değerinin tüm mal varlığının üçte birini geçmemesini şart koşmuştur. Şayet tüm mal varlığının üçte birinden yüksek değere sahip bir köle sahibin ölümüyle birlikte azat olsaydı, varisler olması gereken mal varlığının üçte ikisinden daha az bir mirasa sahip olacaktı. Eğer *tedbir* garantisi olan bir kölenin değeri sahibin mal varlığının üçte birinden fazlaysa, kalan meblağı karşılması koşuluyla azat olabilmekteydi. Lakin, mal varlığının üçte birinden daha yüksek değere sahip olan kölelerini azat etmek isteyen pek çok sahip bunu ölmeden evvel de gerçekleştirebilirdi. Keza, veba gibi ölümcül hastalıklara yakalanan bazı sahipler, hastalık süresince belli bir müddet hayatta kalmak koşuluyla kölelerini azat edeceklerini vaat edebiliyorlardı.⁶⁷¹ Bu genellikle yedi veya kırk gündür. Sicillerde bu son saydığımız türden *tedbir* usulüne ölüm neticesinde olana nazaran daha sık tesadüf ettik. Mesela Behram Subaşı yakalandığı ağır hastalık sırasında ikisi Rus, biri Gürcü tam üç köleyi bu şekilde azat etmiştir.⁶⁷² Sahibin ölümü akabinde köleler vaat edildiği şekilde azat edilirdi. Sicillerde *tedbir* yoluyla azat ile ilgili kayıtlar aşağıdaki gibidir;

'Vech-i tezkiretü'l-hurûf budur ki; Nefs-i Üsküdar'dan Kepçe mahallesinde müteveffâ olan merhûme Sâre Hatun'un câriyesi olan Hesna bt. Abdullah zikr olunan mahalleden merhûmenin vârisesi olan Elif bt. Mehmed'i şer'-i

⁶⁶⁹ Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 243.

⁶⁷⁰ Üsküdar 5: vrk. 33a no. 2.

⁶⁷¹ Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries's. 57-58.

⁶⁷² Üsküdar 84: vrk. 3b no. 7.

*şerîf meclisine ihzâr edip sâbikan hâl-i hayâtında beni müdebber-i mutlak eyledi, diye da'vâ eyledikde da'vâ-yı muharreresine muvâfık udûl-i müslimînden Karagöz b. Abdullah ve Mahmud b. Abdullah ve Sinan b. Abdullah ve Mehmedî b. Hüseyin işbu vechile şehâdet-i şer'iyeye kılıp eyittiler ki, zıkr olunan Hesna'yı hâl-i hayâtında müdebber-i mutlak eyledi, diye şehâdet-i şer'iyeye eyledikleri ba'de't-tezkiye ve't-tahlîf hayyiz-i kabûlde vâkı' olduktan sonra mezkûre Hesna'nın itkına hükm olunup sebt-i sicil olundu. Tahrîren fî evâilî Cumâdeyn sene isnâ ve selâsîne ve tis'a mi'e.*⁶⁷³

İtalyan kentlerinde birçok sahip ölümüyle beraber kölelerine azadı garanti etmekteydi.⁶⁷⁴ İspanya'da da sahiplerin kölelerini bu şekillerde azat ettiklerine dair örnekler mevcuttur.⁶⁷⁵ Gönüllü azat misali, yaratıcı katında son bir sevap kazanmak için takip edilen bu uygulamanın izleri, Roma hukukunun derlendiği Justinian Kanunları'nda da bulunmaktadır.⁶⁷⁶ Aslında bunun izleri Antik Yakın Doğu'ya kadar uzanmaktadır. Patricia Crone'un tespit ettiği *paramone* denilen Roma/Yakın Doğu müessesesi kontratlı/şartlı kölelik ile ilgili pek çok hususu içinde barındırmaktadır. Kölenin azat edilmesine karşılık sunulan şartlar antik dönemden itibaren Akdeniz dünyasında coğrafyadan coğrafyaya çeşitlilik arz edebiliyordu. Roma Yakın Doğusu'nda *paramone* müessesesinin, bir önceki bölümde belirtmiş olduğumuz *mükatebe* gibi bir başka bir kontratlı/şartlı kölelikle ciddi benzerlikleri olsa da, en azından teoride *paramone* sahibi kendi ömrü hayatı boyunca kölesini çalıştırma şartını anlaşılmaya koyma hakkını tanımaktaydı. Bu bir çeşit belirsizlik taşıması hasebiyle riskli olduğundan, İslam'daki en temel şartlı kölelik uygulaması olan *mükatebede* uygulanmamaktaydı. 9. yüzyılda Muhammed Şeybani gibi Sünni/Hanefi din bilginleri böyle bir şartın *mükatebe* kontratına eklenmesinin caiz olmadığını belirtmiştir. Ne var ki *tedbir*, yapısı itibariyle direkt hastalık ve ölümle ilintili bir azat usulü olduğundan,

⁶⁷³ Üsküdar 5: vrk. 33a no. 2.

⁶⁷⁴ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 458-59; Phillips, *Slavery From Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 102.

⁶⁷⁵ A.g.y., *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 217.

⁶⁷⁶ Bradley, *Slavery and Society at Rome*, s. 20.

Tablo 7.2: Üsküdar'da Tedbir Usulüyle Azat Edilen Köleler

Tarih	Köle	Cins	Eşkal	Kavim	Tedbir Türü	Sahip
24 Haziran 1514- 3 Temmuz 1514	Nasuh	Köle	-	-	Ölüm	Mevlana Hasan Halife
24 Haziran 1514- 3 Temmuz 1514	Şirin	Cariye	-	-	Ölüm	Mevlana Hasan Halife
15 Mart 1526- 24 Mart 1526	Hesna	Cariye	-	-	Ölüm	Sare Hatun
1572	Receb	Köle	Uzun boylu, ayırık kaşlı, basık burunlu, sağ eli ve sol kolu yaralı.	Arab (Zenci)	Ölmeden 40 gün evvel	Hacı Hasan b. Hızır
1572	Behram	Köle	Orta boylu, ayırık kaşlı, ela gözlü, sol omzu yaralı	Çerkez	Ölmeden 40 gün evvel	Hacı Kasım b. Mehmed
28 Aralık 1590- 6 Ocak 1591	Perviz	Köle	Küçük, sarışın, ela gözlü, ayırık kaşlı	Rus	Ölmeden 40 gün evvel	Behram Subaşı
28 Aralık 1590- 6 Ocak 1591	Ömer	Köle	Orta boylu, kara kaşlı, kara yağız	Gürcü	Ölmeden 40 gün evvel	Behram Subaşı
28 Aralık 1590- 6 Ocak 1591	Piyale	Köle	Orta boylu, ayırık kaşlı, ela gözlü, sarışın	Rus	Ölmeden 40 gün evvel	Behram Subaşı

Kaynak: Üsküdar 1: vrk. 21a no. 2; Üsküdar 5: vrk. 33a no. 2; Üsküdar 35: vrk. 45a no. 3; vrk. 51a no. 2; Üsküdar 84: vrk. 3b no. 7

paramonenin bu şartını direk içinde barındırması açısından Roma müesseselerinden beslenen muadilleriyle direkt benzerlik içerisindedir.⁶⁷⁷

Gönüllü azat ve *tedbir* dini amaç taşımakla beraber sosyal ve ekonomik bir amaç da taşımaktaydı. *Tedbir* veya gönüllülük esasına dayalı azat olma bilincini taşıyan bir köle yaptığı işe kendini umutsuz bir köleden daha fazla verebileceğinden, sahibi için oldukça faydalı olabilirdi. Ne var ki, hiçbiri bu konuda üçüncü bölümde zikretmiş olduğumuz *mükatebe akdleri* kadar etkili olamamıştır. Osmanlılar'da köleliğin son derece mühim bir kısmını teşkil eden *mükatebe*, kölelerin toplum içindeki statüsünden, sahibin köle üzerinden sağladığı faydaya kadar geniş bir alanı kapsamaktaydı. Özellikle Bursa gibi dokuma sanayinin geliştiği şehirlerde bu tarz bir anlaşma hem üretime, hem de kölenin sosyal konumuna ciddi tesir etmiştir.⁶⁷⁸ Aynı şey Üsküdar için de geçerlidir. Seksen azadın kırk bir tanesi *mükatebe* yoluyla gerçekleşmiştir. Bu mühim bir orandır.

Köle, sahibin inisiyatifi doğrultusunda anlaşmanın bir parçası haline gelmekteydi. Evvelde belirtmiş olduğumuz gibi, köle bu anlaşma sayesinde uygulamada hür bir şahsın özelliklerine sahip bir şekilde efendisine hizmet etmeye devam ederdi. Bu raddeden sonra köle, sahibin inisiyatifi dışında mal biriktirebilir, istediği gibi seyahat edebilir veya başkasının altında çalışabilirdi. Tüm bu haklar bizzat hukukun koruması altına girerdi.⁶⁷⁹ Buna mukabil köle, bu haklar ile ileride gerçekleşecek azat karşılığında sahibine borçlu bir konuma gelirdi. Söz konusu borç kapanana kadar köle teoride sahibin tasarrufundaydı. Uygulamada ise, sahibine karşı borcu olan çalışan misali bir konumdaydı. Borç kapandıktan sonra uygulamadaki haklar ekseriyetle hür insanla aynı konuma gelip, hukuki statüsü de normale dönerdi. Bu nedenle *mükatebe* akdini yapan bir köleyle azat olmuş bir kölenin arasındaki fark, herhangi bir akd yapmamış bir köleyle azat edilmiş bir kölenin arasındaki farktan çok daha azdı.

⁶⁷⁷ Patricia Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of the Islamic Patronate*, (New York-London: Cambridge University Press, 1987), s. 75.

⁶⁷⁸ Sahillioğlu, 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', s. 53-57; İnalçık, 'Servile Labour in the Ottoman Empire', s. 27-30.

⁶⁷⁹ Bazı vakitlerde *mükatebe* akdlerine kölelerin çocukları da dahil edilirdi. Mesela 1572 senesinde Rum bir sahibin tasarrufundaki Marya isimli bir cariye akde çocuğunu da dahil etmiştir. 4000 akçelik bu anlaşmada, ödeme tamamlandığı takdirde cariyeyle beraber çocuğu da azat olacaktı. Bkz. Üsküdar 35: vrk. 112b no. 4.

Borca gelecek olursak bu, kölenin çalıştığı alana göre değişmektedir. Bursa örneğinde olduğu gibi, sahiplerinin atölyelerinde çalışan *mükateb* köleler için belli miktarda bir ürünü (Bursa'da bu ipektir) üretmek koşulan şartlar arasındaydı. Her ne kadar Üsküdar'daki *mükateb* köleleri üretimde görsek de, bu tarz bir üretim şartına bağlı bir anlaşma tespit edemedik.

Bunun yanında, *mükatebe* akdinin en mühim şartları para veya yıllık hizmettir. Sahip anlaşılan meblağ karşılığında kölesini azat ederdi. Sicillerdeki *mükatebe akdlerinde* bu meblağ 3000 ile 13000 akçe arasındadır. Ama yoğun olarak 6000 ile 8000 akçelik anlaşmalar yapılmaktaydı. Bunu karşılamak için köle ya sahibi altında işçi olarak çalışıp anlaştığı meblağı bu kanaldan temin eder, ya da başkasının yanında işe başlayıp bizzat kendi hesabında para biriktirirdi. Kölenin bu meblağı bir anda ödeme gibi bir zorunluluğu yoktu. Taksite bağlayarak sahibine aylık ödeme de yapabiliyordu. Üsküdar sicillerinde akçe olarak anlaşılan meblağı kölelerin ayda 2 altın ödeyerek kapatmaya çalıştıkları görülmektedir. Mesela 1571 senesinde Megrel asıllı bir köle sahibiyle 7000 akçelik anlaşma yaptıktan bir süre sonra 24 altın (yaklaşık 1700 akçe) ödeme yapmıştır.⁶⁸⁰ Bu kayıttan, kölenin her ay düzenli 2 altın (yaklaşık 140akçe) ödemesi koşuluyla sahibiyile anlaştığını öğreniyoruz. Şayet bahsettiğimiz köle ödemelerini düzenli bir şekilde yapmaya kadir olduğu takdirde, üç yıldan biraz fazla bir süre zarfında azat olacak gibi gözükmektedir. Tabii, neticeden bihaber durumdayız.

Bir diğer önemli şart ise zaman şartıdır. Burada sahip, kölesiyle belli bir süre karşılığında uzlaşmaktaydı. Kendi hizmeti altında çalıştıracığı köleye süre sınırı koymak sahip için karlı gibi gözükmektedir. Bu hizmet süresi üç ile on dört yıl arasında değişmekteydi. Ama ekseriyetle tercih edilen aralık beş ile on sene arasındaydı. Kayıtlarda yedi senelik anlaşmalara sık rastladık. Mesela Bali b. Mehmed Rus asıllı İskender b. Abdullah ile yedi senelik *mükatebe akdi* yapmıştı.⁶⁸¹ Bu Müslüman köle yedi sene sahibi tasarrufunda çalıştıktan sonra azat olacaktı. Bunun yanında kölelerden daha fazla kar elde etmek isteyen pek çok sahip hem para, hem de zaman şartı koşarak kendilerini garanti altına alabiliyorlardı. Bu şart sayesinde kölenin belirtilen süre zarfında sahibine daha az kazandırma riski bertaraf ediliyor, kazanç da garanti altına

⁶⁸⁰ Üsküdar 35: vrk. 147a no. 2

⁶⁸¹ Üsküdar 35: vrk. 47b no. 1

alınıyordu. Hacı Davud Bey Rus asıllı Hüsrev isimli kölesiyle üç senelik anlaşma yapmasına rağmen, 7000 akçe de kazanç şartı koşmuştu.⁶⁸² Keza Hüsrev üç senesini doldursa bile, sahibine 7000 akçelik bir kazanç sağlamadığı takdirde azat olması mümkün değildi. Bu tür bir şartlı azat şekli elbette dini bir amaç taşısa da, kar amacı son derece yüksektir. Bu yüzden gönüllü azat ile *tedbirden* amaç bağlamında ayrılmaktadır. Mesela Galata'da *mükatebe* usulüyle azat edilen Hıristiyan köle oranı diğer azat usullerine göre çok daha yüksektir.⁶⁸³ Bu, üretim ve kar gibi finansal amaçların *mükatebe* usulünde daha ağır bastığını gözler önüne sermektedir. Üsküdar için bunu doğrulayacak demografik altyapı olmasa bile Müslüman birinin azat ettiği tek Hıristiyan'ın *mükatebe* usulüyle özgürlüğüne kavuşması bu durumu düşündürmektedir.⁶⁸⁴ Bahsettiğimiz tür bir anlaşma köle istihdamının bir boyutunu teşkil etmekteydi. Ne var ki, bazı anlaşmalarda sahip akde dini şartlar da koşabiliyordu. Mesela 1570'de Üsküdar'da oturan Ali Bey b. Kasım Rus asıllı kölesiyle yaptığı on yıllık *mükatebenin* şartları arasına kölenin şarap içmemesini de eklemiştir.⁶⁸⁵ İktisadi getirinin ötesinde, kölenin şarap içtiği sabit olursa anlaşma bozulacaktır.

Mükatebe akdinin şartları, köle yükümlülüklerini yerine getirdiği takdirde kölenin aleyhine hiçbir şekilde değiştirilemezdi.⁶⁸⁶ Bu ancak ödemelerin aksadığı durumlarda söz konusuydu. Mesela, *mükateb* bir köle sahibi tarafından satılamazken, ödemeleri aksattığı takdirde sahip, bu ve bunun gibi bir çok hakkı geri kazanmaktaydı.⁶⁸⁷ Ebu Suud Efendi'nin bu meseleye yönelik vermiş olduğu fetva oldukça açıktır. Buna göre, sahibin ödemelerini bir ay geciktiren *mükateb* kölesini satması caizdir.⁶⁸⁸ Mamafih, kölenin lehine sene veya meblağ indirim gibi düzenlemeler yapılabilirdi. Bu bağlamda hukuk kölenin arkasındaydı. Samandıra köyünde Turahan isiminde bir sahip, kölesi İskender ile *mükatebe akdi* yapmıştı. Turahan, oğlu Ali'nin sünnetinde kölesi İskender'in bir senesini bağışlayarak oğlunun sünnetinde bir hayır işlemiş oldu.⁶⁸⁹ Bunun haricinde

⁶⁸² Üsküdar 35: vrk. 20a no. 1

⁶⁸³ Sobers-Khan, *Slaves without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, s. 139-155.

⁶⁸⁴ Üsküdar 35: vrk. 69b no. 1.

⁶⁸⁵ Üsküdar 35: vrk. 56b no. 2.

⁶⁸⁶ Bu, diğer bir şartlı anlaşma olan tedbirde de mevcuttur. Bkz. Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 242-43.

⁶⁸⁷ Hanefi fıkhında bu, efendinin talebi doğrultusunda mahkeme önünde zuhur etmekteydi. Bkz. Atar, 'Mükatebe', s. 533.

⁶⁸⁸ Düzdağ, *Kanuni Devri Şeyhülislam Ebu Su'ud Efendi Fetvaları*, s. 61.

⁶⁸⁹ Üsküdar 5: vrk. 16b no. 5.

kölenin anlaşmayı fes etme gibi bir hakkı mevcuttu. Özellikle köle anlaşmada belirtilen yükümlülükleri gerçekleştiremeyecek bir durumdaysa sözleşmeyi geri çekebilirdi. Kölenin bu durumuna *acz* denmektedir. Üsküdar'da bu hususa ait örneklere rastlamak mümkündür.⁶⁹⁰

Bu anlaşmanın iki mühim boyutunu burada vurgulamak zorundayız. Bunlardan birincisi kölenin pek çok alanda ehliyet sahibi olmasıyla toplum içine karışmasının kolaylaşmasıdır. Bunu, *Kölelerin Hayatları* bölümünde etraflıca etüt ettik. İkinci önemli boyut ise birincisine bağlı olarak, kölenin statüsü ile beraber şartlarının da iyileşmesinden ötürü firarının önüne geçilmesidir. Bu sayede köle, daha özverili bir biçimde hizmet ederek sahibine ciddi fayda sağlayabiliyordu. Ayrıca belli bir meblağ üzerinden yapılan anlaşmalarda sahip, kölenin satın alındığı fiyat üzerinden ortalama yedi-sekiz sene içinde üç-dört kat kar elde edebiliyordu. Bu, iki tarafa da ciddi bir fayda sağladığından sahip-köle arasındaki ilişki kapsamında belli bir denge oluşturuyordu. *Mükatebe* akdlerini daha iyi anlayabilmek için seçmiş olduğumuz bir örneği aşağıya aynen aktarıyoruz;

'Vech-i tezkiretü'l-hurûf oldur ki Karye-i Reisli'de Paşayiğit b. Salih şer'-i şerîf meclisine hâzır olup şöyle ikrâr-ı sahîh kılıp dedi ki hâmil-i hurûf kulum Şîrmerd nâm adlı kulumu kim orta boylu, sarışın, açık kaşlı, koyun gözlü, Rûsiyyü'l-asldır bundan akdem on iki yıl üzere akd-i kitâbet eyledim idi bir yıl dört ay hizmetini edâ eyledi bâkî on yıl sekiz ay bâkî zimmetlidir deyicek mezkûr Şîrmerd b. Abdullah mezkûr mevlâsının ikrârını tasdîk edip tasdîkan sahîhan şer'iyen on yıl sekiz ay hizmetini edâ etmek üzere deftere sebt olundu.

*Tahrîren fî gur-re-i şehri Saferi'l-muzaffer min şuhûri sene 926. Şuhûdü'l-hâl: Kılavuz b. Aslıhan, Süleyman b. İvaz, Mahmud b. İshak, Şaban b. Ramazan, Bekir b. Mustafa, Elhâc Mustafa b. Abdullah.'*⁶⁹¹

⁶⁹⁰ 12 Ağustos 1518'de Elhac İbrahim b. Yusuf Rus asıllı kölesi İskender ile yedi senelik bir *mükatebe* akdi yapmıştı. Ne var ki aynı gün içinde köle, yedi yıl boyunca sahibinin öngördüğü işte çalışmaktan aciz olması hasebiyle anlaşmayı fes etmiştir. Bkz. 'Sağlık'.

⁶⁹¹ Üsküdar 2: vrk. 46a no. 2.

Salvatore Bono kontratlı köleliklerin İtalya’da da yaygın olduğunu belirtmektedir.⁶⁹² Bu sayede köleler er ya da geç özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı.⁶⁹³ Bu olgu, anlaşmalı kölelerin belli bir koralasyon içinde toplumda istihdamını temin etmekteydi. Temel amaç kölenin sadakati ve özverili çalışması olduğundan, sahip bir şekilde bu uzlaşmayı kölesiyle gerçekleştirmektedir. Noter huzurunda yapılan bu anlaşmaların içeriği İslam hukukundaki *mükatebe* ile benzerlik göstermektedir. Rönesans Floransı’nda bu tür kontratlara *Manumissio Sub Conditione* denmektedir.⁶⁹⁴ Anlaşılan meblağ taksit taksit ödenerek köle beş ile on sene içinde azat olabilmekteydi. Pek çok İtalyan kentinde de bu kontratlar köleleri uygulamada hüre yakın bir konuma erdirmekteydi. Ne var ki, tıpkı İslami uygulamada olduğu üzere köle, anlaşma yapıldıktan sonra belli bir süre hizmetle mükellefi. Mesela Cenova’da bu süre iki ile on sene arasında değişmekteydi.⁶⁹⁵ Yani İslami uygulamada olduğu gibi bu, hem parasal bir borç, hem de zorunlu hizmet olarak akd altına alınabilirdi. İspanya’daki vaziyet de bundan farklı değildi. *Talla* denilen kontratlarla köle sadece sahibi altında değil, başka birinin hizmeti altında da çalışıp kendi hesabında para biriktirebiliyordu. İslam hukuku gibi, Hristiyan hukuku da kölelerin para biriktirmesine müsaade etmemekle beraber, bu tür kontratlar onlara bu hakkı tanımaktaydı. Altı-yedi senelik *talla* anlaşmaları sayesinde köle azat olana kadar istediği gibi çalışabiliyor, hatta borç dahi alabiliyordu.⁶⁹⁶ Tüm Akdeniz’de köle-sahip ilişkisini bu denli patron-çalışan ilişkisine yakın bir mahiyete dönüştüren bahsettiğimiz kontratların kökleri Roma kültürüne kadar dayanmaktadır. *Tedbir* kısmında belirtmiş olduğumuz *paramone mükatebeyi de* içine alan geniş bir müessesedir. İslam bu tür şartlı azat şeklini kendi bünyesinde *tedbir* ve *mükatebe* diye ikiye ayırsa da, ikisi de şart barındırması dolayısıyla birbirine yakındır. Roma müesseseleri içinde böyle bir ayrıma tesadüf edemedik. Her iki uygulama *paramone* başlığı altında varlığını korumaktaydı. Sonuç olarak *mükatebe* de *paramone* de kölelikten hürliğe doğru geçişin bir ara basamağını teşkil etmekteydi.⁶⁹⁷

⁶⁹² Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, s. 454-58.

⁶⁹³ A.g.e., s. 456.

⁶⁹⁴ Origo, ‘Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries’, s. 352-53.

⁶⁹⁵ Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, s. 457.

⁶⁹⁶ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 212.

⁶⁹⁷ Crone, *Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of the Islamic Patronate*, s. 77-89.

Tablo 7.3: Üsküdar’da mükatebe ile azat edilen bazı köleler

Tarih	Köle	Cins	Eşkal	Kavim	Anlaşmanın Şartı	Sahip
10 Ağustos 1518	Hamza	Köle	Orta boylu, ayrık kaşlı, sarışın, koyu gözlü	Çerkez	7 yıl hizmet	Bali b. Mehmed
13 Mayıs 1519	Dursun	Köle	Orta boylu, sarışın, mavi gözlü, ayrık kaşlı	Rus	14 yıl hizmet ve 1000 akçe	İskender b. Yunus
Mayıs/Haziran 1521	Ferhad	Köle	Kısa boylu, sarışın, ayrık kaşlı, ela gözlü	Bosna	9 yıl hizmet	Musa Bey
Nisan/Mayıs 1535	Hasan	Köle	Uzun boylu, sarışın, mavi gözlü, ayrık kaşlı	-	8 yıl hizmet	Kara İlyas b. Yakub
9 Eylül 1564	Salim	Köle	Uzun boylu, sol kolunda aşı yarası var	<i>Arab</i> (Zenci)	5000 akçe	Hasan b. Karagöz
1571	Hüsrev	Köle	Orta boylu, sarışın, açık tenli, sağ kulağı delik, yanağı yaralı	Rus	3 yıl hizmet ve 7000 akçe	Hacı Davud Bey b. Abdullah
1573	Ferhad	Köle	Orta boylu, sarışın, ela gözlü, iki kaşı arası çizik	Rus	8 yıl hizmet ve bir daha şarap içmeyecek	Mirşah b. Süleyman

Gönüllü azat, *tedbir* ve *mükatebe* akdleri hem gönüllülük, hem de koşul barındırırın sahip inisiyatifindeki azat yöntemleriydi. Yani sahip istemediği takdirde kölesiyle *mükatebe* veya *tedbir* akdi yapmayabilirdi.⁶⁹⁸ Gönüllü azat da direkt isminden de anlaşıldığı gibi gönüllülük esasına dayandığından, tamamen sahibin karar vereceği bir meseleydi. Ne var ki, tüm azat şekilleri sahibin inisiyatifinde değildi. Evvelki bölümde belirtmiş olduğumuz *ümmü'l-veled* dediğimiz, sadece cariyelerin kazanabileceği statü buna güzel bir örnektir. Sahibinden çocuk doğuran bir cariye bu statüye erişirdi. Bu statüdeki bir cariye sahibin ölümüyle birlikte direkt azat edilirdi. *Ümmü'l-veled* hakkında yeterli malumatı *Aile* bölümünde verdiğimizden burada tekrar etmek istemeyiz. Yine de, *ümmü'l-veled* statüsünün en azından hukuki bağlamda sadece İslam dinine özgü bir müessese olduğunu vurgulamak isteriz. Bu yüzden nevi şahsına münhasır bir özelliktir. Hristiyan veya Roma hukuklarında teoride buna tekabül eden bir şeye rastlamadık. Ne var ki, Geç Orta Çağ Akdeniz’inde bazı bölgelerde buna yakın şeylerin uygulandığını görmekteyiz. İspanya’da Valencia, Adriyatik’te ise Dubrovnik gibi şehirlerde sahiplerinden çocuk doğuran dişi kölelerin buna benzer bir hukuki konuma eriştikleri görülmektedir.⁶⁹⁹ Bu bölgelerin resmi kanunlarının dışında, Akdeniz’in başka hiçbir bölgesindeki kanunlar sahiplerinden çocuk doğuran kölelere böyle bir özgürlük şansını garanti etmemekteydi. Lakin uygulamada, özellikle pek çok İtalyan şehrinde, sahibinden çocuk doğuran dişi köleler zaten özgürlüklerine gönüllü azat usulüyle kavuşabiliyorlardı. (Bkz. Aile)

İnisiyatif haricinde zuhur eden zorunlu azatlar elbette *ümmü'l-veled* ile sınırlı değildi. Bu tür azat biçimleri genel olarak teorik bağlamda ortaya konduğundan örneklerine nadiren tesadüf edilmektedir. Mesela Hanefi fikhında bir köle, evlilik yapamayacağı kadar yakın bir akrabası tarafından satın alınır veya herhangi bir şekilde elde edilirse direkt azat olurdu.⁷⁰⁰ Ayrıca savaşılan herhangi bir devlete tabi birinin elindeki Müslüman bir köle, bir şekilde *Darü'l-İslam* sınırları içinden geçerse köleliği düşerdi.⁷⁰¹ Bu husus Roma hukukunda mevcut olmasa bile, 6. ve 9. yüzyıllarda kölelik meselesi ile

⁶⁹⁸ Bu husus fakihler tarafından tartışılrsa da, Hanefi fikhında mükatebe akdinin yapılmasını teklif eden bir kölenin bu teklifinin kabul edilmesi menduptur, yani teşvik edilmektedir. Ne var ki, bu bir zorunluluk değildir. Sahibe kalmış bir durumdur. Bkz. Atar, ‘Mükatebe’, s. 242

⁶⁹⁹ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 107, dipnot 243.

⁷⁰⁰ Aydın & Hamidullah, ‘Köle’, s. 243.

⁷⁰¹ A.g.s.

ilgili pek çok yeni uygulamanın geliştiği Bizans hukukuyla benzerlik göstermektedir.⁷⁰² Köleliğin direkt düşmesine yönelik vereceğimiz bir diğer örnek ise, birden fazla sahibi olan kölelerin azadına yönelik takip edilen uygulamadır. Bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi Üsküdar'da da bir kölenin birden fazla sahibi olabilmekteydi. Şayet sahiplerden biri kendi uhrevi ihtiyaçları doğrultusunda kölesini azat etmek isteyebilirdi. Zira kölenin öteki sahibinin böyle bir niyeti yoksa bu mesele, ilk bakışta sorun yaratacakmış gibi durmaktadır. Ne var ki, kölenin diğer sahibi ikna veya hisse tazmini yoluyla bu faaliyetin bir parçası olabilirdi.⁷⁰³ Belirttiğimiz husus Ebu Suud Efendi'nin verdiği bir fetvayla da paralellik göstermektedir.⁷⁰⁴ Netice itibariyle iki efendisi olan bir kölenin tek bir sahibi kölesini azat etmek isterse, köle direkt azat olurdu.⁷⁰⁵ Mesela, 1525 senesinde Viran Köyü'nde oturan Mehmedi ile Ali, Alagöz isimli kölelerini bu şekilde azat etmişlerdi.⁷⁰⁶ İspanya'da da tek bir sahibin kölesini azat etmek istemesi, kölenin direkt azat edilmesi için yeterliydi.⁷⁰⁷

Tüm bu azat usulleri Akdeniz'deki azat olayının temelini oluşturmaktaydı. Dinin fenomen olduğu pek çok Akdeniz toplumunda köle azadı bir çeşit hayır işiydi. Öte yandan *mükatebe* veya onun Akdeniz'deki muadilleri olan kontratlar da kent sosyal ve iktisadi yaşamının bir parçasını oluşturmaktaydı. *Mükatebe*, *talla* veya Akdeniz'deki diğer uygulamalar her şeyden önce köleleri yatırım aracı yapan önemli müesseselerdir. Bir taraftan köle özgürlüğüne her gün bir adım daha yaklaşıırken, öte taraftan sahip bundan ciddi paralar kazanıp, kazandığı paralarla yeni köleler alıp, onları da bu tip kontratlara bağlayarak kazancını her geçen gün daha da arttırırdı. Bunun için sahibin illa üretim yapan bir dükkanının veya işletmesinin olmasına bile gerek yoktu. *Sonuç* olarak, pek çok Akdeniz toplumunda olduğu gibi Osmanlılarda da azat hiç de nadir bir uygulama olmayıp, kölelerin tadabileceği son derece doğal bir *sondu*. Hatta hem Osmanlılar'da, hem de Akdeniz genelinde kölelerin ekseriyetle azat edildiklerini bile iddia edebiliriz.⁷⁰⁸ Peki azat gerçekten bir son muydu?

⁷⁰² Rotman, *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*, s. 30.

⁷⁰³ Brunchvig, 'Abd', Fıqh.10.

⁷⁰⁴ Düздаğ, *Şeyhülislam Ebu Suud Efendi Fetvaları*, s. 62.

⁷⁰⁵ Aydın & Hamidullah, 'Köle', s. 243.

⁷⁰⁶ Üsküdar 5: vrk. 23a no. 3.

⁷⁰⁷ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, 197-220.

⁷⁰⁸ İnalçık, 'Servile Labor in the Ottoman Empire', s. 34-35; Köle azadı Akdeniz toplumlarında da sıra dışı bir durum değildi. Bkz. Phillips, *Slavery from Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 102; Arbel, 'Slave Trade and Slave Labor in Frankish Cyprus (1191-1571)', s. 157; Bono, *Yeniçağ*

7.3 AZATTAN SONRAKİ HAYAT

1554 Martı'nda Galata'da dokuz senelik bir mahkumiyetten sonra bir tutuklunun serbest bırakılmasına karar verilir. Ne var ki, senelerini zindanda geçiren mahkuma haber bildirildiğinde orali bile olmamıştır. Parmaklıkların dışındaki hayatta dokuz senesini geçirdiği hücresi gibi bir evi, her gün uyuduğu yatağı, her akşam içtiği sıcak çorbası, sırtındaki paltosu ve en önemlisi zindandaki dostları yoktu.⁷⁰⁹ 16. yüzyılda İstanbul'da bulunan Alman seyyah Hans Denschwam'ın bir mahkum ile ilgili vermiş olduğu bu örnek, hür yaşamak ile esaretin 16. yüzyılda ifade ettiği anlamları kavramamız açısından enteresan bir misaldir. Bu misal bize, azat edilen kölelerin geri kalan hayatlarını yorumlamamız bakımından iyi bir başlangıç noktası sunmaktadır.

Açıkçası bir kölenin azat edilmesi, bu macera için bir son değildi. Sahip ile köle arasındaki ilişki azat işleminden sonra da devam ederdi. Akdeniz kültürlerinde bu son derece olağan bir durumdur.⁷¹⁰ Roma döneminde aile reisi olan babanın (*paterfamilia*) aile üyelerinin yanında, azatlı köleleri üzerinde de otoritesi mevcuttu. Patron-müşteri ilişkisi olarak devam eden bu münasebet kölelerin geri kalan hayatlarını da etkilemekteydi. Köyünden en az yedi sekiz sene ayrı kalan bir Rus için hayatın akışı bambaşka bir istikamette ilerlemekteydi. Elbette geri dönüş mümkündü. Mamafih, pek çok köle hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı bilincindeydi. Oysa ki, çalışan, para kazanan, ilişkiler kuran bir azatlı için hayatın kendisi senelerini köle olarak geçirdiği şehrin kendisiydi. Bu yüzden geri dönüş pek bir anlam taşımamaktaydı.

Bunun haricinde, din de bu hususta önemli bir faktördü. Hıristiyan İspanya'da dinlerini korumalarına rağmen, belli şartlar altında azat edilen Müslüman kölelerin bir süre sonra memleketlerine döndükleri bilinmektedir.⁷¹¹ Aynı şey İtalya'da gerek ev köleleri, gerekse kadırgalarda kürekçilik yapan Müslüman esirler için de geçerliydi.⁷¹² Galata'daki tersane zindanlarında tutulan pek çok Hıristiyan esir özgürlüklerine kavuşur

İtalya'sında Müslüman Köleler, s. 456; Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, a.g.e., s. 589.

⁷⁰⁹ Denschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 165.

⁷¹⁰ Rotman, *Byzantine Slavery and Mediterranean World*, s. 123; Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 220-21; Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 114-15; McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 312.

⁷¹¹ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 224.

⁷¹² Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 591.

kavuşmaz memleketlerine dönmekteydiler.⁷¹³ Ne var ki, azat ve memlekete dönüşün bir çeşit karşılığı teşkil etmesi son derece enteresandır. Evlerde istihdam edilen kölelerin zaten azadını kolaylaştıran şeylerden birinin *ihtida* olması, bu kölelerin geri dönmelerini güçleştiren bir meseleydi.⁷¹⁴ Pek çok kölenin memleketlerindeki yasal mercilerin bu insanlara iyi gözle baktıkları söylenemez. Bu mercilerin Müslüman bir memlekette yıllarını geçirmiş bir Hıristiyan'ı (?) kolayca kabullendiklerini düşünmek sanırsak çok iyimser bir yaklaşım olurdu. Elbette bu sadece Osmanlı sınırları içinde ihtida etmiş köleler için değil, İtalyan şehrindeki pek çok Müslüman köle için de geçerliydi.⁷¹⁵ Peki azat olan bir kölenin akıbeti neydi?

Öncelikle, sahip-köle arasındaki ilişkinin kölenin azadıyla birlikte aldığı şekle eğilmemiz gerekmektedir. Köle azat olsa bile, sahibin azatlığının üzerinde *vela* denilen bir hakkı mevcuttur.⁷¹⁶ *Vela* hakkının farklı çeşitleri olsa dahi, bizi ilgilendiren kısmı *velai'l-atakadır*.⁷¹⁷ Bu, İslam hukukunda şahısların kan bağı olmayan kişiler üzerindeki hakkını ifade etmektedir ki, tamamen sahip ile köleyi bağlayan bir şeydir. *Vela*, Roma'daki *obsequium* ile yakın mahiyettedir.⁷¹⁸ Bu tür bir bağ Akdeniz'de köle istihdam eden pek çok toplumda mevcuttur. *Vela* hakkı sabittir ve köle ömrü hayatı boyunca bunla sahibine bağlıdır. Bu sebepten dolayı, azatlı bir köle öldüğü takdirde mal varlığı onu azat eden sahibine, şayet sahip hayatta değilse varisine intikal ederdi. Bu hususa *asabe-i sebebiyye* denmektedir.⁷¹⁹ 1521 senesindeki bir davaya göre, Abdullah Bey kölesi Balaban'ı azat etmiştir. Azatlı olarak yaşadktan belli bir süre sonra Balaban ölmüş ve üzerindeki tüm mal varlığı *asabiye-i sebebiye* (kan bağısız veraset) yoluyla sahibi Abdullah Bey'e, Abdullah Bey öldükten sonra da oğlu Mahmud Çelebi'ye intikal etmiştir.⁷²⁰ Belirttiğimiz dava, kölenin azat edilmesinden sonra dahi, sahibi ve sahibinin çocukları ile olan bağı (*vela*) göstermesi açısından önemlidir. Bu husus da tıpkı *mükatebe* ve *tedbir* örneklerinde olduğu gibi, İslam öncesi Yakındoğu'daki patronaj

⁷¹³ Michael Heberer bununla ilgili pek çok örnek vermektedir. Bkz. *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*.

⁷¹⁴ Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 99.

⁷¹⁵ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 591

⁷¹⁶ Fıkıh velasız azadı da onaylamaktadır. Bu tür azat şekline *tesyib*, köleye ise *sahibe* denmektedir. Bkz. Şükrü Özen, 'Vela', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, (İstanbul, 2013), s. 13.

⁷¹⁷ Özen, 'Vela', s. 12-14.

⁷¹⁸ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 220.

⁷¹⁹ Hayreddin Karaman, 'Asabe', *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, (İstanbul, 1991), s. 453.

⁷²⁰ Üsküdar 2: vrk. 116b no. 2.

müessesesinin en mühim sacayağını teşkil eden *paramonede* mevcuttu.⁷²¹ Tüm bu bağ bir şekilde devam etmek zorundaydı.

Azat olan köleler geri kalan hayatlarını sahiplerine yakın bir şekilde, gerek onun, gerekse başka birinin altında çalışarak geçirmekteydiler.⁷²² Akıbetlerinin sahiplerinin ekonomik durumuna bağlı olması son derece doğaldır. Saruca'nın azatlı kölesi Ahmed'in terekesinden çıkan bol miktarda hububat, tarım aletleri ve 1500 akçe değerindeki bağ-bahçe,⁷²³ bu azatlının kendi bağ-bahçe işleriyle uğraştığını göstermektedir. Ahmed çok yüksek bir ihtimal köleyken de tarım işiyle uğraşıyordu. Ama artık özgürdü ve kendine ait bağı ve bahçesi vardı. Buna mukabil, zanaat bilenler bu kabiliyetlerini azat edildikten sonra da kullanıp paralarını kazanabilirlerdi. *Mükatebken* kazandıkları paraları sahiplerine vererek azat olan kölelerin, özgür olarak geçirdikleri günlerde de paralarını aynı yöntemlerle kazanıp, geçinip gitmeleri yapacakları en sıradan şeydi. Burada kölelerin *mükateb* oldukları süre boyunca, sahipleri veya başkaları altında para kazandıkları işler, azat olduktan sonraki hayatlarını ikame ettirmeleri açısından da hayati gözükmemektedir.

Tüm bu azatlıların topluma entegrasyonları ise belki de en ilgi çekici konulardan biridir. Topluma entegrasyon, kişi daha köleyken başlamaktaydı. Avrupalı seyyahların ifadelerinden kölelerin Türkçe bildikleri anlaşılmaktadır. Damga, işaret gibi köleleri ayırt edici şeylere, kölelerin fiziksel özelliklerinin en detaylı tasvir edildiği Üsküdar sicillerinde sadece bazı durumlarda tesadüf ettik. Plantasyon köleliği misali kıyafet uygulamaları Osmanlı ve Akdeniz köleliğinde pek yaygın şeyler değillerdi. Keza aynı şeyler din değiştiren kölelerin aldıkları yeni isimler için de söz konusuydu. Tabii tüm bu hususlarda bazı köleler daha şanslı, bazıları ise biraz daha şansızdı. (Bkz. Kölelerin Hayatları) Ama genelleme yaparsak azatlı kölelerin topluma karıştıklarını söyleyebiliriz.⁷²⁴ Bu saydığımız unsurlar içerisinde belki de tek ayırt edici şey kölelerin antropojik yapılarıydı. Siyahi veya Slav bir köle, vücut yapısı, ten ve saç-sakal renklerinden dolayı, çoğunluğu Anadolu'dan oluşan Üsküdar gibi bir kazada

⁷²¹ Crone: *Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of Islamic Patronates*. 78-84.

⁷²² Seng, 'A Liminal State: Slavery in Sixteenth-Century Istanbul', s. 35-37.

⁷²³ Üsküdar 2: vrk. 108b no. 1.

⁷²⁴ Seng, 'A Liminal State: Slavery in Sixteenth-Century Istanbul'.

fark yaratabilirdi.⁷²⁵ Yine de beyaz Slavlar'ın azat olmaları akabinde topluma karışmalarının çok da zor olduğunu düşünmemekteyiz. Mamafih aynı şeyi siyahi azatlılar için söylememiz ne kadar mümkün? Bu, 16. yüzyıl Osmanlısı için hala cevaplamayı bekleyen bir sorudur.

Ekseriyetle azat edilmiş bir kölenin toplum içindeki konumu dini ve ekonomik durumuna bağlı olarak değişmekteydi. Üsküdar'daki kölelerin tamamına yakınının Müslüman olmaları sosyal hayata karışmaları hususunda onlara ciddi bir avantaj sağlamaktaydı. Öte yandan bu kölelerin iktisadi durumları, ileride onları hür insanlar misali zenginlik-fakirlik arasındaki ayırmda bir yere oturtmaktaydı. Mamafih azatlıların sahipleriyle olan ilişkileri düşünüldüğünde, bunun yine sahibe bağlı olabileceğinin altını çizelim. Zira Osmanlı kanunnamelerinde vergi toplamak için yapılan sayımlarda azatlıların, eski sahiplerinin hanelerine dahil edildikleri anlaşılmaktadır.⁷²⁶ Bu en azından ilk jenerasyon için hala ekonomik bağımsızlığın muğlakta kaldığını göstermesi bakımından manidardır.

Yine de tüm azatlıların, sahiplerinin hanelerinde, sahipleri tarafından beslendiklerini düşünmemiz için bir neden yoktur. Halil İnalıcık ve Yvonne Seng'in terekeler üzerine yapmış olduğu çalışmalar şehir hayatında varlıklı azatlıların mevcudiyetini de gözler önüne sermiştir.⁷²⁷ Bazı sahipler malını mülkünü azat ettiği kölesine devrederek, yıllarını hizmete adanmış bu insanlara büyük bir kolaylık sağlayabiliyordu. Şile Kadısı Mevlana Hasan Halife öldüğünde köle ve cariyesi *tedbir* yoluyla azat olmuşlardı. Ne var ki, kadı ölümünden önce köle ve cariyesine Şile'deki evini ve belli bir miktar parayı da miras bırakmıştı.⁷²⁸ Bu tür şanslı köleler aynı zamanda kendi mesleklerini yaparak iyi paralar da kazanabiliyorlardı. Mesela, Mustafa Çelebi'nin azatlı kölesi Yunus hayvancılıkla uğraşmaktaydı. 1520'de Ali b. Adil'den 1200 akçeye iki sığır satın almıştı.⁷²⁹ Bir başka kayıttan ise, İskender isimli azatlı kölenin Üsküdar açıklarında bir geminin sahibi olduğunu öğreniyoruz.⁷³⁰ Abdullah Bey'in azatlı kölesi Balaban

⁷²⁵ Muhtemelen *yavacılar* ve para kazanmak isteyen kaçak köle avcıları karşısındakinin kaçak köle olup olmadığını bu özelliklerden kavramaktaydılar.

⁷²⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII*, s. 301.

⁷²⁷ Bkz. dipnot 1.

⁷²⁸ Üsküdar 1: vrk. 21a no. 2.

⁷²⁹ Üsküdar 1: vrk. 104a no. 4.

⁷³⁰ Üsküdar 1: vrk. 102a no. 4.

öldüğündeyse, arkasında tam 6662 akçe mal varlığı bırakmıştı. Üsküdar'ın Geredeli Mahallesi'nde 3000 akçelik bir evi ve 2000 akçe değerinde de bir dükkanı vardı.⁷³¹

Geç Ortaçağ'dan itibaren Akdeniz'de mevcut ev köleliğinin temel karakteri de, azattan sonra böyle bir akıbeti beraberinde getirmekteydi. Gerek İtalya'da, gerekse İspanya'da ihtida etmiş ev köleleri geri kalan hayatlarını ekseriyetle eski sahiplerinin yanlarında geçirirlerdi.⁷³² Bu bağlamda Batı Akdeniz'deki azat edilmiş kölelerin entegrasyonu da sahiplerinin ekonomik durumları ile beraber ihtida durumlarına bağlı olarak gerçekleşmekteydi. İspanya'da ticaretle uğraşan çok sayıda azatlı köle mevcuttu. Bunların bir kısmı sahiplerinden miras yoluyla, bir kısmıysa dişleri ve tırnaklarıyla çalışıp kazanarak ciddi sermayeler edinmişlerdi.⁷³³ Floransa'da da pek çok sahip öldüğü vakitte kölelerine özgürlükleriyle birlikte ciddi mal varlıklarını miras bırakabiliyordu.⁷³⁴ Tarımsal işlerde çalıştırılan Kıbrıs adasındaki köleler için bile, azat olup sahiplerinden bir şeylerin miras kalması normal karşılanması gereken bir durumdu.⁷³⁵ Hiç şüphesiz bu azatlıların toplum hayatındaki konumları sandığımızdan daha dinamikti. Zira Salvatore Bono bu azatlıların dinamikliğini, İtalyan nüfusunu oluşturan unsurlardan birinin Müslüman köle kanı olduğunu iddia ederek dile getirmiştir. Ona göre, Akdeniz genelinde din değiştirip Hıristiyan ismi alan ve en sonunda da azat olan bir kölenin belli bir süreden sonra takibatını yapmak hiç de kolay değildir.⁷³⁶ Bu yüzden bu azatlı köleler belli bir zaman sonra toplumun içinde eriyip, o toplumun bir parçası haline geliyorlardı.⁷³⁷ Üsküdar'a dönecek olursak, zaten azat olmadan evvel ihtida edip Müslüman isimleri alan tüm bu köleler, şehir hayatına entegre bir vaziyette, bir belki de iki jenerasyon içinde kazanın birer parçası haline geliyorlardı. Bu bağlamda Osmanlı köleliği Akdeniz'deki köleliğin niteliğiyle oldukça benzerdir.

⁷³¹ Üsküdar 2: vrk. 116b no. 1.

⁷³² Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 220-26; McKee, 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', s. 312; Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, 9. Bölüm.

⁷³³ Phillips, *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 225-26.

⁷³⁴ Origo, 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', s. 353.

⁷³⁵ Arbel, 'Slave Trade and Slave Labor in Frankish Cyprus (1191-1571)', s. 157.

⁷³⁶ Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, s. 597.

⁷³⁷ A.g.s.; Ayrıca bkz. Phillips, *Slavery From Roman Times to Early Transatlantic Trade*, s. 102; Bunun haricinde İspanya'daki vaftiz olmuş köleler de bir iki nesil içinde halka karışmaktaydı. Ne var ki, entegrasyonda beyaz olmak her zaman daha avantajlıydı. Bkz. a.g.y. *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, s. 224 .

Neticede steplerin derinliklerinde, Çernigov yakınlarından Tatarlar tarafından esir alınan on altı yaşındaki Yuan isimli Ortotoks Rus bir köle, Üsküdar'da evli, çocuk babası, Müslüman bir esnaf olarak hayata gözlerini yumabiliyordu. İşte bu tıpkı Bono'nun ifade ettiği gibi yeni bir kandı; köle kanı.

8. SONUÇ

Kölelik insan toplumlarının belli bir yerleşik düzene geçmelerinden itibaren meşrulaştırdığı bir müesseseydi. Bunun temel karakteri ise toplumdan topluma, coğrafyadan coğrafyaya farklılıklar arzetymekteydi. Toplumların nüfus yapıları, ekonomik sistemleri ve mensup oldukları dinler bu karakteri ciddi bağlamda etkileyebiliyordu. Akdeniz dünyasında da 13 ile 16. yüzyıllar arasındaki süreç kendi köle sistemini yaratmıştı. Bu sistem her ne kadar Batı Akdeniz’de 16. yüzyılda köle kaynaklarıyla beraber istihdamda da yaşanan dönüşümden dolayı farklı bir noktaya evrilsede, evvelki iki yüz elli yıllık sistem oldukça gözle görülür bir haldeydi. İşte bu Akdeniz Köle Kültürü’ydü.

Bu çalışmada, şu zamana kadar Akdeniz köleliği ile ondan çok farklı değerlendirilen Osmanlı köleliğinin benzerlikleri ve farklılıklarını tetkik etmeye çalıştık. Üsküdar örneği bu hususta iyi bir hareket noktası olmuştur. Çalışmamız kapsamında beş temel hareket noktası belirledik. Bu noktalar köleliğin meşruiyeti, köle trafiği, kölelerin hayatları, istihdamın yapısı ve özgürlüktü.

Meşruiyete bakacak olursak, Akdeniz’in doğusu ve batısında hakim olan İslam ve Hıristiyan dinleri kölelerin lehine pek çok düzenleme yapmalarına rağmen, onu yasaklamamışlardır. İki din de bu müesseseyi toplumların ihtiyaçlarına bırakmıştı. Ne var ki, meşru köle kaynaklarını oldukça daraltmışlardı. Bu, köleliğe dini bir kimlik yüklenmesi demektir. Orta Çağ’da köleler ancak farklı bölgelerden, öteki dinlere mensup topluluklardan temin edilebilirdi. Burada da savaş esirleri ve ticaret son derece hayati kaynaklardı. Her ne kadar gayrikanuni köleleştirmeler hem Geç Orta Çağ Akdeniz memleketlerinde, hem de Osmanlılarda yaygın olsa da, genel yapı savaşın olmadığı zamanlarda köle ticaretini zorunlu kılmaktaydı. Bu sayede de hem İslam devletlerinde, hem de Batı Akdeniz memleketlerinde evvelde olmadığı kadar ciddi bir köle ticaret ağı gelişmişti. Tüm bunların yanında bir diğer ortak kaynak da dışı kölelerden doğan çocuklardı. İki din de kölelerin statülerini annelerinden aldıklarını onaylamaktaydı. Bunun dışında Roma zamanından kalma iç kaynaklardan köle teminine müsaade eden yapı, zaten İslam dininde hukuken mevcut olmamakla birlikte, Akdeniz devletlerinde de uygulamada silinip gitmişlerdi. Bu hususlarda dinin altını çizmek durumundayız.

İkinci olarak köle trafiğine değindik. Geç Orta Çağ Akdeniz memleketlerinde köle kaynakları oldukça zengindi. Köle tedarikinde ticaret ciddi bir öneme sahipti. Kaynaklardan alınıp kötü şartlar altında pazarlara götürülen kölelerin durumları İslam veya Hıristiyan toplumları fark etmeksizin benzer boyutlardaydı. Bu köleler içinde Karadeniz kökenli Rus, Çerkez, Abhaz, Megrel ve Gürcü halkları mühim oranlardaydı. Tüm bu Karadeniz kaynakları Osmanlılar için de hayatiydi. Yaptığımız sayımlara göre temin edilen kölelerin yarısından fazlası bu kanaldan temin edilenlerden müteşekkildi. Bu köleler gerekli şehirlere götürülüp mezat usulüyle satılırlardı. Köle mezarları Akdeniz köle kültürünün temel bir parçasıydı. Bahsettiğimiz mezarlar meydanlarda, hanlarda hatta sokaklarda dahi yapılabiliyordu. Alım satım işlemleri Osmanlılarda da Akdeniz memleketlerinde de *brokerlar* vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu. Öte yandan alım satımlarda fiyat hususu da dikkatimizi çekmiştir. Akdeniz genelinde temel fiyat trendi çok farklı olmamakla birlikte, kölelerin fiyatları pek çok değışkene bağlıydı. Kölenin fiziksel görünümü, kavmi, cinsiyeti, yeteneği veya kaçmaya meyilli olup olmaması gibi özellikler fiyatı düşüren veya arttıran özelliklerdi. Bu bağlamda Akdeniz toplumları ile Osmanlıların tercihleri cinsiyet hususu haricinde benzer boyutlardaydı. Mamafih kölenin iki tarafta da pahalı bir şey olduğunun altını çizelim. Bu yüzden dolandırıcılıklar her zaman söz konusuydu. Köle trafiğinin alıcılar için belki de en can sıkıcı kısmını teşkil eden alışverişlerdeki dolandırıcılıklar, denizin iki tarafında da birbirlerini andırmaktaydı. Cariyeleri güzel göstermek adına yüzlerine boya sürmek veya güzel kıyafetler giydirmek Akdeniz alıcılarının baş etmek zorunda kaldıkları şeylerdi. Tüm bu hilelerin tespiti ise birbirine yakın önlemlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştu. Köleler için yapılan iade anlaşmaları veya cariyelerin kontrolü için çırılçıplak soyulup kontrol edilmeleri Akdeniz’de de Osmanlılarda da sıradan şeylerdi. Öte yandan hür kişilerin gayrikanuni şekillerde köleleştirilip pazarlarda olaydan bihaber alıcılara satılmaları da baş edilmesi gereken bir başka problemdi.

Kölelerin hayatlarına bakacak olursak, bunlar pek çok değışkene bağlı şekillenmekteydi. Akdeniz ve Osmanlılarda her ne kadar sahipler ekseriyetle kölelerini dil, din, kıyafet, isim gibi temel pratikler üzerinden topluma entegre etme konusunda teşvik etseler de, kölelerin statüleri ve hayatları bambaşka boyutlardaydı. Kölenin sosyal statüsü sahibine bağlı zuhur ettiğinden, sosyal konumu birbirlerinden farklı olan sahipler olduğü sürece, sosyal konumu birbirlerinden farklı köleler de söz konusu

olmaktaydı. Yaşama, bakım ve dava gibi temel haklar sabit olmakla beraber, hukuki statünün kapsamı da sahibin mesleği, ekonomik düzeyi, kölenin ise topluma entegrasyon potansiyeli, yetenekleri ve itikat durumuna göre teşekkül etmekteydi. Bu yüzden köleler birbirlerinden farklı statülere sahiptiler. Pek çok köle *me'zun* ve *mükateb*, pek çok cariyeye de *ümmü'l-veled* gibi statülere erişirken, bir çoğu da erişemiyordu. Hırsitiyan Akdeniz'de de hukuki olarak bu tip statüler mevcuttu. Özellikle para biriktirme hakkı olan *peculiumu* kontrat usulüyle güvence altına alan pek çok Akdeniz kölesi istediği gibi çalışabiliyor, para biriktirebiliyor hatta ticaret yapabiliyordu. Temel hayat şartlarına bakacak olursak, iki dinin de emrettiği üzere çoğu sahip kölelerine gerçekten de iyi muamelelerde bulunmuşlardı. Köleler de zaten belli ölçeklerde ailenin üyeleri gibi telakki edilmişlerdi. Ne var ki, zoraki evlendirmeleri, aile içi çatışmaları, miras kavgalarını ve suça itilen köleleri de unutmamalıyız. Bu bağlamda kötü muamelelere maruz kalan köleler de mevzu bahisti. Belirttiğimiz sebeplerden dolayı kölelerin hayatları, pek çok bağlamda birbirlerinden farklıydı. Tüm bu farklılıklara rağmen yine de ev köleliğinin yeşerdiği bir sistemde aşırı sertliklerin ve kötü muamelelerin yaygın olmadığını akıllarda tutmak lazım.

Bunlar haricinde, incelediğimiz dördüncü ortak nokta ise istihdamdır. Geç Ortaçağ Akdeniz köle kültürü ev köleliği üzerine inşa edilmiş bir kölelik türüydü. Ama ev köleliği demek sadece dört duvar arasına hapsedilmek demek değildi. Ev işlerinin yanı sıra inşaat, bağ-bahçe ekimi, hayvancılık gibi alanlarda istihdam edilen ev köleleri duruma göre kent hayatında da çalıştırılabilmekteydiler. İşte bu hususta şanslı olanlar *mükatebe* gibi kontratların etkisiyle kent hayatına karışabiliyorlardı. Bu kapsamda kölelerin hayatlarını etkileyen bir mühim unsur da istihdam edildikleri alandı. Çoğu köle ev işleriyle uğraşırken, bazıları da ticaret yapmak üzere şehirden şehre yol alabiliyorlardı. Ne var ki, istihdam edildikleri alanlar her ne kadar geniş olsa da, coğrafyanın nüfus ve ekonomik yapısı kitlesel ölçekte köle istihdamına gerek duymamaktaydı. Hem Batı Akdeniz memleketlerinde, hem de Osmanlılarda köleler toplam nüfusun yüzde 30'unun üzerine geçmemişlerdir. Sayının haricinde, üretimde de ciddi bir boyuta sahip değillerdi. Tekrardan belirtmek isteriz ki, Osmanlı köleliği, Akdeniz'de olduğu gibi, ev karakterli bir kölelikti.

Son olarak, kölelerin elbette en büyük hayallerinden biri özgürlüktü. Tabii bu farklı şekillerde cereyan etmekteydi. Köleler çoğu zaman firar edebiliyorlardı. Firar Akdeniz köleliğinin bir karakteriydi. Hatta belli kültürel aktarımların bile bu kanaldan gerçekleşmesi mümkündü. Sonuçta belli kültürel edinimlere sahip insanların bir yerden başka bir yere hareketi söz konusuydu. Tabii firar özgürlüğün sadece bir boyutuydu. Akdeniz'deki ev köleleri ekseriyetle günün birinde azat edilirdi. Bu çok farklı usullerde zuhur ederdi. İki kültürde de gönüllü azat dini amaç taşıyan, sevap niteliğinde telakki edilen bir hareketti. Hıristiyan ve İslam inançları köle azadını teşvik etmişlerdir. Ama asla belli birt şart koşmamışlardır. Bu yüzden sahibin inisiyatifi söz konusuydu. Pek çok köle olaydan habersiz bir şekilde günün birinde azat edileceğini ummaktaydı. Ne var ki şanslı olanlar sahipleriyle belli şartlar altında anlaşabiliyorlardı. *Tedbir* bunlardan biriydi. Bu sayede köle sahibi öldüğünde azat olacağını bilincinde hareket ederdi. Bu mühim bir motivasyondur. Buna benzer ölüm ve hastalık şartına bağlanan azat anlaşmaları İtalya'dan İspanya'ya kadar mevcuttu. Tıpkı İslam'daki *mükatebe* anlaşmaları gibi. Para veya hizmet karşılığı yapılan *mükatebeler* kölelerin moral ve motivasyonunu yükseltmenin yanı sıra, onların topluma karışmalarını ve sahiplerin de alım fiyatı üzerinden ciddi karlar elde etmelerini sağlamaktaydı. İspanya'da ve İtalya'daki şartlı anlaşmalar da *mükatebe* ile ciddi benzerlikler taşımaktaydı. Belirttiğimiz şekillerde azat olan kölelerin geri kalan hayatları da Akdeniz toplumlarındakiyle benzer nitelikteydi. Bir kölenin hayali her ne kadar özgürlüğüne kavuşmak olsa da, Akdeniz'deki kölelerin hürriyetlerine kavuştuktan sonra memleketlerine döndükleri söylenemez. Aradan seneler geçmesi hasebiyle köle hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı bilincindeydi. Buna mukabil sahibin de ekseriyetle azatlı köleleri üzerinde belli hakları mevcuttu. Bahsettiğimiz hakka İslam'da *vela*, Hıristiyan memleketlerinin benimsediği Roma hukukunda ise *obsequium* denmekteydi. Bu yüzden binlerce köle azat olduktan sonra sahiplerinin yanlarında patron-çalışan şeklinde yaşamaya devam eder, pek çok defa sosyal statüleri de sahiplerine bağlı kalırdı. Tıpkı kölelerde olduğu gibi, azatlıların da hayat şartları birbirlerinden farklı boyutlardaydı. Bazı azatlılar sahiplerinin hanelerinde kalmaya devam ederken, bazıları da kendi işlerini kurup, ciddi paralar kazanabilmekteydiler. Durumları sahiplerinin ekonomik vaziyetlerine göre şekillense de, tüm bu köleler bir, belki de iki nesil içinde topluma karışıyorlardı.

Üsküdar örneğinden hareketle, Osmanlılar ile Akdeniz köleliklerinin birbirlerinden çok da farklı dinamiklere sahip olmadıklarını düşünmekteyiz. Elbette farklılıklar mevcut olsa da, belli unsurların şehirden şehire bile değişiklik arzedebileceğini unutmamalıyız. Sonuçta pek çok faktörün söz konusu olduğu bir alandan bahsetmekteyiz. Bu yüzden Osmanlıları, 16. yüzyılda Akdeniz'in batısında solup giden bu kültürün bir çeşit taşıyıcısı olarak yorumlayabiliriz.

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Arşiv Kaynakları

İslam Araştırmaları Merkezi Şer'iyye Sicilleri

Üsküdar 15 Numaralı Şer'iyye Sicili (954-958 H.)

Üsküdar 27 Numaralı Şer'iyye Sicili (971-972 H.)

Üsküdar 34 Numaralı Şer'iyye Sicili (975-978 H.)

Üsküdar 35 Numaralı Şer'iyye Sicili (978-981 H.)

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Mühimme Defterleri: 3, 4, 6, 9, 10, 12, 19, 21, 24, 27, 29, 31, 35, 43, 49,
52, 53

Yayınlanmış Temel Kaynaklar

- Akgündüz, A., 2015. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akman, M. (Hızl.), 2011. *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1563)*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Alberi, E., 1855. *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneti al Senato Durante il Secolo Decimosesto*, Firenze.
- Atsız, N., 2017. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aydın, B. & Tak E (Hızl.), 2010. *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / 1513-1521)*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Barkan, Ö. L., 1966. 'Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659), *Belgeler*, 3 (5-6), s. 1-479.
- Barkan, Ö. L., 1972. *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı I*, Ankara: TTK Basımevi.
- Dağdaş, Y. & Bektaş Z. (Hızl.), 2010. *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H.930-936 / 1524-1530)*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Düzdağ, E., 2015. *Kanuni Devri Şeyhülislam Ebu Su'ud Efendi Fetvaları*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Günalan, R. & Akman M. (Hızl.), 2010. *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H.970-971 / 1562-1563)*, İstanbul: İsam Yayınları.

- Günelan, R., Canatar M. & Akman M. (Hızl.), 2010. *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000 / 1590-1591)*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Günelan, R., Kemal V., Altıntop Ö., Ayyıldız H. & Akman M. (Hızl.), 2010. *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H.924-927 / 1518-1521)*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Önen, Y. (Çev.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Katip Çelebi, *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar)*, Gökyay, O. Ş. (Hızl.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.
- Koçu, R. E., 1969. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları.
- Oktay, A. S., 2005. *Kıralızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları 1585-1588*, Noyan, T. (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Reinhold Lubenau Seyahatnamesi ve Osmanlı Ülkesinde (1587-1589) I*, Noyan, T. (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Sultanın Zindanında: Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)*, Noyan, T., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

Tameşvarlı Osman Ağa: Bir Osmanlı Askerinin Sıradışı Anıları, 1688-1700,
Sakin, O. (Çev.), İstanbul: Ekim Yayınları, 2007.

Travels and Adventures, 1435-1439: Pero Tafur, Letts, M. (Hzl.), London:
George Routledge & Sons. Ltd, 1926.

Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556, Kurutluoğlu, A. (Çev.), Tercüman 1001
Temel Eser.

Yıldız, K. (Hzl.), 2010. *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 9*
Numaralı Sicil (H.940-942 / 1534-1536), İstanbul: İsam Yayınları.

Kitaplar

- Agoston, G., 2017. *Osmanlılar'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Şakul, K. (Hızl.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Akdağ, M., 2009. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celali İsyenları'*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Allen, W. E. D., 1978. *A History of the Georgian People From the Beginning Down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, London: Gordon Press Publisher.
- Atar, F., 2006. 'Mükatebe', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **31**, s. 531-533.
- Aydın, M. A. & Hamidullah M., 2002. 'Köle', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **26**, s. 237-240.
- Aydın, M., 2016. 'Abaza', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **EK-1**, s. 1-3.
- Barkan, Ö. L., 1981. 'Avarız', *İslam Ansiklopedisi*, **2**, s. 13-19.
- Bilge, S. M., 2016. 'Çerkez', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **EK-1**, s. 289-292.
- Bono, S., 2003. *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler*, Betül Parlak (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bostan, H., 2012. 'Üsküdar', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **42**, s. 368-372.
- Bostan, İ., 2000. 'İnebahtı Deniz Savaşı', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **22**, s. 287-289.

- Bostan, İ., 2003. *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara: TTK Basımevi.
- Bradley, K (Hızl.), 2011. *The Cambridge History of World Slavery*, London-New York: Cambridge University Press.
- Bradley, K., 1994. *Slavery and Society at Rome*, London-New York: Cambridge University Press.
- Braudel, F., 2017. *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, Kılıçbay, M. A. (Çev.), Ankara: DoğuBatı Yayınları.
- Brunschvig, R., 1986. 'Abd', *Encyclopedia of Islam*, Fourth Edition, I, Leiden, s. 24-40.
- Crone, P., 1987. *Roman, Provincial and Islamic Law: The Origins of the Islamic Patronate*, London-New York: Cambridge University Press.
- David, G. & Fodor P., 2007. *Ransom Slavery Along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, Leiden: Brill Press.
- Davies, B. L., 2007. *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, London-New York: Routledge.
- Davis, R., 2003. *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast and Italy, 1500-1800*, London: Palgrave MacMillan.

- Dursteler, E., 2006. *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Earle, P., 1970. *Corsairs of Malta and Barbary*, London: Sidgwick & Johnsons Press.
- Emecen, F., 2014. *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Engin, N., 2002. 'Osmanlı'da Kölelik', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **26**, s. 246-248.
- Epstein, S., 2001. *Speaking of Slavery: Color, Ethnicity and Human Bondage in Italy*, Ithaca: Cornell University Press.
- Erdem, H., *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*, London: Palgrave Macmillan.
- Faroqhi, S., 2010. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler: Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi, 1550-1650*, Kalaycıoğlu, N. (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S., 2014. *Travel and Artisans in the Ottoman Empire: Employment and Mobility in the Early Modern Era*, London: I.B. Tauris.
- Fisher, A., 1987. *The Crimean Tatars*, Stanford: Hoover Press.
- Fleet, K., 2009. *Erken Osmanlı Dönemi'nde Türk-Ceneviz Ticareti*, Akpınar, Ö. (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Fleisher, C. H., 1986. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton: Princeton University Press.
- Genç, M., 2017. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Guilmartin, J. F., 2002. *Galleons and Galleys*, London: Cassel Press.
- Guilmartin, J. F., 2003. *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, London-New York: Cambridge University Press.
- Gürkan, E. S., 2018. *Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Hopkins, K., 1978. *Conquerors and Slaves: Sociological Studies in Roman History*, London-New York: Cambridge University Press.
- İnalcık, H. & Ostapchuk V., 1996. *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea: The Customs Register of Caffa 1487-1490*, Cambridge: Harvard University Press.
- İnalcık, H., 1965. 'Ghulam', *Encyclopedia of Islam*, 2, Second Edition, Brill, s. 1085-91.
- İnalcık, H., 2009. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi I*, Halil Berktaş (Çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İpşirli, M., 1992. 'Bilad-ı Selase', *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, İstanbul, s. 151-52.

Karaman, H., 1991. 'Asabe', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **3**, s. 452-453.

Kunt, İ. M., 1983. *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, New York: Columbia University Press.

Lewis, B., 1996. *OrtaDoğu*, Harmancı, M. (Çev.), İstanbul: Sabah Harmancı.

Lewis, B., 2017. *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik*, Balkılıç, Ö. (Çev.), Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Lowry, H., 2010. *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi: 1461-1583*, Lowry, D. & Lowry H. (Çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Orhonlu, C., 1996. *Osmanlı imparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Ankara: TTK Basımevi.

Ortaylı, İ., 2016. *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Öğüt, S., 1996. 'Fidye', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **13**, s. 55-57.

Özcan, A., 2007. 'Pençik', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **34**, s. 226-227.

Özel, A., 1995. 'Esir', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **11**, s. 382-389.

Özen, Ş., 2013. 'Vela', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **43**, s. 11-15.

Öztürk, Y., 2012. 'Ukrayna', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **42**, s. 75-77.

- Pamuk, Ş., 2003. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Parker, G., 1996. *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, London-New York: Cambridge University Press.
- Patterson, O., 1982. *Slavery and Social Death: A Comparative Study*, Cambridge: Harvard University Press.
- Phillips, W., 1985. *Slavery From Roman Times to Early Transatlantic Trade*, Manchester: Manchester University Press.
- Phillips, W., 2014. *Slavery in Medieval and Early Modern Iberia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pierce, L., 1993. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press.
- Pryor, J., 1988. *Geography, Technology and War: Studies of the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*, London-New York: Cambridge University Press.
- Romano, D., 1996. *Housecraft and Statecraft: Domestic Service in Renaissance Venice, 1400-1600*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Rosenthal, F., 1960. *The Muslim Concept of Freedom Prior to the Nineteenth Century*, Leiden: Brill Press.

- Rothman, Y., 2009. *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*, Jane Marie Todd (Çev.), Cambridge: Harvard University Press.
- Roux, J. P., 2001. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Kazancıgil, A. & Bereket A. (Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sobers-Khan, N., 2014. *Slaves without Shackles: Forced Labour and Manumission in the Galata Court Registers, 1560-1572*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag GmbH.
- Şakiroğlu, M. H., 1996. 'Frenk', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **13**, s. 197-199.
- Tellioglu, İ., 2016. 'Lazlar', *TDV İslam Ansiklopedisi*, **EK-2**, s. 149-150.
- Toledano, E., 1994. *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Erdem, H. (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toledano, E., 1998. *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, Seattle: University of Washington Press.
- Uzunçarşılı, İ. H., 1945. *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları: Cebeci, Topcu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri*, II, Ankara: TTK Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H., 1945. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara: TTK Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H., 1973. *Osmanlı Tarihi, III/1*, Ankara: TTK Basımevi.

- Verlinden, C., 1970. *L'Esclavage dans L'Europe Medievale* , II, Brugge: De Tempel.
- Vernandsky, G., 1953. *Mongols and Russia*, New Haven: Yale University Press.
- Weiss, G., 2011. *Captives and Corsairs, France and Slavery in the Early Modern Mediterranean*, Stanford: Stanford University Press.
- Yakubovskiy, A. Y., 1976. *Altın Ordu ve Çöküşü*, Eren, H. (Çev.), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Zachariadou, E., 1983. *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice: Library of the Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies.
- Zilfi, M., 2012. *Women, Slavery in the Late Ottoman Empire: The Design of Difference*, London-New York: Cambridge University Press.

Sürekli Yayınlar

- Arbel, B., 1993. 'Slave Trade and Slave Labor in Frankish Cyprus (1191-1571)', *Study in Medieval and Renaissance History*, **24**, s. 149-190.
- Aymard, M., 1963. 'XVI. Yüzyıl Sonunda Akdeniz'de Korsanlık ve Venedik', Genç, M. (Çev.), *İÜİFM*, **23** (1-2), s. 219-238.
- Barkan, Ö. L., 1953. 'Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi', *Türkiyat Mecmuası*, **10**, s. 1-26.
- Barkan, Ö. L., 1956. 'Türkiye'de 'Servaj' Var mı idi?', *TTK Belleten*, **20** (78), s. 237-46.
- Barkan, Ö. L., 1970. 'XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri', *TTK Belleten*, **34** (136), s. 557-607.
- Barkan, Ö. L., 1980. 'XV ve XVIncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri, Kulluklar ve Ortakçı Kullar', *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul: Gözlem Yayınları, s. 1-55.
- Ben-Naeh, Y., 2006. 'Blond, Tall, With Honey-Colored Eyes: Jewish Ownership of Slaves in the Ottoman Empire', *Jewish History*, **20** (3-4), s. 315-32.
- Bostan, İ., 2017. 'Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri', *Osmanlı Akdenizi*, Bostan, İ. (Hızl.), İstanbul: Küre Yayınları, s. 189-213.
- Brummet, P., 2013. 'Ottoman Expansion in Europe, ca. 1453-1606', *Cambridge History of Turkey II*, Faroqhi, S. & Fleet K. (Hızl.), London-New York: Cambridge University Press, s. 44-74.

- Budak, N., 2014. 'Slavery in Renaissance Croatia', *Mediterranean Slavery Revisited*, Hanss, S. & Schiel J. (Hzl.), Zurich: Chronos, s. 75-96.
- Faroqhi, S., 1991. 'Black Slaves and Freedmen Celebrating (Aydin, 1576)', *Turcica*, **26**, s. 205-15.
- Faroqhi, S., 2001. 'Quis Custodiet Custodes? Controlling Slave Identities and Slave Traders in Seventeenth and Eighteenth-Century Istanbul', *Frontiers of Faith: Religious Exchange and the Contitution of Religious Identities 1400-1750*, Andor, E., Toth I. G. (Hzl.), Budapest: CEU Press, s. 121-136.
- Fisher, A., 1972. 'Muscovy and Black Sea Slave Trade', *Canadian-American Slavic Studies*, **6** (4), s. 575-595.
- Fisher, A., 1978. 'The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations', *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, **6**, s. 149-173.
- Fodor, P., 1994. 'Between Two Continental Wars: the Ottoman Naval Preparations in 1590-1592', *Armağan: Festschrift für Andreas Tietze*, Baldauf, I. & Faroqhi S. (Hzl.), Praha: Enigma, s. 89-111.
- Fodor, P., 2007. 'Maltese Pirates, Ottoman Captives and French Traders in the Early Seventeenth-Century Mediterranean', *Ransom Slavery Along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, David, G. & Fodor P. (Hzl.), Leiden: Brill Press, s. 221-237.
- Fynn-Paul, J., 2009, 'Empire, Monotheism and Slavery in the Greater Mediterranean Region from Antiquity to the Early Modern Era'. *Past & Present*. **250**, s. 3-40.

- Galloway, J., 1977. 'The Mediterranean Sugar Industry', *Geographical Review*, **67** (2), s. 177-194.
- Imber, C., 1980. 'The Navy of the Süleyman the Magnificent', *Archivum Ottomanicum*, **6**, s. 211-282.
- Ivanics, M., 2007. 'Enslavement, Slave Labour and Treatment of Captives in the Crimean Khanate', *Ransom Slavery Along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, David, G. & Fodor P. (Hzl.), Leiden: Brill Press, s. 193-221.
- İnalçık, H., 1969. 'Capital Formation of the Ottoman Empire', *The Journal of Economic History*, **29** (1), s. 97-140.
- İnalçık, H., 1979. 'Servile Labour in Ottoman Empire', *The Mutual Effects of Islamic and Judeo-Christian Worlds: The East European Pattern*, Ascher, A., Halasi-Kuhn T. & Kiraly B. K. (Hzl.), New York: Columbia University Press, s. 25-52.
- Jennigs, R., 1987. 'Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640', *JESHO*, **30** (3), s. 286-302.
- Kizilov, M., 2007. 'The Crimean Slave Trade From The Perspective of Christian, Muslim and Jewish Sources', *Journal of Early Modern History*, **11** (1-2), s. 1-31.
- Kolodziejczyk, D., 2006. 'Slave Hunting and Slave Redemption as a Business Enterprise: The Northern Black Sea Region in the Sixteenth to Seventeenth Centuries'. *Oriente Moderno*. **25** (86/1), s. 149-159.
- Kramarovsky, M., 1993. 'The Golden Horde and the Levant in the Epoch of Petrarca: Trade, Culture, Handcrafts', *Rivista di Bizantinistica*, **3**, s. 249-280.

- Kunt, I. M., 1974. 'Ethnic Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment', *International Journal of Middle East Studies*, **5** (3), s. 233-39.
- Mormon, S., 1999. 'Domestic Slavery in the Mamluk Empire: A Preliminary Sketch', *Slavery in the Islamic Middle East*, Mormon, S. (Hrsg.), Princeton: Princeton University Press, s. 1-23.
- Martin-Casares, A., 2014. 'Evolution of Origin of Slaves Sold in Spain from Late Middle Ages till the Eighteenth Century', *Schiavitu E Servaggio Nell'Economia Secc XI-XVIII/Serfdom and Slavery in the European Economy 11th and 18th Centuries*, Firenze: Firenze University Press, s. 409-430.
- Martin-Casares, A., 2004. 'Domestic Service in Spain: Legislation, Gender and Social Practice', *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*, Fauve-Chamoux, A. (Hrsg.), London: Peter Lang, s. 189-209.
- McKee, S., 2004. 'Inherited Status and Slavery in Late Medieval Italy and Venetian Crete', *Past & Present*, **182**, s. 31-54.
- McKee, S., 2008. 'Domestic Slavery in Renaissance Italy', *Slavery & Abolition*, **29** (3), s. 305-326.
- McKee, S., 2014. 'The Familiarities of Slaves in Medieval and Early Modern Households', *Mediterranean Slavery Revisited (500-1800)*, Hanss, S. & Schiel J (Hrsg.), Zurich: Chronos, s. 501-515.
- Origo, I., 1955. 'Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', *Speculum*, **30**, s. 321-61.

- Palffy, G., 2000. 'The Origins of the Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to Early Eighteenth Century)', *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe, The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*, David, G. & Fodor P. (Hızl.), Leiden: Brill Press, s. 3-69.
- Palffy, G., 2007. 'Ransom Slavery Along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries', *Ransom Slavery Along the Ottoman Borders*, David, G. & Fodor P. (Hızl.), Leiden: Brill Press, s. 35-85.
- Palmer, J. A. B., 1953. 'The Origin of the Janissaries', *Bulletin of the John Rylands Library*, **35** (2), s. 448-81.
- Phillips, W., 2001. 'Speaking of Slavery: Color Ethnicity, and Human Bondage in Italy, By Steven A. Epstein, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001. Pp. Xiv, 215.', *The Journal of Economic History*, **62** (2), s. 593-595.
- Phillips, W., 2011. 'Slavery in the Atlantic Islands and Early Modern Spanish Atlantic World', *Cambridge History of World Slavery III*, Eltis, D. & Engerman S. (Hızl.), London-New York: Cambridge University Press, s. 325-350.
- Sahillioğlu, H., 1979. 'Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri', *ODTÜ Gelişim Dergisi*, s. 67-138.
- Sahillioğlu, H., 1980. 'On Beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da İş ve Sanayi Hayatı Kölelikten Patronluğa', *Ömer Lütfi Barkan Armağanı*, Paris, s. 179-188.
- Sahillioğlu, H., 1983. 'On Beşinci Yüzyıl Sonu Bursa'da Dokumacı Köleler', *Atatürk Yıllık Konferansları*, **8**, Ankara: TTK Basımevi, s. 217-29.

- Sahillioğlu, H., 1985. 'Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late Fifteenth and Early Sixteenth Centuries', *Turcica*, **27**, s. 43-112.
- Seng, Y. J., 1996. 'Fugitives and Factotums: Slaves in Early Sixteenth Century Istanbul', *JESHO*, **39** (2), s. 136-66.
- Seng, Y., 1999. 'A Liminal State: Slavery in the Sixteenth Century Istanbul', *Slavery in the Islamic Middle East*, Mormon, S. (Hızl.), Princeton: Princeton University Press, s. 25-42.
- Varlık, N., 'Conquest, Urbanization and Plauge Networks in the Ottoman Empire, 1453-1600', Christine Woodhead, *The Ottoman World* (Hızl.), New York: Routledge, 2012, s. 251-64.
- Wittek, P., 1955. 'Devshirme and Shari'a', *Bulletin SOAS*, **27** (2), s. 271-278.
- Yağcı, Z. G., 2005. '16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti', *Karadeniz Araştırmaları*, **8**, s. 57-90.
- Yağcı, Z. G., 2017. 'İstanbul Esir Pazarı', *Osmanlı Devletinde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam*, Yağcı, Z. G., Yaşa F., İnan D. (Hızl.), İstanbul: Tezkire, s. 57-90.
- Yılmaz, F., 1999. 'XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair', *Toplum ve Bilim*, **83**, s. 92-110.

Diğer Yayınlar

Barker, H., (2014). *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, Doktora Tezi, New York: Columbia University.

Köse, Z. Ö., (2017). *Kırım Hanlığı'nda Kölelik (1648-1699)*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Nalçacı, N. N., (2013). *Erken Modern Dönem İstanbulu'nda Savaş Esirleri ve Zorunlu İstihdam*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Sak, İ., (1987). *16. ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Sak, İ., (1992). *Şer'ıye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Seng, Y., (1991). *The Uskudar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*, Doktora Tezi, Chicago: University of Chicago.

Şahin, C., (1996). *A Comparative Study of Sharecropping System Throughout the Ages in the Ottoman Empire*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent University.

Yıldız, K., (2005). *Üsküdar'ın Sosyal ve İktisadi Hayatı İle İlgili Üsküdar Kadı Sicillerindeki Kayıtların Tespit ve Analizi (H.954-980/M.1547- 1573)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

